

AZƏRBAYCAN

3'2017

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 07.03.2017 Sifariş 658 Tiraj 600	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41	Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:

N Ə S R

MÜBARİZ ÖRƏN - Ağ buludlar (povest).....	3
VƏFA MÜRSƏLQIZI - "Ekler"; Səs; Qabyuyan (üç hekayə).....	129

P O E Z İ Y A

ƏLİZADƏ NURİ - Şeirlər.....	43
ƏNVƏR ƏHMƏD - Şeirlər.....	69
ƏHMƏD QƏŞƏMOĞLU - Şeirlər.....	92
EYNULLA SADIQ - Şeirlər.....	102
HEYDƏR ƏLƏDDİNOĞLU - Şeirlər.....	104
MURAD KÖHNƏQALA - Şeirlər.....	122
YUSİF NƏĞMƏKAR - Şeirlər.....	135
ELDAR İSMAYİL - Şeirlər.....	141
RƏŞAD MAHMUDOĞLU - Şeirlər.....	146

M O L L A P Ə N A H V A Q İ F - 3 0 0

NİZAMİ CƏFƏROV - Vaqifin dövrü, həyatı və dünyagörüşü (sonu).....	56
--	----

P U B L İ S İ S T İ K A

VİLAYƏT QULİYEV - "Rəsuli-Haqqa" məktublar (sonu).....	79
QORXMAZ ŞIXALIOĞLU - Yaza boylanmış dağlar.....	158

E S S E

ANAR - Yaralı heykəl, yaralı yaddaş.....	107
--	-----

M Ə M M Ə D O R U C U N 7 0 Y A Ş I

70 YAŞIN ŞÖVQÜ - (İntiqam Qasımzadənin Məmməd Oruc ilə söhbəti).....	111
Vaqif Yusifli - Yetmiş ilin Məmməd Orucu.....	117

X A T İ R Ə L Ə R , D U Y Ğ U L A R

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Bir könül səhra içində.....	149
TƏRANƏ FAİQQIZI - Nənəm; Tut ağacı.....	154

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

TƏYYAR SALAMOĞLU - "Qaranlıq dünya" problemi və Mirzə Cəlilin nəsr qəhrəmanları (əvvəli)...	168
İSLAM SADIQ - Səməd Vurğun və "Koroğlu" dastanı.....	179
TƏNZİLƏ RÜSTƏMXANLI - Yaşar Qarayevin yaradıcılığında milli istiqlal problemi.....	186

K İ T A B R Ə F İ190

Mübariz ÖRƏN

AĞ BULUDLAR

◆ Povest

– / –

- Niyə məni qoydun ölən, baba?!

- ...

* * *

Hər dəfə Tümenə uçanda Tatar zəng eləyirdi. Bu dəfə ona zəng çatmadı. Nə evinə, nə fabriyə. Səhər aeroporta çıxanda hər ehtimala qarşı evlərini bir də yığdı. Yenə bir səs çıxmadı; çağırıldı, götürən olmadı. Tərəddüd içində də olsa, götürüb Savçenkogili yığdı və yaxşı ki, yığdı; kişi əməlli-başlı hörmət sahibiymiş. Qara, nömrəsiz maşında təyyarənin düz trapında qarşıladı onu, - Tatardan da urvatlı! - kiçik şimal şəhərindən onunla birgə uçmuş sənişinlərin (onların arasında şəhərin yenidən seçilmiş meri də vardı) heyrət dolu baxışları altında. Məsələdən hələ olan kimi isə, heç fikirləşmədi də, birbaşa “oğru”nun evinə apardı.

- S səvəri priyexal. Kinuli yemu, konkretno, - onu “oğru”ya təqdim edəndə qərribə bir söz də işlətdi: - Bili oçen blizkimi druzyami s Tatarom.

“...dost idilər”, - dedi.

Yatsa, yuxusuna da girməzdi nə vaxtsa Qansla görüşə bilər, o da ola belə asanlıqla. İgidin adın eşit, üzün görmə, düz sözdü. Arıq, çəlimsiz biriymiş Qans. “Oğru”dan çox, qəzet redaktoruna oxşayırdı. Gözündə qalın şüşəli, enli sağanaqlı eynək, dörd bir yanı kitab...

Hər şeyi necə var, eləcə danışdı. Elistalı qonaq necə olub onun evinə gəlib, yeməyinə dərman qatıb onu necə yuxuya verib, özünün, firmanın seyfə nə pulu var, qəpiyinəcə necə silib-süpürüb aparıb... Bircə sözünü belə kəsmədən axıracan dinlədi onu Qans. Hətta pulun miqdarını deyəndə belə - söhbət çox böyük məbləğdən gedirdi, - yerində yüngülcə qurcanıb başıyla davam işarəsi verdi. “Gecənin bir vaxtı oyandım ki, divanda pallı-paltarlı yatmışam. Başım ağrıdan zoğ verib zoqquldayır, - məəttəl qaldı ki, “oğru”nun yanında özünü necə sərbəst aparır. - Gözümü birtəhər açıb pul olan otağa qaçdım. Seyfin qapısı taybatay açıq idi!..”

“Özü boyda boşluq vardı pulun yerində!” - burasını, təbii ki, demədi, bir gözü Savçenkodaydı, başa düşdü ki, artıq çərənçiliyin, çürükçülüyn yeri yoxdu.

- Qarşı tərəf də dindirilməlidir, - tək kəlməsi bu oldu Qansın.

Elə bilirdi söz ağzından çıxan kimi əli-qolu bağlı “oğru”nun hüzuruna gətirəcəklər Elistalını. Bir torba pulu da ağzıbağlı - kom qoyacaqlar qabağına. Hətta daha çox ondan narahat idi ki, bu puldan nə qədərini verməli idi Qansa və necə verməli idi. Hər halda, bənddə-bərədə yol kəsib “haqq” tələb edən bandit deyildi Qans. “Oğru”ydu - “Qanuni oğru!” Bilirdi ki, ad qoymamış “oğru”ya pul vermək olmaz. Mütləq ad qoymalısan: “obşak”a verirəm bu pulu, yoxsa, şəxsən sən özünə verirəm. Bir də var pulu onun öz ixtiyarına buraxasan, - hara verər, özü bilər, - bu da bir ayrı şeydi.

- Bir xəbər olan kimi özüm zəng edib sənə deyərəm, - bunu da Savçenko dedi, qalxdılar. “Oğru”nun bir sözünü iki eləmək olmazdı.

Şimalın qırx dərəcə şaxtasından sonra şəhərin mənfə on səkkizində bahar yumşaqlığı vardı. Özünü quş kimi yüngül hiss edirdi. Bir tərəfdən də Elistadan xəbər gəlir məsələ həll olanacan, Allah bilir, nə qədər vaxt keçəcəkdi və bu müddətdə o, ümidli olacaqdı.

Amma boş ümiddən də bir şey çıxmaz. Cəhənnəmə olsun belə ümid də. Gözləməkdən pis şey yoxdu. Yaxşı-pis bir cavab bilsə, işini də bilərdi. İndi gəl otur gözlə, sənə də daş böyüt.

Xudmani bir kafeyə girib yerlərini təzəcə rahlamışdılar ki, Tatarın ölüm xəbəri qaynar su kimi töküldü təpəsindən: “Sən burda olmayanda pis işlər baş verib! - Savçenko birnəfəsə dedi. - Tatarı öldürüblər!”

Əli-ayağı yerdən üzüldü. Sonrakı sözlər qulağında uğultu kimi qaldı.

Hərəyə, bəlkə, bir şüşə “yeddiyüzlük” araq içdilər. Süzdülər içdilər, süzdülər içdilər... Bədənin hər hüceyrəsindən tarıma çəkilməmiş gərginlik azalmadı ki azalmadı. Tatarın ölüm xəbəri necə keyləşdirmişdisə onu, araq da təsir eləmirdi, içdikcə ayılırdı. Axırncı dəfə ötən may “Apollon otel”də gördüyüydü Tatarı. Həmin gecə bircə sözün üstündə az qala qan davasına çıxacaqdılar, - elə həmin o “bircə söz” onun bütün həyatını alt-üst elədi, - yenə yaxşı ki, o vaxt Tatar tədbirli tərpənmişdi, başının dəstəsini də yığıb “oteli” dinməzəcə tərk eləmişdi. O - bu, bir də görüşmədilər. Onu yandıran da bu idi. Son nəfəsində də olsa, dostunu görüb dindirə bilməmişdi. Küssülü qalmışdılar. Əbədi! Bu hiss göyüm-göyüm göynədirdi içini. O gecə baş verən hadisənin - “Apollon otel”dən çıxanda qovub köhnə məbədin həyatında güllələyiblərmiş Tatarı - ən xırda detallı belə, alovlanmış hissələrini ovuda bilərdi. Yazıq Savçenko. Onun baxışları and verib aman diləyirdi: “Soruşma, qardaşım, soruşma, deyiləsi dərd deyil, danışılasi müsibət deyil.” Amma ört-basdır ediləsi dərd də deyildi. Qıvrılıb-qısılib ikiqat olmuşdu Savçenko. Sifəti boğulub mis rəngini almışdı. Şüşə təki soyuq, şəffaf gözləri bircə anın içində bulanıb qan çanağına dönmüşdü. Dodaqlarının kənarında ağ-quru köpükcüklər əmələ gəlmişdi. Səsini içinə qısqıqca söz ağzından qopuq-qopuq çıxırdı: “O qancığın zakazıydı. Zoyanın! Heç vaxt Tatarı tək qoymazdıq, özün bilirsən. O gecəni də bir yerdə olmuşuq. Səhərə yaxın, hava işıqlaşanda hərə dağılışıb bir tərəfə getdi, mən də, nə etməliydim ta, o qancığın qızıyla Tatar, onları orda qoyub çıxdım. Təsəvvür elə... kimse satıb da... kimse satıb. Adamları olub, pusquda durub. Maşınının dörd təkərinin dördünü də boşaldılar... O da, bilməyib oturub, tərpənən kimi düşüblər dalınca. Qov ki, qovasan! Təker boş, yalın diskilərin üstündə, özü də lül-piyan. Mən qəsəbəyə çathaçatda, qulağıma güllə səsi gəldi, düz üç dəfə. O saat dalağım sancdı, bildim ki, başında nəse var. Qayıdıb təzədən o diki qalxınca, elə bil kimse mənə dedi, məbədi tərəfdən sür, köhnə qəbiristanlıq yolu! Məbədin düz tuşunda ağaca çırpılıb qalmışdı

maşın. Özü də çıxıb beş-altı addım ata bilib. Qədimi daş qəbir var orda, bilirsən, oracan qaça bilib. Haqlayıb başından atmışdılar. Üç güllənin üçünü də təpəsinə boşaltmışdılar. Hikkəsinə bax qancığın, yenə ürəyi soyumayıb, - qan tutmuş gözləri yaşardı bu yerdə, - kişiliyini kəsib ağzına tıxamışdılar!”

Birdən bir bağırmaq bağırdı Savçenko! Yox, deyəsən, əvvəlcə uladı, hə, əməllicə-başlıca uladı, - bütün kafedəkilər dönüb heyrət içində insan ulartısına qulaq asdılar, - sonra yumruqlarını stola çırpıb dəli kimi bağırmağa başladı: “Hamısını bircə-bircə tutduq nax!.. Eşidirsən?! Bircə-bircə! Ondan da betər oyun açdıq başlarına!” - “yeddiyüzlük” boş araq şüşəsini götürüb havada əsdirməyə başladı. - “Beş beləsini itələdik dallarına!..”

Təməz, xoş havada gəzindikə bir az özünə gəlmişdi Savçenko. Dodağının altında öz-özünə nəse deyirdi: “Günah özündəydi, axı... Axır vaxtlar lap ağını çıxarmışdı. Zoyanın körpəcə qızıynan... görmüşdün onu, heç on beşcə yaşı da olmazdı tifiin. Hansı ana dözərdi...”

Gecəni şəhərdə qalmayacağını eşidəndə isə lap dilxor oldu. Nə qədər üz vurdu, yalvardı, xeyri olmadı.

- Getməliyəm, - dedi, - səhər Sodomorda olmalıyam, broyler fabrikində. Müqavilənin vaxtı çıxıb, maşın yük gözləyir, - yalandan uydurdu, bilmirdi hansı bəhanəylə ayrılısın Saşadan.

- Bilirəm hara gedirsən. O lənətə gəlmiş “Apollon” çıxacaq hamımızın axırına. Qal, gecəni yat heç olmasa, tezdən özüm apararam.

- Yox - dedi. - Getməliyəm.

* * *

Şəhərin iyirmi beş kilometrliyində, Sodomor qəsəbəsinə bitişik meşəlikdə Müqəddəs göl deyilən yer var. Qəsəbə tərəfdən getsən, gölün baş tərəfində, lap qəlbədə yarıcuq daş sütunlar görərsən, - bir vaxtlar Buxara, Kazan, Qafqaz tərəflərdən gəlmiş müqəddəslərin əzəmətli mülklərinin qalıqlarını. İndi o dikdə Qocanın “Apollon otel”i yerləşir...

Əvvəllər Sodomora tez-tez gəlirdi, hər ay olmasa da, iki aydan, üç aydan bir yolu bu qəsəbədən düşərdi. Amma heç ağına gətirməzd ki, onun əsgər yoldaşı Tatar bu qəsəbəli olar. Bir dəfə təsadüfdən rastlaşmışdılar, - qılçaları qırılaydı kaş onunla rastlaşdığı yerdə! - broyler fabrikinin çıxışında üz-üzə gəlmişdilər.

- Sən hara, bura hara, svoloç! - Əsgərlikdə heç yola getməzdilər. Sözləri tez-tez çəp gəlirdi, tutaşib-yaxalaşardılar. Çəkişməsən bərkişməzsən, düz sözdü, sonradan elə bərk dost olmuşdular ki...

Yüz illərin həsrətlisi kimi görüşdülər, sarmaşib qol-boyun oldular.

- Elə bilirdin əlimdən qaça bilərsən?! Vot! Yox, bu işi belə qoymaq olmaz. Mütləq yumaq lazımdı! - ilk dəfə Savçenkonu onda gördü, boydan balaca, tökməbədənə biriydi, Tatar onu Filosof çağırırdı, - Filosof, tez çap Qocanın yanına, de hamamı qalasın, qonağım var.

Dil qəfəse qoymurdu Tatar, ağzını açıb bircə kəlmə deməyə imkan vermirdi. Üzünə zəndlə baxıb təkrar-təkrar sinəsinə basırdı:

- Hə, svoloç, de görüm, burda nə itin azıb sənə? Toyuq lazımdı? Nə qədər lazımdı? Gəl bir görüm dalımca, - bir çiyindən tutub darta-darta fabrik direktorunun kabinetinə aparmışdı onu, Zoya Qalimovnanın.

Kimin ağına gəlirdi Zoya Qalimovna kimi hökmlü, zəhmli-zabitəli qadın Tatarın arvadı olar?! Dikdabanının səsi on beş hektarlıq fabrikin o başından gələndə bu başında işçilər qorxudan zağ-zağ əsirdilər, - elə müştərilər də, - siçan deşiyini satın alırdılar. Onun icazəsi olmadan fabrikin həndəvərindən quş quşluğuynan uça bilməzd. Düzdü, tam arvadı da demək olmazdı, yaşca

Tatardan çox böyük olardı Zoya Qalimovna, amma bir yerdə yaşayırdılar, - ər-arvad kimi.

- Zoya, heç bilirsən bu cavan oğlan kimdi? Sənə danışmışdım ha, əsgər yoldaşım... Həmin svoloçdu.

O vaxt toyuq əti qıt, qəhət idi, broyler fabriklərini barmaqla saymaq olardı. Nəinki toyuq əti, Sovetin dağılan vaxtı əksər ərzaq dükənləri, qastronomlar boş idi. Bir "Kamaz" toyuğu apar şimala, ver qastronomun qabağına, bircə saatın içində "əriyib" yoxa çıxacaqdı. Qiymət soruşan yox idi, nə gətirsən, göydə qapırdılar. Di gəl, toyuq hardaydı?! Əlində nağd pulu, hazır müqaviləsi ola-ola, günlərlə, hətta həftələrlə qalırdı Sodomorda, hər səhər boynunu büküb fabrikin qapısını kəsdirirdi; bəlkə, beşcə ton toyuq ala bilər, olmurdu. İtin birini bağlamışdılar fabrikin satış şöbəsinə, Alabaşoviç, - özü yandığından Alabaşoviç deyir, əslində, kişinin adı Alibaşiroviç idi, Talqat Əlibəşiroviç, - gedən-gələni it kimi tuturdu. "Yoxdu! Kəsim yoxdu! Toyuq yoxdu! Əl çəkin yaxamnan! Beşcə ton nədi, heç toyuğun beşcə qanadı da yoxdu! A balam, mən kiməm, gedin, xarabanın yiyəsi var, onnan soruşun!.."

Satış şöbəsinin qapısını da tēpiklə açmışdı Tatar.

- Keç görüm, - qabağına qatıb içəri itələmişdi onu, heyrət içində donub qalmış Alabaşoviçə tutmuşdu üzünü, - karoçe, Talyan, bu cavan oğlanın maşınıni ağzınacan doldurursan ətnən, bildin?! Mənlikdi.

Sonradan bildi ki, Tatar yerli bandit qruplaşmasının başçısıdı.

Yük dolu maşın fabrikin ərazisindən çıxıb ağır ləngərlə yola düzəldikdən sonra - on altı tonluq "Kamaz" o qədər yüklənmişdi ki, resorları tērsinə əyilmişdi - özləri də içkiylə, yemək-icməklə yüklənib, qəsəbənin sütül qızlarından da maşın tutunca götürüb - Tatarın barmağının bircə işarəsi bəs elədi ki, "bir qoşun" qız, kablukları buz bağlamış asfaltı taqqıldada-taqqıldada, qaqqıldada-qaqqıldada doluşsunlar maşınlara, - birbaş qalxmışdılar həməni o daş sütunlar ağaran yerə. Qocanın gözdən-qulaqdan uzaq sakit "iqamətgahına".

Daxma desən, adamın dili quruyar, dikin başında, daş sütunların beşcə addımlığında pəncərəsi Müqəddəs gölə açılan - bir pəncərəsi də evin arxa tərəfiylə "qaçan" Tura çayına baxırdı - bir evdi Qocanın evi. Köhnəlib qaralsa da, təbii möhkəmliyini itirməyən yoğun bruslardan tikilmiş yaraşıqlı bir ev. Nə sirri-xudaydısı, ayaq basdığı andan ruhuna olmazın rahatlıq gətirmişdi o ev. Heç bir ölçüyə sığmayan qədimi yığcam tikilinin ətraf təbiətlə yaratdığı ahəng sinəsinə yağ kimi yayılmışdı, iliyinəcən işləmişdi, - ana qucağı tēki doğma, mehriban, ata qoynu kimi güvənli gəlmişdi ona o "taxta saray!" Bir dəfə yaşayıb yaxşıca unutduğu qayğısız, məsud çağlarını andırırmışdı.

Məxməri qərəblik hissi, hə, doğma qürbət - belə də olur.

Hər addımda ayaq saxlayıb rabitəsiz, dağınıq - amma xoş, qənimət! - yaddaş qırıntılarını yığıb ipə-sapa düzmək, illərdi həsrətində olduğu işığa, nura təzədən qərq olmaq, bələnmək istəmişdi, olmamışdı; iynə ulduzu boyda xatirə işartıları adda-budda közərib anındaca yox olurdu...

İki bir-birinə zidd aləmin çulğaşdığı qəribə bir havası vardı o yerin. Gülən olmasa, deyərdi, bəlkə elə iki dünya arasındaydı. Evin arxa tərəfiylə axan Tura çayı da bu iki dünyanın sərhədi - iki dünya qovuşuğu! Qəribə bir kif atmış sükunəti, ətaləti vardı. Heç bir "canlı" ruhu, hətta xatirələri belə, yaxınına buraxmırdı. Havasına qatmırdı. Bir vaxtlar əzəmətli daş səltənətin indi xarabazara çevrilmiş dağıntılarına gözətçilik edirdi. Qəlbədən əl içi kimi görünən Müqəddəs gölün sahilindəki yarıuçuq məbədin, onun həyətində illərdi qar-yağış altında qalıb torpağa əyilmiş, ot-ələf içində it-bat olmuş tənha qəbir daşının keşiyini çəkirdi.

Qeyri-adilik hər addımda, hətta adi olmalı olan yerdə belə özünü göstərirdi. Nəhəng, qollu-budaqlı Qaraşam ağacının qoynunda çardaqlanmış "ilanlı" eyvanın məhəccəri taxtadan elə usta işlənmişdi, indicə sürüşüb-düşüb, qıvrılıb-açılıb adamın boynuna sarılacaqdı sanki. Qalın lay taxtadan düzəlmiş pilləkənin başında yuxarıdan əcaib bir məxluq kəlləsi asılmışdı ki, əlini sinəsinə qoyub indi də rahatlıqla and içə bilər: nə o vaxta qədər, nə ondan sonra heç yerdə - nə həyatda, nə kinoda-kitabda, nə də başqa bir yerdə belə canlıya rast gəlməyib! Lakin onu ilk baxışdan ovsunlayıb əl-qolunu çatılayan nə bu, nə o biri, - Qocanın timsah gözləri kimi soyuq, ifadəsiz gözləri oldu. Hətta bir an ona elə gəldi ki, Qocanın gözləri heç yoxdu, hər iki gözü nə vaxtsa oyulub çıxarılıb, illərdi bağlı qaldığından göz qapaqları bir-birinə tikilib. Yoxsa bu qədər laqeydlilik, səbr daraldan etinasızlıq hardan ola bilərdi adamda?! Heç elə bil bu dünyadan deyildi, bu dünyanın zövq-səfası ona yaddı; şəffaf şüşə arxasında dayanıb onların şən-şaqraq gülüşlərinə, ehtiras dolu qıyye-qışqırıtlarına boş, mənasız məşğuliyyət kimi baxırdı. Sanki uzun sürən ömrün nəhayətsizliyi yormuşdu onu. Yormuşdu nədi, lap iyrendirmişdi. Həyat eşqini, həvəsini əlindən almışdı. Tura çayının kənarında oturub öz axırını - aqibətini səbirsizliklə gözləyirdi Qoca...

"Belə adamlar ölmür, - Qocanı görəndə ağlına gələn ilk fikirdən özü də diksinişdi, - bir əlçim yun kimi ayrılıb, nəzilib sapa dönür."

"Allah dərdin beləsindən saxlasın: ölmək istə, ölə bilmə!"

- Hamama kim tursikdə girir, ağıllı? - Tatarın hər sözüne qaqqanaq çəkib gülürdü qızlar. Tanımadığı yad adamların arasında Tatarın onunla belə şit rəftarı pisinə gəlsə də, ona ən çox yer eləyən Qocaya qarşı kobudluğu oldu. Babası yaşda kişini uşaq kimi ora-bura buyururdu Tatar, üstünə çəmkiirdi, acıqlanırdı. Qoca da, qəribəydi, yaşına-başına yaraşmayan yüngüllüklə və şövqlə, onun hər buyruğunu yerinə yetirirdi və bu zaman dodaqlarının qırağına elə bir sirli məmnunluq işartısı qonurdu ki, səbəbini O kişidən başqa heç kəs bilə bilməz.

"Cəhənnəmə gedən özünə yoldaş axtarar".

İnsan nə mürəkkəb məxluqmuş, İlahi! Və nə arsız-abırsız məxluqmuş; əvvəl-əvvəl Qocadan ayıb eləyib hamama qızlarla girməkdən çəkinsə də, onu qarşıda gözləyən birgə çılpalıqlığın xoş qıdığı utancaqlığına son qoydu və çox keçmədi, lüt-ətcəbala soyunub Qocanın bəh-bəhlə hala gətirdiyi hamamın isti buxarında o da yox oldu.

İlk dəfədən necə xoşuna gəlmişdisə və necə dadanmışdisa, şimalda qərar tutmurdu, işi oldu-olmadı, bilet alıb uçurdu Tümenə. Təyyarədən düşən kimi, aeroport şoferləri də birləşmişdilər, bilirdilər ki klient "yağlı" klientdi, yaxşı da pul verəndi, xəfifcə qımışıb sorğusuz-sualsız sürürdülər düz həməən o dikə. Savçenko zarafatca "Apollon otel" deyirdi ora, - yay-qış gömgöy dağ döşündə ağaran əzəmətli sütunlar aralıdan Apollonun Delfadakı məbədinin qalıqlarını andırır doğrudan da, - "Apollon otel"dəki sərbəstlik dünyanın heç bir otelində ola bilməz: yay-qış, nə vaxt getsən, bir vur-çatlasın, bir ye-iç, de-gül başlardı, gəl görəsən! Bir də gördün, qışın oğlan çağı od kimi hamamdan çıxıb qızlı-oğlanlı lüt-anabülbül sərələndilər qarın üstünə, - yayda çaya cumurdular. - O qədər ağnaşıb-anqırışırdılar ki, səs-küyləri ta Müqəddəs gölün o tayında, yerli camaatın çoxdan tərk etdiyi məbəddə əks-səda verirdi...

Nə oyundan çıxsalar da Müqəddəs gölün suyuna yaxın durmazdılar. Hansısa gözəgörünməz sədd kəsirdi qarşılarını. Yerli camaat hətta əkin-biçinə, mal-qaraya belə verməzdi o sudan; böyük günah sayılırdı. Nə olmaz, niyə günahdı, səbəbini deyən yox idi.

Tatarla tapışandan sonra işləri yağ kimi getməyə başladı. “Bundan belə sənin fabrikdə işin yoxdu, - demişdi Tatar, - nə qədər toyuq lazımdı de, göndərim, sat, kef elə...” Dili varsa da, dilçəyi də vardı kişinin. İkicə ilin içində ona o qədər toyuq göndərdi ki, pulunu yığıb-yığışdıra bilmirdi; pul xəzəl kimi tökülürdü başından. Həm də “kırışlığını” eləyirdi Tatar, - bir köpəyoğlu ona gözün üstə qaşın var deyə bilməzdi. Amma nə xeyri, ya vəlvələdən, ya zəlzələdən, iki ilə yığıb topladığı var-dövlət bircə həftənin ərzində pırrr eləyib əlindən çıxdı. O boyda sığorta şirkətini - “Nasko”nu - bircə gecənin içində “avqust defoltu” vurub müflis elədi.

Yerdə qalanını da gözüne döndüyüm elistalı qoçaq sildi-süpürdü apardı.

İndi, bu qərib fevral gecəsində Savçenkodan ayrılıb zülmət meşəyə üz tutması səbəbsiz deyildi, - Qocanı görmək istəyirdi! Ürəyi partlardı həmin gecə Qocanı görməyə. Əslində, Tümenə bu dəfəki səfərinin səbəbi Qansla görüşmək deyildi, bu görüşü Savçenko təşkil eləmişdi. Müqavilə məsələsini isə, Saşadan qopub aralanmaq üçün özü qəsdən uydurmuşdu. Nə müqaviləbazdıqdı, Qocaylaydı işi! Mayın ortaları bura son gelişindən sonra dincliyi tamam əldən getmişdi. Gölün içindəki bulud bir an belə rahat buraxmırdı onu, özü boyda qara kölgəyə çevrilib qarabaqara izləyirdi onu. Gecələr yuxusuna girib ruhunu, vücudunu gəmirirdi, qara kabus kimi üstünə yeriir, qovub, qovub qaranəfəs edirdi. Hər dəfə ölümün bircə addımlığından qayıdırdı, - həmin gecələrin birində yuxusundan hövlnak qalxıb seyfin qapısını taybatay görmüşdü, - qan-tər içində oyanıb yaxasını gölün dibsiz əsarətindən güclə qoparırdı... Lənətlənmişdi elə bil! Nəyə əl atırdı, əli boşa çıxırdı. Hara gedirdi, o yer mütləq qurumalıydı. Bədlük bədlük dalınca! İndi də bu - Tatarın ölümü. Düşünürdülər ki, bu lənətin nədənini bilmək istəyirdi. Ona elə gəlirdi ki, hər sirdən agahdı Qoca, - hər şeyin səbəbini o bilir, - hər şeyə də qadırdı; düşdüyü bu uğursuz zolaqdan xilas olmaq istəyirdi...

Nə idi, axı, onun günahı?! Nə baş vermişdi həmin o may gecəsi?!

...Qəsəbədən təzə bir qız gətirmişdi Tatar. Qoyun gözləri kimi hissiyyatsız, ehtirassız - ölü gözləri vardı. Heç kimə qaynayıb-qarıxmırdı, kənarda dayanıb baş verənlərə sakitcə tamaşa eləyirdi. Qızın qolundan tutub kobudcasına ona sarı dartmışdı Tatar və irişə-irişə, tanış ol, demişdi, qorxma, öz atası “görüb işini”.

Çaşqınlıq içində quruyub qalmışdı: necə yəni öz atası?!

Tatarın sifətində elə bir bicərək işıq peyda olmuşdu ki, eynən və eynən Qocadakı kimi, eyni vaxtda hər ikisinə, həm Tatara, həm Qocaya qarşı ikrah yaratmışdı. Durduğu yerdə bütün hissi-hissiyatı ayaqları altında göllənmişdi. Öz-özünə toxtaqlıq verib sakitləşməyə çalışsa da, xeyri olmamışdı. “Rədd olun burdan!” - birdən-birə özündən necə çıxmışdısa, hisslərinə yiyə dura bilməmişdi, əlinə keçəni dörd tərəfə tolazlayıb bağırırdıqca bağırırmışdı. - “Oğraşlar! Binamuslar! Qəhbələr! Rədd olun hamınız!”

“Sən də rədd ol, qoca şamtutan!” - arada fağır Qocanı da söyüb bulamışdı...

Həmin gecə səhərəcən gözlərinə yuxu getməmişdi. Yerində qıvrıla-qıvrıla qalmışdı. Hansı üzü üstə çevrilsə də, qızın “qoyun gözləri” gəlib dayanmışdı gözünün qabağında. Dan yeri sökülhasöküldə təmiz havaya çıxıb Müqəddəs gölə tərəf getdikdə isə... Rıqqətdən sinəsi şiddətlə qalxıb-enməyə başlamışdı; dörd bir yanı gömgöy meşəliklə əhatələnmiş göl sanki canlı idi! Vaxtı yetişmiş hamilə qadın kimi bətnində gəzdirdiyi və ona ağırlar verən yükəndən azad olmaq istəyirdi! Üzdən sakit görünərsə də, içdən burum-burum burulan göl sanki indicə dil açıb danışacaqdı. İllərdi sinəsində, “qarnında” gəzdirdiyi

müdhiş bir sirrin üstünü, nəhayət ki, açacaqdı!.. Gölün sahilindəki qədimi, uçuq məbədin üstündə bir topa tutqun bulud asıla qalmışdı. Suda qərq olmuş balasını fırtınalı dənizin sahilində gözləyən zavallı ata kimi, sanki o da, ayrılıb o yeri tərk edə bilmirdi. Və həmin o qara bulud lam-ləpəsiz gölün üzündə ayna kimi - tərtəmiz əks olunurdu.

Ömründə o qaralığında bulud görməmişdi. Gölün içindəki bulud ahənrüba kimi dartırdı onu. Obaşdanın alatoranında kor kimi əllərini irəli tutub gölə tərəf gedirdi! Onu arxadan çağırən olmasaydı...

"Qayıt!" - Qocanın tələş dolu səsi yuxudan ayıltmışdı onu.

O - bu, bir də o yerə qayıtmadı.

* * *

"Atası qəsəbədə "ximik" idi..."

İnstitutu bitirib təyinatla şimala gedəndən sonra, bir ara öz ixtisası üzrə işləsə də, "bazar iqtisadiyyatına keçid dövrü" həvəslənib o da biznesə girişmişdi. Əvvəlcə sığorta şirkəti açmışdı: özünün möhürü, ştamplı, firma blankları... Pah! "Nasko" - yekə-yekə ad da fikirləşmişdi. Yox bir, "Fiasko"! Kağızda işləri xod getsə də, görmüşdü ki, yox, hərə başını aşağı salıb sakitcə öz işiylə, alveriylə məşğuldu, heç sığorta-mığorta vecinə alan yoxdu. Qolunu çırmaıyib konkret bir işin qulpundan yapışmasa, xeyri yoxdu. Başlamışdı xırda-para alverə. Əvvəl-əvvəl yerində alıb, yerində satdı, - zişansız alverin qızıl qaydasıdı: qapında al, qapında sat, - əlinə babat maya keçən kimi isə, o da başqaları kimi üz tutmuşdu böyük şəhərlərə, böyük partiyalarla şimala mal daşımağa. Əsl pulun nə olduğunu da onda gördü. Nə gətirdisə ikiqatına, üçqatına şarappılıyla satıldı. Pul pul gətirər, düz sözdü: qısa müddətdə "Nasko" da qudurub bir dövriyyə eləmişdi ki!..

O vaxtlar, hələ Tatarla tapışmamışdılar və hələ bu lənətə gəlmiş Sodomorun mövcudluğundan xəbərsiz idi, istəyirdi ki, bir vaxtlar onu "detdom"a atmış ata-anasını axtarıb tapsın.

Altı yaşı olanda qarayanız bir gəlin gətirib qoyubmuş onu uşaq evinə, burasını bilirdi. Tələbəlik vaxtı bir neçə dəfə cəhd eləmişdi ki, getsin köhnə evlərini tapsın, görsün yerində kimi qalıb, kimi yoxdu. Getmək istəmişdi, amma getməmişdi - gedə bilməmişdi; həlledici addımı atmağa heç vaxt ürək eləməmişdi. Hər dəfə bir "əşşi" kəsmişdi qabağını. Amma yer-yurdunu öyrənmişdi kəndlərinin. Müqəddəs gölü üzük qaşı kimi dövrələyən meşəlikdə dörd-beş qədimi kənd var, o kəndlərin birindən idi onu "detdom"a gətirən gəlin. "Dörd-beş kənd" ona görə ki, o kəndlərin ikisi sonradan birləşib böyük bir qəsəbə olmuşdu, - Sodomor! Əsas yolun üstündə olduğu üçün tədricən böyüyüb, az qala şəhərə çevrilmişdi: ərazisində üç iri müəssisə - Broyler fabriki, Ağac emalı kombinatı və Duz zavodu, neçə-neçə işə obyektləri, kinoteatr, bank, hətta universitet filialı da açılmışdı. Beşmərtəbə evlər tikilmişdi... Qalan üç kənd isə - onun doğulduğu kənd hesabla o üç kəndin biri idi - yoldan-mərkəzdən xeyli aralı, solaxay bir yerdə idi; göl qırağı meşənin içiylə get ki gedəsən. Hər taksi şöferi də razılaşırmırdı belə rahat, kələ-kötür yola maşın salsın. Odur ki, bu tip kəndlərin əksəriyyəti indi boşdu. Tərk edilmiş leylək yuvasıək, evləri ağzığünə qalıb. Çoxunun qapı-pəncərəsi qıfıllanıb, - bir də, Allah bilir, nə vaxtsa açılmaq ümidilə, - bəzilərininki isə birdibli mismarlanıb. Görərsən, tək-tək, orda-burda, beş-altısında həyat işartıları ola, ya olmaya; bacalarından bir tüstü çıxar, yaxud içəridə bir işığı közərər. Ayağı yer tutanı, gümanlısı, gümansızı, hərə bir adla, hərə bir yolla, hərə bir ağılla tərk edib gedib öz doğma yuvalarını. Gün-güzəran, dolanışıq, əyləncə dartıb aparıb gəncləri kənddən. Yaşlanıb heydən düşmüş əlsiz-

ayaqsız qocalardı yalnız sakinləri, - köhnə xatirələrə təzə yamaq vurub birtəhər başlarını girələyirlər...

Maşını kəndin girəcəyində saxladıb göl qırağı arı qutuları kimi səpələnmiş taxta evlərin arasıyla ayaqla getmişdi - piyada. Qalın qar altında mürgüləyən evlərin, ağacların, yolların, ətraf meşəliyin üzərinə hopmuş qulaqbasan sakitliyi ürəkətməyə ürək eləməmişdi. Çəkmələrinin qar üzərindəki "xarta-xurt"uydu təkcə bu sakitliyə xələl qatan, arada ayaq saxlayıb adamsızlıqdan xiffət çəkən dam-daşın axıb sümüyünəcən nüfuz edən kədərini qəlb ağrısıyla qəbul eləmişdi. Şəhərin bitib-tükənməyən gərginliyindən, gündəlik həyküyündən, qoymaqaçından tarıma çəkilmiş sinirlərinin sızıltısını ləzzətlə dinşəmiş, şişib qazana dönmüş qafasının qijiltıdan necə azad olmasını bütün əzaları ilə hiss eləmişdi; qulaqlarından pişpişi kimi sivişib çıxırdı uğultu, alnından pıtraq kimi qopub aralanırdı.

Müdhiş bir qəbiristanlıq xofu vardı o kəndin. Fikirləşmişdi, görəni, bax, bu miskin, yapıxıq taxta evlərin birində doğma ata-anasını, bacı-qardaşını, ya başqa bir kimsəsini tapsa, nə dəyişəcək həyatında? Dəyişəcəkmi?! Köksünün başında illərdi yığılıb daşa, kəsəyə dönmüş möhnətə son qoyulacaqdımı? Ya, bəlkə, əksinə, yetimçiliklə, min bir zülm, zillətlə illər sonra, nəhayət ki, tapdığı birçə qırıq rahatlığı da əldən gedəcək! Bu amansız, əcaib hiss hətta bir az qorxutmuşdu da onu. Çevrilib gerisinə də baxmadan, qaça bildikcə qaçıb rədd olmaq istəmişdi o kənddən. Bacarmamışdı. Görmüşdü ki, qılçaları sözüne baxmır; ət və sümükdən deyil, sanki büsbütün hisslərdən ibarətdi o. Altı yaşında bu kənddən çıxanda nə bilirdi ev nədi, eşik nədi... Qeyri-iradi bir fəhmlə gəlib yiyəsiz bir daxmanın həyatında dayanmışdı, - bir vaxtlar sağlam brulardan tikilmiş şax duruşlu, indi əyilib bir böyrü üstə qalmış köhnə daxmanın... Qar-dumanın ağılığında səhər qırovu kimi gün düşdükcə işıldaşan, təzə gəlin kimi məsudca cıvələnen Uruflu-gölün qoynunda miskin, boynubükük görünürdü o ev. Bütün varlığı, vücudu, ruhu, canı... çilik-çilik olmuşdu o təsiratdan, şəffaf kristallar şəklində ətrafa - gölə, havaya, torpağa səpələnmişdi. Və həmin an hiss eləmişdi ki, çiyinlərinə yüngülcə bir "yük" qondu! Silkinib dərhal o "yük"dən azad olmağa çalışsa da, görmüşdü ki, yox, boş-mənasız cəhdədi cəhdi, nədisə, heç adi yük deyil bu yük.

Qorxduğu başına gəlmişdi.

Nə qədər qalmışdı o, belə, ayaq üstə, bir Allah bilir.

- Rədd ol, çıx get burdan!

Ağ, pırpız birçəkli, pırtlaşıq saçlı bir qarıydı, - ona elə gəlmişdi ki, şaxtayla günəşin gizli izdivacından göl üzərində yaranmış yüngülcə dumandan sıyrılıb gəldi qarı, - əlində qol uzunluğunda taxta, hirsli-havalı, dəli kimi gəlib qabağını kəsmişdi: "Rədd ol çıx get burdan, itin balası it! Sənin nə işin var, axı, burda?! Görüm toxumunuz kəsilsin elə sizin! Kəsilsin elə murdar toxumunuz! İtil get burdan! Yoxsa, bax, bunu görürsən, - əlindəki taxta parçasını donunun altından keçirib, bir ucu paçasının arasında, bir ucunu ona tuşatmışdı, - minərəm səni bunnan! - təbii ki, o, minərəm səni demədi, si...ərəm səni dedi və bu yerdə qarının ağzından səpələnən gözəl-göyçək söyüşləri bütün çılpıqlığı, rəngarəngliyi ilə çatdırı bilmədiyini müəllif acizənə etiraf edir. Halbuki, üç yüz illik sallaqqanad qarğadan daha yaşlı görünən qarının dilində bu sözlər elə də əcaib səslənmirdi. - Ha-ha-ha-ha-ha!..Hə-hə-hə-hə!.. Ho-ho-ho-ho!.."

Ayağında yekə çəkmələri, yaxa-baş açıq, həyə-bacanı dörd dolanıb öz aləmində guya maşın sürürdü qarı. Bir əlilə taxta oxlovunu "orasında" tutub, o biri əlilə guya sükan fırladırdı: "Bi-biip! Bi-bip, bi-bip-bibiiib... Sadomorlu arvadların yanına getdi dedən. Oucu-qucu-qucu-quc, qucu-qucu-qucu-qucu-qucu, - arada gəlib oxunu onun ayaqlarına sürüb uğunub gedirdi. - Anan da,

bax, burda oturub, i-hi-hi-hi-hi, i-hi-hi-hi-hi-hi, ağlayırdı. Bax, burda - vıvıladılıb gölə tərəf həyətin lap qurtaracağına sürdü qarı, - burda, hə, düz burda, iki sərv ağacı vardı burda, düm-düz eeeee, ucu göylərə çatırdı...”

- Fikir vermə ona, xəstədi. - bəstəboy, nurani bir qarı fağırca gəlib yanını kəsdirmişdi. - Ölüb qurtarmadı ki, canı da qurtara.

Beş-altı başqa qarı da, hərə öz daxmasının kandarında dayanıb, günəbaxan günəşə baxar kimi, onlara səmt baxırdılar. Əslində, kəndin içiylə gedə-gedə pəncərə önündə bitmiş bu gülsifət qarıları bayaqdan görmüşdü. Onların maraq dolu baxışlarını - alınları az qala pəncərə şüşəsini basıb yerindən çıxaracaqdı, - üzərində tapıb özünü xeyli naqolay hiss eləmişdi.

“Bu kəndin kişiləri hanı?!” - ilk ağlına gələn sualdan özü də üşənmişdi.

- Hamısın Sodomor apardı. Sənin də atanı Sodomor apardı, getmə ora. Qayıt çıx get burdan, yazıqsan, cavansan, qayıt get gəldiyin yerə. Şeytan yuvasıdı ora. Xatalıdı. Gedək isti çay süzüm iç, yol gəlmisən, soyuqdu, amma çıx get. - Onun cavabını gözləmədən xırda, göyərçin addımlarla daxmasına üz tutmuşdu qarı.

O da, bir müddət yerində nitqsiz qalıb, yetim quzu kimi onun dalınca düşmüşdü.

- Gözəl idi anan, hə. Baxanda deyirdin su sonasıdı. Amma dili-ağzı yox idi, toyuq kimi, harda atsan orda da qalırdı. Elə də yumşaq xasiyyəti vardı, ipək kimi. Uzaqlardan gətirmişdi onu atan, isti yuvasından eləyib dörd divar arasında ev dustağı eləmişdi. Çölə-bayıra çıxmağa qoymurdu. Özü gedib düzü-dün-yanı gəzirdi, min dərədə kefin sürürdü, bu da iki uşaqnan qalmışdı tək, damın altında. Heç elə bil bu dünyanın adamı döyüldü. Məəttəl qalmalı işdi, ərinin nə hoqqalardan çıxdığını, qıraqda nə qələtlər elədiyini bilirdi, amma dinmirdi, dö-zürdü. Hər şeyini keçirdi. Gücü ancaq gözünün yaşına çatırdı, oturub axşamacan zırın-zırın ağlayırdı. Dəli kimi sevirdi atanı. Bir-birlərinə də elə yaraşırdılar, elə yaraşırdılar, Allah, yanaşı duranda, deyirdin bəs qoşa sərvdilər, hə: ikisi də boylu-buxunlu, qədd-qamətli... Nə oldusa, o ağılsız atanın günahından oldu. Elə bil cadu elədilər ona, dilini-ağzını bağladılar. Yoxsa sən gül kimi arvadını, uşaqlarını qoy evdə, get, Allah bilir, haranın çöldəqalmışına iliş, nədi-nədi iş bilmişəm?! Aylarla yoxa çıxdı, gəlmədi. Axırda da biryolluq itdi. Kişilər hamısı bir ağılda olur, hə. Deyir indi odee, ximiyadı, mimiyadı, bilmirəm nədi, orda canın çürüdür, kül qoyum təpənə ha... O fason boy-buxunda, o yaraşıqda oğlan!.. Anan yazıq da... iki uşağnan ac-susuz qalmışdı damın altında. Dedik, get, heç olmasa, qohum-əqraban var, dədən-nənən var, birinə zəng elə, ya teleqram vur, nəysə bir xəbər elə, gəlib aparsınlar səni. Nə vaxtacan dörd divar arasında ac-susuz qalacaqsan. Öldür, başımı vur, dedi, getməmə, heç kimə də zəng eləməmə. Hansı üzlə gedim zəng eləyim, deyirdi, zəng eləyim nə deyim. Nə bilim, ay oğul, nə bilim, baş açılarsa dərd idi ki? Çayını iç, soyutma. Qoy durum təzəsini gətirim, - hıqqına-hıqqına qalxıb kərpic sobanın üstündə mızıldayan çaydanı gətirmək istəyirdi. O, qoymadı. Qolundan tutub, gəl sən otur, söhbətini elə, dedi, özüm gətirərəm. Həyatının ən əziz çağlarını “əmizdirirdi” ona qarı nənə, - eybi yox, qoy lap acı olsun! - Məlhəm kimi uzadırdı təşnə dodaqlarına. Çay nədi, çay vaxtı idi?!

- Bir düz-əməlli sənədiniz-kağızınız da yox idi. Dedik, heç olmasa apar o yekəni qoy detdoma, - o vaxt sənin məktəbə gedən vaxtınydı, yekəydin, - cavan adamsan, özünə bir iş tap, güc tap, dilsiz-ağızsız körpələrin nə günahı ki, acından öldürürsən onları. Əlində pulun-paran olar, imkanın olar, yenə gedib gətirərsən, uşağı sənin əlindən alan yoxdu ki... Əvvəl razı olmurdu, deyirdi mən öz balamı öz əllərimlə yetimxanaya qoya bilmərəm. Sonra nə oldusa, ağlına batdı, apardı səni qoydu ora... Özü də, nə bilim, hardasa bir yeməxana tapmışdı, fəhlə yeməxanası, qabyuyan işləyirdi orda. Sonra o da

bağlandı, köçdü harasa, əlaqə tamam kəsildi. Dedilər, guya orda bir iş yoldaşı varmış, qadın, onun qardaşına qoşulub gedib. Tacikiymiş, özbəyiymiş, nəymiş, hər kimsə. Elə sevindim getməyinə, inan Allaha, elə bildim özüməm ərə gedən, - qarının xırdaca gözləri alacalandı bu yerdə...

Anasının eşqiylə bütün ətraf kəndləri, yolqırağı bütün yeməxanaları bittə-bittə, qarış-qarış gəzmişdi o. Döymədiyi qapı, sormadığı adam qalmamışdı. Heç elə bil bu adda adam yer üzündə olmayıbmiş. Yerli-dibli! Atasının sorağı isə onu Sodomora - Ağac emalı kombinatına aparıb çıxarmışdı. Öyrənə bilmişdi ki, atası həmin kombinatda "ximik"di. Elə bilirdi kimyaçdı atası, sən demə, islah-əmək koloniyasında icbari işləyən məhbuslara "ximik" deyirlər. O vaxtlar harda zəhərli kimya kombinatı, radiasiyalı fabrik-zavod, ziyanlı, zərərli müəssisələr var, belə məhbusları ora basırdılar. "Ximiya"da olanlar azadlıqdan tam məhrum sayılmır, xüsusi yataqxanalarda qalıb yerli camaatla ünsiyyətə girə, dükan-bazara çıxıb bilirdilər.

Amma atasını kombinatda da tapmamışdı. Kime üz tutmuşdusa, həvəssiz bir-iki söz deyib ondan aralanmışdılar. Bir onu öyrənə birmişdi ki, müddətinə az qalmış, hər iki ayağını dəzgahda itirib atası, azadlığa əlil arabasında çıxıb.

"Allah bilir indi hardadı..."

"İndi kime lazımdı o - invalid..."

"Yenə get Petroviçi tap, bilsə, o nəse biləcək..." - sonda qəsəbənin "şanxay məhəlləsinə" tuşlamışdılar onu.

İki nəfərin güclə sıgacağı dardəmək bir barakda - yığcam taxta tikilidə yaşayırdı Petroviç. İkisiydi: bir iti, bir özü. Məhbusluğu bitəndən sonra getməyə yeri, adamı olmadığından ilişib burda qalmışdı. Biləndə ki kimdi, nəçidi, bir sevinmək sevindi yazıq, bir əl-ayağa düşdü! Qürbət eldə əzizini tapmışdı elə bil, bilmirdi nə yaxşılıq eləsin ona. Basırıq, tör-töküntü otaqda gic toyuq kimi fırlanıb bir şüşə çaxır tapıb qoydu stola, pəncərənin ağzında bir bağ quru soğan asılmışdı, birini gətirib iki böldü, sevincək əllərilə çörək tikələdi...

- Heç nəyin üstündə düşmüşdü bura. Heçcə nəyin... Əslinə baxsan, hamı heç nəyin üstündə düşür bura, - sifətində qəribə bir işıq oynamışdı Petroviçin. - Tanımadığı, bilmədiyi, məni də bağışla, avara gəzəyəntinin birinin üstündə. Çox nahaq yerə. Heç kişi də belə şeydən ötrü başqasının üstünə bıçaq çəkər?

Qan kimi qırmızı, tünd çaxırdan hərəyə bir tinli stəkan vurandan sonra tini düzəlmişdi Petroviçin, dili açılmışdı: - Azadlıqda kefi-damağı çağ olub. Yeyib-içib, kefin çəkib. "Dalnoboyşik" olub. "Uzaq səfərlər kapitanı!" Günü şoferlikdə keçib. Azad quş kimi. İlimiz on iki ay yollarda olub. Bir ucu Moskva, Peterburq, bir ucu da, odeeee, Şimal Buzlu okeanı - siz tərəflər. Cib dolu pul, özü də yaraşqlı, boy-buxunlu kişiydi, axı, belələrini arvadlar əl-əl gəzir, göydə qapırlar. Özünün də o sarıdan damarı boş idi. Başında yellər oynayırdı. Harda bir gözəgəlimli şey gördü, ağılı başından çıxırdı. Gözü onun-bunun dalında idi. Özü də boynuna alırdı, özündən asılı deyil, deyirdi, mən də belə bədbəxtəm. Məndən də Allah belə alıb, deyirdi, gül kimi ailə-uşağımı süləngilərin ayağına verdim. Yol qırağı "çəngəl-bıçaq" yerləri gözəlçələrlə dolu olur, axı. Ətraf qəsəbələrəndən axışib çəyirtkə kimi daraşırlar kafe-kabakların canına. Qarışqa şirəyə daraşan kimi, hə. Niyəsini özün bilirsən. Belə kafələrin birində Olyayla tanış olubmuş. Bu qəsəbədəndi Olya. Cavanlığı çox gözəl olub, deyirlər. Hə, heç indi də pis deyil. Amma, neynirsən, Allah adamın aqlını alanda alır. Təsəvvür elə, o boyda gözəlliyin yiyəsi, gecə harda içir, orda da yığılıb yatır. Öz evinə qonaq gəlir bu adam... Su sənəyi suda sınar, düz sözdü... Eşitməmiş olmazsan... - hiss olunurdu ki, ürəkaçan bir şey olmadığından sözləri seçə-seçə deyir Petroviç, söhbətin əsas yerlərinin üstündən keçir, - Allah heç kime göstərməsin... Ximiyada olanda qəsəbədəndən bir qızla gəzirdi atan. Gözəl-göyçək də qız idi, başıbatmış, hardan gəlib ilişmişdi buna,

məəttəl qalmalı işdi. Xeyli vaxt bir yerdə yaşadılar da, əməlli-başlı, ər-arvad kimi: dib-dəhnədən. Axırda da məlum oldu ki... Allah, keç günahımdan, Allah! Məlum oldu ki... öz qızıymış gəzdii! Olyadan olan - öz əkdii! Bunu biləndə başına hava gəldi yazığın. Əvvəl-əvvəl öldürmək istəyirdi özünü. Amma öldürmədi, dedi, ölüm azdı mənə. İki ay çölə-bayıra çıxmadı, qaranlıqda başını dizinə döyüb ağladı. Bir gün eşitdik ki, hər iki ayağını "frezer"in ağzına verib...

"Gərək gəlməyəydim bura! Gəlməyəydim! Mənim nə itim azmışdı, axı, bu xarabada! Üstündən neçə il keçib gör, mənə ata lazım idi?!"

- Bir çuvaş qızıyla da evlənibmiş, - handan-hana sükutu yenə özü pozdu Petroviç, - bir uşağı da varmış onnan, bir-iki il bir yerdə yaşayıblar, sonra nəse sözləri düz gəlməyib, boşanıblar. Bir ara dedi ki, çıxanda gedəcəm ora. Sonra dedi yox, Kalmıkiyada oğlum var, Elistada, ora gedəcəm. Nə bilim e, nə bilim, dinqitmadığı kol dibi qalmışdı ki. Özünü də bədbəxt elədi, töküb-törətdiklərini də. Deyirdi o qadının ahı tutdu məni, - ananı deyirdi. Deyirdi ona layiq ola bilmədim. İt kimi peşman idi. Sənin detdoma qoyulmağından da xəbəri vardı. Deyirdi, hansı üzlə gedim onu tapım. Ayaqlarım qırılaydı onları qoyub getdiyim yerdə, deyirdi. Dedikcə də dizin döyüb ağlayırdı... Qapıda səni görəndə elə bildim odu, - sifətində yenə işıq peyda oldu Petroviçin. - İnsan insana nə qədər oxşayarmış, İlahi, şükür məsləhətinə. O da sənin kimi boylu-buxunlu, yaraşıqlı idi. - Nə fikirləşdisə, qalxıb otağın küncündə qalaqlanmış şeylərin arasında xeyli qurdalandı, eşib-eşələyib bir şəkil tapıb gətirdi.

- Al, onun şəkli. - dedi. - Cavanlıq şəkli...

Ömrü boyu atasını ancaq yuxularında görüb, xəyalında canlandırıb. Tamam başqaymış atası, işə bax, heç belə təsəvvür eləməyib onu. Amma görən kimi tanıdı. Dodaqlarından tanıdı, qəribəydi, nə qaşından, nə gözündən, - dodaqlarından. Bildi ki, ona doğma adamdı.

Şəkil çoxdanın şəkliydə, daha doğrusu, cırılib iki bölünmüş fotonun bir hissəsiydi, - atası olan tərəf. Anası o biri hissədə qalıb, yəqin, çox heyf! Yoxsa anasını da görə bilərdi! Qucaqlarında kimsə balaca bir uşaq da var, deyəsən, - güman ki özünün uşaqlığıdı, - "əmlak bölgüsündə" atasının payına yalnız bircə qolu düşüb. Şəkildə otuz-otuz beş yaşı ancaq olardı atasının. Ağ yerli qara noxud-noxud köynəkdəydi. Gur, qara-qıvrım saçları, şux, şəvə bıqları gülürüz sifətini bir az da işıqlı göstərirdi; xoşbəxtlik damırdı sifətindən.

"Hələ burda ayrılmayıblar, yəqin. Yoxsa bu qədər xoşbəxt görünməzdə", - atasının məlhəm baxışlarını tapdı şəkildə. Başa düşdü ki, onun axtardığı adam, bax, bu şəkildəkidi. Mehriban, doğma... Sonra nə olub, necə olub, ona dəxli yoxdu.

- Olar bu şəkil məndə qalsın?

- Əlbəttə...

Petroviçin sonrakı sözləri yadında deyildi. Nəse qəribə şeylər danışırdı Petroviç: "Sənin bura qayıtmağın düzgün deyil, oğul, çıx get buralardan. Hələ heç kəs xeyir görməyib bu xarabadan. Özünü bədbəxt eləmə, yazıqsan, cavansan, - eynən kənddəki qarının dediyini o da dedi. - Bacardıqca qaç uzaqlaş bu yerdən!.."

Çıxanda stolun üstünə bir xeyli pul qoyub çıxdı.

* * *

"Bacardıqca qaç uzaqlaş bu yerdən..."

Yaddaşının ən dərin qatlarında ilişib qalmış bu beş kəlmə söz bir də çətin nə vaxtsa boy verib üzə çıxacaqdı, əgər illər sonra, o məşum may gecəsi öncəsi "Apollon otel"də - hamamda qızıl-oğlanlı yeyib-içib, səhərə yaxın dallarının açarını itirib hərəsi bir tərəfdə haça-paça qaldıqları vaxt

Savçenkonun gic-gic sayıqlamaları olmasaydı; sərxoşluqla ayıqlığın, məstliklə yuxusuzluğun dumanlı "ləngərində" hərəyə bir "yüz" də vurub köhnəlməkdə olan kefliliklərini təzələmişdilər və bu yerdə, heç ondan soruşan yox idi ki, ayın neçəsidi, nədi, öz-özünə söylənməyə başlamışdı Savçenko. Düzdü, tam ayırd eləmək olmurdu nədi onun danışdığı: nə vaxtsa baş vermiş real hadisədi, ata-babasından qalma köhnə-palan əfsanədi, qədimi dumanlı bir rəvayətdi, yoxsa lül-atəş birinin xəstə təxəyyül məhsuludu...

Mirzə Qaşqardı, yoxsa Mirzə Qabildi, nəsə, belə bir adda bir adam olub, deyirdi Savçenko. Deyəsən, Mirzə Qaşqar olub, deyirdi, hə. Qabil o birinin adıymış - yoxa çıxanın... İndiki bu qəsəbənin də, Müqəddəs gölün sahilindəki o biri üç kəndin də, elə köhnə məbədin özünün də təməlini vaxtilə həmin o Mirzə Qaşqar qoyub. Çox ağır, sanballı kişiymiş, ixtiyar çağlarında buralara necə gəlib çıxıb, bir Allah bilir. Əlində, nəfəsində olmazın şəfa, qüvvət varmış. Nəzəriləri bəd nəzərdən, ruhluları cığal ruhdan azad edərmiş. Əlinin birçə yüngül hərəkətilə qaraqızdırmanı birdəfəlik yox edirmiş. İndiki bu daş sütunların yerində palçıqdan balaca bir xosması varmış. Eşidib-bilənlər, yaxından-uzaqdan sorağını alıb ziyarətinə gələnlər - Mirzə Qaşqar ocağına pənah gətirənlərin sayı-hesabı yox imiş, əhdlilərin, umudluların əlindən iyənə atsan yerə düşməzmiş - dişləri-dırnaqları ilə, kərpic-kərpic, daş-daş, dartıb daşıyıb ona elə bir topdağıtmaz xanımın yüksəldiblər ki, səsi-sorağı ta Qafqazlara gedib çıxıb. O müqəddəs ocağın istisinə, işığına yığılanların arasında neçə-neçə ziyalılar, alimlər olub ki, bu ziyalılar, alimlərlə yanaşı fürsətgir, əlləməçi "müqəddəslər" də olub. Oturub səbrlə öz "saatlarını" gözləyirmişlər. Elə ki Mirzə Qaşqar ölüb başını torpağa qoyur, Qalanın bütün hakimiyyəti keçir onun qızına, bütün dərd-bəlalar da ondan sonra başlayır. Eyş-işrət, kef-damaq aşıqi olan qız elə bir pozğunluğa, hərc-mərcliyə rəvac verir ki, sözlə deyiləsi deyil. Qudurğanlıq, harınlıq baş alıb gedir. "Lut peyğəmbərin qövmü bunların yanında toya getməli olub. Sadom və Homorra əhli belə qələtlər eləməyib" - belə dedi Savçenko, hə. Tatar, deməli, yaman çoxbilmiş svoloç imiş bu Savçenko. Əbəs yerə ona Filosof demirdi ki; özü boyda da yerin altındaymış. "Apollon"dakı Qocanın adını zarafatca Orakul qoymuşdu. "Onsuz da bu kişinin adını dəqiq bilən yoxdu, - deyirdi, - nə adını, nə yaşını. Qəsəbənin ən yaşlı adamından soruş, gözümlü açandan bu adamı indi necə var elə görmüşəm, deyər. Kimdi, nəçidi, hardan gəlib, nə vaxt gəlib, yekə bir müəmmadı". - Nəinki "Mirzə Qaşqar ocağı"na üz tutanlar arasında, hətta ətraf beş kəndin camaatı arasında da gizli əxlaqsızlıq toxumu səpilir, yazıq kasıb-kusubun, yetim-yesirin var-dövlətini talayıb əllərindən almaqları bir yana, cavan qız-gəlinlərini azdırıb yoldan çıxarır, kəbinsiz əlaqələrə çəkir, lüt soyundurub səhərəcən əllərində qaval oynada-oynada başlarına min cür iyrenc oyunlar açırırlar. Bir belə, iki belə, iş gəlib axırda o yerə çatıb ki, - göz yaşı kimi dumduru araqdan dümürdükcə dəhşətli bir sirrin üstünü açacaq kimi görünürdü Savçenko; şüşə kimi parlaq gözləri irilənib hədəqəsindən çıxmışdı, bumbuz baxışları adamı ortasından dəlib keçirdi. - Hə, iş o yerə çatıb ki, həmin o yalançı müqəddəslərdən biri bilərəkdən, ya bilməyərəkdən, elə bir günah işlədib ki, onu nə torpaq götürüb, nə yağış, nə külək, nə yer, nə də göy! Məlun öz məhrəmiylə əlaqəyə girib, hə! Hər şey də elə ordan başlayıb. Gözəl may günlərinin birində həmin o zavallının oğluyla qızı göldə qayıq gəzintisinə çıxıbmiş (doğma bacı-qardaş olduqlarını biliblər, ya bilməyiblər, burasını aydın demədi Savçenko. Görünür, belə xırdalıqları özü də yerli-yataqlı bilmirdi). İliq, canayatan bir yaz havasıymış. Baharın qan qaynadan, ruh oynadan vaxtı. Bunların də cavan-beyniqan vaxtları olub başibatmışların, ağızları qızıqış səhəbə, bir də baxıblar ki, qayıqları üzüb, üzüb e, gölün tən ortasında dayanıb - kimsəsiz, yiyəsiz bir yerdə. Gölün üzündə yüngülcə duman

sürünürmüş və yer üzündə bunlardan başqa adam yoxumuş guya ta. Gün vurub, şeytan aldadıb, özlərini tamam unudublar. Bu vaxt elə bir şəhvani hiss, maraq baş qaldırıb ki hər ikisində, qarşısında duruş gətirə bilməyiblər! “Eləmə, eləmə, eləmə!..” - çapalayıb zarısa da qız, çox inad da göstərməyib. “Eləmə, eləmə, eləmə!..” - bir də baxıblar ki, dəhşətli bir günah içindədilər, iş işdən keçib! Bircə anın içində yer, göy tutulub, hava qaralıb, aləm bir-birinə dəyib! Elə bir dəhşətli fırtına qopub ki göl üzündə, qayıqları çilik-çilik olub, bircə parçası ələ gəlməyib! Hər ikisini sularında qərq eləyib göl, - guya bu hadisədən sonra gölün adı Müqəddəs göl qalıb - camaat neçə gün gecabəgündüz əlləşib gölü, gölün dörd bir tərəfini ələk-vələk eləyib axtarsalar da, nə batmış qayığın bircə taxtasına, nə də o binəvaların bircə nişanəsinə rast gəlib. Su insan cəsədini saxlamaz, eləmi, şişirib üzə çıxarar, çıxmayıb gənclərin meyiti, - nə oğlanın, nə qızın - bir parça əppək olub çəkilib göylərə... Neçə gün göl qırağı meşəlikdə o baş-bu baş qaçıb lənətlənmiş ata, gecələr səhərəcən əlləri göydə diz çöküb Allaha yalvarıb, xeyri olmayıb. Allah da üz döndəribmiş sanki bu yerdən! Öz azğın bəndələrindən! Nə bir ölüsündən, nə də bir dirisindən xəbər gəlib uşaqların. Onsuz da qalalılardan əlindən tənge gəlibmiş camaat, bu hadisə yanar odun üstünə dübarə yağ töküüb. Hiddətdən zəncir gəmirən ətraf beş kəndin cavanları adlarına gələn bu ləkədən, töhmətdən xilas olmaq üçün o murdar kişini tutub diri-diri yandırmaq istəyiblər. “Etməyin, eləməyin! Onsuz da Allah vurub onu, siz də vurmayın! Evlərinizdən qovun, salamını almayın, yaxınınıza buraxmayın, amma öldürməyin, amandır! Biz də günaha batırıq, yazığıq!..” - yalvarıb-yaxarıb birtəhər sakitləşdirə bilib cavanları kənd ağsaqqalları. Başıpozuq kütlənin qabağını müvəqqəti də olsa ala biliblər. Daşlayıb iti qovan kimi qovub kənddən çıxardıblar onu. Lakin əlləri yenə dinc durmayıb cavanların, fürsət düşən kimi daldada tutub şalvarını soyundurub başına olmanın iyrəcliklər açıblar... Bir həftə sonra göl qırağı meşəlikdə sürüsünü hərleyən çoban həmin zavallının ölüsünü tapıb, -nəm torpağın üstündə üzquyulu düşüb qalıbmış. Ən pis iş isə o olub ki, Mirzə Qaşqarın dəfn olduğu məbəd həyətinə dəfn eləmək istəyib Qala əhli həməni kişini. Özü də bu işin başında kim dursa yaxşıdı? Mirzə Qaşqarın öz doğmaca qızı! Camaat bir tərəfə olub, o qancıq bir tərəfə, - nə illah eləyiblər, xeyri olmayıb. Nə ağsaqqal qanıb, nə qarasaqqal. Onsuz da əllərindən zəncir gəmirirmiş camaat qalalılardan. Bu məsələdən sonra səbrləri tamam tükənib, əsib-coşub hərəkətə gəliblər, qısa müddət ərzində elə bir coşqun insan seli əmələ gətiriblər ki, dağ-daş lərzəyə gəlib, qarşılarında bənd-bərə qalmayıb! Öz əllərilə daşıyıb tikdikləri topdağıtmaz qalanı - şeytan yuvasını bircə saatin içində yıxıb yerlə bir ediblər! Mətelərindən pərən düşmüş “müqəddəs”lər elə bir daş-qalağa tuş gəliblər, gören deyərmiş bəs, iraq-iraq, göydən daş yağır!.. O hadisədən sonra bir gün sübh tezdən oyanıb tərtəmiz havada gərnəşən kənd camaatı məbəd həyətinin üstündə bir topa qara bulud görüb. Əsnəkləri ağızlarında, qolları havada qalıb; dumduzu göy üzündə bir topa qara bulud hardan gəlib qərarlaşa bilərdi?! Özü də, qara var, qara var, bu lap qazan qarası imiş. Bunu gören kənd ağsaqqallarından biri o saat barmağını dişləyib: “O qibləsizin ruhudu məbədin üstündəki! Balalarının öldü-qaldısından bir xəbər bilməmiş buranı tərk edən deyil”. “Necə ki o qara bulud burdadı, bizə gün-dirrik yoxdu, - bunu da başqa ağsaqqal deyib. - Gərək əl vurmayaqdınız o zəlil olmuşa. Öldürməyəydiniz. Onsuz da Allah vurmuşdu onu. Onun günahı təkəcə özünün idisə, ona əl bulayıb hamımızın elədik”. “Onnansa gedib o qarnı yırtılmış qancığı tapıb öldürəydiniz, - nəhayət, bir kor qoca varmış, o dilə gəlir, - əgər o, sağ qalıb bircə qarın doğsa, vəssalam, bədləkdən çıxıb bilməyəcəyik. Bu murdarlığı yeddi nəsil yuyub təmizləyə bilməyəcək. Ta ki bu mənfur qövmün

sonuncu erkəyi tapılıb eyni günah üstündə ölməyincə!..” İndi həmin vaxtdan neçə yüz il keçib gör, hələ də bu lənətdən xilas ola bilmir sadomorlular. Hər gün, günün eyni vaxtı, eyni yerdə peyda olur o müdhiş bulud. Sübhə məbədin üstündə zühur edir, vaxtı çatanda öz-özünə qeybə çəkilir. Heç bir tufan, heç bir külək o buludun yanından yel olub ötə bilmir. Bircə qarış belə onu yerindən tərpədə bilmir... O vaxtdan bu qəsəbənin günü göy əskiye бүкүлүдү. İllərdi hər kəs bu lənətə gəlmiş nəslin sonuncu kişisini gözləyir; gözləyir ki, nə vaxtsa peyda olub öz müdhiş günahını işlədəcək...

* * *

Qaranlıq gecədə taksi şöferi maşını qəbiristanlıq yoluyla sürməkdən boyun qaçırdı. Öldür, başımı vur, dedi, getmərim. Fevralın on səkkiz dərəcə şaxtasında qəsəbədən xeyli aralıda onu düşürüb, qayıtdı: “Başına at təpib, nədi, gecenin bu vaxtı, meşədə...” Amma bir tərəfdən elə yaxşı elədi qayıtdı; axşamüstündən başlayıb aramsız səpən qar yolu-rizi elə örtmüşdü, qalın yorğan kimi, maşın onsuz da o diki qalxa bilməyəcəkdi. Yolum yarısındaca direnib qalacaqdı. Savçenkoyla içdiyi arağın təsiri getsə də, başağrısı qalmışdı. Dizəcən qar içində, - yaxşı ki eyni qalın idi, ayağında isti uzunboğazı vardı, - dişini dişinə sıxıb qəbiristanlığın yanını birtəhər keçdi, keçən kimi də kürəyini irəli qısıb addımlarını yeyinlətdi, yeyinlətdi və bir götürülmək götürüldü ki! Zülmət meşənin dərinliklərindən hansı dünyaya aid olduğu bilinməyən qarmaqarışıq, tükürpədicə səslər gəlirdi, o səsi tutub qaçırdı! Hisslərinə hiss qatıb, - islanmışın yağışdan nə qorxusu! - qorxu üstündən qorxu geyib qaçırdı. Arabir dayanıb nəfəs dərir, güc yığıb təzədən qaçırdı. Yaxşı ki, hərdənbir lap uzaqdan, qəsəbə tərəfdən boğuş it səsləri eşidilirdi, - ya bekarçılıqdan, ya axmaqlıqdan hürüşürdü itlər. Və yaxşı ki, o səslər bu dünyadan idi...

Gözünü gecə qaranlığına dikib pəncərə önündə dayanmışdı Qoca. Üzü Müqəddəs gölə, - etinasız, laqeyd. Heç denən adam olan kəs bircə dəfə dönüb ona sarı baxdımı, yox. Dodağını tərpətib bircə kəlmə danışdımı, əsla! Həmin an bir şeyə də mat qaldı (necə olub bu işə əvvəllər əhəmiyyət verməyib), həmişə eyni paltarda görüb Qocanı. Yay-qış eyni dəri gödəkçədə! Öz təbii dəri rəngini çoxdan itirmiş, il-ildən yığılıb girməkdənsə, genəlib, sallanıb dizlərinəcən düşmüş dəri gödəkçədə. “Yəqin, özü qocalıb balacalaşib, ona görə əyninə gen gəlir gödəkçəsi...”. “Görəsən, yatanda da bu dəri bürüncəyində yatırmı o?” - Allah şeytana lənət eləsin, durduğu yerdə bir yersiz gülmək gəldi ki ona. Fikirləşəndə ki, Qocanı heç yatılı gördüyü də yadına gəlmir, gülmək həvəsi getdi öz işinə. Arxadan Qocanın armud saplağı kimi nazik boynuna, yaxşı qan işləmədiyindən ağarıb ağ kağıza dönmüş sallaq qulaqlarına baxanda arından az qaldı ağlasın; onun bu bivec qocadan nə asılacağı olmalıydı ki?! Niyə olmalıydı?! Doğrudan da onun başına at təpib, düz deyir taksi şöferi. Axı bu cüllütboğaz kaftarın özü nədi ki, onun da verdiyi məsləhət nə ola!

Bir tərəfdən onu sağ-salamat tapdığına sevinse də, qəribəydi, Qocanın bu laübalı halı büsbütün özündən eləmişdi onu. İlk dəfə “Apollon”a gəlidiyi gün dəhşətli bir şübhə düşmüşdü içinə, şölələnib indi bütün vücudunu, varlığını sardı: “Bəlkə, heç canlı insan deyil o, ruhdu?! Ya, bəlkə, ruhu bədənindən çıxmış avaragor bədəndi?...”

“Nahaq qayıtdın bura” - dərin quyu dibindən gəlirmiş kimi boğuş, ləpəli gəlirdi Qocanın səsi, - “Müqəddəs göl deyil bu göl, Urflu-göldü! Ruhlu göldü! Öz ayıblarını ört-basdır etmək üçün qəsdən gizlədirlər bu adı. Lənətlənmiş göldü bu göl, suyu mürdərdir. Sənə də sıçrayıb bu sudan. Sən də

məhkumsan! Gərək gəlməyəydin bura. Amma gəlməyə bilməzdin. Səni bura gətirən səbəb var. Bu əzablı oyunda sən də bir bəndəsən! Çevrə qapanmalıdır və o çevrəni sən qapamalısan. Çıxış qapısının açarları səndədi! Qaç bilməzsən bu aqibətindən!..”

Ürəyinin dəhşətli tappılısına gözlərini yuxudan açdı. Odu öləzimiş divar sobasının qırağında oturduğu yerdəcə huşa gedibmiş. Qoca isə... Gecədən pəncərə önündə necə dayanmışdısa, eləcə də qalmışdı. Heç tərpənməmişdi də. Nə bir söz dedi ona, nə sağollaşdı, barmaqlarının ucunda sakitcə yeriyib otaqdan çıxdı.

Obaşdanın ayazlı-bəyazlı havası su kimi çırpıldı sifətinə...

– II –

“Şeytan, sən məni haralara gətirib çıxardın?!
Köməyin bədbəxtliyimə səbəb oldu.”

Sofokl

Broyler fabrikinin qarşısında yük gözləyən maşınların sırasında öz firmasının “Kamaz”-ını görəndə xeyli təəccübləndi. Axı, bu maşını bura kim ezam edə bilərdi?! Özü göndərməmişdi. Broyler fabriki onun budəfəki planlarına ümumiyyətlə aid deyildi. Müqavilə sözünü gecə sərxoş Savçenkodan aralanmaq üçün sözgəlişi işlətməmişdi. Qocaylaydı əsas işi, o da, gözüne döndüyüm, heç büzülmüşünə də almadı onu. Fikri səhər Savçenkoyla görüşüb Tatarın qəbrini ziyarət etmək, birinci düşün qatara minib sakitcə şimala qayıtmaq idi. Savçenkonun pul cavabı onsuz da hələ çox gözlədəcəkdi özünü, vaxt udmaq üçün isə qatardan yaxşısı ola bilməzdi; ucsuz-bucaqsız tayqalıqla üç sutka sərəsər yol yortur şimal qatırı.

Amma... maşın burdaydı və uzaq yol gəldiyi üstündəki his-pasından da bilinirdi - qır gölünə düşmüş ördək balasına oxşayırdı maşın, sıradaki “modeldaşlarıyla” müqayisədə xeyli yığcam görünürdü.

Aralıdan kabinada heç kəs gözə dəymədi. Sürücü kim idisə, uzun, yorucu yoldan sonra yorğun-arğın yıxılıb yatmışdı. Kim idi görən?! Firmasında ona yaxın sürücü vardı, hansıydı? Yaxınlaşıb onu oyatmağa da qıymadı. Fabrikin iş vaxtını gözləyib birbaş Alabaşoviçin otağına qalxdı. Yox, əstəğfürullah, Əlibəşiroviçin kabinetinə qalxdı. Zarafat deyil, kişi indi fabrik direktoruydu. Zoya Qalimovnanın yerinə yenicə təyin olunmuşdu. Əmin idi ki, “köhnə dostu” onu əliboş qaytarmaz. Hətta o qədər əmin idi ki, əvvəlcədən maşın da göndərmişdi. (Hərçənd bu maşın məsələsi ona yenə qaranlıq qaldı...)

- Köhnə borc tam ödənməmiş mümkün deyil! Tatardan da kalan borcunuz yığılıb qalıb, bilirsən. Səninlə ortağ olduğunu burda hamı bilir. Yaxşısı budur buralarda bir müddət görünmə. Özünü də zibilə salarsan, məni də. Təzəyəm, özün bilirsən, o qədər gözü götürməyənlər var. Elə bircə bəhanə gəzirlər dalımnan dəysinlər, klyanus. Keçi qiymətinə satarlar bunlar adamı, tanımırısan. Tatarın da... nə deyim, hardan gəldi ilişdi bu qoca fahişəyə. Tanımırdı guya onu? Cavanlığında atasıyla “çaşka-loşka” olub onun axırına çıxdı, sonra da, bəs eləmədi, keçdi oğlunu bədbəxt elədi... Bə nə, bilmirdin? Sənin heç dünyadan xəbərin yoxmuş ki. Sadomordu e bura! - dəhlizin başınacan bir sürü şeylər danışdı Alabaşoviç, ayrılanda isə, Alabaşoviç ki Alabaşoviç, əlini uzun müddət tutdu, buraxmadı. - Axşama bizdəsən ha. İş iş yerində, özün bilirsən sənin xətrini necə çox istəyirəm. Arvad bir şey hazırlayar evdə, xudmani, oturub vurariq iki qardaş...

Bayırda şaxtada ayaqüstə xeyli qaldı.

“Gəl e, gəl! Gəl hoppan min maşına, görək başımıza nə oyun gəlir.”

Əlinə keçəni üstünə atıb yatmışdı sürücü. Elə bərk bürünmüşdü, başı da görünmürdü. Mühərrik işləmədiyindən içəri soyuyub buza dönmüşdü. Qapı açılan kimi yerindən dik atıldı. Bulat idi bu! Qazax Bulat!

- Axır ki, şef, Allaha çox şükür. Qorxdum ki yaddan çıxarmısınız məni, - elə bilirdi yükün sənədlərini alıb maşını fabrikin ərazisinə salacaq. Olmadı. - Termosda yaxşı çayım var, şef, süzüm?

- Süz, içək, - o dedi. - Maşını da xodda, qoy içəri qızsın, soyuqdu. Onsuz da tələsəsi yerimiz yoxdu. Müqavilənin vaxtı bitib, nağd pula da uzağı dörd-beş ton toyuq almaq olar, o da ki...

“O da ki, bu yekəlikdə maşının heç yanacaq pulu eləmir.”

Araya ağır sükut çökdü. Elə ağır ki, iki sutkalıq sərasər maşın sürməyin ağırlığı bunun yanında toyagetməli oldu. Qəribə bir hiss sarmışdı Bulatı; sanki düşükləri bu çətin vəziyyətdən çıxış yolunu o tapmalıydı.

“Keçəl dərman bilsə, öz başına çəkər.”

- Gəl sürək Atbasara, şef, - hannan-hana dilləndi Bulat və ağılına gələn bu qəfil ideyadan çiçəyi çırtladı. - Bu pula bilirsiniz nə qədər ət almaq olar orda?

- Əvvəlcə bir oteldən-zaddan tapaq, uzaq yol gəlmisən, yuyun rahatlan, yat dincəl, sonra o işə baxarıq...

- Nə yatmaq, nə dincəlmək?! Mən yatıb yuxumu almışam. Siz istəsəz, yolda yatarsız, şef. O boyda yol sürmüşəm atdana-atdana, boş qayıtmayacağam ki.

“Sənə də sıçrayıb bu sudan. Sən də məhkumsan...”- gecəki qarışıq yuxu (yuxuydumu?!) onsuz da rahat buraxmırdı onu. Qocanın laqeyd-laübalı hərəkəti - hərəkətsizliyi - yaman yer eləmişdi ona. Bu qədər inadcıl, daşqəlbli olardımı insan? İlin-günün bu vaxtı, qarda-sazaqda o boyda yol yortmuşdu, nəfəsi kəsilə-kəsilə, ağzını yorub bircə kəlmə dinmədi. Dinməyi bir yana, heç başını qaldırıb sifətinə belə baxmadı. Yox, yaxşısı budu, nə qədər gec deyil, rədd olub getsin bu xarabadan, - özündən, ətrafından, tanış-bilişindən, hər yerdən! Nə qədər uzaq olsa, bir o qədər yaxşıdı.

- Karantin var, axı, başa düş, - yalvarıcı rica ilə Bulatın çopur, amma yumşaq sifətinə baxdı.- Qazaxistandan ət gətirmək qadağandı, sərhəddə veterinar postu var.

- Karantin var, lap yaxşı. Heç kim ət çıxara bilmir, qalıb əllərində, su qiymətinə. Siz darıxmayın e, şef, hər şey yaxşı olacaq. Təki bircə hə deyin, vəssalam, qalanı mənlikdi. Qohumlarım var orda, əmim var, dayım var, nə köməklik lazımdı, edəcəklər. Qayıdanda da elə yolla qayıdırıq ki, heç sərhəd də görmərik. O yolların hamısına bələdəm, beş barmağım kimi...

“Beşparmaq da yeyərsiniz, şef, bibisi sizə bir beşparmaq bişirsin ki, beş barmağınızın beşini də yalayasız.”

- Sür e, sür! - nəhayət, kürəyini boşluğa söykədi o. - Sür, nə olar, olar!

* * *

“Sür! Nə olar, olar!” - bütün sualların cavabı idi.

Heyif deyil rus yolları! Sağ, sol sıx-sağlam şam meşələri, hər addımbaşı dayanacaq, motellər, yeməxanalar... Adamin darıxmağa heç vaxtı da olmur. Yol boyu qar altında qalmış sadə, təmtəraqsız rus evləri adamı öz istisinə, mehrinə dəvət edir; şaxta sıxdıqca taxta evlərin bacalarından göyə millənən ağappaq, gur tüstü mayak kimi aralıdan adama işarə verir; səhərin obaşdanında, axşamın toranında buz bağlamış pəncərələrdən axıb gələn sarımtıraş işıq adamin ürəyini çəkib aparır; hansı qapını açıb

içəri girsən, sanki mütləq öz uşaqlığına qayıdacaqsan - atalı, analı qayğısız çağlarına...

Göz işlədikcə uzanan nəhayətsiz səhradı qazax çölləri, - boz, yeknəsəq! Acı bağırısaq kimi uzandıqca uzanan düzünəqulu yollar! Yol, yol, yol... Nə qədər yol olar, a başına dönüm. Sən gedirsən, yol uzanır. Ürəyində, bəlkə, min dəfə çevirib söydü özünü: "Sənin nə itin azmışdı, axı, bu çöllü-biyabanda, düşmüşsən qazax Bulatın g...tünə. Özü də nə, nə, - ət dalınca!"

Gecənin zülmət qaranlığında getdikcə ona elə gəldi ki, heçliyə, kimsəsizliyə aparır yol; qabağına qatıb apardığı bir topa işıqdan başqa heç nəyi yoxdu maşının. Uzaqdan adamı xatırladıb, yaxınlaşdıqca əyriş-müyrüş ağaclara çevrilən əcaib siluətlərdən, maşının sarımtıl işığında iri və iti addımlarla qəfil peyda olub, qəfil də geriye, həyat olan tərəfə durmadan qaçan işıqsız işıq dirəklərindən başqa.

Amma bir şey də vardı: getdikcə üstündən ağır yük götürülürdü elə bil. Yorulurdusa da, yüngülləşirdi. Müqəddəs gölün... tfu, Urufu-gölün lənətlənmiş havası pis qoxu kimi üst-başından, yaxasından tədricən çəkiliirdi. Bu haqda fikirləşdikcə qəlbi-eynəsi açıldı, ürəyində hətta alqış da elədi Bulata.

Elə bilirdi Qazaxıstan isti yerdə. Hardan?! Bütün günü yiyəsiz çöllərə dədəlik edən külək axşama doğru şitənib-şiddətləndi, əsdi, coşdu, elə bir çovğuna çevrildi ki, yol boyu sağ-sol tirələnib-təpələnmiş qar ələntisini qaldıraraq qar dənəciklərinə qatdı, göyə sovurdu, yerə çırpdı, qaytarıb təzədən yola səpdi...

Şüşəsilən çatdırmırdı.

- İndi buraların belə olmağına baxma, - boynuna almasa da yuxusuzluq "söndürüb" Bulatı, səsi kallaşmış, sözü ağzından əsnəkqarışıq çıxır. - Bu yerlərin torpağı gildi. Yazqabağı bu yolu asanlıqla keçmək olmur. Zığ-zımırtdağ dizə çıxır. Bir dəfə... elə buralardı da, deyəsən, həəəə... möhkəm yağışa düşmüşəəm... Maşın şüşələrinə qədər palçığın içində, qıp-qırmızı... Sərhəddə ruslar saxlayıb deyir, bu nədi, Marsdan gəlibsən?..

"Ürək oxuyur bu adam!" - elə indicə fikrindən keçirirdi görən Marsda həyat olur, ya yox; belə yorucu yolda min cür sarsaq fikirlər dolur, axı, adamın başına.

Yuxu karıxdıraraq Bulatı. Kötüyünəcən yanmış siqareti sönməz barmaqlarına yapışmış, xəbəri yoxdu. Elə də tərs xasiyyəti var ki. Desən ver qırağa, saxla maşını, bircə qırıq yat, gözünün acısı getsin, pişik kimi arxasını yerə verməz, deyər, yatmıram. Yuxusunu qovmaq üçün min hoqqadan çıxır amma: gah başını maşının şüşəsindən çıxarıb soyuq havaya tutur, gah əlini üstədən aşağı sifətinə çəkib guya yuxusunu silib atmaq istəyir, gah maqnitofonu qurdalayır, gah o kaseti çıxarıb bu kaseti qoyur, səs alır, səs verir...

"Qaşınır, qurcanır, ödü süzmür, mədəsində xorası var, qaz yığılır..."

- İrəlində bir yer olsa, saxla düşək hava ala, - nəhayət, dözməyib dilə gəldi.

- Yaxında zapravka olmalıdı, şef, saxlayaram, hava da alırıq, maşının bəliki də doldurarıq.

Yadına düşdü ki, yolda yeməyə bir şey götürməyiblər, səhər rus tərəfdə yediklərinin üstündədilər. Yolqırağı əla bir fəhlə yeməxanası tapmışdı Bulat. Hərəyə bir cam yaxşı borş, üstündən də əla balıq qızartması yedilər. Qəşəng bir çuvaş qızıyla da tanış oldu orda. Tanış oldu deyəndə, atüstü nə tanışlıq olacaqdı ki. Adını soruşdu, o da güldü, Sella, dedi. Sella! Ömründə o gözəlliyində qıza - və o gözəlliyində ada! - rast gəlməmişdi. Upuzun qızılı saçları, dumduru yaşıl gözləri vardı. Dumağ, sağlam dişləri aralıdan "gəl-gəl" deyirdi. "Yol qırağı kafelər belə gözəlçələrlə dolu olur" - niyəsə Petroviçin sözləri yadına düşdü və ürəyində ötəri də olsa haqq qazandırdı atasına; beləsindən kim keçərdi ki.

- Qayıdanda ora bir də dönərik, şef,- yenə də ürək oxudu Bulat! - Amma sizə yaman baxırdı ha. Sellanı deyirəm, gözlərini çəkə bilmirdi sizdən. Çıxanda dalınızca baxıb bilirsiniz nə dedi? Dedi, adamın belə əri ola.

"Adamın belə əri ola!" - özünün də yadındadı.

Sovetdənqalma iki köhnə kolonkadan ibarət idi yanacaqdoldurma məntəqəsi, - güman ki, biri benzin, o biri "salyarka" üçün idi. Belə sınıq-salxaq kolonkalara indi köhnə sovetin ən ucqar nöqtələrində rast gələrsən; sürücü şaxtalı havada qaçıb əvvəlcə pəncərədən yanacağın pulun ödəməli, sonra da simsinə-simsinə dayanıb yarım saat "pistoleti" bakın ağzına tutmalıdı. Bulat maşını "D/T" yazılan kolonkanın yanına verib qulaqlı papağını geydi, əlcəklərini də götürüb çiynilə birtəhər qapını açdı bildi. Bu o tərəfə itələyirdi, külək bu tərəfə. O özü də zorla açdı qapını. Yüngül ehtiyacını da rahat ödəməyə imkan vermirdi külək, - "çatı"sından tutub dartırdılar elə bil", - itələyib addım-addım irəli aparırdı onu. İşini görən kimi əl-üzünə qar vurub titrədə-titrədə maşına cumdu.

Bulat maşını çəkib elə yerdə saxladı ki, məntəqənin güclə közərən işığı kabinaya düşsün. "Bunlar hamısı belədi. Görməmiş kimi araqdan o qədər gupalayırlar ki, yatanda durğuzmaq da olmur. Bir deyən də yoxdu ki, zəhmət çək, get evində zəhərlən də, əh..." - "zapravşik"ın qarasında xeyli danışdı Bulat. Deyəsən, soyuqda onu çox gözletmişdi. Amma kefi də yerində idi. Yarım saat əvvəlki əzgin, yuxusuz adamdan əsər-ələmət qalmamışdı. Gözləri dən yemiş çəpiş gözləri kimi dipdiriydi.

- Bilsəz məndə nə var, şef! - əlini iştahla əlinə sürtüb başını kabinanın yatacaq yerinə soxdu, eşələyib iki dolu torba çıxartdı. - Görək "komandır" yolumuza nə qoyub, - içindəkiləri bir-bir açıb təmiz dəsmala düzdü: hissə verilmiş kolbasa, soyutma kartof, balaca bankada turşu, çörək, duz... Və, oppaaa, - ən əsas məsələ! - təbii ki: bir şüşə rus arağı!

- Mənim vətənimə xoş gəlmisiz, şef! - araqdan əlüstü dəmir çaşkalara süzüb bəxtiyarcasına ona baxdı. - Sizin sağlığınıza!

İçdilər, içən kimi də luqqaluq ikincisini süzdü, - "Mejdu pervoy i vtoroy promejutok nebolşoy!" - Bulatın çopur sifətindən xoşbəxtlik damırdı. - "Bunu da içək yoldaşlığımızın sağlığına, şef! Kim bilərdi, sizinlə nə vaxtsa belə yol yoldaşı ola bilərəm. Özü də harda, harda, "Kamaz"da! Baxarsız, şef, hər şey əla olacaq".

Dünyanın heç bir bahalı restoranında Bulatın süfrəsindəki ləzzəti tapa bilməzsən; acı "yüz"dən sonra soyuyub buza dönmüş kartof soyutmasını duzlayıb ağzına apardın ha, baldı, bal! Düzdü, qapalı yerdə qaldığından kartof bir az ağırlaşmış, acılığı var, səthi yapışqandı, amma yenə də. Və dünyanın heç bir dəbdəbəli otelində Bulatın maşınındakı rahatlığı tapa bilməzsən: mühərrik işləyir, içəri istidi, yanacaq boldu, düzü-dünyanı dağıdan külək özünü ha didib-töксə də içəri yol tapa bilmir... Məntəqə həyətindəki yeganə işıq dirəyindən asılmış elektrik lampasını külək əsdirdikcə kabinada siluetlər oynayırdı. Sanki hansısa gecə barındasan. Radio dalğasında sızıldayan qədimi Qazax musiqisi də hardasa uzaqlarda əsən əbədi küləklərin səsiydi...

"Peçka"nın var gücüylə vurduğu havanın istisi, üstəgəl arağın özünün qırıx dərəcəsi asta-asta xumarlandırırdı onu. Səmtsiz, çəpəki küləyin isti havayla bərabər qaytarıb içəriyə doldurduğu acı tüstü də bu xumarlığın qarşısını almaqda aciz idi... Gördü ki, dibsiz-nəhayətsiz bir göldü, sonu-qurtaracağı yoxdu. O da, tərs kimi gölün içindədi, batıb. Qışın oğlan çağı olsa da, suyun içi imistiydi və qəribəydi, suda batsa da, boğulmurdu. Suyun içində gözləri açıq, rahatca nəfəs alırdı. Hardansa peyda olub gözlərini açıqdıran zəhlətökən tüstü olmasaydı! Suyun içində get-gedə tıncıxdırmağa başladı onu tüstü, nəfəsini daraltdı. Başa düşdü ki, nəse heç yaxşı tüstüyə oxşamır bu

tüstü. Bəlkə də, heç tüstü deyil, Urufu-gölün içindəki buluddu! Bu qənaət qanını möhkəm qaraltdı. Hardan gəlib tapdı onu yenə bu xeyirsiz bulud?! Ha əl-qol atıb çapalasa da, qollarını suda "şappıldatsa" da yaxa qurtara bilmirdi o nəhs buluddan... Nəfəsi kəsilmiş halda yuxudan oyanıb maşının qapısını birtəhər açdı...

Buz kimi təmiz havanı hərisliklə sinəsinə çəkdi...

* * *

"Əsl qazaxın ağ dəvəsi olmalıdı!" - səhərin gözü açılmamış dar-sürüşkən yolda kaskadyorluq edən yerli "şumaxerləri" görəndə bu qənaətə gəldi. Əksəri ağ rəngdə olan köhnə dranduletlər maşının yanından yel kimi ötüb keçirdilər. Sən ha eləyib başını yana çevirincə bir də gördün eee, üfəqdə yox oldular. Bu cür ötüşlərin biri az qala pis qurtaracaqdı. Üzbəüz maşının arxasından qəfil çıxan maşınla bir göz qırpımında üz-üzə qaldılar. "Qorxudan xayası qarnına girmişdi az qala". Yaxşı ki, Bulat cəld tərpendi, maşını birtəhər yana qaçıra bildi.

- Kazaxskaya ruletka! - qiyyə çəkib qışqırdı.

"Bircə bunun belə şit hərəkətləri olmaya!" - üreyində min yol qınasa da, dilinə bir söz gətirmədi; belə kimsəsiz yolda ona bir söz deməyin onsuz da mənası yox idi. Yeri gəlsə indi Bulat özü "şef" idi. Rahat, gediş-gəlişli beton yolu qoyub bir maşının güclə sıgacağı qış yoluna - zimmikə burulanda isə deməyə, sadəcə, söz tapmadı. Matı-qutu qurumuşdu. Axı, necə ola bilərdi ki, adam gül kimi getdiyi yolu qoyub ağır maşını belə yolsuzluğa salsın?!

- Bu yol kəsə yolu, şef, darıxma, Allah qoysa, axşama evdəyik. - İlk dəfə "sən"ə keçdi.

Zimmik - adından da göründüyü kimi, bu yol ancaq qışda mövcud ola bilir: möhkəm şaxtalar dirənib torpağı yaxşıca bərkidəndən sonra. Qışqabağı qreyderin kürüyüb açdığı kəsə-çölləmə yol üç ay sərasər işlək olduğundan, təzə qar düşdükcə yük maşınları tədricən özləri özlərinə yol açır, - təkər özünə, rəmə özünə, - maşının altı yolun ortasını sürtüb-sivirib elə biçimə salır ki, təkərlər "rels"də gedir sanki, - nə sağa, nə sola. Belə yolda istəyirsən maşının sükanını lap burax sür. Onsuz da təkərlərin çıxmağa yeri yoxdu. Əlini qoy qulağının dibinə, fitillət getsin eee. Yaxşı ki, qarşından gələn maşını buraxmaq üçün hər bir kilometrədən bir "cib"lər var.

Axşamkı çovğundan sonra yola ələnən yüngül qarı asanlıqla yarıb keçirdi maşın. Bulat da, dünya-ələm vecinə deyildi, fit çalib mahnı oxuyurdu. Arabir güzgüdə ona göz vurub sanki təşərlənirdi də: "gördün, şef, yaxşı ki, mənə qulaq asdın..."

Gecəki nəfəskəsən yuxunun halı-havası hələ canından çıxmamışdı, Bulatın bu "kəsə yol" məsələsi də başına dübarə daş saldı. Öz-özüylə bir dartsıma, didişmə başladı ki içində: "Tatar da düz yolu qoyub kəsə getmişdi... Getmişdi, getmişdi də, nə olsun ki getmişdi... O olsun ki, onu o yola çəkən çəkib, öz xoşuna getməyib... Onun bəxti-taleyi oracanmış... Səninki də buracandı, sən də relsə düşdün... Bu nə vasvasılıqdı, sən Allah, axır vaxtlar lap axırın itib, hər xırda şeyi böyüdüb fil eləyirsən... Atan da ayaqlarını kəsib əlil arabasında getdi... Kaş elə vaxtında ölüb gedəydi, özünün də canını qurtarardı... İşin yoxdu onnan..."

Atasının yeganə şəkli həmişə döş cibindədi, xəlvətə düşəndə çıxarıb baxır. Söhbətləşirlər. Dərdləşirlər. "Sən niyə belə etdin, ata?" - o deyir. Atası da, elə bil, söz bilmir yetimin balası, sakitcə dayanıb onun sifətinə baxır. Saatlarla... İstədi yenə şəkli çıxarıb gizləncə baxsın. Bulatın güzgüdəki tutqun sifətini görüb fikrindən yayındı və yalnız indi fikir verdi ki, maşının şüşələri çöl üzəndən

buz bağlayıb, şüşəsilən "ha rezinini cırsa da" bərkimiş qar ərintisini təmizləyə bilmir. Ayaqlarına soyuq hava vururdu. Qalın çəkmələrinin içində barmaqlarını şaxta kəsirdi.

- Otuz ildi maşın sürürəm, hələ belə zibilə rast gəlməmişəm. - Bulatın sifəti boğulmuşdu. - Elə bil it əsnəyib yolumuzun üstündə, Allah haqqı. Motor işləyə-işləyə suyun temperaturu niyə düşməli ki?

İstədi deyə, saxla maşını, düşək motorun yağına, suyuna baxaq, görək niyə soyuq hava vurur içəri, demədi. Onsuz da tərsin-höcətin biriylə Bulat, sözə-tapşırığa baxan deyildi.

Özü də yalan deyir otuz il maşın sürməyini, rul fırlatmaqdan başqa əlinnən bir iş gəlmir. Maşın harda qırılsa, orda da qalacaqdılar.

- Yəqin, hava şlanqı çıxıb, - arada basıb-bağlamağı da var, - çətini trasa çıxıncadı, şef, ora çataq, rahat açıb düzəldəcəm, - dedi, ağılına nə verdisə bütün ağırlığını pedala saldı, maşına elə qaz verdi ki, motor az qaldı yerindən qopa.

İrəlini yaxşı görmək üçün əlinin dalı ilə maşının alın şüşəsini dayanmadan silirdi. Qar basmış yolu tank kimi basıb keçirdi maşın...

Elistalı əclaf onu elə dərin quyuya salmadı ki, bir də asanlıqla ordan çıxa bilə. Özünə oxşayanın da birini yanına salıb hardan gəldi ilişdi ona o xeyirsiz oğlu xeyirsiz. Gül kimi yaşadığı yerdə! Üzündə şeytan tükü vardı elə bil əclafın, elə şirin satdı ki özünü. İllərin həsrətindən sonra doğma qardaşını tapmışdı elə bil. Götürüb evinə apardı onu, - tanımadığı, bilmədiyi yad, yoldan ötənin birini, - süfrə açdı ona, qabağına araq qoydu... O da gözüne döndüyüm... Söhbət təkcə pulda da deyil, o pulu ki o qazanıb, canı çıxar, bir də qazanar. Dinini-imanını yandırdı imansız. Yetimxanadan sonra ürəyində insanlara qarşı təzəcə yuva salmış mehr-məhəbbəti dağıtdı.

"Şarraq-şaq-şaq-şaq..." - nəsə səs gəldi motorxanadan.

Maşın gedib, gedib yolun ortasında dayandı.

- Çatdıq! - əli-qolu tamam boşalmış, istehza dolu qəhər titrətdi Bulatın səsini. - Çezdi motor!

Məlum oldu ki, ortası dik yol tədricən sürtüb, sürtüb maşının altdakı xırda su kranını açıb, xəbərləri olmayıb, radiatorun suyu şorhaşor axıb gedib. Bircə damcı su da qalmayıb radiatorda. Susuz sürüb maşını Bulat, nəfəsini kəsib...

"Otuz ildi maşın sürür kişinin oğlu. Zırt!"

Və yalnız indi, mühərrik sönüb cihazların səsi tam kəsildəndən sonra, köhnə uğultu qulaqlarından hələ tam çəkilməmiş, bayaqdan öz varlığını hiss etdirməyən küləyin sirayətedici, ilan zəhmi kimi buz nəfəsi doldu içəri. Kabinanın hər dərmə-deşişi dilə gəldi.

O ağırlığında maşın nənni kimi yırğalanırdı.

Qərribə nəfəskəsən ulartısı vardı küləyin, - sanardın gecənin bir vədəsi ağız-ağıza verib ulaşan ac çaqqalların səsi. Uşaqlıqdan yaxşı tanıdığı küləkdi bu; ucsuz-bucaqsız taxıl zəmilərini ipək nəfəsilə darayan, gah bir üzü üstə, gah o biri üzü üstə çevirib sıgallayan mehriban külək; vaxtlı-vaxtsız əsib axşamacan çöldə-bayırda veyillənən qayğısız külək; soyuq qış gecələrində səhərəcən qapı-pəncərəni döyüb içəri dürtülmək üçün min oyundan çıxan sırtıq külək... İndi də qar tozunu götürüb yerlə - aşağıdan - harasa aparırdı yelbeyin külək; onsuz da sabah daşdığını qaytarıb öz yerinə qoyacaqdı! "Hə, nə nolsun ki qoyacaqdı, - öz-özünə danışmağı təzə öyrənmişdi, - heç dəxli var, sən Allah. Heç bəlkə gətirmədi! Qoymadı! Sən öz dərdinə qal. Bulatın dərdinə qal ki, nə günahı vardı o yetimin, gətirib öz lənətinə bulaşırdın. Bir azdan sən o "mehriban" dediyin külək dondurub elə hala salsın ki sizi, min günəş istisi yığışa gələ, bircə qırıq həyat əlaməti qaytara bilməsin canınıza!"

Buludların arasından boylanıb baxan günəşin şəfəqləri adamın gözünü biz kimi deşsə də, hərərəti yox idi. Quruca qəvərəsi asılmışdı göydən. Hətta ürəyində günəşin belə karsızlığına güldü də, - bu, deyəsən, artıq dəlilik əlaməti idi.

“Qocanın da quruca qaraltısıydı pəncərə önündə, - fikirləşdi. - Nəfəsi də gedib-gəlmirdi. O boyda yol gəlmişdi şaxtada, qarda-boranda, ağzını açıb bircə kəlmə danışmadı. Dindirmədi onu. Elə Tatar əcəb eləyib adam yerinə qoymurdu onu. Bir şey bilməsə, elə eləməzdi. Qırımından da bilinir ki, çox bircə kişidi o, yerin altını da bilir, üstünü də. Amma bircə kəlmə danışmadı. Danışmağı cəhənnəm, yuxusuna girib ürəyinə silinməz xallar saldı...”

“Eləydisə, bu bədbəxt Bulatın günahı nəydi?!” - fikirləşdi.

- Üzülmə, şef, matoru da, dağılıb, dağılıb, dünya dağılmayıb ki. Bir mator nə olan şeydi ki, onnan ötrü belə qaşqabaq sallamısan? Mənim günahımdan olub, özüm də yığdıracam...

Bulatın belə həyasız nikbinliyi onu tamam hövsələdən çıxarmışdı. İstədi bağırırsın ki, nə motor, nə günah, mən nə haydayam, sən nə hayda! Niyə qoymursan ölək öldüyümüz yerdə? Gördü ki, yox, gerçəklədi Bulat, əməlli-başlı hərəkətə keçdi. İsti kombinezonunu geyib əvvəlcə kabinadan düşdü, maşının ora-burasına, böyür-başına keçdi, təkikləyib bircə-bircə təkərlərin havasını yoxladı (guya motorun dağılmağının təkərin havasıyla bir əlaqəsi vardı), sonra üst-başının qarını çırpıb- arın-arxayın, heç elə bil şaxtada, qarda-çovğunda düzün ortasında qalan bunlar deyildi - təzədən kabinaya qalxdı, yük yerindən bir yığın isti paltar çıxarıb ortalığa tökdü.

- Təptəzədi, şef, qatı açılmayıb, - isti uniformanı onun qucağına tulladı, - neftdə işləyəndə vermişdilər, heç geyinməmişəm də. Atmışdım evə, belə yerdə adamın gərəyi olur. - Bir cüt təzə valenkanı da ayaqları altına atdı, - çıxart o çəkmələri, bunları gey.

Özü isə qalın kombinezonun üstündən, maral dərisindən untaları vardı, onu çəkdi ayaqlarına, dizəcən, isti şərfə boyun-boğazını möhkəm sarıdı, buşlatını, papağını, əlcəklərini geyib hazır oldu.

- Yaxınlıqda kənd olmalıdı, - dedi, - mən gedim görüm traktordan-zaddan nə tapıram. İkimiz də getməyə, sən ayağınla uzağa gedə bilmərik. Özüm bir şey tapıb gətirəcəm, narahat olma. Amma bax ha, bir yerdə çox oturma, hərəkət elə. Hərəkət, hərəkət, hərəkət! Özün bilirsən, şaxta zarafat sevmir. Bilməzsən, yuxu aparar, sonra gəl Vera Vasilyevnaya cavab ver.

Vera Vasilyevna guya anasıydı. Yaşadığı şəhərdə onun “detdom uşağı” olmağını heç kəs bilmir. Hamı onu arxalı, dayaqlı - “daydaylı” adam kimi tanıyır. Çoxları onun taleyinə hətta həsəd də aparır; elə bilirlər nüfuzlu, hörmətli, varlı-hallı ailədən. Bacısının əri guya böyük bir şirkətin rəhbəridi; yoxsa təkbaşına o boyda sığorta şirkətini necə açə bilər o?! Həftədə bir maşın toyuq gəlirdi ona, hardan gəlirdi?!

- Arxada yük yerində zapas təkərlər var, - çıxhaçıxdı Bulat bir də tapşırdı, - görsən ki donursan, çıxart yandır. Bir-iki saata özüm də qayıdıram.

Neçə ildi şimaldadı, onun iki ilini də neftdə işləyib, yaxşı bilir şaxta nə olan şeydi, şaxtada qırılıb yolda qalmaq nədi. Nə qədər tanıdığı adamı gözünün qabağında şaxta vurub şil-küt eləyib, - burnunu itirən kim, qulaqlarını, ayaqlarını itirən kim... Çoxu da bilməməzliyin, qanmazlığın üzündən. Bir balaca xam düşdün, naşılıq elədin, şaxtada bircə qırıq huşa getdin ha, vəssalam! Əlvida mənim 42 ölçülü sevimli ayaqlarım! Bu, hələ bəxtin gətirsədi. Vay o gündən ki, yazbaşı torpaqla bərabər üzə çıxan bəxtsizlərdən olasan, - şimal torpaqları yeddi aylıq qar əsarətindən mayın ortaları ancaq azad olur, öz təbii bataqlıq rəngini ancaq ki özünə qaytarır...

Sərt şimalın yazılmamış qanunları var. Yazılmışları da var. Məsələn, şimalda sürücü işə götürüləndə başqa peşə öhdəlikləri ilə yanaşı, mütləq belə bir bəndə də qol çəkməli idi: "Kəskin şaxtalı havada çöldə-bayırda, meşədə... köməksiz adam gördükdə, kimliyindən, nəçiliyindən asılı olmayaraq, mütləq saxlayıb maşına mindirməlisən. Əgər maşın qırılıb özün yolda qalmırsansa, maşının ehtiyat hissələrindən tutmuş ta ki yana biləcək nəyi var, yandırıb özünü (və sənişinləri) donvurmadan xilas etməlisən..."

Təkərləri helləlib konteynerdən yerə atdı, barmaqları kəsilə-kəsilə bakdan yanacaq çəkib çıxardı. Əlləri donub kötüyə dönmüşdü, kibrit də tutmurdu, gah qoltuğunun arasına saldı, gah ağzına təpdi, kəhildədi, hovxurdu, axır ki birtəhər təkərə od vura bildi. Təkər alışan kimi rezinin gur qara tüstüsü yayılıb çölü-düzü ağzına götürdü. Külək vurub tüstünü dağıtdıqca gah yaşıla, gah qırmızıya, gah tünd göyə çalan alov dilləri oynaşmağa başladı, - təzə əyləncə tapmışdı özünə oyunbaz külək.

His-qurum vecinə deyildi, keçən il bu çox vaxt baha qiymətə aldığı boynu nadir xəzdən olan kürkü də eyninə deyildi, başını az qala alovun içinə soxmuşdu. Fikirləşirdi görən Bulat gec gəlsə, yaxud heç gəlməsə, - təsəllisi oydu ki, əgər Qocanın "öncəgörlüyü" düz idisə və əgər doğrudan da onun kitabı bağlanmışdısa, heç olmasa Bulat qaçıb canını qurtara biləcəkdi, - neçə vaxta bəs edəcəkdi ona "təkər ehtiyatı". İki bu, on dənəsi də maşının altındadı, o da hələ açıb çıxara bilsə, cəmisini on iki təkər. Bu on iki təkər onun ömrünü neçə gün, yaxud neçə saat uzadacaqdı?

Görsə ki Bulat gəlmədi, təkərlər də yandı qurtardı, məcbur idi maşına od vursun, başqa əlacı yoxdu. Əvvəlcə oturacaqları söküb yandırar, kabinada yanmalı nə var, çıxarıb bir-bir atar yanar odun üstünə. Lap axırda, görsə ki ta yandırmağa bir şey qalmadı, salyarkadan töküb maşına od vurur, özünü də atar oda...

Fikirləşirdi görən yanıb ölmək yaxşıdı, yoxsa donub ölmək?

Belə qənaətə gəldi ki, indiki şəraitdə yanıb ölmək daha yaxşıdı.

İsti vurduqca namərd yuxu ustufca gəlib boynunun kökündə bardaş qurmuşdu. Göz qapaqları ağırlaşdıqca başı sinəsinə əyildi... Gördü ki, yenə dibsiz, nəhayətsiz bir sudu, suyun içində də böyük bir tonqal yanır. Tonqal da nə tonqal, - hündürlüyü bəlkə uca Qaraşam boyda! Qəribəsi oydu ki, suda ocağın yanmağında təəccüblü heç nə görmürdü o. Əksinə, dayanıb onun çırthaçırt yanmasına ləzzətlə tamaşa eləyirdi. Pis olan oydu ki, istisi, odu get-gedə azalmağa başlamışdı ocağın. Hiss elədi ki, əlləri, ayaqları get-gedə donmağa başlayır, şaxta barmaqlarını keyidir. Ocağın tüstüsü də, açıq havadakı kimi dağılıb səmada ərimirdi, yox, suyun içindəcə toplanıb heybətli bir buluda çevrilirdi... Başa düşdü ki, heç yaxşı buluda oxşamır bu bulud. Qorxdı ki, birdən Urflu-gölün içindəki bulud olar bu bulud, təşvişə düşdü. Nəfəsi daralmağa başladı. Əl-qol atıb bu darlıqdan qurtulmağa ha çalışsa da, gördü ki, yox, qolları sözüne baxmır, ayaqları ağırlaşmış hərəsi bir puddu. Ən dəhşətlisi isə oydu ki, onun suda səssiz fəryadını, çapasını görürdü Qoca, dinmirdi, - bir addımlığında dayanmışdı, əlini uzatsa, onu asanlıqla dartıb çıxara bilərdi, - sakitcə dayanıb onun çarpıntısına tamaşa eləyirdi. Onun ahı-zarı Qocanın heç tükünü də ürpətmirdi. Amma yox... baxdı ki, Qocanın göz yaşları sel olub axır; Urflu-gölün göz yaşlarını yuyub büruzə verdirməsə də, hönkür-hönkür ağlayırdı Qoca.

"Məni niyə qoyursan batam, baba?!" - məəttəl qaldı ki, Qocaya niyə "baba" deyir. - "Mənim səndən başqa kimim var, axı, niyə məni qurtarmırsan bu daramannan?!"

Timsah gözləri kimi soyuq, ifadəsiz gözlərini ona dikib durmuşdu Qoca.

- Qalx ayağa, qalx, qalx... Dur, dur görüm, yobtı... Əməlli-başlı donmusan ki sən! Dur bir gəl otur burda, ay sağ ol, bax burdan otur. Ayaqlarını da rahat

uzat, qorxma, bax beləəə. Qoy bu kürkü də atım üstünə, hə, indi rahat uzan...

Üz-gözünü tük basmış arıq, çəlimsiz bir kişiydi. Başında dovşan dərisindən yoluq papağı, əynində qalın sıırıqlısı vardı, - belə yağ-mazutun içində pambıq sıırıqlı adətən traktorçularda olur. - Əvvəl elə bildi Qocadı, onun hayına gəlib. Sonra gördü ki, yox, kimdisə tamam başqa adamdı, tanımır. Nəfəsindən boyat, turşumuş spirt iyi vururdu. Filtresiz siqareti islanıb dodaqlarında sönmüşdü. Hər kəlməsinin başı söyüş idi. At qoşulmuş xizəkli yük arabasında gəlmişdi. Quru küləşlə doldurulmuş araba köhnə-kürüş paltar-palazla, dəridürüylə döşənmişdi. Üstündəki kürk də elə qalın idi ki, yetmiş dərəcə şaxta ola, yenə vecinə olmazdı. Həm də elə gen-bol idi ki, içinə bəlkə on adam sığardı.

Araba yerindən tərپənəndə yarıhuşlu, yarıhuşsuz dediyi sözləri sonralar hər oturanda yada salıb güləcəkdilər: "Bəs maşını aparmırıq?"

- Qoy hələ səni aparım sağ-salamat dostuna təhvil verim, evdə narahatdı, iynə üstündə oturub, sonra gəlib maşını da atın dalına qoşub aparırıq, - ürəkdən güldü kişi, güləndə onsuz da qıyıq gözləri sifətində itdi. - Maşının kələyin kəsmisiniz, maşında maşınlıq qalıb ki. Heç başında ağılı olan da belə maşını qazaxa etibar eləyər? Axı, qazax nə bilir "Kamaz" nədi. Qazaxınkı atdı, qat qabağına, qoy otarsın, - yenə güldü. - Qorxma, burda heç kəs sənin maşınına dəyməz. Sabah qreyder gətirib rahat aparırıq...

Sonrası nəse yadına gəlmir, yuxu kimi - dumanlı qavrayırdı ətrafında baş verənləri. Uzun, tunel kimi bir yoldu, hər tərəf ağappaq, sürüşüb gah "tunelin" bir döşünə, gah o biri döşünə qalxırdılar. Hara gedirdilər?! Bu yol onun yolu deyildi axı. Bəs kimin yoluydu?! Kim idi onun xilaskarı? Xeyirxahı?! Başını qaldırıb böyründəki adamın sifətini görmək istəyirdi, görə bilmirdi; tēpēdən dırnağa - kirpiklərinə qar bağlamışdı adam. Atın ayaqlarından, qarnının altından çıxıb arabaya çırpılan qar sovrulub arabaqarıışıq hər ikisini cənginə almışdı; yer, göy ağ dumanın içindəydi. Təkcə atın qaraltısı sezilirdi, o da, tor kimi, zəif. Bir də atın finxırtısı, tıslı-tıslıtlısı gəlirdi. Diqqətini toparlayıb kəsdirə bilmirdi ki at qaçır, yoxsa heç hələ yerindən tərپənməyib. Amma özü!.. Özü uçurdu, - ayaqları öndə, dərēaşağı yellənib uşaq vaxtı kirşədə necə sürüşürdüsə, xoşbəxtcə, indi də elə gedirdi, - çəkisiz quş kimi yüngül! O qədər yüngül ki, yupyumşaq buludların üstüylə süzürdüsə ki, bir-birini qovan sevincək buludlar araya alıb aparırdılar onu...

* * *

"Bu anası ölmüş kimdi belə? Tamam donub ki bu. Tez elə, əynini soyundur bunun, nə durub baxırsan key qoyun kimi. Uzandırın bunu sobanın qırağına. Dayan görüm, qoy bir döşək atım ora... Çox da yaxın eləmə, birdən-birə çox isti də olmaz. Gətir o arağın əl-ayağını ovaq... Qulaqlarına əl vurma, ağarıb, düşər..." - qulağına qarmaqarıışıq səslər gəlirdi. Bulatın da səsi bu səslərin içindəydi. Ən çox canfēşanlıq edən kimdisə bir qadın idi. Məəttəl qalmışdı ki, bura haradı və nə baş verir ki, adamlar əl-ayağa düşüb...

...Ət xörəyinin iyi beyninə cən işlədi. Hiss elədi ki, möhkəm acıb, mədəsi sıvrılır; boş mədə dil açıb qida tələb eləyirdi. İsti yorğanın altında udquna-udquna qalmışdı. Bu nə ləzzətli idi belə, bu nə ləzzətli qoxuydu! Haraydı bura?! Ömründə belə dərin - və şirin! - yatdığı yadına gəlmir; bütün əzaları dincəlmişdi, rahatlanmışdı. Oyanıb anadangəlmə olmuşdu. Dərisi ordan-burdan yüngülcə geyişirdi, vəssalam; qarışqa gəzirdi sanki dərisində.

- Gün-günorta oldu, şef. Dur gör Sulucan bibi bizə nə bişirib! Beşparmak! Mmmm... Palçıki oblijeş! - Bulatın şən-gümrah səsi ovqatını bir az da təzələdi,

əhvalına əlavə şuxluq qatdı. - Belə beşparmağı ancaq bizim analar bişirir! Dur, şef, dur, tənbəlliğin tutmasını. Biz Ayrat əkəylə tezdən gedib qonşu qəsəbədə motorçu tapmışıq, maşını salmağa isti boks danışıbmışıq. Bir azdan gedib maşını da dartıb gətirəcəyik, dur.

Gözlərini açıb matdım-matdım Bulatın sifətinə baxırdı. Haraydı bura? Sulucan bibi kimdi? Ayrat haranın əkəsidir?! İllərdi firmasında şoferlik eləyir Bulat, hələ onu yaxşı tanımayıb. Nə yaxşı adammış bu.

- Dur e, dur, - zarafata salıb bu dəfə yorğanını çəkib üstündən saldı, - camaat bizi gözləyir, dur, ayıbdı.

Hava işıqlaşsa da, başı üzərində elektrik lampası hələ də közəirdi. Pəncərənin ikiqat şüşəsi bayırdan buz bağladığından içəri, demək olar, gün işığı düşmürdü. Çox da böyük olmayan otağın kələ-kötür suvağı əhənglə çiçək kimi ağardılmışdı. Torpaq döşəmə xalça-palazla geninə-boluna döşənmişdi. Onun yatdığı çarpayı bu otaqda mebel adına yeganə ev əşyası idi, - Bulatın yeri yerdən salınmışdı. - Qalın yorğan-döşəkdə özünü şah balası kimi hiss edirdi. Ağlı olan kəs heç belə yerin içindən çıxardımı, yox! Həmişə həsrətində olub belə rahat, sadə, təmtəraqsız evin. "Kasıbın nəyi olmasa da, yastığı rahat, yumşaq olar" - başının altındakı yastığı çevirib sərin üzünə təzədən üz qoydu.

Yan otaqdan nəse xısıltı gəlirdi. Gecəki adamlar idi, amma səslərində gecəki gərginlikdən əsər-əlamət yox idi. Uzun illər arağın, siqaretin təsirindən korşalmış yorğun, xırıltılı səslə bir kişiydi kimsə, nə nağıl edirdisə, - arada qulağı çaldı ki, söhbət deyəsən ondan gedir, - o birilər pıqqapıq gülürdülər.

Məəttəl qaldı ki, Bulat nə tez qaynayıb-qarışib ev adamlarına.

Qırx beş-əlli yaşlarında cantaraq, ətli-çiynli bir qadın idi Sulucan bibi. Adətən yeməxanalarda, kafələrdə belə hökmlü qadınlar olur; turp kimi sağlam, civə kimi mütəhərrik, çərşənbə yumurtası kimi bayram ovqatlı... Belə qadınların canındakı güc, temperament həmişə onu heyran qoyub. Bir vedrə qarlı suyu gətirib odun sobasının üstünə qoydu, sonra isti suyla onu qatıb-qarışdırıb isti-soyuq elədi, dolu vedrələri quş kimi qaldırıb qapı ağzında dayanmış kişinin qabağında yerə qoydu.

- İliqdi, apar tök əlüzyuyana, qoy uşaqlar əl-üzlərini yusun.

Bayaqdan maraqla onu izləyən fağır, arıqhal kişini yalnız indi gözü aldı. Əgər Ayrat əkə dedikləri bu idisə, demək ki bu, onun xilaskarı idi.

- O alkaş dostlarına da de, nə kəsəcəklərsə, indidən kəsib hazır eləsinlər. Ət vaxtında donub özünü tutmalıdı. Özüm də bircə-bircə çağırıb telefonda hamıya deyəcəm. Heç qonşu kəndlərə deməyə ehtiyac yoxdu, hamının tövləsi mal-heyvannan doludu, - bu dəfə üzünü ona tutdu Sulucan bibi. - Darıxma, oğlum, sənə nə qədər ət lazımdı de, bibin təşkil eləsin.

"Ətə gəldiklərini nə tez çuğullamışdı Bulat!" - məəttəl qaldı.

Gün onun gözlədiyindən də şən başladı.

- O tərəfə lazım olsa, çəkinmə, de, - həyəte çıxan kimi Ayrat əkə çuqun aftafanı ilıq suyla doldurub utancaq tövrlə dilləndi.

"O tərəf" - təbii ki, ayaqyoluydu.

Ən qorxduğu və ən zəhləsi gedən iş kənddə ayaqyolu məsələsidir. Əsgərliyi şimalda keçib, iyirmi dərəcə şaxtada bayırda ayaqyolu nədi, yaxşı bilir. Adamın... Gözü o vaxtdan necə qorxubsa, yad bir yerə gedəndə - xüsusən kənd yerinə (və xüsusən də şaxtalı havada) - kürkünə birə düşür, fikri-zikri ayaqyolunda qalır; çöldədi, içəridədi? İstidi, soyuqdu?..

Axşamkı çovğun bayırda hələ də at oynadırdı. Qış uzununu küləyin daşıyıb gətirdiyi qar həyətin ortasında elə bir təpə yaratmışdı ki, bu hündürlüyündə qarı təsəvvürünə belə gətirməzdi. Bəzi yerlərdə qar o qədər qəlbi idi ki, ağacların ancaq başı görünürdü. Cığırılar gün-günəşırı təmizləndiyindən

nəhəng üstüaçıq tunellər əmələ gətirmişdi həyətdə. Cığırılardan biri həyətin bir tərəfini uzunasına tutmuş tövləyə aparırdı, o biri dar cığır isə evlə üzbəüz hamam kimi bir tikili vardı, ora gedirdi. Nisbətən enli bir cığır da vardı ki, çıxış qapısına aparırdı. Çıxışda bir küncdə qar altında traktora aid çoxlu dəmir-dümür, qoşqu, kotan qalaqlanıb qalmışdı; traktorçu həyətinə oxşayırdı həyətdə.

- Rezin çəkmələri gey, gəl, şef, sənə bir tualet göstərim ki, beləsinə həyatında görməmişən, - aftafanı götürüb niyəsə tövləyə səmt getdi Bulat.

Uzunluğuna uzun olsa da, endən ensiz imiş tövlə, üstəlik, taxta arakəsmə ilə bölünüb iki yerə ayrılmışdı: qapıdan içəri girən kimi heyvanlar olan yer xeyli darısqal və basırıq idi. Arakəsmədən o tərəf isə, əksinə, ot üçün nəzərdə tutulmuşdu, vaxtında ağzınacan tığlanmış samanlıq qışın axırlarına yarılandığından xeyli genişlik idi. Girən kimi acısı göz deşən kəskin tövlə iyi samanlığa doğru xeyli yüngülləşdi; quru küləş çöllərin genişliyini, işığını, kövsənin saf qoxusunu özündə saxlamışdı. Onu niyə bura gətirdi Bulat? Yoxsa tövlənin içindəydi ayaqyolu?! Atların, inəklərin, ağıla salınmış qoyun-quzunun yanılla keçib yarıqaranlıq bir yerdə dayandılar.

- Buyur, şef, bütün tövlə sənə sərəncamındadı, hara istəyirsən otur, nə işin var gör. Bura istidi, rahatdı. Başqa şeydən də çəkinib eləmə, malın altını təmizləyəndə özləri kürüyüb atırlar. Mən çıxıram, inəklərdən də utanma, adama baxan deyillər...

Bulatın bu "zarafatı" əvvəl ona çöçün gəlsə də, şəninə, şəstinə toxunsa da, - quyruğunu qaldırıb buğlu ifrazatını hara gəldi tökən inəklə onun arasında bir fərq olmalıydı, ya yox, - tezliklə başa düşdü ki, həyatda hər şeyi mürəkkəbləşdirən elə insanın özündü; əslində, hər şey daha sadə və daha rahatmış.

Əlüzyuyanın qabağındakı güzgüyə baxanda özündən qorxdı; sir-sifəti bütün his-pas içindəydi, gözlərinin altı torbalanmışdı.

- Hələlik yüngül yuyunun, gəlin, bir azdan onsuz da hamamı qalayacam. - Ayrat əkə dedi.

İçəri girən kimi Sulucan bibi bir qucaq yeməyi iri bir buludda gətirdi qoydu stolun üstünə, buğlana-buğlana. Ardınca hərəyə bir yekə stəkan ayran, - sonradan bildi ki, stəkandakı kumis imiş, - bir piyalə də yeməyin bulyonundan çəkdi gətirdi.

- Yeşte, rebyata. Myaso yeşte, xleb yeşte.

Yayma xəmirin üstündəki iri yağlı tikələr, şirəli ət sucuğu ağılnı başından eləsə də - ət o qədər xub bişmişdi ki, sümüyündən öz-özünə aralanırdı - gözləyirdi kimsə birinci başlasın, o da onlara baxıb yesin; ömründə ilk dəfəydi beşparmaq görürdü, bilmirdi hansı tərəfindən yanaşsın yeməyə. Stolun üstündə qaşiq, çəngəl adına heç nə yox idi. Bulat əyləşən kimi nazik yayma xəmiri barmaqlarının ucunda cəmləyib soğanlı sousa batırdı, götürdüyü kimi də lüm ötürdü içəri.

- Beşparmağı belə yeyərlər, - yeməyin yağı-suyu barmaqlarının arasından süzülə-süzülə əllərini yuxarı tutdu. - Əllə! Havayı yerə buna beşparmak demirlər ki.

"Əllə!" - istər-istəməz ağzı əyildi, çimçəşən kimi oldu.

- Bıy, mənim başıma xeyir, ağlım bunlara gedib ey, - Sulucan bibi tələm-tələsik bir qom çəngəl-bıçağı gətirdi qoydu süfrəyə, boşqab gətirdi düzdü, onun qabına yeməyi özü çəkdi.

- Hələ bu nədi ki, qabaqlar bizdə beşparmağı ayaqla yeyirmişlər, - heç özünə görə deyilmiş bu Ayrat əkə, zarafatından qalmırdı. - İndi bir az mədəniləşmişik guya, əllə yeyirik.

- Görüm ətin tökülsün elə sənə, olmayan ətin ha...

- Əşi, zarafat eliyirəm də, sən də, rəhmətliyin qızı. Haranla yeyirsən ye, nə fərqi! Əsas odu, bunsuz yemə, - birlitlik araq butulkasını ağır yumruq kimi endirdi stola Ayrat əkə. - Özüm çəkmişəm, şef, 76 qradusdu! - Bulatın diliylə evdə hamı ona "şef" deməyə başlamışdı.

- Səhərin gözü açılmamış o zəhrimarı hardan tapıb çıxardın? Gedib maşını gətirəydiniz heç olmasa, onnan sonra...

- Əvvəl bir xoşgəldin elə, mamanya, qonağın gəlib, - sanki içməyə səbəb tapmışdı Ayrat əkə. - Sən maşının fikrini eləmə e, mən o maşını, lazım gəlsə, atın dalına da qoşub gətirərəm.

Ayrat əkənin sözünə hamı gülüşdü.

- Sən yüz içəndən sonra öz dalına da qoşub gətirərsən, bilirəm, - əllərini önlüyünə silə-silə həvəslə stola yaxınlaşdı Sulucan bibi. - Qonaq evin ruzusudu, bərəkətidi, nə deyə bilərəm ki, xoş gəliblər, gözüm üstə yerləri var.

- Sən maşınnan narahat olma e, mamanya, Joraya demişəm qreyderi gətirsin, gedib maşını da dartıb gətirəcəyik, - çappanı götürüb "aldavay" dedi, arağı birqurtumluq elədi, heç ağzını da turşutmadı. Elə bil araq yox, su içirdi.

Dünənki haqq-hesabdan sonra içməmək günah olardı. Ayrat əkəyə baxıb o da "aldavay" dedi, stəkanı götürüb başına necə çəkdisə, nəfəsi getdi, qayıtmadı. Dili-damağı qurudu, mədəsinəcən ütə-ütə, cıra-cıra getdi araq. Karıxdığından kumis əvəzinə götürüb bulyonu çəkdi başına. Tərslikdən, o da qaynar imiş, dili-ağzı dübarə pöştələndi, gözlərindən yaş çıxdı.

- O zəhrimarı qatıb gətirəydin heç olmasa! - o yekəlikdə kişinin boynunun ardından yekə bir şapalaq ilişdirdi Sulucan bibi. - Hələ bir gülür də arsız-arsız!

Üzdə bürüzə verməsə də əməlli-başlı pərt oldu kişi. Dinməzcə qalxıb su dalınca getdi.

- Qış oldu, bu qırılmışların hamısı belədi. Qocalı-cavanlı. Bir salamatı yoxdu ki, deyəsən bu salamatdı, - sanki qonaqların yanında dil-ağız eləyirdi Sulucan bibi. - Adlarını da kişi qoyublar, külbaşlar. Siz bunlara çox baş qoşmayın ha, alkaş şeylərədi hamısı. İş yox, güc yox, axşamacan iş-peşələri içməkdə. Bircə qırıq içən kimi də ağızları əyilir...

Qonağa xoş gəlsin deyə əldən-ayaqdan gedən, hər cür fədakarlığa hazır olan bu sadə adamların bir-birlərinə qarşı belə naqolay münasibəti əvvəl-əvvəl pisinə gəlsə də, - xüsusən qadının ər üzərindəki atamanlığı ona yersiz görünürdü, - çox keçmədi, başa düşdü ki, zarafatları da, atmacaları da, davadalaşları da ötəridi bunların. Yay yağışı kimi ılıqdı. Getdikcə elə öyrəşdi ki bu ünsiyyətə, - Bulat onsuz da özünü suda balıq kimi hiss edirdi, - çox keçmədi, özü də başladı zarafata. Dedi, güldü, sanki min illərin tanışı idilər. Amma, Allah şeytana lənət eləsin, şeytan da öz işini görməkdəydi: iki daşın arasında beyninə doldurdu ki, nəyə görə belə ətli-canlı qadınların əri mütləq və mütləq arıq, gözüqıpqıq olmalıdı. Yəqin, arvadları vaxtında sıxıb sularını çıxarırlar, ona görə. Belə hörmətci, abırlı adamlara qarşı beynindəki bu nanəcib fikri qovmağa ha çalışsa da, mümkün olmadı.

- Şo vı tut bez menya nax!..

Qreyderçinin haylı-küylü təşrifi böyük bir rüsvayçılıqdan qurtardı onu. Bir az da qalsa pıqqanağını saxlaya bilməyəcəkdi.

Sulucan bibinin doğmaca qardaşymış qreyderçi, içəri girən kimi papağını, buşlatını çıxarıb bir küncə tolazladı, çappasını tezcənə doldurub əlində hazır tutdu:

- Kakiye lyudi v Qallivude! Gəlin, tanış olaq nax... Mənim adım Jaydarbekdi. Jaydar da deyə bilərsiniz, Jora da. Amma rahatı Joradı, burda hamı məni belə çağırır, - qonaqlarla bir-bir görüşüb üzünü bacısına tutdu: - Bacıcan, oyani-buyanı yoxdu, qonaqların bu günlük mənlikdi, incimə. Burda yekunlaşdırsınlar, gedirik bizə. Bunlara bir hamam hazırlamışam ki, bəh!

Qardaşının hamamını bilirsən də, səhərdən əlləşib ancaq ki indi hazır eləmişəm. Yaxşı bir kuirdak da qoymuşam üstünə, təzə mal ciyərindən...

- Nə hamam, nə kuirdak! Başın xarab olub sənini?! Gedin, camaatın maşınını çəkin gətirin! - Sulucan bibi əməlli-başlı özündən çıxdı. - Maşın bir sutkadı qalıb çöllərdə, bunlar hələ burda qarın davası döyür. Görüm elə kuirdağa dönərsən haa...

- Niyə qarğıyırsan, bacışka, indi bu qarda-qiyamatda ora getməyin nə mənəsi, - o da "aldavay" deyib əlindəki çappanı heçnəsiz çəkdi başına, jaketinin qoluyula ağzının acısını silib gülməli şəkildə bacısına təzim elədi.

- İndininki araq içməkdi, hə? A sənini təpən haqqı. Burda deyiblər e, molla aşı gördü, ölü yaddan çıxdı. Günah sənini o toyuqbaş arvadındadı ki, hər hərəkətinə dözürsən...

Joragilin evi kəndin o başında idi.

Əməlli-başlı hamam sərrafı imiş Jora. Çimmək prosesi bütöv bir ritualmış onun üçün. Girən kimi, soyunub-geyinmə otağı növbənöv süpürgələrlə, masaj üçün min cürə təbii yağ-balla dolu idi. Aradakı otaq kimi məxsusi yemək-içmək üçün nəzərdə tutulmuşdu. Rahat, xudmani bir yerdə: orda çim, burda ye-iç. Kuirdak dedikləri qızardılmış içəlatla kartofun qarışıqından ləzzətli bir yemək idi. Jora onu elə tavadaca getirib qoydu ortalığa. Hissə verilmiş at eti, bir boşqab kələm turşusu və yenə birlitrlik çəkilmə araq gətirdi, - dükan arağı baha olduğundan, görünür, hərə evində özünə "samaqon" çəkirdi. - Əvvəl onu, sonra Bulatı qabağına qoyub yaxşıca masaj elədi, hərəsini bəlkə bir saat, sonra ardıc süpürgəsiylə döyüb, döyüb şiltiklərini atdı. "Ardıc soyuqdəymənin dərmanıdır, kak raz indi sizə lazımdı, yolda soyuğa düşmüşünüz. Bunun ki bu qatranı var ha, qaynar suda yarımca saat qalıb yumşaldı, vəssalam, nervingin atasına od vurur. Amma gərək bunun da təhərin biləsən, hər adam ardıcın süpürgəsini hazırlaya bilmir..." - bir bəh-bəhlə, bir həvəslə süpürgələdi ki onları, yeyib-içdikləri suya-tərə qarışdırıb getdi. Heç elə bil Sulucan bibinin bir təkne beşparmağını bir litr araqla qarınlarına tökən bunlar deyildi. Od kimi hamamdan çıxıb, buğlana-buğlana daraşırırlar yağlı kuirdağa, hərəyə bir "aldavaylı" yüz atıb təzədən cumdular içəri.

Səs-küyləri hamamı başına götürmüşdü:

***"Oy, moroz, moroz, ne moroz menya
Ne moroz menya, mayevo konya..."***

***"Xot jenat, xot xolostyak,
Venik, vodka i niştyak..."***

Gecənin bir vaxtı otuz evlik yolu nə abırla qayıtdılar, bir Allah bilir: sürünə-sürünə, aş-aşa, anqırışa-anqırışa...

***"Xot kazax, xot sibiryak,
Venik, vodka i niştyak...
Banya eto ne pustyak!..."***

***"A kamaz ta mı zabili.
Zavtra vspomnim, lyudi skajut..."***

Yuxudan traktorun gurultulu səsinə oyandı. Belə məlum oldu ki, Ayrat əkəylə Jora səhər obaşdan gedib Kamazı çəkib təmirə qoyublar.

Axşamkı vurhavurun havası içini burum-burum bururdu. Özünü dəhşətli dərəcədə pis hiss edirdi. Bir tərəfdən, qaynar suda qalıb pırsımış ardıcın iyi,

bir tərəfdən də, yanmış rezin qoxuyan avaraqlu arağın qoxusu burnundan getmirdi. Mədəsinin turşuluğu xirtdəyinəcən yığılıb qalmışdı, udqunduqca tərlə bədəni soyuyub buza dönürdü. Bayıra çıxan kimi gözdən aralanıb özünü kimsəsiz bir küncə verdi, barmağını boğazına salıb o ki var qaytardı. Üzgözünü qarla yuyub bir balaca özünə gəldi, dincəldi.

Qayıdıb stolun üstündə "birlitirliyi" görəndə isə halı təzədən qarışdı.

- Bircə yüz iç, şef, - Ayrat əkə çappaları yarıyacan süzüb hazır qoymuşdu, - paxmelin o saat keçib gedəcək. Bunu içməsən, axşamacan qırışığın açılmayacaq.

Başı ağrıdan çatlayırdı, içi-ıçalatı darmadağın idi, başqa çarəsi yox idi, o dünyaya getdi qayıtdı, dişini dişinə sıxıb, zorla da olsa araqdan bircə qurtum içə bildi. İçən kimi də, Bulat düz deyirmiş, gözlərinə elə bil işıq gəldi, həyat gözündə gözəlləşdi.

İkinci "yüz" yağ kimi getdi.

Sulucan bibinin də kefi kökəlmişdi. Ağappaq süfrə salıb əlinə keçəni daşıyıb tökmüşdü stolun üstünə: yağ, pendir, yumurta, qaymaq...

"Aldavay" deyib sağlıqsız-zadsız vururdular.

Səhər maşını gətirdikləri üçün qardaşına, ərinə də xoşqılıq idi Sulucan bibi.

- Bunu da sənin madmazel arvadın gətirib, - Joraya dedi, bir cam qaymağı ayrıca qoydu süfrəyə. - Səhər ərinməz-ərinməz durub o boyda yolu gəlib, nədi-nədi, bunu ver, qoy uşaqlar yesin. Deyirəm, a bacı, özümüzün yağımıza, qaymağımıza nə gəlib?! Ağartı əlindən evdə qab-qacaq qalmayıb, hamısı ləbələbdə. Deyir yox e, yox, ver qoy yesinlər. Neyləsin yazıq, dörd divar arasında neçə vaxtdı qalıb tək. Aysulu gedənnən sonra lap başın itirib. Bir adam görən kimi əldən-ayaqdan gedir. Nə qədər elədim, içəri də girmədi...

Fikir verdi ki, evdə, süfrədə nə var, hamısı təbii - həyətdəngəlmədi. Dükandəngəlmə heç nə yoxdu. Adicə düyü, makaron, çay, konfet burda matah sayılır.

- Sizdə kənddə dükan yoxdu ki? - sualı özünə də yersiz göründü.

- Olmasa onnan yaxşıdı. - Sulucan bibi dedi. - Buranın özü nədi ki, dükanı da nə ola?! Araqdan başqa nə tapılır ki dükanında. Yerdə ki bura? Xarabadi, xaraba. Bircə qırıq da ki külək əsdi haa, vəssalam, yol-riz tamam bağlanır. Əlimiz hər yerdən üzülür, inan, dünya-ələm dağıla, xəbərimiz olmaz.

- Bizə bir şey lazım olanda mərkəzə gedirik, - bunu da Jora dedi. - Dükandı, dava-dərmandı, bazarlıqdı... Burdan çox uzaq deyil, atla qırıx-qırıx beş dəyqəlik yoldu.

Pul dəyişməliydə. Qazaxıstana girəndən elə olmuşdu ki, pul dəyişməyə imkanları olmamışdı. Pulu rus rubluydu, gündəlik ora-bura, ustaya-filana verməyə Qazax pulu lazım olacaqdı. Həm də Saşaya zəng eləməliydə. Üç-dörd gün idi Savçenkodan ayrıldığı, elə bilirdi bir ildə.

- Evə zəng eləməliyəm, - dedi.

Qərara gəldilər ki, Bulatla Ayrat əkə getsin maşının yanına, - motor açılanda yanında kimse olmalıydı, - rayon mərkəzinə Jorayla ikisi getsin. Elə də oldu. Ayrat əkəgil Joranın traktorunu minib qəsəbəyə gedəndən sonra Jora da Ayrat əkənin atını tövlədən çəkib gətirdi. Sulucan bibi ikicə dəqiqənin içində arabanı paltar-palazla döşəyib cəhiz maşını kimi bəzədi. Özləri də altdan-üstədən isti geyinib, hər ehtimala qarşı, hərəyə bir "aldavay" da edib düzəldilər yola. Külək əvvəlki günlərə nisbətən bir az səngimışdi, yol da sən deyən elə uzaq deyilmiş, Jora yolda o qədər dedi-güldü, bir də baxdılar ki, çatıblar, rayondadırlar.

Onun gözlədiyindən də balaca imiş rayon mərkəzi. İki əsas küçəsi, cəmi bircə svetoforu vardı. Əvvəlcə poçta girib Savçenkoya zəng elədi. Telefon çağırırsa da, dəstəyi götürən olmadı. Sonra pulu dəyişmək üçün, bazar kimi bir

yer vardı, ora sürdü Jora. Girəcəkdə bir qrup dəllal pulu əldə dəyişirdi. Əllərdə olan qazax tənqəsinin hamısını yığdılar, ancaq ki pulunun yarısını dəyişə bildi, -əməlli-başlı hörməti varmış burda rus rublunun! - Bir çamadan pulu əllərində görəndə "qarınağrısına" düşdü Jora: "İtnən-qurdnan doludu buralar, tez elə, işimizi görək, aradan çıxacaq..."

Qiymətlər də Rusiya ilə müqayisədə xeyli aşağı idi. Evə lazım olan nə var yeşik-yeşik, tay-tay alıb atdılar arabaya, - satıcı qızın gözü kəlləsinə çıxmışdı. - İki yeşik də təmiz zavod arağı götürdülər. Fikirləşdi ki, içirlər, içirlər, heç olmasa təmizinnən içsinlər. Arağın adı da xeyli təəccübləndirmişdi onu: "Çar Edip". "Görəsən, hansı ağıllı bu adı fikirləşib tapıb, bu ki faciədi..."

Joranın da evdən xırda-para tapşırıqları vardı, işlərini görüb çıxhaçıxdı poçta bir də dəydlər. Bu dəfə bəxtindən, Saşa evdə tapıldı. Amma kaş heç tapılmayıdı; həmişəki kimi bir sürü anlaşılmaz şeylər danışdı ona Savçenko. Deməyindən belə çıxırdı ki, oğrunu tapmağına tapıblar, amma pul hələ tapılmayıb: "Tatarın adını eşidən kimi, Elistanın bütün bratvası qalxdı ayağa. Bircə günün içində o qoduğu tutub atıblar aşağı. Xox gələn kimi də açıb hər şeyi danışib. Zakazçik kimdisə səni tanıyan adamdı, - kaş burasını deməyəydi. - Qumarda oğlunun tavanı varmış, göndərüb sənə yanına köməyə. Sən də, Allah köməyi olmuş, götürüb evinə aparmısan onu... - indi gəl baş sındır gör nə dedi Savçenko. - Amma eybi yox, ortada Tatarın adı varsa, narahat olma, pulun tapılacaq, hökmən tapılacaq. Yaxşısı budu sən sabah mənə bir də zəng elə, o vaxta bir hə-yox bilinər..."

Jora söhbətin nədən getdiyini bilməsə də, nəse ciddi bir şey olduğunu hiss eləmişdi, - yol boyu bircə kəlmə də danışmadılar.

Qanı it qanıydı. Fikirləşdi ki, gül kimi başı-qulağı dinc oturmuşdu oturduğu yerdə, nəyinə gerek idi gəlib təzədən burnunu soxdu zibilə. Çirkə, irinə! Cəhənnəm olsun Elista da, ordan gələn xeyir də. "Kimdisə, səni tanıyan adamdı". Bah! Kimdi onu tanıyan adam? Onu tanıyan adamı o niyə tanımır? Cəhənnəm olsun hər şey. Heç nə lazım deyil ona indən sonra. Nə ev, nə eşik, nə iş-güc, nə dost-tanış, nə də pul. Heç nə! Qınayan olmaya, yıxılıb elə burda qalar, hə. Sadə, təmtəraqsız, rahat, baş-qulağı dinc... Heç yerə də getməz. Tüpürər hər şeyə - keçmişə, gələcəyə - hər şeyə! Guya keçmişində nəyi qaldı ki onun. Heç nəyi. Sulucan bibinin, Ayrat əkənin bircə kəsilmiş dirnağına dəyişməz topasını. Öz balası kimi baxar ona Sulucan. Guya bu yazıqların kimi var ki? Heç kimi. Bir arvaddı, bir özü. Bir də qızları var, deyəsən, o da, deməklərindən belə çıxır ki, alkaş-avarının birindədi...

Motor açılarda belə məlum oldu ki, təzə "remkomplekt" lazımdı, o da çətin buralarda tapıla. Olsa-olsa, Atbasarın özündə olar, o da, hələ olsa.

- Mənim orda əmim, dayım var... - Bulat tezcənə yerindən dilləndi.

- Yeznəyə zəng eləyək, onun belə şeylərdən yaxşı başı çıxır, alıb özü gətirər. - Joranın ağzından söz çıxmışdı ki, Sulucan bibi yerindən dik atıldı.

- Sən Allah, o zəhləmgetmiş çağırma bura. Adı gələndə beynimin qurdu tərpenir. Gül kimi uşağı apardı zəlil elədi zəlil olmuş. Özü də kimi, kimi, Aysulu kimi balanı. Su sonasıydı e, su sonası! Necə yaraşdırmaq olardı onu o suyumsuza! Tüstüm təpəmnən çıxır hər yadıma düşəndə. Günah mənədədi...

- Yaxşı, neyniyək bəs indi? - bu dəfə Jora bozardı. - Sən de, biz eliyək.

- Aysulu özü gətirər! Zəng eləyin, hər nədisə alıb versin, uşaq döyül, özü gətirər. Neçə vaxtdı görmürəm balamı, inan, burnumun ucu göynəyir.

- Bilsəydik, elə bu gün getmişdik rayona, zəng eləyərdik, nə bilək.

- Sabah özüm gedərəm, - Ayrat əkə dedi. - Bulatnan gedib-gələrik.

- Hə, gedək... - Bulat sevincək razılaşıdı.

- Neynirsiniz eliyin, bircə bu camaatın əlindən məni qurtarın. Səhər açılannan telefon kirmək bilmir. O zəng vurur, nooldu, bu zəng vurur, nooldu. Əti hara gətirək, nə vaxt gətirək. Əşi, mən nə bilim hara gətirəsiniz. Elə bil bura ət kombinatıdı, mən də onun direktoru! - uğunub getdi Sulucan bibi, öz sözü özünə xoş gəlmişdi. - Rüşvət təklif eliyənlər var e mənə, yazıq canım. Deyirlər, nə istəyirsən də, verək, təki əti bizdən götür. Allaha and olsun, elə adam var, bəlkə, on cöngə kəsib.

- Belə getsə, kəndin ətini yığıb-yığışdıra bilməyəcəyik. - Ayrat əkə sifətinə işgüzar görkəm verdi.

- Eybi yox, qalanı qalar gələn reysə. - Bulatın sözüne hamı güldü.

Həmin gün neçə evdən qonaq çağırıdılar onları, dallarıya adam gəldi, Sulucan bibi heç birinə razı olmadı: "Oturun evdə, Allah verənnən yeyin-için, istirahətinizi eliyin, nə işiniz var orda-burda, qapılarda?"

Səhər Ayrat əkəylə Bulat rayon mərkəzinə çıxanda Sulucan bibi bir də dönə-dönə tapşırı ki, bax ha, qıza da, özü gəlsin. Yarızarafat, yarıcciddi əlavə də elədi ki, gəlməsə, gedib özüm saçlarından tutub sürütdüyə-sürütdüyə gətirəcəm.

O da, ürəyi durmadı, Savçenkonun nömrəsini verdi Bulata ki, onsuz da poçta gedəcəklər, zəng eləyib Elistadan bir xəbər bilsin.

Tərs kimi, həmin gün Joranı da işə çağırıdılar. Neçə günlük aramsız çovğundan sonra havalar nisbətən düzəlmişdi, beton yolu təmizləmək üçün rayonun bütün texnikası işə cəlb olunmuşdu.

- Mənimki bir-iki günlükdü, şef. Kak raz siz burda işinizi görüb qurtarınca mən də yolunuzu açıb qayıdacam. Bəlkə, hələ arada da qaçıb gəldim, mənə nə var. Jora da gedəndən sonra peşman oldu ki, nahaq Bulatgilə qoşulub o da getmədi rayona. Yenə başı qarışardı, tək Sulucan bibiylə oturub neyləyəcəkdi ki. Onsuz da Bulatla dünənki söhbətindən sonra özünü özge qabında hiss etməyə başlamışdı.

"Şef, fikir verdin, hamamnan çıxanda Joranın arvadı sənə necə baxırdı?"

"Yox, nədi ki? Huşum başımdaydı ki, hamamnan çıxanda?"

"Qorxdum e əməlli-başlı..."

"Gic-gic danışma, sözünü də"

"Yolda Sella yadımdadı, şef?"

"Yeməxanadakı qızı deyirsən? Əlbəttə, yadımdadı"

"Ayrılanda arxanca baxıb nə dedi?"

"Dedi də, dedi, adamın belə əri ola, hə, nə olsun, burda nə var?"

"Bu da sənə elə baxırdı, şef"

"Dəlisən?! Başına at təpib?! Anan yaşında arvaddı, utanmırsan?! Bu cürə hörmət elədilər bizə, qulluğumuzda durdular, bu da sağolundu?"

"İnanmırsan, şef..."

Nəinki inanmırdı, hətta belə bir fikri ağılının ucundan keçirdiyinə xəcalət çəkirdi.

Xoşbəxtlikdən, darıxmağa heç vaxtı da olmadı. Sulucan bibi ona o qədər iş tapşırı ki, vaxt necə gəldi keçdi, bilmədi. Ayrat əkə gecədən onkiloluq quzu kəsib hazır qoymuşdu (əvvəl dayçanı yıxıb kəsmək istəyirdi Ayrat əkə, o qoymadı, bıçağı kişinin əlindən zorla aldı, - bunların adəti belədi, ən hörmətli qonağına cavan at kəsərlər), axşama özbək plovu bişirəcəkdi Sulucan bibi, qara tikələrindən ona doğratdırdı, aşın soğanını, kökünü, düyüsünü necə atmağı göstərdi, deyib-gülüb o qədər zarafatlaşdı ki.

- Mənim də cavanlığım oralarda keçib, eh... Tümen tərəflərdə. Nə gün gördümsə, elə orda gördüm... Bu xarabada iş-güc, dolanışiq olmurdu, axı, heç indi də yoxdu, gedib yenə orda yeməxanada-zadda bir iş tapıb işləyirdik... İndi belə olmağıma baxma e, cavanlıqda finddi-fiquralı qız idim, bə

nə, dərdimnən ölənlər çox idi, hə, - noxudu gülüşü vardı Sulucan bibinin, uğunduqca uğunub gedirdi. - Sənin kimi boylu-buxunlu, gözəl-göycək oğlanlar, eh!... Arsız, abırsız canım. Denən, kül təpənə, qoşul bunların birinə qaç da, nə tapmısan bu tövləxanada...

Atasından söhbət salmağın əsl məqamı idi. İstədi soruşsun ki, belə bir adam olub, bu adda, bu nişanda, boy bu, buxun bu, tanımaz ki... Əgər Sulucan bibi o vaxtlar yeməxanalarda işləyibse, atasını mütləq tanımalıdı. Çünki Petroviçin deməyindən belə çıxırdı ki, yolqırağı kafe-restoranların iti də tanıyırmış onu. Hətta çıxarıb şəklini də göstərmək istədi. Amma, yox! Keçmiş, xüsusən də həyatının atalı-analı hissəsi "ciddi rejimli" bir zonaydı; elə bir zona ki, hər kəsə, hətta ən yaxın sirdaşına belə qapalıydı. O vaxtlar şimala üz tutanda özünə söz vermişdi: təzə həyata başlayır və bu təzə həyatında atasızlığa, anasızlığa - yetimliyə yer yoxdu. Heç vaxt özünə sığışdırmayıb yetimliyi. Barışmayıb. Ata-anasını axtaranda da təkbaşına, gizlincə axtarıb ki, heç kəs heç nə hiss eləməsin, heç nə bilməsin, heç kəs onun nisgilini duymasın. İstəmirdi kiminsə ona yazığı gəlsin, istəmirdi kimse onun halına acısin. Əksinə, hər xırdalığına qədər düzüb-qoşduğu işıqlı bir "avtobiografiyası" vardı ki, danışanda az qala özü də inanırdı. Özü özünə həsəd aparırdı. Atasını məşhur kimyaçı olub guya, uzun illər universitet müəllimi işləyib. Anası, Vera Vasilyevna tanınmış terapevti şəhərdə (həkimlikdən yaxşı nə sənət uyduracaqdı ki "anasına"). Bacısının əri sığorta üzrə böyük şirkət sahibidi, - şirkətin adı konfidensial qalmaq şərtilə...

- Gül kimi yeznəni bəyənəmirsən, mamanya, - Ayrat əkəgil rayon mərkəzindən kefikök qayıtmışdılar, - iki dəyqənin içində hər şeyi özü həll elədi. Kişinin yaxşı hörməti varmış Atbasarda. Heç mən deməmişdim, özü dedi ki, mənə işdən buraxmazlar, nə lazımdısa alıb verəcəm, yanına da adam qoşacam, Aysulu özü gətirsin. Aysuluyla da danışdım, mamanya, yazıq elə sevindi...

Bulatin da gözləri alışıb-yanırdı. Hövsələsiz halından vacib xəbərlə gəldiyi bilinirdi. Macal tapan kimi onu sakitcə qırağa çəkdi:

- Pulun tapılıb, şef! Savçenko özü belə dedi! Dedi, ürəyini buz kimi saxlasın, pulu qəpiyinəcən tapılıb! Nə yaxşı adammış bu Savçenko...

O günü gecə yarısınacan yatmadılar. Yedilər-içdilər, dedilər-güldülər. Pulun tapılma xəbəri ev yiyələrinin heç vecinə də deyildi, - ümumiyyətlə pul məsələsi onları az maraqlandırır, - onların öz sevinci vardı və bu sevinc onlara dünyalardan qiymətli idi: Aysulu gələcəkdi. Onun gəlişi indidən toy-bayrama çevrilmişdi, bir yerdə qərar tuta bilmirdi yazıqlar...

- Gördün, şef, deyirdim axı hər şey yaxşı olacaq, - gecə yerlərinə girəndə də Bulatin təəssüratları bitib-tükənmək bilmirdi. - Pul da tapıldı, işimiz də düzəldi, daha adama nə lazımdı. Bilsən burda nə qədər ət var, şef? Daşı ki daşıyasan! Amma o günkü günümüz getsin, gəlməsin... - bu yerdə Bulatin səsi, sevinci azaldı, gözlərinin yol çəkməyi kor qaranlıqda da bilindi, sözlərinin arasına gizli kədər doldu. - Özüm orda sizə demək istəmirdim... Yolda mator dağılanda, dedim uje vsyo, axırıımızdı. Sizdən ayrılanda bir də görüşəcəyimizə heç inanmırdım... Kim bilirdi burda yaşayış olar... - Əslində isə onun səsini, sevincini alan, fikrini, hissini haçalayan başqa səbəb idi, get-gedə onu söhbətdən ayırıb öz təlatümlü, narahat gizlininə çəkirdi. "Pulu evdən aparın adam onun öz qardaşı olub. Atışmada banditlər onu öldürüblər" - telefonda pulun tapıldığını deyən Savçenko bu sözləri də ağzından qaçırmışdı (Savçenko Savçenko olmazdı, əgər birinin üstünə beşini də qoyub ürəyini boşaltmasaydı) və deyəsən həmin andaca dediyinə peşman olmuşdu. Bərk-bərk tapşırırmışdı ki, bax ha, onun özünə bir kəlmə bu barədə demə. - "Mən özüm də şoka düşdüm eşidəndə. Onun qardaşı olmamalıydı axı.

Olmamalıydı! Detdom uşağıydı, hardan çıxdı bu elistalı qardaş! Sən demə, varmış, hələ üstəlik atası da varmış. Əlil arabasında aciz-ayağıyox bir kişiymiş. Oğlunu şimala özü göndəribmiş. Göndəribmiş ki, getsin, qardaşı var orda, tapsın, tanısın, çətin gündə bir-birlərinə həyan olsunlar, arxa-dayaq olsunlar. Nə biləymiş ki, axırı belə olacaq. Sən demə, qumarda kalan borcu varmış oğlunun, ödəyə bilmirmiş, quyruğu qapı arasındaymış, sıxırmışlar. Yanına da adam salıblar ki, get, qardaşındı, kimdi, bilmirik, hardan tapırsan, kimnən alırsan, al, təkı gətir pulu! Karoçe, doğ! Bu gözüne döndüyüm də, necə olubsa, heç tanışlıq da verməyib, çatan kimi qılığına girib evinə gedib qardaşının, yeməyinə dərman qatıb yuxuya verib, evdə nəyi var qəpiyinəcən yığıb-süpürüb aparıb... Yazıq ata... dəli kimi aparırmış özünü. Oğlunun meyitinin başında qol qaldırıb oynaymış. “Toyunda oynaya bilmədim, deyirmiş, heç olmasa qoyun indi doyunca oynayım!” Oynayıb, oynayıb, axırda, bıçağı varmış arabasında, çıxarıb ordaca ürəyinə saplayıb. “Mənə yaşamaq haramdı, çoxdan haramdı!” deyib son nəfəsində. Sən Allah, burasını demə ona, yetimdi, ürəyi qırıqdı, qoy heç bilməsin, - yenə dönə-dənə tapşırırmışdı Savçenko. - Əsas puldu, o da tapılıb...”

“Necə yəni, əsas puldu?! O boyda atası, qardaşı ölüb, əsas puldu?! Belə çıxır ki, o pullar olmasaydı, atası, qardaşı ölməyəcəkdi?! Onun pulları doğmalarının ölümünə səbəb olub?! Bunu necə gizləmək olardı ondan?! Əgər beləydisə, tapılan pulların nə xeyri, nə ləzzəti!..” - möhkəm içkiliydi Bulat, həm də yol yorğunuydu, ağır suallar içində huş apardı onu...

Onun isə gözüne yuxu getmirdi. Köhnə xasiyyəti, nəsə bir şey haqda çox fikirləşəndə yata bilmir. Pulun tapılması xəbəri əməlli-başlı duyğulandırmışdı onu. Təsəvvür edə bilmirdi ki, bir seyf pulu kimsə gətirib təzədən ona versin. İnternatdan qalma adətidi: hamı yatandan sonra soyunub otağın içində birçə tumanda var-gəl eləməyi var. İşığı yandırır - Bulat xorhaxor yatmağında idi, - o baş-bu baş gəzinməyə başladı.

“Hər şey gəlib öz yerini aldı, - fikirləşirdi. - Pul da tapıldı, işləri də yoluna düşməyə başladı. Ayrat əkə, Sulucan bibi, Jora kimi saf, nəcib insanlara rast gəldi. Qismət olar, bir gün gedib atasını da tapar. Hələ bəlkə anasını da tapdı, kim bilir... O da axmaq-axmaq min gümana düşdü. Qara-qura fikirlərlə başını xarab elədi. Gic-gic şeylərə inandı: “Bu murdarlığı yeddi nəsil yuyub təmizləyə bilməyəcək. Ta ki bu mənfur qövmin sonuncu erkəyi tapılıb eyni günah üstündə ölməyincə!..” Hansı kitabda yazılıb bu? Belə şey olar?! Günah da günah yuyar?! Dünyasında yumaz! Günah nə vaxtdan günah yuyan olub?! Yaxud: “Sən də məhkumsan... Açarlar səndədi...” Yalançının elə atabaatasına lənət. Belə çox bilirsənsə, adama deyərlər, niyə gedib öz gününü ağlamırsan?! Qoca ağsaqqal kişisən, nəvən yaşında gədələrə tazikdə su daşıyırsan...

Yaxşı ki, heç olmasa, Bulat vaxtında gəldi tapdı onu, hə. Yoxsa tək neylərdi?! Allah özü yetirdi onu köməyinə, broyler fabrikinin qabağında göydən zənbillə salladı. Yoxsa... Axı Tümenə bu dəfəki səfərində Bulat söhbəti yox idi, - heç burasını dəqiq yadına sala bilmirdi ki, onun firmasında belə bir adda adam olub, ya yox, - əsas işi Qocaylaydı, o gözüne döndüyüm də...

Yəqin, “köhnə təhkiyəçi”nin əli var bu işdə. Görünür, yol boyu necəsə bu başıyox qazaxın obrazına girə bilib “köhnə təhkiyəçi”; Calası elə Bulatın özüdü, hə, ikisi bir ələ oynayır, kim nə deyir-desin! Yoxsa, hansı ağıllı düz yolunu qoyub yolsuzluğa - batdağa salardı maşını...Bəlkə də, o çoxbilmiş Qocanın işləkləridi bu; gecə pəncərə önündə papağını nahaq günə verməzdi axı o...

Birdən pəncərə küncündə qorxunc, vahiməli bir qaraltıya sataşdı gözü! Hər şey bir göz qırpımında baş verdi və... aman Allah, bu nəydi belə! Şüşənin

qardan, buzdan təmizlənmiş yerindən... bərəlib hədəqəsindən çıxmış bir cüt göz ona zillənmişdi! Qaranlıqda yaxşı görünməsə də, pəncərədəki adamın orta yaşlarında bir qadın olduğu şəksiz idi. Nə deyirdi o gözlər, İlahi, nə istəyirdi bu gecəyarısı ondan! Qorxuydumu o gözlərdəki, həsrət idimi, ya ehtiras, yalvarış idimi?! Bədəninin hər xırda qırışını gözlərilə yeyirdi qadın! "Tutulduğunu" hiss edib həmin andaca pəncərədən çəkildi. Baş boyda qaraltı qaldı yerində və həmin o qaraltı özü boyda daşa dönüb ürəyinin ortasından deydi, gözlərində qaranlıq çaxdı.

Vəssalam! Dünya-aləm bir ola, bircə gün də qala bilməz bu evdə. Günü sabah rədd olub gedəcəkdilər. İki dünya bir ola, - gedəcəkdilər!

Neçə vaxt idi yuxu görmürdü. Həmin gecə yuxusunda Sulucan bibini gördü. Gördü ki, yenə Uruflu-göldü, amma bu dəfə suda batmayıb, əksinə, gölün üzü başdan-başa buz bağlayıb, o da Bulatladı, ya Savçenkoyla - burasını dəqiq anırdıra bilmirdi, - buzu deşib suya qarmaq atıblar. Amma gün dönüb axşam olub, qarmaqlarına balıq gəlmir ki, gəlmir. Möhkəm dilxorçuluqdu. Onda Sulucan bibini gördü. Gördü ki, əlində dəmir çəmbərəli tor, uzaqdan onlara sarı qaçır, sevincək! Elə xoşbəxt görünürdü ki, sifəti ağappaq nura boyanmışdı sanki. Çatar-çatmaz əlindəki toru ona uzatdı: "Al, bununla tut, oğlum." Toru hər suya atanda xırda balıqlarla dolu çıxırdı. O qədər çox idi ki balıq, yığıb-yığırdıra bilmirdilər.

Tıqlanıb qar üzərində çapalayır, qaynaşırdı balıqlar...

* * *

Dedilər, Aysulu gəlib, hamı qapıya qaçdı.

Solğun bənizli sısqa bir qızdı. Arıq canıyan o boyda yolu təkbaşına gəlmişdi. Şalı, şərfi, kürkü - kirpiklərinəcən qar içində idi. Arabadan düşəndə qardəən qar altından baş qaldırdı elə bil; iri, ala gözlərində bahar tərəvəti gətirmişdi Aysulu.

Evdəki yad adamlar onu bir an duruxdursa da, - göyərçin gözlərini tez-tez qırıpıb sanki düşdüyü yeni vəziyyəti dəyərləndirməyə çalışırdı,- anasının saysız suallarına başıyla "hə", "yox" edib gülümsünürdü.

- Mənim ağıllı balam, mənim körpə quzum... - Sulucan bibi üstündə əsim-əsim əsirdi qızın, odun sobasının qırağında oturdub başına pərvanə kimi dolanırdı. Tumarlayırdı onu, əzizləyirdi, öpüb duz kimi yalayırdı.

Ayrat əkə isə sevindiyyindən kırıncə donub ortalıqda qalmışdı.

- Mən aparım maşının şey-şüylərini verim, - nəhayət ki, o, özünə gəldi, - iki gündü zapçast gözləyir motorist.

- Dayan, yolüstü Aysulunu da apar, qoy o yazıqnan görüşsün. Yəqin, indi eşidib, gözü yoldadı. - Sulucan bibi dedi. - Bu uşaqlar bura gələndən bizdən qaçaq düşüb nəsə. Nə məsələdi, başım çıxmır. Təzə gəlindi elə bil fağırın balası, gərdəkdən çıxma bilmir. Hər dəfə gəlib qapıdan ciçç eliyib qayıdır. Get onnan görüş, tez gəl, sənnən işim var, - Aysuluya dedi.

Ayrat əkə qayıdan kimi Sulucan bibi ona hamam qalamağı tapşırırdı: "Sabah maşın düzələcək, camaat töküləcək qapıya, baş qaşımağa macal olmayacaq, qoy indidən çimib əldən çıxsınlar" - özü də bir yerdə rahat oturmurdu. Qolunu çırmaayıb bəlkə bir toyun yeməyinə tədarük görürdü.

Joranın hamamına çatmasa da, Ayrat əkənin də hamamı bəd deyildi, əlavə dem-dəstgaha ehtiyac olmadı, yaxşıca çimib, süpürgələnib çıxdılar. Onlar çıxana bibinin yeməyi də hazır idi. Yenə süfrə açıldı və yenə "aldavaylar" başladı...

Aysulunun qayıtmağı da çox çəkmədi, - Joranın arvadı onu gətirib özü yenə qapıdan dönmüşdü, - əyin-başına, üz-gözünə, deyəsən, yüngülvari əl

də gəzdirmişdi. Çiçək açmışdı qız. Sifəti çıraq kimi alışıb-yanırdı. Saf-cingiltili səsi ətrafa su kimi səpələnirdi, anasının hər buyruğuna quş kimi yüngül uçurdu.

- Necə də Sellaya oxşadı, şef. - Bulatın yavaşcadan qulağına dediyi söz əllərini üzündə qoydu. Deyir, axı, bayaqdan kiməsə oxşadır onu. Sella! Əlbəttə ki, Sella. Niyə, axı, özü tapa bilməyib bu sadədən də sadə oxşarlığı. Özü də necə oxşayırdı! Elə bil bir almanı iki bölmüsən. Düzdü, Sella bir az ağyanız idi, boydan da azca qəlbi olardı, amma qalan şeylər, - oturuş, duruş, göz, qaş... - eyni e, eyni. Təkcə zahiri bənzərlikdə də deyildi iş, onun gözlərində elə bir sirli cazibə var idi ki, - eynən Selladakı kimi, - hər baxışda ürəyini yuxadan nazik eləyirdi. Min yol söyüb məzəmmət elədi özünü: camaatın halalca arvadıdı, bəddi, ayıbdı... Amma kimə deyirsən! Aysulunun əsrar dolu gözləri hər baxışda ağılı başından alırdı. Urufu - gölün içindəki bulud kimi əl-qolunu çatlayıb ixtiyarsız edirdi. Və bu gizli göz-qaş, deyəsən, Sulucan bibinin nəzərindən yayınmamışdı. Hətta bir an ona elə gəldi ki, qaşlarını çatıb aralıdan ona barmaq da silkələdi bibi: "Nu-nu-nu!". Amma yox... bu gizli curlaşma, deyəsən, onun ürəyindən idi...

Özünü dərhal ələ almalı, yığışdırmalıydı. Siqareti yandırır sakitcə havaya çıxdı. Görünür, axır vaxtlar aydın mülahizə qabiliyyətini itirmişdi. Hamısı içkinin təsirindəndi. Bura gələndən elə gün olmadı ki içməsinlər. Səhər-günorta-axşam, gündə üç dəfə içirdilər. "Aldavay, aldavay, aldavay...". Nə qədər "aldavay" olar - görməmiş kimi! Nə olsun, nə həşirdi! Axırı da bu. Səhər güzgüyə baxanda özü özünü qorxutmuşdu: sir-sifət tamam ağarır, meyit rəngində, əl-ayaq şişib, dəridə elastiklik itib, barmağını hara basırsan, orda batığı qalır. Elə Bulat özü də, xəstə mədəsiynən o qədər dümləmişdi çəkilmə araqdan, gözlərinin altı lalxlayıb dəymiş əzgilə dönmüşdü. Maşın tez düzəlsəydi, çıxıb rədd olardılar, hə. Ayrat əkənin deməyinə görə, uzağı sabaha hazır olacaqdı. Motorçu söz veribmiş ki, gecəni də olsa, işləyib maşını təhvil verəcək. Pul da tapıldı, indən sonra nə itləri azıb burda?! Ətə ələcsizlikdən gəlmişdilər, - həm də bekarçılıqdan, - sərhəddə karantin ola-ola özlərini niyə riskə atmalıydılar ki?...

Uzaqbaşı, camaatın kəsdiyi malın zərərini ödəyər...

Amma Aysulu! Hardan gəldi çıxdı bu qancığın törəməsi bura? Bir baxışla əl-qolunu çatıladı, dustaq eləyib atdı ora. Elə istəyirdi çağırır yapışsın yaxasından: "Sən kimsən, axı, Aysulu? Niyə gəldin bura?! İkiçə gün də gec gələydin, nolardı! Mən də rahat çıxıb gedərdim öz cəhənnəmə..."

İçəri keçəndə Ayrat əkəni yemək stolunun arxasında "sönmüş" gördü. Başını sinəsinə sallayıb ordaca yatmışdı. Sulucan bibi onun leşini sürütləyib atdı yerinə.

Bulat da çox oturmadı; tezdən qaraja getməliyəm, - deyib yatmağa getdi.

- Hamam soyumamış biz də gedək çimək, qızım. Bu cavan oğlan da biz gələne yaxşı bir çay dəmləyər.

Sulucan bibinin zarafatına Aysulu çönüb ona baxdı, gülümsündü.

Hamı dağılışandan sonra özünə çappada yenə araq süzdü, çəkdi başına. Arağın adına baxıb - "Çar Edip" - mənalı gülümsündü; hansı "savadlı" tapıb görən arağa bu adı? Sonra bir çappa də süzdü. Bu gecə də rahat yata bilməyəcəkdi, indi də Aysulunun fikri məşğul edəcəkdi beynini. Özü də necə! Hardan gəldi çıxdı bu şeytanın törəməsi bura? Bütün ağılı, ixtiyarını əlindən aldı. Amma cəhənnəm olsun hər şey, Aysulu da, o biri də, bu biri də. Bu gecəni də birtəhər yola verib çıxacaqdılar aradan. Yoxsa havayı yerdən dəli eləyəcək özünü. Gecəki hadisədən sonra onsuz da burda qalmağın adı yox idi.

Kim idi onu pəncərədən pusan?! Onun çılpaq bədənində nə gəzirdi anası yaşda arvad...

Kürəyində qaynar hənirti hiss elədi, cəld çönüb ayağa qalxanda, qarşısında Sulucan bibini gördü. Qıpqırmızı qızarmışdı arvad, hamamdan sonra sir-sifəti, boyun-boğazı tamam pörmüşdü. Həm də möhkəm tövşüyürdü. Sanki hansısa utanılacaq hisslərini gizlətməyə, boğmağa çalışırdı, bacarmırdı; dopdolu qarnının üstə quyruq kimi yırğalanan iri, sağlam döşləri onu rəhmsizcəsinə ələ verirdi; sovuqluqda olan bostanın bal tutmuş şamamasitək aralıdan gəl-gəl deyirdi. "Elə də çox yaşı yoxmuş ki bunun, köklük yaşlı göstərmiş yazığı" - elektrik kimi bədənindən, beynindən keçən cimiltidən özü də ürpəndi, nəçə vaxtdı ana mehri saldıqı bu sadətil qadının anlaşılmaz halı ona təhlükəli gəldi. Vəziyyətdən çıxmaq üçün nəse bir söz deməliydi. - "Çay hazırdı, Sulucan bibi, süzüm içirsiz?" - dedi.

- Apar bunu ver Aysuluya, oğlum, - kül altındakı közə su atdın elə bil, boğuq fısıltı çıxdı o yekəlikdə qadından, əlindəki məhrəbanı ona uzatdı.- Hamama dəsməlsiz gedib qarabəxt...

Qulaqları guppuldadı, gicgahları ürək kimi döyünməyə başladı. Məhrəbanı alıb hamama sarı cumdu...

- Kimdi? - qapını döyən kimi Aysulu içəridən səsləndi.

- Mən... - öz səsi özünə yad gəldi.

Bir müddət içəridən səs-səmir çıxmadı, sonra suyun da səsi kəsildi, dərin bir sükut çökdü qaranlığa. Məhrəbanı qapının ağzına qoyub, gec deyildi, dönüb sakitcə qayıda bilərdi, qapının yüngülcə cırıltısına dizləri boşaldı. Qapı aralandıqca içərinin sarımtıl işığına bulaşmış dumanın ılığı nəfəsinə dəydi, üz-gözünü, boyun-boğazını öpüb-yaladı, bədənində yayıldı, axıb bütün ruhuna hopdu. Bir tərəfdən arağın məxməri məstliyi, bir tərəfdən hamamın ılıq nəfəsi, bir tərəfdən də... Qapı ağzında bircə nazik xalatda dayanmışdı Aysulu! Tək bircə xalatda! İslanıb bədənində yapışmış nazikcə xalatı oydu ki qadınliq məqamına yenice yetişmiş, kişi əllərinə, kişi nəfəsinə, kişi qüdrətinə təşnə bir vücudun girinti-çıxıntılarını, qabartılarını aydınca göstərməyə xidmət edirdi. Soyuqqandı, ya həyəcədən, əsim-əsim əsirdi qız. Əllərilə xalatının yaxasını bərk-bərk sıxıb ürəkəkcə titrəyirdi. Göyərmiş dodaqları şikarçısından imdad diləyirdi...

Barmağının bircə toxunuşuna titrək bədəninin "qapıları" üzünə açıldı taybatay. Əvvəlcə əlləri, sonra dodaqları yaş saçlarında gəzdirdi, islaq dodaqlarına toxundu, nazik xalatının üstündən, sonra altından sısqə bədənini tapdı... Yerindən quş kimi götürüb, - bircə xalatı da sürüşüb düşmüşdü əynindən, - qolları üstündə aparıb hamamın üçpilləli taxtının üst qatına qondurdu...

"Yox, burda yox, burda yox, indi yooooxxx..."

... Eyni yuxunu təkrar görürdü. Müqəddəs göl yenə buz bağlayıb, buzu deşib gölə qarmaq atıblar, - Savçenkoyladı, yoxsa Bulatla, yenə dəqiq müəyyən edə bilmirdi, - və tərs kimi qarmaqlarına balıq gəlmir. Sonra aralıdan onlara sarı yüyürən Sulucan bibini gördü. Yaşına, çəkisinə yaraşmayan bir yüngüllüklə... uçurdu o. Hə, uçurdu, sifəti sevincdən nura qərqlənmişdi, bəmbəyaz. Çatar-çatmaz əlindəki məhrəbanı ona uzatdı: "Al, bununla tut, oğlum". Məəttəl qaldı ki, məhrəbayla necə balıq tutmaq olar. Əl uzadıb onu götürəndə baxdı ki, məhrəba yox, əl tilovudu, - dəmir çəmbərəli, bərk ipdən toxunma tor. Hər suya atdıqca xırda-xırda balıqlarla dolurdu tor. Hər atıb çıxaranda ağzınacan dolu gəlirdi. Bir də baxdı ki, hər tərəf balıqdı, qar üzərində arı kimi qaynaşır balıqlar. Amma bu balıqların içində, gördü ki, bir balıq da var, ipiri, yalan olmasın, adam boyda, çapalayıb, quyruq çalıb öz doğma yuvasına - suyuna qovuşmaq istəyir. Dəhşətli dərəcədə peşman oldu o balığı sudan çıxardığına. Ən pisi isə o idi ki, o balığı qaytarıb suya atmaq istəsə də, ata bilmirdi; əli-ayağı özünün deyildi elə bil, yerindən tərpənə

bilmirdi. Görəndə ki, bu balığın gözləri... İlahi, balığın gözləri... qoyun gözləri idi! İt kimi peşman oldu onu sudan çıxardığına. Onsuz da bu balığın əti yeməli deyil, öz-özünü söydü, insan əti kimi şirindi, - guya insan ətinin tamını bilirdi!- nəyinə lazım idi onun bu balıq!..

Yatıb yenə günortaya qalmışdı. Çöldəki səs-küy, izdiham ona "qalx" desə də, başını balığın altına bir az da dərin soxdu. Gecə hamamda baş verənlərin yuxu olmadığını dərk etdikcə utandığından bilmədi neyləsin. Nə qələtdi eləmişdi o! İndi nə üzlə baxacaqdı Ayrat əkənin gözlərinə? Jora gələndə üzünə necə çıxacaqdı?

Kimin xəbəri olmasa da, Bulat bic-dürreyin biridi, o nəsə hiss eləyər; tezdən qəsəbəyə gedəndə iki daşın arasında onu dümsükləyib neşterini sancmışdı: "Gördün, şef, deyirdim axı, hər şey yaxşı olacaq..."

Bir daha təəccüb elədi ki, Bulat hər şeyi bilir.

- Dur, şef, dur, özünü yalannan yatmışlığa vurma, - yenə çəkib yorğanını başından atdı, - millət qapıda bizi gözləyir, Jora da gəlib, dur.

Maşını evin arxasındakı genişliyə verib işlək vəziyyətdə saxlamışdılar. Bir qələbəlik vardı maşının başında, gəl görəsən. Ayrat əkə tərəzi qoyub əti qapandan keçirir, - iki daşın arasında tonluq tərəzini hardan tapıb gətirmişdilər?! - yerindəcə pulunu sayıb, konteynerə yüklətdirirdi. Hamının üzü gülürdü, hamı razı idi.

- Bir buna bax, şef, - donmuş cəmdəklərin arasından təzə kəsilmiş kök çoxkanı ayırıb ayrı qoymuşdu Bulat - konteynerə atmağa adamın heyfi gəlir. Günahdı e, vallah, günahdı. Gəl bunu da bu gün yeyək, sabah tezdən çıxarıq, bu gün onsuz da gecdi...

- Bir şərtlə, - onun belə həvəslə razılaşacağını heç Bulat da gözləməirdi, - kababı özüm bişirəcəm.

Əti özü doğradı, duzunu, istiotunu səpdi. Kənd kişiləri də sanki bir himə bənd imişlər, hardansa tez quru odun tapıb gətirdilər, manqal qaladılar, stol gətirib qurdular. Kimin gümanı nəyə gəldi, gücü nəyə çatdı, daşdı tökdü stolun üstünə. Yarımca saatın içində Ayrat əkənin həyətidə bir qonaqlıq hazır oldu ki!

Xoşbəxtlikdən heç kimin əti əlində qalmamışdı. Ağzınacan təcili-tıxalı konteynerin ağzını bağlayıb yola hazır qoymuşdular.

Şaxtılı havada manqal üstündə yeyib-içməyin ləzzəti başqaymış; buz kimi araqdan dümlədikcə gözlərində qış bahara çevrilirdi. Sifətini ilk dəfə gördüyü adamlar ona elə doğma gəlirdilər ki! Arada kimsə gedib qarmon da tapdı gətirdi və təzədən bir həngəmə, bir çal-çağır başladı, gəl görəsən! Qocalı-cavanlı, az qala, bütün kənd tökülüşüb gəldi səsə. Bundan sonra Ayrat əkənin həyətidə baş verənlər teatrlaşdırılmış kütləvi məhsul bayramını xatırladırdı və bütün bu işlərin başında, təbii ki, Sulucan bibi özü dayanmışdı. Bir yerdə dinc oturmurdu adam, ələ-ovuca sığmırdı, ordan vurub, burdan çıxır, hərəyə bir iş tapıb yerli-yersiz göstərişlər verirdi. Arada gəlib onun qulağına xəlvətcə və məhrəmcə pıçıldadı ki, narahat olmasın, bir azdan Aysulu da gələcək: "Sizin paltarları apardı, yola hazır eləsin..."

Hava şaxtılı olsa da, yetişməkdə olan baharın həniri yavaş-yavaş duyulurdu. Divarda qapı başından asılmış öküz kəlləsini yalnız indi gözü aldı və məəttəl qaldı ki, bu yekəliyində başı indiyəcən burda niyə görməyib. Manqalın istisi vurduqca sanki canlanırdı kəllə, qarı-buzu əriyib ağzının qırağından damcılanırdı. Hətta bir an ona elə gəldi ki, diridi öküz, Ayrat əkənin həyətidəki gəlhağələ baxıb ağzının suyunu axıdır.

Buz araqdan içdikcə, boyat kefliliyin dumanı çəkilir, beyni-başı açılır, aydınlanır, aydınlandıqca isə cismi, ruhu sanki ağırlaşdı; gecə hamamda baş verənlər yaddaşında bərpa olunduqca içindəki bulanıq, qatmaqarışq hisslər

arınıb məşum bir şübhəyə çevrilirdi. Ətrafdakı çal-çağırdan, kef-damaqdan onu ayırıb dibsiz, qaranlıq bir uçurumun ağzına itələyirdi...

Gecənin bir vaxtı ayılıb yad, boş bir fəzada - məchul bir qaranlıqda tapmışdı özünü. Arxası üstə xeyli hərəkətsiz qalıb, zülmət qaranlığın lap dərinliyindən tapdığı dağınıq işığı fokuslandırıb bir nöqtəyə gətirincə gümanı onu min yerə aparmışdı. Tövlənin "gül ətri" yavaş-yavaş arındıqca, yuxusuna haram qatılmış atların, inəklərin siluetləri tanışlandıqca hissi-həyəcanı birə-beş artmışdı; hardan gəlib düşə bilərdi o bura?! Yoxsa əl-qolunu bağlayıb, döyüb samanlığa atmışdılar onu?! Gözlərini tədricən qaranlığa öyrədib ətcə quş balası kimi yanında büzüşüb qalmış Aysulunu, bir tərəfdə isə ağnaqdan əzilib qırış-qırış olmuş ağır-ədyalı görəndə - it çeynəyindən çıxmışdı sanki ağ - keçirdiyi hissələrin ağırlığından basılıb balacalanmışdı. Ən dəhşətli oyd ki, başa düşdü ki, kimsə əvvəlcədən hazırlıq görüb bu işə. Əməlli-başlı. Bir tərəfdən də... hardansa anlaşılmaz bir qoxu gəlib qonmuşdu burnuna, nə illah eləsə də, onun nə iy olduğunu ayırd edə bilmirdi. Nə iy idi bu iy, İlahi?! Nə istəyirdi bu nisgilli, nigaran, ipək tək yumşaq, məlhəm, ilıq iy ondan?!

"Nədən bu qədər peşmansan? Joraya görə? Qorxma, o, mənim atam deyil..." - onu dərin məyusluq içində görüb bir az da yaxınına gəlmişdi Aysulu, cüssəsiz, tərlı ətinı ətinə yapışdırmışdı. - "Məni burda tək qoyma, nolar, gedəndə özünə apar. Elə bilirəm sənən başqa kimsəm yoxdu dünyada. Bir anamdı, o da ki... Sən onu tanıyırsan, qardaşımın dərdi dəli elədi onu, Joranın arvadı..."

Tövlədən çıxıb məşum bir çarəsizlik, yolsuzluq içində qaçıb qaldıqları otağa qapılmaq istəyirdi. İstəyirdi ki, heç kəs onu görməsin, heç kim heç nə soruşmasın, heç kim heç nə deməsin, - gecə baş verənlərdən heç kəs xəbər tutmasın. Obaşdanın əlaqəqaranlığında, yuxunun ən şirin vaxtı Sulucan bibini, əlində taxtadan iri kürek, qarşısında dik görəndə quruyub yerində qaldı. Tək bircə xalatda tövlənin cığırını canı-dildən təmizləyirdi Sulucan. Oxuya-oxuya! Qar-sazaq heç elə bil adamın vecinə deyildi; sir-sifəti alışıb-yanırdı. Yuxusundakı kimi işıqlı, nurlu idi Sulucanın çöhrəsi. Rahatlanmış, dincəlmış halını ifadə edirdi. Onu görçək güldü Sulucan, - hallı-havalı...

"Görüm əmcəklərin yansın sənın, belə arvad! Tökülsün əmcəklərin! Bütün bu işlərin başında duran sən olmadınmı..."

Nə illah eləsə də, gecəki təsiratından ayrılı-ayıla bilmirdi. Yoxsa neçə vaxtdı yuxusuna girib onu qarabaqara təqib edən, hissələrini təlatümə gətirən bulud yol tapıb real həyatına sızmışdı?! Ətrafındakı kefli adamların çıxardıqları min cür məzəli oyunlar - pəstahalar da ala, çıxara bilmirdi onu nəhs ovqatdan.

Bir tərəfdən də bu iy, İlahi! Hardan gəlib bitmişdi bu axmaq-anlaşılmaz iy burnunda? Nə istəyirdi, axı, ondan?! Nə vermişdi ki, ala bilmirdi?! Ana südünün qoxusu yoxsa bu?! Ana südü, hə, əlbəttə! Anasının südü! Niyə indiyəcən tapa bilməyib bu sadə, məlhəm qoxunu burnunda! Əlbəttə ki, ana südü - doğma can iyi! Oydusa, bəs niyə rahatsız edirdi onu bu doğma iy! İllərdi həsrətində olduğu iy! Yoxsa, nəse başqa bir şey də var idi?! Elə bir şey ki, gecədən burnuna dolub onu sakitləşməyə qoymurdu.

Bəlkə, qan iyi?! Ana südünün qoxusuna qarışmış... doğma qan iyi!

Gözləri hələ də qapı başından asılmış öküz kəlləsindəydi və yalnız indi fikir verdi ki, ağzının qırağından damcılanan yaş öküzün gözlərinin dibindən süzülüb gəlir. Ağlayırdı buğa. Əməlli-başlı adam kimi göz yaşlarını töküüb ağlayırdı.

...Nəse qarışıqlıq düşdü, - dedilər, Joranın arvadı yıxılıb özündən gedib, - havadan dilxoredici uğultu asıldı. Adamlar sanki birdən-birə başqalaşdı, yadlaşdı, bir-birlərindən uzaqlaşdı, hava, daş-divar bozardı... "Evi yıxılanın qızı, yenə noldu buna?", üç-dörd arvad əli başında Joragilə qaçdı.

Joranın özü isə, - görünür, o, bu işə öyrəncəli idi, - heç qımıldanmadı da.

Joragildən bozaraq qayıtdı Sulucan, heç kimə heç nə demədi, heç kimin üzünə baxmadı, qırt toyuq kimi qanadlarını gərib düz onun qabağında durdu. Yerində yarım çevrə cızıb əlindəki şəkli - paltarlarını təmizləyəndə necə olmuşdusa atasının şəkli keçmişdi əllərinə - onun gözləri önündə əsdirməyə başladı:

- Bu kimin şəkli idi, hə, sənən soruşuram, kimin şəkli idi?!

Yiyəsiz dərədə ac qurdla göz-gözə qalmışdı elə bil. Bütün bədənini süstəldi, dili-ağızı kilidləndi. Atamdı, demək istəyirdi, di gəl, nitqi tutulmuşdu, dinə bilmirdi. Eyni sualı bəlkə on dəfə təkrarladı Sulucan. "Atandı, eləmi?!" - yaxasından tutub darta-darta içəri apardı onu, əlində gətirdiyi bağlamayı tələm-tələsik açıb içindən başqa bir şəkil də çıxartdı: - "Bəs onda bu kimdi?!"

Donub qalmışdı. Necə gəlib çıxa bilərdi atasının şəkli bu evə! Necə?! Eynən Petroviçin verdiyi şəkildən idi, amma bu, bütöv, salamat idi.

- Atamdı... - bu dəfə ancaq ki cığiltısı eşidildi.

- Bəs sən deyirdin atam kimyaçdı, hə?! Alımdı?!

- ...

- Yox, bu sənin atan deyil, Aysulunun atasıdır, bildiini?! Aysulunun!!!

Qeyri-ixtiyari dartıb fotonu əlinə aldı. Həmə ağ yerli, noxudu köynəkdəydi atası. Həmə gur, qara-qıvrım saçlar, həmə şəvə biğ... Atasının yanındakı cavan gəlin isə... Onun gözlərini şəkildə görəndə belə ortadan çat verdi; fotodan arın-arxayın, sakitcə, mehriban ona baxan qadın pəncərədəki həsrətli, havalı qadın idi, hə, - pəncərədəki qadın! O qadın idi, əlbəttə, iki dünya bir ola, o həsrətli baxışları yaddan çıxarmaz, başqasıyla səhv sala bilməz! Bir uşaq da vardı qucaqlarında, ikisinin arasında oturmuşdu. Göz yaşları imkan vermədi ki, uşağın sifətinə diqqətlə baxa bilsin. Fotonu arxası üzünə çevirib sozalmış, rəngi qarışmış köhnə yazını güclə oxuya bildi: "Aysulu, altı ay..."

Sulucan bibinin iniltisini ortalıqda qoyub dəli kimi otaqdan çıxdı. Heç kimin üzünə baxmadı, heç kimə heç nə demədi, bircə Bulata "sür, gedirik!" deyə bildi.

- Hara sürüm, şef, içkiliyəm, axı...

- Sür dedim! - necə bağırırsa, özü özünü tanımadı.

Yük dolu maşın beton yola çıxıb ağır-ağır sürət götürdü. "Təzə yığılmış motordur, bunu abkatkasız sürmək olmaz, belə gücə salmaq olmaz..." - öz-özünə donquldanırdı Bulat. Kənddən təzəcə aralanmışdılar ki, nə oldusa, bütün çəkisini maşının əyləcine saldı. - "Joranın arvadı, şef!"

- Sür, neynirsən, sür, dayanma, tez elə!

Yaxa-baş açıq, ayaqyalın maşının dalınca qaçan qadını güzgüdə o da görmüşdü. Ağ, dağınıq saçlarını qar-dumanın tozuna qatıb dəli kimi qaçırdı. Çəlimsiz, heysiz cüssəsində inanılmaz güc tapıb qaçırdı, yıxılıb, durub təzədən qaçırdı. Əl edib, çağırıb nəse anlatmağa çalışırdı...

- Sür, tez elə, sür!!!

Bir an ona elə gəldi ki, pəncərədə gördüyü qadın köhnə yurd yerlərində bir vaxtlar onu hədələyib qovmaq istəyən Havalı qardı... - ağ-pırpız birçəkli, pırtlaşıq saçlı, illacı kəsilmiş...

* * *

Bütün işıqları sönlü, səsini içinə salıb, qar işığında oğrun-oğrun irəliləyirdi maşın. Sərhəd postunu görməmək üçün Bulat gecəyən meşəliyə - kənd yoluna salmışdı maşını. Əsas yoldan ayrılmış bu yol hesabla beş-on evlik balaca bir kəndə aparacaqdı onları. O kənddə Bulatın

köhnə tanışı var, hava işıqlaşmamış ora çatsalar, başlarına bir çarə qılacaqdılar. Həm də ora artıq Rusiya ərazisi sayılır; sərhəd problemləri də öz-özünə həll olacaqdı. Yoxsa, indi bir sərhədçiyə, yaxud bir “paqona” rast gəlsələr, vəssalam, işləri bitdi; it də getdi, ip də. Sərhəd pozucusu kimi tufəngin qabağına verib əlli-ayaqlı aparacaqdılar. Üstəlik, kənddən çıxanda elə çıxmışdılar ki, bütün sənədləri - “prava”, “texpasport” - hamısı Joragildə qalmışdı. Paltarların cibində. Heç nələrini götürə bilməmişdilər. Sənədsiz haracan gedə bilərdilər ki. “Bircə o andır kəndə tez çatsaydım, atardım açarları bunun üstünə, - kabinanın bir küncündə qısılib qalmış adam heç elə bil dünənəcən ağız dolusu “şef” dediyi adam deyildi, yoldan ötən acın-gicin biriydi. - O maşın, o da sən. Hara gedərsən, özün bilərsən. Mənimki bura qədər idi, vsyo”.

Acı bağırsaq kimi uzandıqca uzanırdı yol, bitib-tükənmək bilmirdi.

“Deyəsən, heç yolu düz dönməmişəm, axı...” - gecənin qaranlığında əsas yoldan oxşadıb burulduğu yol, bir də baxdı ki, meşənin ortasında yönü-yöndəmi bilinməyən, dar-dolanbac labirintə çevrilib, neçə saatdı yol gedirlər, nə bir işıq ucu görünür, nə bir dam-daş. - “Yoxsa meşə işçilərinin yoludu bu, tfu!” - adətən odundaşıyan maşınlar kəsib hazırladıqları ağacları meşədən belə yolla çıxarırlar; meşənin hansı dərinliyinə, hansı qalınlığına gedir bu yol, bir Allah bilir. Belə çox getməyin mənası yox idi, ziyanın yarısından da olsa qayıtmaq lazım idi. Amma belə dar yolda maşının ağzını geri döndərmək müşküldün də müşkül, riskli bir iş idi; təkər azacıq yoldan çıxdımı, orda da batıb qalacaqdılar. Elə də oldu. Arxaya verib dönmək istəyəndə maşının təkərləri qara girdi, qaz verib eşdirdikcə bir az da dərinə getdi, ağır maşın ramaqarışq qara oturdu. “Tfu, tfu, tfu!” - yumruqlarını sükana döyəcəyib özünü o ki var söydü. Söydü, söydü, sonra çarəsiz başını sükana qoyub bir xeyli fikrə getdi. “Bu nə işdi düşdüm, Allah, bu nə saatdı! Nə günah işlətməmişəm ki, gətirib bu yiyəsiz cəngəlliyə saldın məni! Hamısı öz ağılının ucbatından, heç nə! Bir dəfə ölümün əlindən almışdın məni, heyvan kimi yenə özümü gətirib soxdum bataqlığa. İndi bu sahibsiz meşədə kim tapacaq bizi, heç kim! Bəlkə, tapsa, sərhədçilər tapa, o da hələ donmayıb sağ qalsaq...”

Fikirdən ayılındı özünü maşının kabinasında tək gördü. Sərnişin tərəfin qapısı yarım açıq, yeri bomboş idi. “Hara getsə, it kimi titrədir qayıdacaq, eybi yox. Bu qar-qiyamətdə hara gedə bilər ki!”.

Tərslikdən, maşının yanacağı da tükənməkdə idi, “datçikin” sarısı iblisə şəkilə göz vurmağa başlamışdı. İndiki şəraitdə yanacağı qənaət etmək lazım idi. Mühərriki söndürüb arabir işə salmalıydı ki, həm sistemi şaxta vurub dondurmasın, həm də içəri az da olsa havalı qalsın. “Görsən çox üşüyürsən, maşını xodda” - gözləyirdi ki, o qayıtsın, sözünü tapşırıb özü texnika dalınca getsin; nəse bir hərəkət etmək lazım idi, başqa yol yox idi.

Amma nə qədər gözləsə də, ondan bir xəbər çıxmadı.

Meşənin lal nəfəsi doldu içinə, beyin-başına...

Hardansa uzaqlardan, lap uzaqlardan eee, bəlkə də, ona elə gəlirdi, tək-tək it səsləri eşidilməyə başlamışdı; gecənin bu vədəsi ya bekarçılıqdan, ya axmaqlıqdan hürüşürdü itlər... “Yəqin ferma var yaxınlarda, ya da nəse yaşayış var. Bəlkə, sərhədçi itlərinin səsi bu, hə. Yəqin, iy çəkiblər, duyuc düşüblər!..” - öz-özülə danışdı, başqa kim vardı ki, kimlə danışa. - “Cəhənnəmə olsun hər şey, onsuz da başqa çarəm yoxdu” - əlinə keçəndən əyninə taxıb, altdan-üstədən bərk geyinib qapını açdı.

Nə bir yol vardı, nə bir iz, gözlərini yumub səsə səmt gedirdi.

İt hürən tərəfə...

* * *

...Gördü ki, Urufu-gölün buzu nəzilib, şüşə kimi, azca güc versə, yüngülcə itələsə, sındıracaq; gölün dıbsız əsarətindən birdəfəlik xilas olacaq. Alnını, burnunu, üzünü dirəyib həsrətlə buzun o üzünə - göylərə baxırdı, istəyirdi tez qurtulsun bu havasız, qaranlıq zindandan. Onsuz da sıxıntıda idi, özüylə bərabər gölün içində Aysulunu görəndə lap dəli oldu. "Uyy, uyy, uyyyy! Mənim körpə bacım, uyyy! Mənim körpə Aysulum, uyyy! Sənin nə işin var, axı, burda! Sən hardan gəldin çıxdın bura, uy-uy-uy-uy!" Dəhşət burasındaydı ki, şəkildəki paltarındaca, şəkildəki çağa yaşındaca yanına gəlmişdi Aysulu, qollarını açıb ona sarı gəlirdi, ondan imdad diləyirdi: "Məni burda qoyma, qardaş, noolar, özünə apar. Sənnən başqa kimim var ki!..". "Tez çıx get burdan, tez, tez, eşidirsən?! Gəl, qaçaq burdan, ver əlini!" Təndir kimi odunda-alovunda bişirirdi onları su, alışıb bütün üst-başlarını yandırır. "Hər ikimiz kor ehtirasın qurbanı olduq, uyyy, mənim körpə quzum, uyyy!.." - göz yaşları içində alovlardan dartıb çıxarmağa çalışırdı onu... Baxdı ki, gölün içindəki buludmuş əlindən tutduğu, hə! İşə bax, o yekəliyində bulud kiçilib, balacalanıb qol boyda çağaya dönmüşdü! Başa düşdü ki, bu yazıq da dustaqmış ölü suda. Səbri lap daraldı, hirs-hikkəsi bir az da artdı, şiddətləndi, basıb var gücüylə parçalamaq, dağıtmaq istədi buzu. Diziylə, dirşəyiylə yumruqladı, təkildə... Qapının buz kimi soyuq dəstəyinə əli toxunanda isə... yuxusunda yuxudan ayıldı, başa düşdü ki, bayaqdan əlləşib qırmaq istədiyi... maşın qapısıymış. İstəsə, asanca qapını açar. Açdı da. Əyin-baş nazik, - kim idi yuxuda əyin-baş fikr verən, - bircə yüngül sviterdə maşından düşüb, hardasa lap uzaqlarda, meşənin dərinliyinə doğru - Tura çayının sahilinə oxşadırdı o yeri, - bir topa işıq ağarırdı, o işığa sarı gedirdi. O işığa can atırdı, o işığa yerikləyirdi. Ahənrüba kimi dartırdı onu o işıq. Qasığınacan qar içində diziylə, dirşəyiylə qu tükü kimi yumşaq qarı yarıb gedirdi. Sevincək, istekli; başa düşürdü ki, heç bir sahil onu bu məşumluqdan xilas edə bilməyəcək.

Tura çayının sahilindən başqa...

- Məni niyə qoydun ölən, baba? - getdikcə Tura çayının sahilində günahlarından arınmış, çöhrələri nur saçan pak, doğma adamlara çevrilirdi o işıq və bir an ona elə gəldi ki, o adamların arasında Qoca da var, uzaqdan əl eləyib onu israrla yanlarına çığırır...

* * *

Obaşdanın alaqqaranlığında axıb pəncərələrindən içəri dolan gur işıq seli yuxularından elədi sadomorluları, maraq içində əyinlərinə hərə bir şey taxıb tələsik küçələrə axışdılar. Məbəd həyətinin üstündə gördüklərindən damarlarında qanı dondu sadomorluların; illərdi qara ləkə kimi üstlərindən əksik olmayan bədheybət bulud yerində yox idi! Əvəzində pamparlaq, yüpyüngül, bəmbəyaz bir bulud asılmışdı - ağır göz qamaşdıran! - İrili-xırdalı buludlar da, baxdılar ki, ordan-burdan, bəlkə min yerdən axışıb o buluda sarı gəlir. Ağ-ağ quzular kimi, mələşə-mələşə; sürüdə qayıdan analarının üstünə buraxmışdılar sanki balalarını. Qovuşub, qarışıb elə bir nəhəng bulud əmələ gətirdilər ki göy üzündə, bütün Urufu-gölün, Sadomorun, qalan ətraf kəndlərin üstünə tərtəmiz, bəmbəyaz, ləkəsiz ağ mələfə kimi çəkildi. O təmizlikdən, o bəyazlıqdan hər kəsin evinə, dam-daşına, üst-başına, qəlbinə, çöhrəsinə nur çiləndi, rahatlıq, arxayınlıq hopdu.

Sonra ağır-ağır Tura çayına tərəf süründü buludlar...

♦ P o e z i y a

Əlizadə NURİ

QAÇASAN ÜFÜQ BOYUNCA...

Hamıdan çıxıb gedəsən,
Hamı səndən çıxıb gedə.
Sən gedəndə buludlar da
Gözlərini sıxıb gedə.

Hamıdan çıxıb gedəsən,
Gedəsən çox uzaqlara.
Adamlara yem olunca,
Olasan yalquzaqlara...

Götürəsən qələmini
Son şeirin varağından.
Quşun gözündən öpəsən
Çiçəklərin yanağından...

Gedəsən batan günəşi
Soraqlaya-soraqlaya.
Hamı sevinə arxanca,
Təkcə bir qadın ağlaya.

Tək bir qadın ağladasan,
O, sirrin, sirdaşın ola.
O qadının göz yaşları
Sənin yol yoldaşın ola...

...Qaçasan bu qaranlıqdan,
Hardasa sabah görünə.

Səni aparan yolların
Sonunda Allah görünə!..

AY DA MƏNİ ATIB GETDİ...

Kədərə heykəl qoyulur,
Kədər dünyaya padşahdı.
Dan üzünün qızartısı,
Bəlkə, candan qopan ahdı?

...Payızı kim qorxutmuşdu,
Heyva heyva saralmışdı?
Gələcəyə məktub yazdım,
Çapar keçmişdə qalmışdı...

Gələcəyə məktub yazdım,
Cəmi bir kəlmədi, ana.
Ay da məni atıb getdi,
Səhər də gəlmədi, ana.

Taleyin qış fəsli gəlib,
Qar da gəlir birəm-birəm.
Ümid közərəcək deyə,
Haçandı ki üfürürəm...

...Göy üzünə güllə atma,
Görmürsənmi göy atları?
Atma, bizi bağışlamaz
Mələklərin qanadları...

SON GÖRDÜYÜM SƏN OLASAN...

Yağışa bax, misra-misra,
Bəlkə, tanrı şeir yazır?
Bəlkə, buludda gizlənib
Göy üzünün əlifbası?

...Sən də bir eşq yağışsan,
Yağ könlümə, yağ bu axşam.
Sən göylərdən enən gündən
Yer üzünü unutmuşam.

Şükür, yağan yağışıyla
Ovutdu o Xalıq məni.
Qoy gizlənim bu yağışda,
Tapmasın ayrılıq məni...

...Sər üstümə saçlarını,
Üşüyür bu yurdsuz ozan.

Gözlərimi sən bağla ki,
Son gördüyüm sən olasan...

BU GÜNAH NƏ DƏRİNMIŞ...

Hara qoyum bu eşqi,
Dünya yaman kiçikdi.
Ayağım çatdı sənə,
Ürəyimsə gecikdi.

Yorulub qanadları,
Yorğun-yorğun yel əsir.
Sənə gecikmişəmsə,
İndi hara tələsim?

Sözün boyda açar sən,
Özüm boyda sirmişəm.
Mən səni axtaranda,
Dünyanı itirmişəm...

...Getdin, qurtardı dünya,
Varmı həyatın ardı?
Ana olmaqdan bezib,
Yoxsa günəş doğardı...

Ahım yenə gül açıb,
Sarmaşıqmış gün-aha.
Bu günah nə dərinmiş,
Batıram bu günaha...

GÖYLƏR AYI QOYMAZ ÇÖLƏ TƏK ÇIXA...

Tanrı ətəyindən elə tutasan,
Nə əlin üzülə, nə ətək çıxa.
O çoban halını gözündən duya,
Qəfildən qoynundan bir tütək çıxa.

Bu nankor dünyaya bir az asiyəm,
Yerlə göy üzünün tək arasıyam...
Çiçəklə oynayan bal arısıyam,
Bir azdan bu eşqdən bir pətək çıxar...

Ey dünya sultanı, ey böyük Paşam,
Bu gecə yuxuma girmisən, xoşam!
...Durna harayına bir şeir qoşam,
Hardansa rastıma bir lələk çıxa.

O ay qız əlini qoyub qaşına,
Bəlkə də, sözü var Ay adaşına?

...Axşam ulduzları yığar başına,
Göylər Ayı qoymaz çölə tək çıxa...

BU PƏRVANƏ NƏ İSTƏYİR GÖRƏSƏN?

Kim toxunub bu sözlərin könlünə,
Bir şairin varağında ağlayır?
O qadın da gözlərini gizləyib...
Göz yaşları yanağında ağlayır.

Sevgi sönüb, tüstülənir xatirəm,
Közü də yox, kirpiyimdə gətirəm...
...Saçlarını ovundurub yatıram,
Haçan görsəm, darağında ağlayır.

O günəşdi, yoxsa göydən yar baxır?
Bəlkə, cənnət dedikləri yar bağı?!..
Payız dəyib xətrinə bu yarpağın,
O ağacın budağında ağlayır...

Bu ümid də boy atmadı, dərəsən,
O qadının ürəyinə sərəsən...
...Bu pərvanə nə istəyir, görəsən,
Ürəyimin çırağında ağlayır?!..

DƏNİZ

...Dəniz rəsmi çəkirdim,
hardansa
qağayılar da gəlib qondu rəsmimə...

Damla-damla
Suyla doldurdum dəniz rəsmimi,
Xoşbəxt-xoşbəxt üzürdü balıqlar,
Fırçamın nəfəsi toxunduqca
"dalğalanırdı" dənizim...

...Aha, deyəsən,
bir balıqçı tor atmaq istəyir,
götürüb qaçım "dəniz"i!..

AYNURƏYƏ MƏKTUB

1. "Uşaq vaxtı çətim olmaıb..." deyirsən,
bəlkə, yağışı çox sevdiyindəndi, Aynurə?
Yadımdadı,
yağışlar tanrının yanından gəlib deyə,
bir vaxtlar yağışa qoşulub getmək istəyirdin...

...Bilirəm, sevmirsən nağılları,
nağıllar yuxu gətirir,
amma bizə oyanmaq gərək.
Oyanaq! Qara çərçivəyə salınmış şəkil
kimidi dünya,
şəkil dəyişməsə də,
barı çərçivəni dəyişək, Aynurə!

...Mən də
bu tənhalər içində Təkəm...
Allah yolunu açıq etsin,
Kim bağlayıb yollarını.
Gördülər dünyanı quca bilmirəm,
Kəsib apardılar qollarımı...

Mən burda fələk əlində
Eşitdim ki, sən də
qeybə çəkilmis HAQQDASAN?
Əgər məni unutmusansa,
lap eyni küçədə yaşasaq belə,
Deməli, sən məndən çox uzaqdasan!..

...Bilirsən, ayrılıq necə yaranıb?
Bu adamlar o qədər şəhər salıb ki,
indi Allah da onları bir yerə yığa bilmir.
İnsan ayrılığa aşiq olub, Aynurə...

...Səni tanıyıram mən,
səni də ayrılıq ilahəsi doğub,
günəşə qolların çatmır,
yağışları qucursan...

...Sil baxışlarını,
bu dünyanın boz sifətinə baxdığıntək
baxma göy üzünə,
göy üzü qaçar gözündən, Aynurə!
Unutma: təkcə göy üzünə baxmaq
gözləri xoşbəxt edir.

...Dünya çoxdan can üstədi,
göydən uçan o quşa bax,
sərib yerə qanadını
Dünyaya nəfəs verir.
Gör nə günə düşmüşük ki,
"Vətən" deyib çağırırıq,
Qürbət bizə səs verir...

2. ... Bax, divardan asılan o təqvimdə
fevral ayıdı,-
təqvimdən qar yağır...

Bəlkə, fəsillərin yerini dəyişək?-
Sən payızı cevirsən...

...Darıxma,
yənə səhər açılacaq,
yənə günəş doğacaq,
bəlkə, bütün təzə sevdalar
köhnəni unutmağa hesablanıb,
Aynurə?..
...Haçandı ki,
Ürəyimə işıq çəkməklə məşğulam,
Səni o işığa tapşırıb gedəcəm...

GECƏ SERENADASI

Ürəyini götürüb,
Bir axşama gedəsən.
Üzündən ay işığı
Dama-dama gedəsən.

Bu axşamı sərəsən,
Bir az ay işığına.
Ay göylərə nazlana,
Göylər Aya sığına...

Bu ürəyi sərəsən
Bir sevginin altına.
Ovcunda ay işığı,
Nə gərək var altuna?!

...Ay boylu gəlin kimi
Hər ulduz bir qızcıqaz.
Sən gecəni qucanda,
Üstünə o qız çıxıx...

Bir az səni qısqana,
Sonra hər şey soruşa.
Sonra ay işığında
Əlləriniz sevişə...

Sonra isti nəfəslər
Üşüdə lap atəşi.
...Sonra qaçıb o qızla
Oyadasan günəşi...

GÖR HARDA GİZLƏNMİSƏN...

Yüz şəhəri gəzərəm,
Bilsəm, bir şəhərdəsən.
Sənsiz heç nə görmürəm,

Bu dünyanın üzünə
Çəkilməmiş bir pərdəsən...

Eşqimə tən istəmə,
Torpağam, dən istəmə.
Səni göydən istəmə,
Nə olsun ki, yerdəsən!

Hər sətrimdə sənmişən?
Nə söz-söz "bəzənmişən"!
Gör harda gizlənmişən,
Sən ki, bu şeirdəsən...

GÖZLƏDİM, AXŞAM OLMADI...

Çıraq oldum, işığı
Salmağa bir dam olmadı.
Çoxu mənə "oğul" dedi,
Heç biri anam olmadı.

Haqq olsaydı, haqq çıxardım.
Qaranlıqdan ağ çıxardım.
Bu gecədən sağ çıxardım,
Yanımda bir şam olmadı...

Boş əlimə qəm əlcəkdi,
Əl çəkmədi, qəm "əl çəkdi..."
...Sevinc axşam gələcəkdi,
Gözlədim, axşam olmadı...

YAYI ÜŞÜDƏN QADIN

Çiçəklər açmışdı bu bahar səni,
Yazda qönçə gördüm, yayda bar səni...
Mənim baxışlarım oxuyar səni,
Haçan bu küçədən "əsər" in keçər.

Görün ki, çəkilsin bu çən bu yoldan.
Mənim ürəyimdən keçən bu yoldan.
Bir ildə min qadın keçər bu yoldan,
Min ildə bir nəfər bənzərin keçər.

...Yan almaq istədim sənənin yanına,
Yenə də ilişdim həyəcanıma...
Yayın hərarəti köçüb canıma,
Daha bundan belə yay sərin keçər...

SU DA AXMASINI SAXLAYIB, BAXIR...

Allah baxır hər gün yer kürəsinə,
Hərdən gözlərini bağlayıb... baxır.

Köçən durnalara əl eyləyərək,
Yağan yağışlar da ağlayıb, baxır.

Mən səndən qopmuşam: zərrəyəm, Allah,
Adamam, işığam, hər nəyəm, Allah.
Min yaşım olsa da, körpəyəm, Allah,
Hər gün mələklərin yoxlayıb, baxır...

Gözümdən tökülən yaş deyil, əhd,
Qəmə tuşladığım qələm silahdı.
Ardımca yüyürən hansı günahdı
Məni dağ döşündə haqlayıb, baxır?!

Ay doğub, buyurun bu tamaşaya,
Bu gecə ulduzlar gələcək saya...
...Elə heyran qalıb göydəki Aya,
Su da axmasını saxlayıb, baxır...

VƏTƏN

Vətən təkcə sərhədlərin içində
qalan deyil ki...
Qürbətə uçan quşların
göy üzündə qanrılıb,
Vətən göylərinə baxdığı son baxışları da
Vətənin bir parçasıdır...
Qürbətdə yaşayan insanın
doğma illəri yada düşəndə,
köks ötürüb çəkdiyi ah da Vətəndir!..
O Vətən oğlunun
yuxularından axan bulaq suyu da
Vətən həsrətindən oxuyur hər gecə...
Yuxularından axan o bulaq suyu olmasa,
yaşaya bilməzdi ki qurbətdə!
...Hərdən Vətən torpağı kimi
qucaqlayıb sinəsinə sıxdığı
tarının simləri də
Vətən sərhədlərini xatırladır ona...

AYRILIQ

Yazıb, sonra itirdiyim
Ən gözəl əsərimdən.
Dünənki sevgim idin,
Bugünkü kədərimdən.

Dünənki sevgim idin,
Bugünkü həsrətimdən.

Qucmuşam kədərini,
Sən mənim qismətimdən...

Gecə də keçmir daha,
Səndən sonra səhər yox.
Mən səni itirəndə
Şəhər yerində idi,
Sonra baxıb nə gördüm:
Baxıb gördüm: şəhər yox!..

...Hara alıb apardın?
Səhəri qaytar geri,
Şəhəri qaytar geri,
Qayıt sevgi taxtına.
Onları qaytarma heç,
Barı qayıt özün gəl,
Gir könlüm paytaxtına...

...Ayrılıq sularında,
Sığındığım bərəmsən.
Bu vəfasız dünyada
Vəfalı xatirəmsən...

Yazıb, sonra itirdiyim
Ən gözəl əsərimdən.
Dünənki sevgim idin,
Bugünkü kədərimdən...

SƏNSİZ

Getdin... küsüb göy üzünü də,
Nə gün çıxır, nə ay batır.
Günaha batdığı üçün
Hər gün neçə saray batır...

Bəlkə, bu ömür deyilən
Cəmi elə bir gün imiş?
İndi bildim ki, ayrılıq
Ən soyuq bir sürgün imiş...

...Sənsiz açılmadı səhər.
Kortək bir gün gəzə bildim.
Ömür elə bir gün imiş,
Sənsiz bir gün dözə bildim...

...Sənsiz dönüb bir qəfəsə,
Sənsiz qıfıllanıb dünya.
Yazıq itirib başını,
Haçandı fırlanır dünya...

Ayağım şikəst deyil ki,
Mən ürəyi əsəliyam.
Xəyallar təsbeh əvəzi,
Ah, bir qoca misəliyam.

...Yerdə ömür bir gün imiş,
Bəlkə, göylərdədi ardı?
...Sənsiz qalan bu dünyanı
Yellərə verdim apardı...

...Yox, sən mənə fikir vermə,
Bir az öyrəncəliyəm.
Mən bu qəmi öldürəcəm,
Mən qəmin əcəliyəm!

...Gözlərinə köçür dəniz?!
Çaylar ora tələsir?
Ürəyini qalın geyin,
Çöldə ayrılıq əsir...

ŞEİR VƏ... SEHR

Sən Allahın ən gözəl şeirisən,
Ən ilhamlı vaxtında
yazıb səni.

Büküb
göy varaqalara
Ulduzların
yaxasından asıb səni...

Ancaq bu "Şeirin"
gözəlliyinin ağırlığına
ulduzlara da gücü çatmayıb,
qırılıb düşmüş yerə...

Gör nə qədər ulduz da
qoşulub sənə,
arxanca axıb gəlib...
..."Şeir" in mübarək, İlahi!
Elə şeir yazmısan ki,
onu,
oxumadan əzbərləmişəm!..

SORUŞMADIM...

Soruşmadım: "hansı ətri sevirsən?"
Gördüm ki, sevgi ətri gəlir səndən...

Adını da soruşmadım,
bilirdim ki,
bütün qadınların adı: "Gözəl"di!

Soruşmadım yaşını da,
Mələklərin yaşı olmur!..

Soruşmadım: "haralısan?"
Bütün gözəllər Tanrının yanından
gəlir, axı!..
Bütün gözəllər Tanrının qohumudu...

SEVGİ

Elə ilk baxışdan vurulacaqdım sənə,
Sonrakı baxışlarım araya girdi...

...Bu axşam elə gözəlsən ki...
"Gözəllik" sözündən daha gözəl!

Göydə ulduzlar da
gözəlliyindən bir az
çəkib canına,
daha da parlaq olub...

...Bu axşam çiçəklər
əllərindən öpsün deyə,
irəli uzadıb dodaqlarını...
Küləklər saçını qoxlamaq üçün
neçə gündü yol gəlirmiş...
Su dodağına toxunsun deyə
özü qaba girmək istəyirdi...

...Hərdən dua edirmiş kimi
nəsə pıçıldayırdın...
Dodaqlarından qopan
o sehirli səsi
təkcə eşitmirdim ki,
həm də ürəyimə çəkirdim!..

...Qaranquş yuvası kimiydi
əllərinin içi,
ay işığı dolmuşdu ovcuna...
Qorxurdum toxunsam bu "yuva"ya,
dağılar ay işığı...

...Yellər qanadına alıb
gətirirdi səhəri,
bir azdan günəş də gülümsəyəcəkdi
bu dünyanın üzünə...

Ürəyimdəki saat
və gecə kəpənəkləri
çağırırdı ayrılığı...

...Səni

gecənin içindən keçən bu çayın
o üzündə qoyub gedirəm,
gedirəm ayrılığın üzünə üz söykəməyə...

...Yoxsa, ağlayırsan?

Yaxın gəl, səhərzüzlüm
Gətir öpüm göz yaşını, qurusun...

GÖY ÜZÜNDƏ QUŞ RƏSMİ

...Göy üzündə bir quş rəsmi

çək, ilahi,
payızda quşların
qürbət mövsümü başlayanda
bu "quş" tərkməsin göyləri,
göy üzünü darıxmasın deyər.
Quşları səmasız,
səmanı quşlarsız qoyma.
Yoxsa, yağışlar üşüdəndə
göy üzünü kim qucaqlayar ki?!

...Yer üzünü də

bu qədər sıx ikən
yerdə də adamlar
tənhalıqdan üşüyür,
lütfeylə,
sən də
yer üzünü qucaqla, ilahi!..

KÜLÜNƏ YALVARIR BU OCAQ İNDİ...

Dünən acı çəkən bu gün "şəkər"di,
Dünyada əldən çox, əl ağacı var.
Bircə nəfəsim var, onun da, Tanrım,
Sənin nəfəsinə ehtiyacı var...

...Sönür içimizdə son ümid çöpü,
Nə etsək, yasaqdı, tabudu, Allah.
Bu dünya intihar etmək istəyir,
Varmı özü boyda tabutu, Allah?!

Çırpısı meşədə ağlayan ağac,
Bəs necə alıxsın bu ocaq indi?
...O quş da hardansa uzaqdan gəlib,
Yanmayan yarpağa qonacaq indi...

ƏLFƏCİN

Sən məni oxumaq istəyirsənsə,
əlfəcin kimi
hərdən barmaqlarını qoy
bu "kitab"ın arasına,
birnəfəsə oxuma məni,
Hərdən dəyiş "əlfəcin"in yerini...

BU ÖMÜR OCAQ ÜSTƏDİ...

Çəkilən qəm deyil, amma,
Çəkdikcə... uzanıb gedir.
Bu ömür ocaq üstədi,
Hər gün bir az yanıb gedir...

Ölüm də açılan sirrdir,
Qəlb qoşasa, həm də "bir"di!
...Dan üzünə and içirdi,
İndi danı danıb gedir.

Haldan-hala düşür halım,
Ağrın varsa, ağrın alım!
...Bu "bazar"da bir az malım,
Bir az da vicdanım gedir...

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!**2017-ci İL ÜÇÜN****“AZƏRBAYCAN”****jurnalına abunə yazılışı davam edir.****“AZƏRBAYCAN”****jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,****illik abunə qiyməti 18 manatdır.****İNDEKS: 76300**

♦ Molla Pənah Vəqif - 300

Nizami CƏFƏROV

Vəqifin dövrü, həyatı və dünyagörüşü*

M.P.Vəqifin tərcümeyi-halında Qarabağ xanlığının mərkəzi Şuşanın müdafiəsində əzmlə dayanması mühüm yer tutur.

Ağa Məhəmməd xan Qacarın 1795-ci ildə Qarabağa hücumu, xanlığın mərkəzi Şuşanın mühasirəsi tarixi mənbələrdə, xüsusilə «Qarabağnamə»lərdə təfəsilatı ilə əks olunmuşdur.

Salman Mümtaz yazır:

«Tarixi-hicri 1210-da Ağa Məhəmməd şah Qacar böyük bir qüvvə ilə Şuşa qalasının üstünə hücum etdi. 33 gün qala həvalisində şiddətli surətdə dava edən Ağa Məhəmməd şah bütün mövcudiyyətilə Şuşa qalasını müdafiə edən İbrahim xan Cavanşiri təhdid etmək üçün Ürfi Şirazinin bu beytini oxun ucuna bağladaraq qalanın içərisinə atdırdı:

***Zi məncəniqi-fələk səngi-fitnə mibarəd,
To əbləhanə nəmudi miyani şişə həsar.***

Tərcüməsi:

***Fələyin mancanağından fitnə daşları yağır,
Sən axmaqcasına şişə içərisində dayanmısan.***

Bu beytin cavabını İbrahim xan Cavanşir filfövr Molla Pənah Vəqifə inşad etdirərək, yenə ox vasitəsilə Ağa Məhəmməd şahın ordusuna atdırdı:

***Gər nigəhdari -mən anəst ki, mən midanəm,
Şişərə dər bəğəli-səng nigəh midarəd.***

Tərcüməsi:

***Məni qoruyan mənim tanıdığımdırsa,
Şişəni daş ətəyində salamat saxlayar.***

Otuz üç gün edilən bu müharibənin, nəhayət, müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndiyini gören Ağa Məhəmməd şah Qarabağdan Tiflisə dönərək, intiqamını biçərə Tiflis əhalisindən aldı».

Əhməd bəy Cavanşir (1828-1903) «Qarabağ xanlığının 1747-1805-ci illərdə siyasi vəziyyətinə dair» (1883) kitabında həmin əhvalatı qələmə alarkən Vəqifin adını çəkmir:

«Ağa Məhəmməd xan şəhəri iki tərəfdən mühasirəyə alıb, iri toplardan şəhərə daş və mermi yağdırırdı. Özünə son dərəcə güvənən Ağa Məhəmməd xan İbrahim xana aşağıdakı məzmununda həqarətli bir beyt yazıb göndərirdi:

* - Əvvəli ötən sayımızda.

***“Zi məncəniqi-fələk səngi-fitnə mibarəd.
To əbləhanə girifti miyani-şişə qərar.”***

Yəni:

***“Göydən yağış kimi daş yağır.
Ay axmaq, axı, «Şuşa» bunlara
davam gətirməz.”***

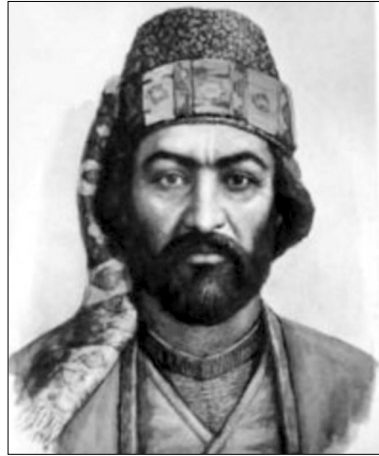
İbrahim xan da ona beytlə cavab verdi:

***“Gər nigahdan - mən anəst ki,
mən midanəm.***

***Şişərə dər bəğəli-səng
nigah midarəd.”***

Yəni:

***“Doğrudur, tanrı məni Şişədə əyləndirmişdir,
Lakin o, bu şişəni daş içərisinə almışdır”.***

Mir Mehdi Xəzani (1819-1894) isə «Kitabi-tarixi-Qarabağ»da hadisəni belə təsvir edir:

«Mərhum Mirzə Camal yazır ki, o vaxtda mən özüm xan hüsurunda var idim və hər gündə vəqə olan əhvalatı və vəqayeyi bilirdim. Şul vaxt Qarabağ əhli müsəlman və erməni küllü-qoşun və cəmiyyət xan hüsurunda var idi. Ağa Məhəmməd şah bir gün mərhum İbrahim xanı qorxutmaq və bikamal hesab edib sataşmaq üçün bu fərdi münasibi-məqam bilib, divani-qəsaidi-Seyid Məhəmməd Şərar təxəllüsdən intixab edib İbrahim xana yazdı.

Beyt:

***“Ze məncənəqi-felek səngi-fitnə mibarəd,
To əblahanə gerefti miyani-şişə qərar.”
(Fələk mancanağından fitnə daşları yağır,
Sən axmaqcasına şüşədə qərar tapıbsan)***

Bu kağız mərhum xana yetişən kimi, verdi öz nədim hüsuru və vəzir-müşir məmləkəti olan Axund Molla Pənah Vaqif təxəllüsə. Mütaliə edib haman dəmdə bu beyti o məktubun dalısına yazıb geri qaytardı.

Beyt:

***“Gər nigahbani mən an əst ke, mən midanəm,
Şişə rad ər bəğəli səng nigəh midarəd.”
(Məni saxlayan mən tanıdığımdırsa,
Şüşəni daşın qoynunda salamat saxlar)***

Vəqti ki, Ağa Məhəmməd şah bu kəlamatı görəndə son dərəcə qəzəbnak olub haman saat əmr eylədi ki, ildırım kimi olan əjdaha ağır toplara od qoydular və qala canibənə atdılar ki, o sədəmələrdən neçə evlərin divarı dağıldı. Amma hər nə qədər hay-küy və qırr-vırr oldusa, hərki mərhum xan xaif və hərəcan olmayıb nəzərə almazdı».

Əlbəttə, istilaçı Qacarın Qarabağ xanını təhqir edən məktubuna cavabı məhz Vaqifin yazması tamamilə təbii idi. Ancaq, demək olar ki, bütün «Qarabağnamə» müəlliflərinin bu və ya digər şəkildə kiçik fərqlərlə təqdim etdikləri bu əhvalat vəzir M.P.Vaqifin şairlik məharətindən daha çox, Şuşanın müdafiəsində mərdliklə dayandığını göstərmək baxımından əhəmiyyətli dir.

Ağa Məhəmməd şah Qacar 1797-ci ildə yenidən Qarabağa qoşun çəkdi.

Salman Mümtaz yazır:

«...Tarixi-hicri 1211-də Ağa Məhəmməd şah ikinci dəfə olaraq Şuşa qalasını almaq üçün qəflətən Araz çayını keçdi. Bu xəbəri eşidən İbrahim xan Cavanşirə qaçmaqdan özgə çarə qalmamışdı. Çünki üç ilin müddətində peydərpey olan müharibələr nəticəsində xalq əkin əkməmiş və mövcud olan yeyinti-ərzağı da tamamilə sərf etmişdi. Qəhətlikdən əhali meşələrdəki palıd

qaqalarını yığıb yeyirdi. Odur ki, İbrahim xan ricali-hökuməti ilə bərabər, ailəsini də götürərək, qayınatası Humay xanın yanına getdi və Cərin yaxınlığındakı Balakən adlı yerdə sakin oldu. Molla Pənah Vəqif nədənsə xanla gedə bilməyib Kolanı tayfasının içində qaldı və Ağa Məhəmməd şah mümaniətsiz, dəvasız Şuşa qalasına daxil olaraq Məhəmmədşəhən ağanın evində iqamət etdi. Bədxahlar Vəqifin gizləndiyi yeri Ağa Məhəmməd şahə xəbər verdilər. Zilhiccəül-həram ayının iyirmi birinci gününü gün batmağa yarım saat qalmış Vəqif Sofi oğlu Əliməhəmməd ağa ilə bərabər, qolları bağlı olaraq Ağa Məhəmməd şah oturan imarətin qabağına gətirildi. Dustaqları görmədən Ağa Məhəmməd şah Əliməhəmməd ağanın öldürülməsinə, Molla Pənah Vəqifin isə sabaha qədər saxlanılmasına əmr verdi. Birincisi öldürülərək, ikincisi də həbs edildi. Vəqifin sabaha saxlanılmasında Ağa Məhəmməd şahın iki məqsədi var idi. Biri, əski düşməni olan Vəqifi işgəncə ilə öldürmək, biri də şiddətli əzablar təzyiqi ilə İbrahim xan Cavanşirin gizli sirlərini və qayınatasının yanına, Dağıstana nə məqsədlə getdiyini öyrənmək idi ki, buna da bir qədər vaxt lazım idi. Təsədüfən o gecə, yeni zilhiccəül-həram ayının 21-də, şənbə gecəsi dan yeri yeni işıqlandığı zaman Ağa Məhəmməd şah yatağında yatarkən başı öz nöqərləri tərəfindən kəsildi. Bu xəbər şəhərə yayılan kimi dustaqxanadakı dustaqlarla bərabər, Vəqif də azad olundu. Molla Pənah Vəqif bu ibrətamiz hadisəni öz qədim dostu Molla Vəli Vidadiyə aşağıdakı şeirlərlə xəbər verir:

Ey Vidadi, gərdişi-dövrəni-kəcəftərə bax!

Ruzigarə qıl tamaşa, karə bax, kirdarə bax!»...

Əhməd bəy Cavanşir yazır:

«Ağa Məhəmməd xan, bu bakirə qalaya (Şərqdə bütün alınmaz qalalar belə adlandırılırdı) - Şuşaya döyüşsüz daxil oldu. Qəzəbli xana elə gəlirdi ki, bunlar hamısı yuxudur: lakin o özünə gəldikdən sonra şadlığının həddi yox idi. Cəmdək yeyən bir vəhşi öz ovunu parçalamazdan əvvəl, sığallayıb onunla oynadığı kimi, Ağa Məhəmməd xan da birisinə qiymətli xələtlər bağışlayır, başqasına xan rütbəsi verirdi. Lakin eyni zamanda zindanlar məhbuslarla doldurulur və görünür ki, şuşalılar bu qanlı faciədən yaxalarını qurtara bilməyəcəkdilər. Ağa Məhəmməd xanın Şuşaya daxil olmasının yeddinci günü daha bir nəfər mötəbər məhbusu onun yanına gətirdilər: bu, İbrahim xanın keçmiş yaxın adamı Molla Pənah idi. Bu günün cəlladı dəfələrlə qəzəblənib özündən çıxdıqdan sonra, onları nə qədər kədərli bir faciə gözləyirdi.

Ağa Məhəmməd xanın yanında baş sərkərdə olan Sadiq xan Şəqaqi də onun ordusunu lərzəyə salan qohumu Məhəmməd bəyin bu vaxtadək xanın hüsuruna gəlməməsi üzündən, deyəsən, xanın gözündən düşmüşdü. Buna görə də onu yanına çağıraraq deyir:

- Mən öz qisasımı kimdən almalıyam, Sadiq xan, səndən almalı deyiləmmi? Mənzilində qaldığın Məhəmməd bəyin bacılarına bildir ki, əgər axşama qədər onların qardaşı mənim hüsuruma gəlməsə, onda ərləri və ya qohumları məndən gizləndiyi üçün həbsə alınmış bütün qadınlarla birlikdə onları da öz sərbazlarımin ixtiyarına verəcəyəm»...

Əhməd bəy Cavanşir davam edir:

«Bu zaman imarətin qapısından təqribən qırx yaşında, boyu bir sajen, gərdənli, nisbətən uzun qollu, şıq bəzənmiş, lakin sadə geyimli, sarışın saqqalı qırıxılmış bir kişi saraya daxil oldu və cəsarətli addımlarla birbaşa Ağa Məhəmməd xana yaxınlaşıb baş əydi, lakin yerə əyilmədi, sanki elə belə də olmalı idi.

Qorxuya düşən saray adamları kinayə ilə bir-birinə baxdılar. Sadiq xan Şəqaqi isə yerə sərilib Ağa Məhəmməd xana belə ərz etdi:

- Əlahəzrət! Bu, Məhəmməd bəy Cavanşiridir.

- Bəli! Əsl qəhrəman qəssəb Məhəmməddir!.. Mənim bütün ordumda bu boy-buxunda bir əsgər yoxdur. Doğrudan da, onun gözləri gözəl deyildirmi? - deyə Məhəmməd xan Mirzə Şəfiyə müraciətlə öz sözünü bitirdi.

- Bəli! Elədir, qurbanın olum. Çox gözəldir, - deyə Mirzə Şəfi cavab verdi və başa düşdü ki, xan bu işarə ilə bu bədbəxtin də gözlərini çıxarmaq istəyir.

- Əlahəzrət!.. Yaxşı igidin adını eşit, özünü görmə... - deyə Məhəmməd bəy cavab verdi.

- Yox, mən zarafat etmirəm. Ağamın ərвахına and olsun ki, mən bu boy-buxunda, lakin boyda səndən bir qədər alçaq olan ancaq Lütəli xan Zəndi tanıyırdım. Yeri gəlmişkən, biz hələlik sabah da danışa bilərik, artıq axşamdır. Sadıq xan! Məhəmməd bəyi sənə tapşırıram, - deyə xan mızıldandı. Sonra hamıya müraciətlə qısaca «mürəxxəs!» deyib, özü də yataq otağına çəkildi».

Əhməd bəy Cavanşir hadisə ilə bağlı məlumatı belə yekunlaşdırır:

«Gecə Məhəmməd bəy lazımı sərəncamlar verdi. Öz tərəfdarlarını dəstələrə bölüb, bəzilərinə İran qoşunlarının sərkərdələrini həbsə almağı, başqalarına məbusları azad etməyi, üçüncülərə ümumi əməliyyat baş tutmadığı təqdirdə ən yaxşı mövqeləri ələ keçirməyi tapşırırdı. Özü isə əsas qüvvələrlə Ağə Məhəmməd xanın qərargahına getməyi qərara aldı. Səhər açılan kimi qəflətən yaxalanıb qorxu və dəhşət içərisində qalan iranlılar hər yerdə əzilib sıxışdırıldılar. Məhəmməd bəy inadlı bir vuruşmadan sonra Ağə Məhəmməd xanın qərargahını ələ keçirib, ordan külli miqdarda sərvət tapdı. Sonra Məhəmməd bəy xəzinəni və şahın bütün sərvətini öz imarətinə gətirib, ertəsi gün iranlıları Araza qədər təqib etdi.

Fəlakət o zaman azadlığa buraxılmış və canlı təəssürat altında olub, öz gələcəyi üçün kədərlənən Molla Pənahın dostu Vidadi təxəllüslü Molla Vəliyə yazdığı bir məktubda çox gözəl təsvir edilmişdir. Bizim hələ indi də məşhur olan xalq şairlərindən biri üçün xarakterik olan bu şeiri bütünlüklə veririk:

***Ey Vidadi, gərđiři-dövrani-kəcrəftarə bax!
Ruzigarə qıl tamaşı, karə bax, kirdarə bax!***

***Əhli-zülmü necə bərbad eylədi bir ləhzədə,
Hökmü adil padışahi-qadırü qəhharə bax!***

***Sübh söndü, şəb ki xəlqə qiblə idi bir çıraq,
Gecəki iqbalı gör, gündüzdəki idbarə bax!***

***Taci-zərdən ta ki ayrıldı dimağı-pürqürur,
Payimal oldu təpiklərdə səri-sərdarə bax!***

***Mən fəqirə əmr qılmışdı siyasət etməyə,
Saxlayan məzlumu zalimdən o dəm qəffarə bax!***

***Qurtaran əndişədən ahəngəri-biçarəni,
Şah üçün ol midbəri-təbdil olan mismarə bax!***

***İbrət et Ağə Məhəmməd xandan, ey kəmtər gəda,
Ta həyatın var ikən nə şahə, nə xunxarə bax!***

***Baş götür bu əhli-dünyadan ayaq tutduqca qaç,
Nə qıza, nə oğula, nə dusta, nə yarə bax!***

***Vaqifa, göz yum, cahanın baxma xubü ziştinə,
Üz çevir əli-əbayə, Əhmədi-Muxtarə bax!»***

Mirzə Yusif Qarabaği (Nersesov) (1798-1864) farsca yazdığı «Tarixi-Safi» («Saf tarix») (1855) kitabında deyir:

«İbrahim xanın Car və Balakənə qaçmaq xəbərini eşitdikdən sonra Ağa Məhəmməd xan böyük bir dəbdəbə və təmtəraqla özünü şöhrətli və ehtirama layiq bir adam kimi göstərərək, Şuşa qalasına daxil olub, qalanın aşağı darvazasının yaxınlığında olan İbrahim xanın böyük oğlu Məhəmmədhəsən ağanın evində yerləşdi. Şah, İbrahim xanla birlikdə gedə bilməyən əyanların və xanın qohumlarının, dostlarının axtarılıb tapılması və həbs edilməsi əmrini verdi. Həbsə alınanlar içərisində Məlik Şahnəzərin oğlu Məlik Cəmşid (Vərəndə məliki), Molla Pənah və bir çox əyanlar var idi. Ağa Məhəmməd xanın məqsədi bunların hər birisindən bir qədər pul və cərimə almaq, sonradan onların hamısını öldürüb öz ürəyindəki köhnə ədavəti soyutmaq idi. Bundan sonra Ağa Məhəmməd xan bir neçə gün kefə qurşandı.

Ağa Məhəmməd xanın yaxın qulluqçularından olan Səfərli bəy və Abbas bəy kiçik bir xəta etdiyi üçün şah onlara qəzəblənib deyir: «Sabah gün çıxan kimi həbs olunan Şuşa əhalisinin başlarını bədənlərindən ayırıb, onlardan minarələr düzəldəcəyəm, sizin də başınızı kəsib həmin başların üstünə qoyacağam».

Belə nağil edirlər: Ağa Məhəmməd xan şam namazı vaxtında adları qeyd olunan qulluqçuların birinə əmr edir ki, get filan sərdarı mənim yanıma çağır. Həmin qulluqçu fərmanı eşitmədiyindən sərdarın yanına getmir. Məhəmməd xan namazı qurtarandan sonra qulluqçudan soruşur: «Sərdar nə üçün gəlməmişdir?» Qulluqçu üzr istəyib deyir ki, çün şam namazı idi, onun qulağı şahın fərmanını eşitməmişdir. Şah o saat onun qulaqlarının kəsilməsinə əmr etmiş və demişdir: «Bir qulaq ki, şahın əmrini eşitməyə, kəsilməsi daha yaxşıdır». O biri qulluqçu ilə də təqribən belə bir xəta baş vermişdi. Qulluqçular bir qədərdən sonra şahın təhdidlərini və onların öldürülməsi vədlərini şahdan eşitdikdən sonra artıq yatmadılar və yəqin etdilər ki, Ağa Məhəmməd şahın sözü sözdür, onun daş ürəyində heç bir rəhm yoxdur. Onların ölümündən keçməyəcəkdir.

Həmin gecə Abbas bəy və Səfərli bəy sübhə yaxın hərəmxanaya girib iti və üryan xəncər ilə onun bədənini Davudun zirehi kimi tikə-tikə doğradılar».

Mir Mehdi Xəzani yazır:

«Xan Dağıstana, Car və Balakənə gedən vaxtda Molla Pənah, çün Muğanlı Cəmil ağanın ittifaqı ilə Təklə Muğanlı, həmçinin əslən qədim qazax elindəndirlər, ikisi də Tiflis canibinə getmişdilər. Oradan Qarabağa müaviyyət edən zamanda və yəni, bir rəvayətdə, Qarabağdan Ağa Məhəmməd şahın xofundan qaçıb xanın dalınca o tərəfə əzm etdiyi halda, Gəncənin dağlarının həvalisində Gəncə hakimi Cavad xan onu özünə ümdə olan sovqat bilib, tutub öz ittifaqı ilə Ağa Məhəmməd şahın hüzuruna gətirmişdi. Çünki şah onu tutub çoxdan qətlə yetirmək arzusunda idi. Haman vaxt ki, onu dəstgir edib şahın hüzuruna qalaya gətirmişdilər, axşam vaxtı idi. Şaha məlum etmişdilər, şah buyurmuşdu ki, onu möhkəm saxlasınlar ki, sübh onu əzim olan siyasətlə qətlə yetirəcəyəm.

Əlqəza, təqdir belə oldu ki, haman o gecə Ağa Məhəmməd şahı öldürdülər və Molla Pənah salamat qaldı. Bu qəribə mücməl hekayətin keyfiyyəti-təfsiri budur ki, çün Axund Molla Pənahı qüruba bir-iki saat qalmış Şuşa qalasına gətirdilər. Məhəmmədhəsən ağanın evinin qapısında ki, şah orada mənzil eyləmişdi, dəstgir saxlayıb şahı məlum etdilər. Şah buyurdu ki, bu gecə onu yaxşı mühafizət edin, sabah ona bir siyasət edim ki, ibrətün-naziran olsun. Qərər o halda Məhəmmədhüseyn xan Qacar ki, şahın çox yaxınlarından idi,

Axundu qapıda əlibağlı görüb soruşdu: «Bu kimdir?». Dedilər: «Bu haman məşhur Molla Pənahdır ki, eşidibsiniz?». Haman dəm ağzını fəhşə açıb Axunda çox yaman fəhşlər və itab və xitablar eylədi. Axundi-bicarə ərz eylədi ki, «Ey xani-əzimişşən. Siz böyük olan şəxs varsınız və padşahi-İranın mötəmidi və nəzərkərdəsi və müqərrəb hüzurusunuz. Layiq deyil ki, siz dəstgir və günahkar və müqəyyəd və giriftar və bicarə və dərməndələrə yaman kəlmələr və fəhş və hədyan sözlər buyurasınız. Bəlkə, sizin rütbə və məratibinizə şayəstə olan budur ki, gerek ətvar və əxlaqi-həsənə və küftar və rəftari-nəcibənə sizdən zühur edə. Bu günə dərməndə və əsir və xəif olan acizlərə siz dildarlıq gerek verib, iltifat və mərhəmət, əfv və ətayə ümidvar qılasınız. Nəinki şahın qəzəbindən qəzəbnak olub, dilazarlıq edəsiniz». Məhəmmədhəsən xan bu cür kəlamatdan heç bir mütəəssir olmayıb yenə fəhş və hədyani ziyadə başladı:

***“Axund, hər ke dəst can beşuyəd,
Hər çe dər del dərəd bequyəd.”***

***(Ey axund, canından keçibsə bir kəs
Ürəyində nə varsa açıb deyəcək)***

Məzmunu görə dəxi qərar etməyib haman xanın cavabını dəxi-ziyadə fəhşkarlıq və darüştgüftarlıq edib dedi: «Ey xani-nanəcib, qəzayi-sübhani və dövr-i-zamani və müqəddimeyi-fərdani sən nə bilirsən, bəlkə sabah şah mənə ənəm və xələt də verib, xoşhal və azadə edəcəkdir və ya fələyi-kəcrəftar və təqdiri-pərvərdiyar bir qeyri-təriq yol gedəcəkdir!

“Şəb abestan əst, ta çe zayəd be ruz”

(Gecə hamilədir, görək gündüz nə doğacaqdır)

Mən ki, indi dustağam, şah dustağıyam, sən nəkarəsən ki, mənə təəruz və əziyyət edə biləsən. Məhz bu günə ətvəri-naqabil sənə nakəs və nanəcibliyinə dəlildir. Həqq-təala kərim və rəhimdir». Məsəldir ki, mıxı mismar eləyən vardır. Qərara iş şöylə oldu ki, o gecə şahı öldürdülər. Molla Pənah salamat qurtardı».

Professor İsrail Abbaslı «Qarabağın sirri» əsəri M.P.Vaqif haqqında məqaləsində yazır:

«Après Beknazaryantsın müəllifliyi ilə tanınan «Qarabağın sirri» 1886-cı ildə S.Peterburqda nəşr olunmuşdur.

...Kitabda Vaqiflə bağlı verilən məlumatlar şairin dövlət xadimi kimi siyasi fəaliyyətinin qaranlıq qalan bir çox cəhətlərini öyrənməkdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

...Müəllifin qeyd etdiyinə görə, Şah (söhbət Ağa Məhəmməd şah Qacardan gedir - N.C.) Şuşaya gəldikdən sonra əhali onu yaxşı qarşılamışdır. Qacar isə bu vəziyyətdən istifadə edərək adamlarını vəzifə başına qoymuş, hakimiyyətini möhkəmləndirməyə çalışmışdır. Camaat ona çoxlu xələtlər, müxtəlif bəxşislər gətirmiş. «Şahın hüzuruna hamıdan çox gəlib-gedən Molla Pənah isə Zubovdan hədiyyə aldığı əsanı bir bulud qızıl ilə qalib gəldiyi üçün şaha təqdim edilən bəxşislərin ən qiymətli kimi ona hədiyyə vermişdir».

İsrail Abbaslı «Qarabağın sirri»ndə Qacar öldürüldükdən sonra baş verən hadisələrin necə nəql olunduğunu göstərir:

«Səfərəli bəy (Qacarın qatili - N.C.) saraydakı (söhbət Tehran sarayından gedir - N.C.) mühakiməsi zamanı bildirir ki, onlar hələ İranda olarkən İbrahim xan onunla əlaqə saxlayır və gizli pul göndərirmiş. O, bu işdə Qarabağ xanının məqsədini başa düşmürmüş. Səfərəli bəy daha sonra deyir: «Biz Şuşaya girdikdən sonra Molla Pənah yanıma gəldi və dedi ki, şahı öldürməlisən. Bunun üçün sənə çoxlu pul ayırmış. O mənə aparıb qızilları göstərdi, hətta sandığın açarını da mənə verdi».

İsrafil Abbaslı davam edir:

«Olduqca ziddiyyətli şəkildə cərəyan edən həmin hadisələrin təsviri ilə yanaşı, əsərdə İbrahim xanla Molla Pənahın bu vəziyyətdən, yəni şahın ölümündən təsirlənərək dərinlən kədərləndikləri, sonra isə Fətəlinin hakimiyyətə gəlməsinə sevinərək onu təbrik etmələri qeyd olunur».

Ağa Məhəmməd şah Qacar öldürüldükdən sonra Şuşada hakimiyyəti İbrahim xanın qardaşı oğlu Məhəmməd bəy Cavanşir (Batmanqılınc) ələ keçirir.

Salman Mümtaz yazır:

«...Qarabağda Məhəmməd şah yox, Məhəmməd bəy hökmran oldu. Molla Pənah Vəqifin ən qatı düşməni, yağısı olan bu yeni xan bığarə Vəqifin canından başqa, arvadına da göz dikmişdi. Böylə ki, Vəqifin rəfiqeyi-həyatı olan Qızxanıma əl altından elçi göndərərək, «mənə gəlsin» deyə təklifdə olmuş və dünyalarca da var dövləti, cəvahiratı olduğunu da ayrıca andırtmışdı. Altuna, cəvahirata susamış Qızxanım isə «nə qədər Vəqif sağdır gələ bilmərəm» - deyə cavab vermişdi. Vəzi-hal böylə ikən Məhəmməd bəy hər iki arzusuna birdən nail olmaq üçün bir hiylə arayırdı. Odur ki, göz boyamaq, həm də qəflət etməmək üçün Molla Pənah Vəqifi öz evinə dəvət edərək dürlü-dürlü andlar içməsilə Vəqifin vəzir olmasını xahiş etdi. Bədbəxt Vəqif isə məsələnin guninə vəqif ola-ola, vəzir olmağa məcbur oldu. O əsnada idi ki, həmişə şeyda (sindəvac) bülbul kimi sair əyan və bütün ömründə heç kimsəni mədh etməyə tənəzzül etməyən Vəqif hissi-qəbləlvüqu və ya şaşqınlıq nəticəsi olaraq başına gələcək bəlanı sovmaq niyyəti ilə Məhəmməd bəy adına cülusiyyə manənd qayət soyuq, sönük və bir qədər də təməllüqamiz bu mənzuməni yazdı:

*Bir cavan tazədən gəlib ərsəyə,
Əcayib oğlandır, adı Məhəmməd.
Zahirən özü tək pak imiş əsli,
Ola bilməz heç övladi-Məhəmməd.*

*Yeni gəlib xətti tər bənəfsə tək,
Qaşı, gözü gözəl, surəti göyçək,
Danəndə, fəhmidə qabil və zirək,
Sahibkəmal, söz ustadı Məhəmməd.*

*Sərxoş oturanda əlində sazı,
Bənd edir quşları göydə avazı,
Yeni yetən igidlərin şahbazı,
Sanasan ki, bir sonadı Məhəmməd.*

*Qələmdə, qılıncda, sazda, sədədə
Bərabəri yoxdur dari-fənədə.
Mehrü məhəbbəti həddən ziyadə,
Göstərir çox etiqaadı Məhəmməd.*

*Məşhər hekayəti müşkül hekayət,
Ya həzrəti-rəsul, eylə inayət.
Vəqifəm, qulami-şahi-vilayət,
Eylə mənə bir imdadı, Məhəmməd.*

(Salman Mümtaz qeyd edir ki, «bu mənzuməni Məhəmməd bəy Cavanşirin öz əlilə yazdığı bir bəyazdan götürdüm» - N.C.)

Vəqifin ən yaxın dostları, hətta həmişə yaxşılıq eylədiyi kimsələr belə zahirdə Məhəmməd bəy Cavanşir ilə Vəqifin uyuşduğunu görərkən gizli-gizli

şeytənətə, şəayətə başladılar. Məhəmməd bəy tərəfindən biçərə Vəqif üçün hazırlanmaqda olan faciə-dilxəraşın bir an tez oynanması üçün gecə-gündüz çalışıb çabaladılar. Şəayət edənlərin əllərindəki dəstəviz Vəqifin fəvqəladə aqıl, sadıq və siyasi bir şəxs olması idi. Onlar Məhəmməd bəyə deyirdilər ki, gec-tez İbrahim xan Qarabağa gələcək, o zaman vəziriniz olan Vəqif ya sizi öldürəcək və yainki tutub İbrahim xana təslim edəcəkdir. Yaxşısı budur ki, Vəqifi fürsət var ikən öldürüb və gözəllikdə mələykeyi-afaq olan arvadını da alasınız. Şəayət edənlər ilə Məhəmməd bəyin fikri bir çıxdı. Üç ildən bəri cürbəcür fəlakətlər və dürlü-dürlü, növbənöv hadisələr və faciələrin şahidi-möhətşəmi olan Vəqif ən yaxın rəfiq və əhbabını, hətta rəfiqei-həyatını böylə bivəfa və xain görərkən üstüörtülü olaraq bu son şeirini söylədi (söhbət şairin «Görmədim» müxəmməsindən gedir - N.C.). Artıq Vəqif hər bir şeydən, hətta həyatından belə məyus idi».

M.P.Vəqifdən sonra İbrahim xanın vəziri olmuş Mirzə Camal Cavanşir Qarabaği (1773-1853) «Qarabağ tarixi» (1847) əsərində «(Mərhum İbrahim xanın) evinin əmələ və kargüzarları və dövlət işlə məşğul olan şəxsləri» başlığı altında yazır:

«Birincisi, Vəqif təxəllüslü mərhum Axund Molla Pənahdır ki, tədbirli və kamallı məşhur vəzir idi və İranda, Rumda olduqca şöhrət tapmışdır. Onun türkçə yazdığı aşiqanə şeirləri indi də dillərdə əzbərdir. Hörmət sahibi olan başqa kargüzarları, eşik ağaları, nazirləri və əmələləri də bacarıqlı, ağıllı və şirindilli adamlar idi. Ağa Məhəmməd şahın əhvalatından sonra, Qarabağda üz vermiş pərişanlıq və qarışıqlıq nəticəsində mərhum xanın bunlar kimi bir çox adamları, əmələ və kargüzarları tamamilə vəfat etdilər».

Mirzə Camal öz sələfinin qətli haqqında nədənsə həm təfsilata varmamış, həm də «vəfat etdilər» ifadəsini işlətməklə Vəqifin qətlinə, əgər belə demək mümkünsə, laqeydliyini nümayiş etdirmişdir.

Vəqifin qatili Məhəmməd bəy Cavanşirin nəvəsi Əhməd bəy Cavanşir (1828-1903) «Qarabağ xanlığının 1747-1805-ci illərdə siyasi vəziyyətinə dair» (1883) kitabında əsas diqqəti babasının - Məhəmməd bəy Cavanşirin (Batmanqılıncın) igidliyindən, qeyri-adi xarakterindən, xanlığa İbrahim xanın deyil, məhz onun layiq olduğundan şişirdilmiş bir şəkildə bəhs edir.

Əhməd bəy Cavanşir yazır:

«Məhəmməd bəy öz anasını öldürdükdən sonra uzun müddət vətəninə didərgin düşmüşdü; yalnız atasını öldürənlərdən intiqam aldıqdan sonra öz qohumları ilə barışa bilmişdir. Onun necə həyat sürməsi haqqındakı rəvayətlərdən asanlıqla görmək olar ki, Məhəmməd bəy basqınlardan və öz vətəninə sərhədlərini qorumaqdan çox az hallarda boş vaxt tapırdı. Bu işlərdən asudə olduğu zamanlar isə musiqi çaldırıb iki toppuzla idman edir və cıdırı çıxırdı. Tariximizin həmin cəngavərlik dövründə atəşsağan silah hələ indiki qədər təkmilləşdirilməmişdi; buna görə də Məhəmməd bəy və onun nöqərləri çövsən geyərdilər. O zamanlar qol gücü və igidlik hər şeydən üstün idi. Buna görə də həmin üstünlükləri olanlara qarşı səxavətli və mehriban idi. Odur ki, ətraf yerlərdən bütün seçmə adamlar dəstə-dəstə onun yanına axışdırdılar. Gürcüstandan başlamış ta İranın daxili əyalətlərinə qədər, Xəzər dənizindən başlamış Türkiyə imperiyasının sərhədinə qədər geniş bir sahədə çoxlu tanışları olduğuna görə, Məhəmməd bəy həmişə öz igidləri ilə bu yerləri gəzib çox zaman bütün bir əyalətdən bac-xərac alır və bu yerin əhalisini itaətə gətirir, bəzən də özünü xan edən birini öz tərəfdarları ilə birlikdə təqib edirdi. Vaxtilə az qala bütün Zaqafqaziyada və Azərbaycan valiliyində hökmdar olması üçün İbrahim xan onun igidliyinə borclu idi».

Bu və ya buna bənzər tarixi mənbələrdən məlumdur ki, nə qədər güclü, qüdrətli, iradəli olsa da, Məhəmməd bəy Cavanşir (Batmanqılınc) dərin siyasi

təfəkkürdən, müdriklikdən, dövlət idarəçiliyi təcrübəsindən uzaq, hətta sərgüzəştperəst (avantürüst) xarakterli bir insan olmuşdur.

Salman Mümtaz yazır:

«Əzəl gündən bəri Molla Pənah Vəqifə ürəyində böyük bir kin və ədavət bəsləyən Məhəmməd bəy Cavanşirərbabi-qərəzin məşvərət və məsləhətini bəyəndi. Öz fikri ilə müdəbbirlərinin fikrində birlik hasil oldu. Odur ki, bir an əvvəl lazım olan tədbir və iqlamatı etdi. Nəticədə bir axşam çağı binəva Vəqifi oğlu Əli ağa ilə bərabər tutdurub Cıdır düzü deyilən yerə göndərtdi və sonra özü də dalısınca gedib o abidei-ədəbiyyat olan böyük şairimizi oğlu ilə birgə qətlə yetirdi. İbrahim xan Cavanşir vüzərasından Mirzə Camal mərhumun böyük oğlu Rzaqulu bəy tarixi-hicri 1282-də Zaqafqaziya şeyxülislamı Axund Molla Əhməd Salyaniyə Vəqif barəsində yazdığı məktubunun sonunda bu sətirləri yazır ki, eynən buraya köçürürəm: «Hərçənd axundi-mərhum o zalımlara yalvarır ki, mənə öldürün, amma bu binəva nakamı öldürməyin. Görür əlac yoxdur, təvəqqe edir ki, əvvəl mənə öldürün, bəri bunun ölümünü görməyim. O birəhmlər baxmayıb əvvəl Əli ağanı öldürürlər və sonra axundi-mərhumu öldürüb həman yerdə öz oğlu ilə dəfn edirlər. Belə ki, indi mədfun olan yerdə künbədi vardır. Həman gecə Məhəmməd bəy axundun evini qarət edib övrətini öz evinə aparıb alır».

Vəqif Qarabağda Cıdır düzü deyilən yerdə Mir Fəsih məqbərəsinin yaxınlığında mədfundur. Tarixi-qətli hələ mənə dürüst məlum deyildir. Bu faciənin Ağə Məhəmməd şah Qacarın qətlindən iki ay keçmiş oynanıldığını nəzərə alsaq, o halda səfər ayının axırlarında tarixi-hicri 1212-də vəqə olmuş olur».

M.Y.Nersesov yazır:

«İbrahim xan Ağə Məhəmməd xanın qətl xəbərini eşitdikdən sonra oğlu Mehdiqulu ağanı Qarabağa göndərdi. Bir azdan sonra onun ardınca böyük oğlu Məhəmməd həsən ağanı da yola saldı. Özü də bir neçə həftədən sonra Qarabağa gəldi və burada hökuməti əlinə aldı. Qarabağ hakimi Məhəmməd bəy hakimliyi dövründə Molla Pənah ilə öz arasında olan ədavətə görə, firsətdən istifadə edərək, Molla Pənahı oğlu ilə birlikdə qətlə yetirdi.

Belə nəql edirlər ki, Molla Pənahı oğlu ilə bir yerdə apardıqları vaxt oğul atasından soruşur:

- Ata! Bizi haraya aparırlar?

Atası cavabında demişdi:

- Bizi o yerə aparırlar ki, çoxlarını biz ora göndərmişik».

Mir Mehdi Xəzani yazır:

«Axund (Molla Pənah Vəqif - N.C.) Ağə Məhəmməd şahın əlindən xilas oldu. Amma Məhəmməd bəyin əlində giriftar olub qətlə yetişdi. Səbəbi-qətli bu idi ki, çün Axund mərhum İbrahim xanın yanında sahibi-ixtiyar və müddəbbirkar olan vaxtlarda Məhəmməd bəy ona çox hörmətlər edərki ki, onun tədbirəti səbəbinə xandan bir para təmənnaları var idi, əmələ gələ. Axund vasitəçilik eyləyə, onu İbrahim xana ziyadə yaxın qıla və bəlkə qızını da ona ala ki, müqtəzi ül-məram ola. Amma onun bu mütəlibəti Axundi-məzburdan hasil olmamışdı və onun məsulətini icabət qılmamışdı. Çünki Məhəmməd bəy çox rəşadətli və qüvvətli və sələbətli idi. Tamam əmizadələri və xanın qohum və əqrəbələri və müqərribləri məcmuənə ona hasid və mənənd və düşmən var idilər. İstəməzdilər ki, Məhəmməd bəy İbrahim xana şöylə yaxın ola. Hamısı ona bədxah idilər və bir də ki, çox fəsad işlər yer üzündə övrət səbəbinə olubdur. Deyirlər, Molla Pənahın bir yaxşı, gözəl, sahibi-camal məşhurə övrəti var idi ki, çox şöhrətli idi və Məhəmməd bəy dəxi onun şöhrətini və tərifi-camalıni eşitmişdi. Ona eşqi və əlaqəsi var idi. Çün övrət cahilə və cavan, Axund qoca və natəvan idi və əlavə, Məhəmməd bəyin rəşadət və şücaəti və xoşsurət olduğu və fərasəti, padşah xəzinəsi əlində

olmağı və cavan oğlanlığı övrəti dəxi ziyadə ona əlaqələndirmişdi. Övrət Məhəmməd bəyə demiş ki, hərgah Molla Pənah hali-həyatda sağ ola, şəriətə görə mən sənə gedə bilmənəm. Bir səbəb dəxi bu idi ki, pareyi-fəsadpişə adamlar özlərinin səlahkarları üçün Məhəmməd bəyi təhrik etmişdilər ki, Axund Molla Pənahı öldürə ki, o səbəbə Məhəmməd bəy İbrahim xandan uza qala və onlar da Məhəmməd bəyin hüsuruna sahibkar və yaxın olalar, iş-güc sahibi və rəşid və xəzinə sahibi və şüca adamdır. Onları mühafizət qıla, xoş ovqat olalar və işrət qılalar. Hər hal ilə isə qərəz Ağa Məhəmməd şahın qətlindən neçə gün sonra Molla Pənah Axundu və bir oğlu Qasım ağanı Məhəmməd bəyin əmri ilə tutub qətlə yetirdilər. İndi qala içində günbədi var ki, orada mədfun ediblər. Əlqissə, bais o oldu ki, ondan sonra Məhəmməd bəyin İbrahim xan ilə ədavəti zahir olub, dəxi heç bir vəch ilə xatircəm olmadı. O qədər kənar gəzdi ki, axır gedib Şekidə öldürüldü».

M.P.Vaqifin qətlindən sonra Qarabağın bəlalı günləri başladı...

Mir Mehdi Xəzani yazır:

«Əlhasil, Ağa Məhəmməd şahın düşmənciliyi və Qarabağa gəlməyi Qarabağ Vilayətini xarab və viran etdi və xalq tamam mütəfərriq olub dağıldılar. Bir yandan dəxi taun azarı şiddət elədi və aclıq və qəhətlik əmələ gəldi. vilayət ziyadə qüsür və məşğulluq hasil etdi və dağılanı dağıldı və qalanları dəxi Mustafa xan hakimi-Şirvan və Məhəmmədhesən xan hakimi-Şeki və Cavad xan hakimi-Gəncə çox zərərlər və qarətlər yetirdilər. O həm bir xarabalığa bais oldu və ətraf dəxi hər canibdən günə-günə cürətə və ədavətə başladılar. Qarabağın vilayəti və İbrahim xanın əsas və calal və işi və istiqlal və hökuməti bir qədər kəsri nöqsan hasil elədi. Pəs bu əsnalarda Fətəli şahın əhvalı yetişdi ki, İranda şah olubdur»...

* * *

Vaqifin dünyagörüşü Qazax mahalında islamın sünnü mühitində formalaşmışdı. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, mahalın yarımköçəri həyat tərz, istər sünnü, istərsə də şiə olsun, islam dininə münasibətdə həmişə müəyyən demokratiklik, loyallıq nümayiş etdirmişdir.

Salman Mümtaz yazır:

«Əvvəlcə sünni məzhəbində olan Vaqif sonra, yəni Qarabağa gələrkən və yaxud gəlməmişdən bir qədər irəli məzhəbini dəyişərək səmimi bir surətdə şiəliyi qəbul etmişdir. Kim bilir, bəlkə də, zamanəmizdə tam mənası ilə qiymət və əhəmiyyətini itirən bu fəqərə Vaqifi Qazax tərəflərindən hicrət etməyə məcbur etmişdir. Çünki o zamanlar bu kimi məsələlər əhəmiyyətli məsələlərdən ədd olunurdu. Bunun üstündə qan su yerinə axırdı. Məzhəb aktyorları rollarını müvəffəqiyyətlə oynamağa çalışırdılar. «İbrahim xan Cavanşirə çox yaxın olmaq üçün qəsdən məzhəbinə təğyir vermişdir», - deyənlər, bizcə, yanılırlar. Çünki Vaqifin mərsiyə və məşhur zikrləri səmimi şiə olduğunu göstərir ki, burası bəhsimiz xaricindədir. Hər halda Vaqifin sünnülükdən dönüb şiəliyi qəbul etməsi bir əmri-vaqedir. Bunu həm Vaqifin, həm də müşaviri və dostu Şıxlı Molla Vəli Vidadinin şeirlərindən də öyrənmək olar...

...Vaqif özü şiə məzhəbini qəbul etdikdən sonra səmimi dostu olan Molla Vəli Vidadini dəxi bir an təbliğdən geri qalmamış və bir çox şeirlərində də Vidadini şiə olmağa dəvət etmişdir. Biz bu təbliğatı zarafat deyil, ciddi sanırıq»...

Burada bir maraqlı məqama da diqqət yetirmək lazımdır ki, bu barədə «Təzkireyi-Nəvvab» məlumat verir:

«Deyirlər ki, bir ağköynək olmağı (təriqətdir) Molla Pənah ixtira etmişdir. Ağ köynəklərin etdikləri ibadətə bəzi mətnləri mərhumun özünüdür».

Axund (ona Qarabağda rəsmi olaraq bu gür müraciət etmişlər) Molla Pənahın belə bir təriqət yaradıcısı (və başçısı) olması barədəki məlumat, bəlkə də, doğrudur. Lakin, görünür, geniş yayılmamışdır. Əgər belə olsaydı müvafiq mənbələr də onu təsdiq edərdi.

Vəqifin dünyagörüşü, sözün geniş mənasında fəlsəfəsi barədə danışarkən ağıla gələn (və vəqifşünaslığın təşəkkül tapdığı dövrdən etibarən həmişə təkrar olunaraq yaddaşlara möhkəm həkk edilmiş) ilk anlayış, heç şübhəsiz, nikbinlikdir. Etiraf etmək lazımdır ki, Vəqifin nikbinliyi anlayışı və ya təsəvvürü yalnız onun yaradıcılığının verdiyi ideya-estetik təəssüratdan deyil, həm də dahi sələfi (və «kədən şairi») Füzuli ilə müqayisəsindən gəlir ki, həmin müqayisənin kifayət qədər geniş miqyasda aparılmasında, fikrimizcə, həm Füzulinin, həm də Vəqifin dünyagörüşünü anlamaq baxımından heç bir metodoloji qüsurla yoxdur. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Füzuli ilə Vəqif eyni bir xalqın ədəbiyyat tarixinin, eyni bir etnik-mədəni sistemin hadisə-təzahürləridir. Və Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində bundan daha məntiqli müqayisə təsəvvür etmək də çox çətinliklidir.

Füzuli, doğrudan da, bədbin, Vəqif isə nikbin şairdir.

Sual olunur: Füzuli dövründə insanın nikbinliyi üçün heç bir əsas yox idi mi? Təbii ki, olmaya bilməzdi... Yaxud Vəqif dövründə insan kədən hissindən tamamilə uzaqlaşmışdı mı? Əlbəttə, yox...

Məsələ burasındadır ki, Füzuli dövründə nikbinlik, Vəqif dövründə isə bədbinlik poetik təfəkkür, ədəbi-ictimai ovqat (və şüur) üçün, prinsip etibarilə, estetik hesab olunmurdu. Elə onun nəticəsidir ki, müəyyən qədər Füzuli yolu ilə gedən Vədadi yeni dövrdə Vəqif qədər yüksələ, məşhurlaşsa, ürəklərə hakim ola bilmədi.

Vəqifin nikbinliyi onun şəxsi xarakterindən, subyektiv yaradıcılıq maraqlarından daha çox, yaşadığı dövrün fəlsəfi məzmun-mündərəcəsindən irəli gəlirdi desək, görünür, səhv etmərik. Çünki Azərbaycan ədəbiyyatının, ümumən mədəniyyətinin tarixində yeni dövr eyni zamanda aydın konturları ilə seçilən İntibah dövrü idi. Və İntibahı səciyyələndirən birinci göstərici nikbinlikdirsə, ikinci göstərici həyata özünün müxtəlif təzahürlərində gözə açıq, gerçəkçi, realist baxışdır ki, hər iki əlamətin bir-birilə nə qədər sıx bağlı olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil.

XVI-XVII əsrlərdən formalaşmağa başlayan Azərbaycan miqyaslı (qeydiyyatlı!) xalq ədəbiyyatı XVIII əsrdə yazılı ədəbiyyata həm məzmun, həm də formaca elə bir enerjili təkan verdi ki, onun bir neçə əsrlik mistik (müccərrəd) kədənini, demək olar ki, tamamilə unutturdu. Həmişə nikbin olan (və sözün geniş mənasında yaradıcılıq imkanlarının kəsilməzliyi üçün həmin nikbinliyə borclu!) xalq ruhu orta əsrlərin «aşiq»-ini yeni dövrün «aşiq»-inə elə məharətlə transformasiya elədi ki, köhnə bünövrə üzərində yeni mədəniyyət formalaşdı.

Vəqifi özünəməxsus yaşam normativləri, möhtəşəm məscidləri, zəngin kitabxanaları, ritualları olan orta əsrlər ümumşərq şəhəri deyil, adi bir Azərbaycan kəndi yetişdirmişdi. Ancaq demək olmaz ki, şair-mütəfəkkirin doğulub boya-başa çatdığı bu kəndin öz həyat fəlsəfəsi, intellektual maraqları yox idi. «Hər oxuyan Molla Pənah olmaz» deyimini heç bir şübhə altına almadan etiraf etmək lazımdır ki, birbaşa xalq ruhunun, İntibah təfəkkürünün daşıyıcısı olan XVIII əsr Azərbaycan ziyalılarının çoxu kəndlərdən çıxır, öz məharətlərini nümayiş etdirmək üçün yeni dövrün o qədər də çox olmayan şəhərlərinə - saraylara can atırdılar. Və tarixi mənbələr təsdiq edir ki, həmin dövrdə elə bir böyük gücü olmayan Azərbaycan xanları hakimiyyətlərini möhkəmləndirmək məqsədilə bu cür ağıllı, istedadlı, məharətli insanları saraylarına dəvət etməkdə maraqlı idilər.

Hətta ətraflarında bu cür ziyalı, açıq dünyagörüşlü insanların varlığı ilə öyünürdülər.

Vəqifin dünyagörüşünü (və fəlsəfəsini) müəyyən edən birinci amil kənddən (milli etnoqrafik mühitdən) çıxması idisə, ikinci amil Qarabağ kimi nüfuzlu bir xanlıqdakı yüksək mövqeyi, ictimai-siyasi xadim olaraq tanınması idi. Birinci amil onu mənsub olduğu xalqına bütün ruhu, ideya-estetik məramı, idealları ilə bağlayırdı; ikincisi ictimai-siyasi münasibətlərin mənzərəsini lazımı yüksəklikdən (və bütün təfəsilatı ilə) müşahidə edib müəyyən nəticələr çıxarmağa imkan verirdi.

Biz Qarabağ xanı İbrahim xanın göstərişlə Vəqifin Tiflisdəki görüşlərdə Rusiya elçilərilə hansı səviyyədə danışmalar apardığını o qədər də müfəssəl bilmirik, ancaq şübhə də etmirik ki, bu danışmalar sülh, əminəməlik və Qarabağ xanlığının müstəqilliyinin qorunması üçün idi. Vəqif burada özünü, hər şeydən əvvəl, bir xalq mütəfəkkiri, yurdunun, el-obasının rahat yaşamasının alovlu tərəfdarı kimi aparırdı. Və təbiəti etibarilə vətənpərvər İbrahim xan baş vəzirin bu keyfiyyətlərinə əmin olmasaydı, onu Tiflisə göndərməzdi.

Lakin Vəqifin vətənpərvərliyindən danışarkən maraq doğuran bir məsələ üzərində dayanmaq lazım gəlir ki, o da şairin poeziyasında dilini, ədəbiyyatını, etnoqrafiyasını, ümumən milli mənəvi varlığını, demək olar ki, bütün təfəsilatı ilə təqdim etdiyi xalqın (etnosun) adının bir dəfə də olsa çəkilməməsidir. Halbuki onun türkmən müasiri Məhtumqulu öz şeirlərində türkmənləri ürək dolusu tərənnüm edir.

Vəqifin təfəkküründəki vətən coğrafiyası, praktik olaraq, bütöv deyil, ayrı-ayrı mahallardan, təbii və ya siyasi-inzibati regionlardan ibarətdir. Ən çox tərənnüm etdiyi, heç şübhəsiz, Qarabağ olsa da, doğulub boya-başa çatdığı yerlər üçün də hərdən darıxaraq, «çıxıb başmaq seyrinə, edib seyri-çəmən gəldim; ordan da bir Qazağa getdim, gördüm vətən, gəldim» deyir. Və buradakı vətən anlayışı, əlbəttə, Vəqif dünyagörüşünün ictimai-siyasi miqyasını əks etdirmir, uşaqlıq, gənclik hisslərini, təəssüratlarını, xatirələrini canlandırır.

Tiflisdə apardığı diplomatik danışmalar, eləcə də Qarabağ xanlığı ilə digər Azərbaycan xanlıqları arasındakı münasibətlərə birbaşa cavabdehliyi Vəqifin vətənpərvərlik hisslərinin etnoqrafik miqyasdan çox-çox yüksəkdə olduğunu, geniş ictimai-siyasi məzmun daşdığını göstərir. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, XVIII əsr Azərbaycan ziyalisinin, ictimai xadiminin, eləcə də dövlət xadiminin dünyagörüşündə vətənpərvərlik (və milliyyətçilik) anlayışı hələ mükəmməl deyildi. Və bu natamamlığın birinci səbəbi ölkənin siyasi bütövlüyünün nəinki olmaması, hətta mövcud etnik-mədəni təfəkkür daxilində bu bütövlüyün həddlərinin az-çox təəvvür belə edilməməsi idi.

Vəqifin estetik təfəkkürü barədə danışarkən diqqəti ən çox çəkən onun gözəllik aşığı olmasıdır. Və belə bir ənənəvi müqayisə də tamamilə doğrudur ki, Vəqif Füzulinin göylərdəki gözəlini yerə endirdi... Yeni, dövrün kifayət qədər realist, gerçəkçi insanı (və mütəfəkkiri) üçün bu, tamamilə təbii idi. Həyatı mistikanın və ya müxtəlif xarakterli ritualların orta əsrlər çərçivəsindən seyr etməyə artıq maraq (və hövsələ) qalmamışdı. Gözəllik bütün zənginliyi, rəngarəngliyi ilə ətrafda idi. Mücərrəd ümumiləşdirmələr, təbii insan istəyinin (və zövqünün) sonuna qədər varla bilmədiyi estetik mühakimə abstraksiyaları dəbdən düşmüşdü... Doğrudur, klassika öz nüfuzunu həmişə mühafizə edirdi, ancaq kütləvilikdən, populyarlıqdan, yeni dövrün ümumi maraq dairəsini təşkil etməkdən söhbət belə gedə bilməzdi.

Qarabağ bütün təbii gözəllikləri ilə Vəqif poeziyasının, fəlsəfi-estetik təfəkkür mədəniyyətinin vətəni idi.

Şair-mütəfəkkirin təsvir (və təqdim) etdiyi gözəlliyin ünvanlılığı, konkretliyi, reallığı barədə də çox danışılmışdır. Fikrimizcə, bunun ən mühüm sənətkarlıq göstəricisi təyinlilik, yaxud əlamət həssaslığıdır. Vəqif nədən bəhs edirsə, çox təfəssilatlı bir şəkildə onun təyinlərini, əlamətlərini verir. Həmin təyinlilik və ya əlamətlilik şairin poetik-fəlsəfi təfəkküründə o qədər sıxlaşır, yaxud intensivləşir ki, çox zaman nəyin və ya kimin barəsində danışıldığı ikinci, üçüncü plana keçir, poetik mükəlləmin obyektı predmetlər deyil, onları uğurla əvəz edən atribusiyalar olur.

Vəqifi bəzən onda qınayır, yaxud tənqid edirlər ki, onun təsvir etdiyi gözəllik zahiridir, məsələn, Füzulidə olduğu kimi gözəlliyin daxili zənginliyi, mistik məzmunu yoxdur... Görünür, belə bir müqayisə aparmaq, nə qədər nöqsanlı olsa da, mümkündür. Çünki, ən azından, o aparılır... Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, yeni dövr üçün gözəlliyin bilavasitə görünən zahiri onun mücərrəd orta əsrlər «batın»ından daha estetik, daha fəlsəfidir. Və söhbət yalnız Vəqifin yaradıcılıq təcrübəsilə məhdudlaşmır, necə ki, «batın»ə nüfuz yalnız Füzuliyə məxsus deyildi... Burada söhbət, prinsip etibarilə, istedadın mükəmməliyindən, müxtəlif dövrlərin ideya-estetik maraqlarının daha kamil inikas və ya interpretasiyasından gedə bilər.

Vəqifdəki mükəmməl (və müfəssəl) «zahir»i maraq, əslində, olduqca dərin etnoqrafik köklərə malik müasirlikdir. Və bu zahirilik klassik batınlıyı ancaq bir etnik-mədəni təfəkkür sisteminin müəyyənlişməsinə, təşəkkül tapıb formalaşmasına qədər inkar edir. Yəni, yeni dövr Füzuli ideya-estetik təfəkkürünü o səviyyəyə qədər arxaikləşdirir ki, Vəqifin ideya-estetik təfəkkürünün mövqeyi təmin edilmiş olsun.

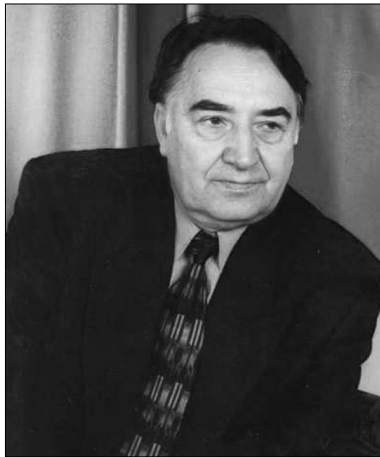
Şairin dünyagörüşünü müəyyənləşdirmək üçün onun dinə münasibətini aydınlaşdırmaq çox maraqlıdır. Çünki dinə münasibət xüsusilə söz sənətkarının düşüncə (və yaradıcılıq) üslubunun əsaslarından birini təşkil edir. Molla (ilahiyyatçı) olmasına baxmayaraq (bəlkə də, elə molla olduğundan), Vəqifin dinə münasibəti kifayət qədər deklarativ və ya loyaldır... Fəlsəfi mövqe təyinatı baxımından şairi, fikrimizcə, xalq naturalisti olaraq səciyyələndirmək mümkündür. Xalq naturalizmi - hillozoizm (yunanca; "hile" - təbiət, varlıq; "zoe" - həyat) isə təbii olanın canlandırılması, ona həyat verilməsi deməkdir. Lakin bu, Vəqifin dünyagörüşünü, fəlsəfəsini təyin edən ən ümumi göstəricidir... Və əsas da odur ki, həmin fəlsəfi «mövqe» XVIII əsr Azərbaycan ziyalisinin fərdi ideya axtarışlarından daha çox, xalqın ruhundan gələn milli özünütdədiq ideologiyasının məhsuludur...

Belə bir kökündən yanlış təsəvvür var ki, Qərbdə ideya (fəlsəfə!) axtarışlarını ayrı-ayrı mütəfəkkirlər həyata keçirdikləri halda Şərqdə bu iş xalqın öhdəsinə buraxılmışdır. Əslində, həm Şərqdə, həm də Qərbdə ideya (fəlsəfə) axtarışlarını aparan ümumi ictimai şüurdur. Sadəcə, həmin axtarışların nəticələrini formulə etməyə meylli Qərb filosofundan fərqli olaraq, Şərq filosofu təvazökardır. Nə deyirsə, öz adından yox, mənsub olduğu mühitin adından deyir. Və Qərb filosofundan fərqli olaraq, Şərq filosofu heç bir konyuktur (siyasi-ideoloji!) məqsəd güdmədən deyir. Onun üçün fərqi yoxdur... İstəyirsən, inan; istəmirsən, inanma...

Vəqifin dünyagörüşü (və fəlsəfəsi!) də elədir... «Göz görməsə, dəli könül istəməz, Durub qabağında baxmağın nədir?» deyir...

♦ P o e z i y a

Ənvər ƏHMƏD

ŞUŞALI BÜLBÜL

Bülbül, sənin işin qandı,
Şairlər oduna yandı,
Şuşada könlüm talandı,
O yer mənim daş yaramdı.

Sübh tezdən...
Gözlərində ah-aman.
Ruhundan qan daman,
Soyuqdan büzüşmüş,
Qanadları heydən düşmüş
Bir Bülbül
Cikkildədi dil-dil...
Pəncərəmin üzünü dimdiklədi,
Cəh-cəh vura bilmədi...
Bülbül tir-tir əsirdi,
İlahi, bu nə sirdi?
Dəhşət vardı gözündə
Cıdır düzü üzündə,
Sırsıra bağlamışdı.
Yarasından öpməyə,
Qanadın güclə açdı.
Baxdım, o şuşalıydı,
Yaramızdan halıydı.
Duydum ətrin, qoxusun,
O Bülbülün yuxusun
Dünən gecə görmüşdüm.

Onun sehrinə düşdüm!...
 Əvvəl elə bildim ki,
 Həqiqi bülbül imiş.
 Sonra gördüm, İlahi,
 Xarı-Bülbül gülüymüş.
 Sanki üzdü canımı,
 O xanımlar xanımı
 Natəvanın gülüymüş,
 Xarı-Bülbül imiş.
 Sarsılmışdım bayaqdan,
 Səsindəki ah-aman,
 Yaman bağrımı yardı,
 Döşündə yara vardı.
 Üz-gözü didim-didim,
 Xarı-Bülbülüm, -dedim...
 Ey əsir gülüm dedim.
 İstədi cıkgildəsin,
 Mənə nəşə söyləsin,
 Sazaq batırdı səsin.
 Bilmədim ki, nə deyir?
 Baxışı şeir-şeir
 Ürəyimə yazıldı,
 Elə bildim sinəmdə
 Ona qəbir qazıldı.
 Əl atdım ki, götürüm,
 Ürəyimə ötürüm,
 Bacara bilmədim mən,
 Can verirdi, deyəsən,
 Bülbülü ölən Vətən!...
 Gözümdən dünyam düşdü,
 Allah, bu necə işdi?
 Xarı-Bülbül Şuşadan
 Dimdiyində qan gətirmişdi!!!

KƏSİLMİŞ BAŞ

Kəsilmiş başımı alıb əlimə
 Gedirəm baş çəkəm
 qan heykəlimə...
 Orda ev-eşiyim, gorgahım vardı,
 Orda qamıx elim, yurd-yuvam vardı.
 Dolayıb boynuma
 ilan yolları,
 Gedirəm Şuşaya, Ağdama sarı...
 Ağdamla aramda
 ölüm hasarı...
 Yol yox, iz yox,
 Dərə yox, düz yox!
 Azmışam Allahla

yol arasında,
Ölmüşəm Vətənin
daş yarasında,
Ürəyim başımdan
çıxıb yuxarı...
Quruyub gözümdə
ömrün axarı,
Başım Vətən başı
kəsən öz əlim,
Yaramdan tökülüb
orda heykəlim!..
Başımın tükləri
ölüm kəndiri.
Ölmüşəm, Şuşada
mən diri-diri!..
Başımın qanını
yumaz göz yaşı...
Ölüb Qarabağda,
ölübdür başım!
Bu ölü başımla hara gedim mən?
Ey mənim cənnətim, ölümsüz Vətən!
Ağzı açıq qalıb qəbrim Şuşada,
Daşlaşıb, qayadır səbrim Şuşada...
Öz əlimlə öz başımı
dəfn etdim!
Sonra cəsədimi götürüb getdim.
Dönəcəm, bir dəstə gülə dönəcəm,
Ya qanım içində külə dönəcəm!
Dönübdür ömrümün üzü dünyadan.
Götür, ulu tanrım, bizi dünyadan!
Şairtək ölürük biz bulud-bulud,
Əlim ölməyibdir, gəl əlimdən tut.
Ey ulu tanrım!
Zülmət zənciriyəm mən tarım-tarım,
Başım bədənimlə birləşməz daha,
Ürəyim başımdan deyilmiş baha!
Başsız bir bədənəm,
Hey ruhum yanır!
Görünür Allah da bizləri danır.
Götür başım sənin,
bədənim mənim!
Başım bədənimə
olubdur qənim!
Kim söküb ordakı dar ağacımı,
Vurub, qırıqlayıb könül tacımı.
Gedirəm, sarılam orda hər daşa,
Bax, qan içindəyəm mən başdan-başa.
Gedirəm, qovuşam mən gorgahıma,
Tanrılar alışar mənim ahıma,

Buyur sənab Allah, götür başımı
 Qurdala başımın qan yaddaşını,
 Kəsilmiş başımı alıb əlimə
 Gedirəm, baş çəkəm qan heykəlimə!..

ANAMIN TƏNDİRİ

*Bəzən mənə elə gəlir ki, anamın yetim
 qalan təndiri ağzını göylərə açıb uşaq kimi
 hönkür-hönkür ağlayır.*

Oyulub palçığı, çıxıb samanı,
 Qalıb ovcundakı külnün içində.
 Təndir unutmayır anasız anı,
 Qalıb bir analıq ölüm içində.

Qar-yağış başına döyür aramsız,
 Küləyin əliylə təndir xışlanır.
 Təndir fəryad edir bəzən aramsız,
 Mənim ürəyimdə dərd naxışlanır.

Mən onun şeirini dərdlə yazacam,
 İçi çat-çat olub o, ölür, vallah.
 Qəbrini bəs harda, necə qazacam,
 Mənim qazmaq payım daşlayıb, Allah!

Məni təndir-təndir ölüm bürüyür,
 Yetim təndir kimi açılmır eynim.
 Yanında bir şələ çöpüm çürüyür,
 Sonuncu çörəyi bişmədi, neynim!...

Anamı fələklər çəkib apardı,
 Axdı sinəmizdən ömrün acısı,
 O gün, bizdən artıq nalə qopardı,
 Anamın çörəksiz təndir bacısı.

Təndir sifətini əl atıb cırdı,
 Yoldu saçlarını cikkə çəkərək!
 Ağzını göylərə açıb çıxırdı,
 Yas tutdu anama xəmir, duz, çörək!

Yağlı kökəmizi ölümlər yedi,
 Təndir axşam-səhər yaş tökdü dən-dən,
 Boylandı: o xanım hardadır - dedi,
 Xəmir də, qazmaq da yox oldu birdən.

Soldu gözümüzdə təndirsiz günlər,
 Hanı qardaşlarım? Köçüb getdilər.

Onların səsinə Allahlar dinlər,
Anamın dalınca uçub getdilər.

Təndirin gözləri qalıb yollarda,
Ona elə gəlir anam gələcək.
Əridib ömrünü tufanda, qarda,
Xəmirsiz, çörəksiz təndir öləcək!

Hər an kəndimizə basanda qədəm,
Asılar sinəmdən təndir yarası.
Dünyanın ən ulu yoludur, dədəm,
Təndirlə anamın qəbri arası!..

Bu təndir dolusu dərdimi dindir,
O əli qoynunda gününü sayır.
Mənə elə gəlir bu yetim təndir
Anama gizlicə çörək yollayır.

AHIN DAĞLARA, KÖNLÜM

Göydə sənsən, yerdə mən,
Mən olmuşam dərd əmən,
Yaman düşdüm dərdə mən,
Ahın dağlara, könlüm!

Başımın daşı ağır,
Bu daş göylərdən yağır.
Baxıram, fağır-fağır,
Ahın dağlara, könlüm!

Fələk bir el apardı,
Allah gəzsə tapardı,
Dərd-qəm bağrımı yardı,
Ahın dağlara, könlüm!

Vətəndə Vətən itdi,
Yaramda tikan bitdi,
Ömür keçdi, gün ötdü,
Ahın dağlara, könlüm!

Fələk oxunu atır,
Canım qanıma batır,
Bağrımda yara yatır,
Ahın dağlara, könlüm!

Anamın saçı qandı,
Yandı, ciyərim yandı,
Fələk əhdini dandı,
Ahın dağlara, könlüm!

Yalvardım xısın-xısın
 Arazi iç qurusun,
 Gözünü qan-yaş yusun,
 Ahın dağlara, könlüm!

Elim eldən üzüldü,
 Əlim əldən üzüldü,
 Yaram sızlar min ildi,
 Ahın dağlara, könlüm!

XATİRƏ

Hərdən bir düşünürəm
 Şah dövrünün dərdini.
 Tutub axtaladılar
 İnsanın dikbaşını,
 İgidini,
 mərdini...
 Şah dövrü yada düşür...
 Heyvanın erkəyitək
 Zəmanənin əliylə
 Axtalananda məslək!

İNSAN BALASI

(Konyada səhər doğulub axşam ölən nəvəmə)

Ürəyimi çiçək kimi
 Məzarın üstə qoyuram.
 Balamın balası.
 Nə ağrıdan doyuram,
 Nə usanıram,
 Çırtdağ-çırtıdağ yanıram.
 Bir əlçə ətim-qanım,
 Həsətim, gözüm-canım.
 Bələyin bükülü qaldı,
 Beşiyin sökülü qaldı.
 Nəslimin sevinci ağrıya döndü,
 Babanın gözündə ümidi söndü.
 Nə ata yurdunda qəbrin qazıldı,
 Nə qəbrin üstünə adın yazıldı.
 Mənim qərib balam, mənim qürbətim,
 Mənim süd qoxulu ruhum, cənnətim.
 Səni nə tez tapdı tanrı bəlası,
 Adın belə olsun: insan balası!..

Türkiyə, Konya, 21 may 2001

ALLAHA SARI

Mən ölməyə yer gəzirəm,
Gəl gedək Allaha sarı.
Allahdan biz məlhəm alağ,
Yaramı göylərdə sarı!

Öldür gözümdə heyrəti,
Gördük çox zülmü, zilləti.
Dondurdu yazıq milləti
İtkimizin buzu, qarı...

Anam yoxdu, cikkə çəkə,
Saclarını yolub tökə.
Doğra, doğra tikə-tikə,
Tök qəbrimə o yolları.

Get Ağdama, sovur külün,
Sərt küləklər qovur külün.
Orda qalıbsa bir gülün,
Tap, yaramı onla sarı!

GƏLİR

Yaş ötüşür, saç ağarır,
Qocalıq ömrümü sarır.
Fələklər bağrımı yarır,
Gözlərimə toran gəlir.

Şəhpər könlüm açmır qanad,
Dərd topudur bu kainat.
Göz açmamış sönür həyat,
Qəbrimizi qazan gəlir.

Göy üzünə dərd sərilir,
Tufan gəlir, boran gəlir.
Köç edirəm son mənzilə,
Başım üstə Quran gəlir.

BİRDİ

Bədən birdi,
Fikir mindi...
Ömür birdi,
Dərd min birdi...
Bu dərd
 canımı üzdü,
Sinəmə ağrı
 düzdü...

Gözüm iki
dünya birdi.
Dünya
gözümə girdi.

**XOŞ GÖRDÜK, AY EVİM,
SƏNİ XOŞ GÖRDÜK**

*Peyğəmbərimiz buyurur:
Kişinin cənnəti onun evidir.*

Dişim, dırnağımla mən səni tikdim,
İçinə ağrımı, acımı бүkdüm.
Gözümün nurunu qapına tökdüm,
Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük!

Qoynuna quş kimi uçub gəlirəm,
Gözümlə qapını açıb gəlirəm.
Səfərə çıxıram, qaçıb gəlirəm,
Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük!

Ən isti beşiyim, ruhum, canımsan,
Sadə görkəminlə xanimanımsan,
Məkkəm, Mədinəmsən, din-imanımsan,
Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük!

Əbədi qalasan, bir sal daşınam,
Nəslimin yuvası, söz qardaşınam,
Qapınam, bacanam, ruh sirdaşınam,
Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük!

Heç yerdə bir qərar tuta bilmirəm,
Başqa gül yataqda yata bilmirəm,
Neynim, çox arzuma çata bilmirəm
Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük!

Dilin şeir deyir, sözün də şair,
Vallah, başdan-başa özün də şair,
İçin kitab-kitab, üzün də şair,
Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük!

Ömür-gün yoldaşım, balam, müntəzir,
Nəvələrım çıxıb çiynimdə gəzir,
Ömrüm hər əzaba, ağrıya dözür,
Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük!

Divarın, pəncərənin, həyətin, bacan,
Gözümdə gül açır hər tərəf, hər yan.

Sən də insan kimi doğuldun bir an,
Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük!

SAXLADI

Ha qaçdım, dərdim haqladı,
İçimdə dünya laxladı,
Fələk alıb pasportumu,
Ölüm səddində saxladı.

Məni qar, çovğunmu yuyub,
Ömrüm ayaq üstə uyub,
Gözümdəki qəmi duyub,
Qanım, canımı yoxladı.

Ömrümü günlər taladı,
Ağrım qurd kimi uladı,
Fələk baxıb baş buladı,
Məni bir Allah saxladı.

KƏBİNİN DƏRDİMƏ KƏSİLİB MƏNİM

Mən çürüdüm bu dünyanın içində,
Qoca dünya mənim boyum biçimdə.
Nərim öldü, ömür adlı köçümdə,
Ağrıma bax, ağrıma bax, ağrıma!

Dünya çağa, kainat bir bələkdə,
Tanrı məni torpaq üstə qan əkdə,
Sinəmizə çalın-çarpaz dağ çəkdi,
İnsafa bax, insafa bax, insafa!

Fələklərin dırnağında qanıq biz,
Ölü kimi quruca bir canıq biz,
Nə yüz illik, nə min illik, anıq biz!
Ömrümə bax, ömrümə bax, ömrümə!

Əzab üçün, ölüm üçün doğulduq,
Bu həyatın qəm selində boğulduq,
Gəldik, getdik, torpaq olduq, kül olduq,
Əzaba bax, əzaba bax, əzaba!

Mən ömrümün közü üstə közərdim,
Həyatımı göz yaşım ilə becərdim,
Bəlkə, milyon ildən sonra cücərdim,
Arzuma bax, arzuma bax, arzuma!

Kəbinin dərdimə kəsilib mənim,
Ənvər, ağrın sənə olubdur qənim,

Bürüyüb qəbrimi dumanım, çənim,
Canıma bax, canıma bax, canıma!

BAŞ QATMAQ

Güzgüyə baxıram,
Alnım qırıq-qırıq olur,
Sir-sifətim dəyişir.
Deyəsən, cavanlığım
Köhlən atından düşür.
... Və yol gedəndə
Asta-asta gedirəm.
Bir qədər az yeyirəm,
Çox yatıram!
Vallah, bunlar bəhanədi.
Ömrümün başını qatıram!

DÜNYA

Dərd gülümü bulud-bulud dərmişəm,
Köynəyimi qan üstünə sərmişəm,
Bu dərdə dözmüşəm, demək nərmişəm,
Bu niyə belədi, belədi, dünya?!

Namərdin əli ilə mərdi oxladı,
Başıma daş dəydi, dişim laxladı,
Allah, şairini fələk yoxladı,
Təpədən dırnağa tələdi dünya!

İlantək yolumda qıvrıldı, yatdı,
Dilini çıxarıb, zəhərin atdı,
Gözümdən yaş əmib, başımı qatdı,
Məni öz qanıma bələdi dünya!

Şahlar sarayının daş-qaşı itdi,
Hər qəbir üstündə göz yaşı bitdi,
Tanrı verdiyini götürdü, getdi,
Nə bildi bizlərə elədi dünya!

Yalquzaqtək gecə-gündüz uladı,
Ömrümüzü əzdi, tökdü, taladı,
Sinəmizdə məşhər odu qaladı,
Təpədən dırnağa bələdi dünya!

Ənvər, çox şeyləri salma əyninə,
Dahilər kəfənin geydi əyninə,
Qarışqalar çıxdı filin çiyinə,
Allahın yanında külədi dünya!

“RƏSULİ-HAQQA” MƏKTUBLAR

XX əsrin əvvəllərindəki türk ictimai-siyasi və ədəbi fikrinin tanınmış nümayəndəsi, “İttihad” və “Tərəqqi” partiyasının qurucularından biri, “İctihad” məcmuəsinin nəşiri, həkim, şair və tərcüməçi Abdullah Cövdətin (1869-1932) dostu və həmfikri Əli bəy Hüseynzadəyə (1865-1940) məktublarını “Azərbaycan” jurnalının oxucularına təqdim etmək istəyirəm.

“Əli bəy sakit, mütəfəkkir halı ilə, əsrarəngiz vəzi-üzlətpərvəriylə (xəlvətə çəkilməsi, özünə qapanması ilə) üzərimizdə bir rəsul (peyğəmbər) təsiri icra edərdi. Əvət, o bir rəsuli-haqq idi!” - pərəstiş dolu bu səmimi etirafın müəllifi Abdullah Cövdətlə Əli bəy Hüseynzadənin ilk tanışlığı 1880-ci illərin sonlarında, hər ikisinin ali təhsil aldığı İstanbul Məktəbi-Hərbiyyə-Tibbiyyəsində olmuşdu. Sonralar bəlli bir dönmə qədər yolları ayrılsa da, aralarındakı mənəvi əlaqə, fikir və düşüncə bağlılığı heç zaman qırılmamışdı. Özü də kifayət qədər geniş, hərtərəfli maraq dairəsinə, universal fəaliyyət sahəsinə malik fikir adamı, qələm sahibi kimi tanınan Abdullah Cövdət müasirlərinin “Şimal fəcrinə” bənzətdikləri Əli bəyə heyranlığını, vurğunluq hissini həyatının sonuna qədər sürdürmüşdü. Azərbaycanlı mütəfəkkir onun nəzərində hər zaman nüfuz sahibi, haqq sözün, haqq əməlin daimi ünvanı kimi qalmışdı. Həyatının çətin anlarında, dost sözünə, dost məsləhətinə ehtiyac duyduğu zamanlarda Əli bəyə üz tutmuş, niyyət və planlarını, ilk növbədə, müdrikliyinə inandığı dostu ilə paylaşmışdı. Dəyişən şərtlər, siyasi fırtınalar, üzləşdikləri çətinlik və məhrumiyyətlər aralarındakı səmimi dostluğa, inanclı münasibətlərə əsla xələl gətirə bilməmişdi.

Təəssüf ki, aralarındakı yazışmanın çox az bir qismi günümüzə qədər qorunub. Əlimizdə olanlar yalnız Abdulla Cövdətin məktublarıdır. 1905-1923-cü illərdə İsveçrə, Fransa və Misirdən göndərilən həmin məktublar həmvətənimizin Osmanlı cəmiyyətinin fikir həyatında tutduğu yeri, onun türk ziyalıları arasındakı aparıcı mövqeyini açıqlayan tarixi sənədlərdir. Məktublarda diqqəti çəkən başqa bir cəhət isə XX əsrin ilk onilliklərində bir tərəfdən çar, digər tərəfdən isə sultan rejimlərinin bütün qadağalarına baxmayaraq, türkçülük mövqeyində birləşən Azərbaycan və Osmanlı ziyalılarının arasında ümumi məqsədlərə xidmət edən intensiv əlaqələrin mövcudluğudur. Əli bəy Hüseynzadə öz növbəsində Azərbaycanda həmin ideyaları nəşriyyat, mətbuat və məktəb vasitəsi ilə yayarı açar şəxsiyyətlərdən biri idi.

Təqdim olunan sənədlərin əslı Türkiyənin Egey Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin Türk dili və ədəbiyyatı bölümündə saxlanır. Burada artıq illərdir ki, ədəbiyyatımızın böyük dostu, professor Yavuz Akpınarın səyi ilə Əli bəy Hüseynzadə Fondu fəaliyyət göstərməkdədir. Yenə də Yavuz bəyin təşviqləri ilə həmvətənimizin həyatda olan sonuncu övladı - qızı Feyzavər Alpər atasının zəngin arxiv və kitabxanasından mühafizə edilən nümunələri bu fonda bağışlayıb. Abdulla Cövdətin məktubları da həmin tarixi sənədlərin arasındadır.

Məktubları ilk dəfə Egey Universitetinin Türk dili və ədəbiyyatı bölümünün do-senti xanım Şərifə Çağın latın əlifbasına transliterasiyası və qısa giriş məqaləsi ilə “Yeni türk ədəbiyyatı dergisi”ndə (mart, 2010-cu il, sayı 1, səhifə 195-131) çap

etdirib. Azərbaycan dilindəki indiki nəşr üçün də həmin variant əsas götürülüb. Lakin Yavuz bəyin lütfkarlıq göstərərək göndərdiyi orijinal mətnlərin ərəb əlifbasındakı foto surətləri əsasında bir sıra dəqiqləşdirmələr aparılıb.

Eyni zamanda, məktubların mündəricəsinin müasir oxuculara daha anlaşıqlı tərzdə çatdırılması məqsədi ilə burada təsadüf olunan şəxs, əsər, ictimai-siyasi hadisə adlarına qısa şərhlər verməyi də məqsədəuyğun hesab etdim. Çünki həmin adların böyük bir qismi yalnız azərbaycanlı deyil, çağdaş türk oxucusu üçün də kifayət qədər aydın və anlaşıqlı deyil. Digər tərəfdən, müxtəlif münasibətlərlə bağlı istinad olunan şəxslər, haqqında söz gedən nəşrlər, tarixi hadisələr, proseslər və s. məktub müəllifinin və məktubların ünvanlandığı şəxsin maraq dairəsi, fəaliyyəti, cəmiyyətdəki əlaqələri haqqında daha geniş təsəvvür əldə etməyə imkan verir.

Epistolyar janr aralarında yazışma gedən şəxslərin həyatını, yaradıcılığını, müasirləri ilə əlaqələrini öyrənməyə deyil, bütövlükdə dövrün, mühitin üzərinə işıq salmağa, çoxsaylı mətləbləri aşkara çıxarmağa imkan verir. Bu baxımdan, Əli bəy Hüseynzadənin cavabları əlimizdə olmasa da, Abdullah Cövdətin ona göndərdiyi məktub və poçt açıqcaları Azərbaycan-Türkiyə ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni əlaqələrinin XX yüzilliyin əvvəllərindəki mənzərəsini daha dolğun şəkildə göz önündə canlandırmağa yardım edir.

Məktublar xronoloji ardıcılıqla düzülüb. Dəqiq tarixi olmayanların isə məzmununa görə hansı vaxt yazıldığı təxmini şəkildə müəyyən edilib. Ümidvaram ki, daha çox ictimai xarakter daşıyan və mühüm ədəbi-mədəni əhəmiyyətə malik olan bu sənədlər Əli bəy Hüseynzadəni daha yaxşı tanımağa, çağdaş türkçülük tarixində onun yerini daha aydın və dəqiq müəyyənləşdirməyə yardımçı olacaq.

Vilayət QULİYEV

– 9. –

11 noyabr 1906-cı il

Gözlərimin işığı Əli!

Çoxdan bəri gözlədiyim müfəssəl məktubun, nəhayət, gəlib yetişdi. Amma sənə istədiyən şəkildə müfəssəl və mükəmməl yazmaq üçün indiki halda kifayət qədər sərbəstliyim, könül rahatlığım yoxdur. Bu könül rahatsızlığının mövcudluq səbəbi bilirsənmi nədir? Xeyala arxalanıb meydana atılmaq və meydandan bir daha çəkilməmək. Elə bir məsələ ki, izahına beş səhifə də bəs eləməz. İnsan sənə kimi necə bir parça məktub yazmaya əl uzatsın? Buna necə cəsarət etsin? Onun üçün cahana müjdə olacaq bu cür həsbü halın qiymətini verdiyin vaxt sənənlə söhbətə müəyyən gecikmə ilə keçirəm. Məktubun "İctihad"ın ikinci nömrəsi mətbəədə olduğu zaman gəldiyindən və məcmuədə boş yer qalmadığından "Həyat"ın bağlanması səbəbləri ilə əlaqədar təfəsilatı verə bilmədim. Bəlkə, gələcək saylarda yazaram. Lakin "Füyuzat"dan¹ bəhs açdım və hər zaman "Füyuzat"ın ən sadıq xadimlərindən biri olacağıma əsla şübhə etməməlisən. Məndən istədiyən kitabları və şəkilləri tədarük etdikcə göndərəcəyəm. Sadəcə öz tərcümeyi-halımı yazmağı çox ağır, çox çətin iş sayıram. Çünki həyatı və müqəddəratı naməlum olan şairlərin şeirlərinin ruhuna nüfuz etmək mümkün deyil. Bu həqiqətdən belədir. Mənim ədəbi həyatım bir sadəliyin əksindən ibarətdir. Qəlb və ruhumun əks-sədası olmaqdan ibarətdir. Çoxlarının hiss etmədən aldığı zərbələri mən lüt-üryan bədənimin və qana qərq

¹ "Füyuzat" - 1906-cı il noyabrın 1-dən 1907-ci il oktyabrın 31-nə qədər Bakıda H.Z.Tağıyevin maliyyə dəstəyi, Əli bəy Hüseynzadənin redaktorluğu ilə çap olunan ictimai-siyasi və ədəbi-bədii jurnal. Jurnalın müəllifləri sırasında digər osmanlı müəllifləri ilə birlikdə Abdullah Cövdət də var idi.

olmuş qəlbimin lap dərinliyində hiss eləmişəm. Məhz bu səbəbdən də “Qəhriyə”nin bir yerində belə demişəm:

**Şiirim ki, beqasıdır ömrümün,
Mehsuli-felakət zamandır.**

Yenə sənə məlum olan və kədərə məftunluq abidəsi sayılacaq bir mənzumədə
**Bir fecri-mehibü rəədverdir,
Ayyami-şəbəbetim, hayatım.
Dilde ebedi cerihələrir,
Matemlere bağlı xatiratım**

yazmışam. Bu qitə həyatımın faciələrinin və ömrümün dolanbaclarının bir yekunu mənziləsindədir. Məndə bir nüsxədən artıq qalmamış olduğundan sənə göndərə bilmədiyim “Les Quatriens Maudits et les Reves Orphelins” adı ilə Parisdə, Plum nəşriyyatında fransızca çıxan “Məcmueyi-Rübaiyyat”da bu qitə də daim qərarımı, rahatlığımı pozan həyəcan və ehtirasların mahiyyətini və necə bir ucsuz-bucaqsız dəryanı içib qurutmağa məhkum quşcuğaz olduğumu göstərməkdədir:

**Grand amour! Verse-moi ta brulante caresse,
Qu'importe la grandeur qu'on n'obtient sans hair,
Ouvrir sur l'univers mes ailes de tendresse
C'est cette immensité que je veux envahir.**

Fransızca və türkcə yazdığım şeirlərdə olduğu qədər tərcümeyi-halımı söyləyən başqa bir insan tapılmaz. Artıq dünyanı dərk etdiyim vaxt yaşadığım həyatın böyük bir hissəsi isə səninlə birlikdə keçmişdir. Bu qitəni də oxu:

**J'aspire a rebatir, moi, miserable atome,
Le selesste pour pris de l'Etre du Neant,**

**Devant l'horreur de ma passion je suis comme
Un oiseau condamne a boire un ocean.**

“Qəhriyyat”ı “İctihad” məcmuəsində hissə-hissə çap etdikdən sonra kitab şəklində basacağım. Çıxan kimi sənə də göndərəcəyəm. Bu kitabda “Tarixçeyi-həyati-fikrim” adlı bir mənzumə vardır ki, onun da sənə söyləyəcəyi şeylər çoxdur. Tərcümeyi-halıma dair digər məlumatları “Fievre d'ame”-dən, “Lyre Turque”-dən, “Rafale de Parfums”-dan² ala bilərsiniz. Daha başqa bir şeylər istəsən, yazarsan.

“Füyuzat” barəsində “İctihad”ın hər sayında məlumat verəcəyəm. Sən də mənə öz rəsmini və tərcümeyi-halını göndər. Bir də hələ bunu yaddan çıxarma: Hacı Zeynalabdin Tağıyevin³ tərcümeyi-halı ilə bir rəsmini də təxirə salmadan mənə göndər. Sonda Əli Mərdanın, Ağayevin şəkillərini də göndərsən. Kiçik Cövdət Trablşqərbəddir. Təbib yüzbaşı olaraq orada çalışmaqdadır. Lakin onunla münasibətlərim kəsilib. Nəcməddin Arif⁴ buradadır. Mənimlə arasında gərginlik var. Görüşmürük. Səbəbi ehtiyacı olduğu zaman ona para verib özünün yüksəliş, mənim isə bir quruşsuz qaldığım vaxt bu paranı geri istəməyimdir. Şərafəddin ilə rəsmi və problemsiz görüşürük. Əbdülkərim mükəmməl bir adamdır. İndi Almaniyadadır. Bu gün, sabah geri qayıdacaq. Əgər Ağayev ilə bura gələ bilsəniz, çox yaxşı olar. Faydalı bir əlaqə cərəyanı hasil ola bilər. Hər halda Beyrut da çox gözəl şəhərdir. Mənim də oralara getmək niyyətim var.

Bu qayət xüsusi bir məsələdir. Əzizim, məni dinlə: mən on dörd yaşında olan zaman evlənmişdim. Daha doğrusu, evləndirilmişdim. (Mötərizə içində söyləyim: zamanından əvvəl baş tutan izdivac şeirlərimə kədərli bir melanxoliya həkk etmişdir). Hərəməim on sənə əvvəl vəfat etdi. O, zəatən mənə tam rəfiqə olmaqdan çox uzaq,

² Abdullah Cövdətin Cenevrə və Parisdə fransızca çap olunan poetik məcmuələrinin adlarıdır.

³ H.Z.Tağıyev (1823-1924) - azərbaycanlı zəngin, mesenat. Abdullah Cövdətin məktublarından da göründüyü kimi, Hacı Zeynalabdin “İctihad” məcmuəsinin nəşrinə də yardım göstərmək niyyətində olmuşdur.

⁴ Nəcməddin Arif (1871-1926) - türk həkim, ictimai-siyasi xadim. Məktəbi-Tibbiyyə məzunlarından idi. İctihad və Tərəqqi cəmiyyətinin üzvü kimi sultan hökumətinə müxalifətdə dayandığından əvvəlcə Parisə, ardından isə Qahirəyə mühacirət etməli olmuşdu.

savadsız bir qızçıqaz idi. On sənədən bəri bir fikir və həyat rəfiqəsi olacaq zövcə axtarışı ilə məşğulam və bu zövcənin müsəlman olmasını çox vacib sayıram. Çünki onun vasitəsi və yardımı ilə müsəlman aləminin qadın dünyasında müvəffəqiyyətlə bəzi dəyişikliklər və islahatlar keçirilməsinə çalışa bilərəm. Belə bir aydın fikirli müsəlman rəfiqənin lap Qaf dağının arxasında olduğunu bilsəm, günü sabah Misiri tərk edib o cananın kuyinə üz tutaram. Mən buralarda belə bir qadına təsadüf edə bilmədiyimdən çox məyusam. Və bu təkbaşına həyatdan, tənhalıq və yalqızlıqdan tamamilən usanmışam. Ey qardaş, sən bu barədə mənə nə nəsihət verə bilərsən? Ümidvaram ki, "Keçəl dərman bilsəydi, öz başına edərdi" zərb-məsəlini yada salmadan⁵ mənə bəzi ağıllı şeylər söylərsən. Bir vaxtlar evlənməyin şiddətlə əleyhinə idim. Amma əleyhdarlığım yalnız bu yaşa qədər davam etdi. İndi iş əvvəlki kimi deyil. Heç yerdə çap olunmayan mənzumələrimdən bir neçəsini "Füyuzat" üçün göndərirəm. "Füyuzat"ın hər sayında bir dənəsini qoyarsan.

Bir qitə:

***Yolunda bin hakikat verdiyin bir şanlı rüyadan,
Qalan pişani-ömrümdə bir nabud kövkebdir.
Teneffürlər, terehhümlər, tehessürlərlə dünyadan,
Güzarım zehmdari-vesl bir hicri-mükevkebdir.***

10 aprel 1904-cü il, Paris

Bir qitə:

***Yoluna tikensiz güllər sacmışdım,
Sen gelmedin, matem geldi o yoldan.
Qucaqladım mezarını derdinle,
Kollarımı ben seninçün açmışdım.***

29 noyabr 1902-ci il, Paris

Qitə:

***Bir qonçə vermedən güzer etti baharım,
Azari-can etti nazari-fecri-evveli.
Didari-intizarına üfq-i-yetimimin,
Zülmetlər vurdu bir meleyin nurdan eli.***

12 oktyabr 1902-ci il, Paris

Farsca qəzəlim:

***Dər bəzme əhli-şid çü xunəm şərab şod,
Əz atəşəş həmime zəlam afitab şod,
Oftadənəm bər in küre bange-qiyamzəd,
Sehri-bəyani-mən, sehri-enkilab şod.
Efruhtem be nuri-Mühəmməd dele-ibad,
İn bəhri-porxüruş həva zən hübab şod.
Ruhem ki, girdbadi vücudi-ədəm şenaxt,
Nişaneş be arş hak u a`la encizab şod.
Ömri-şəmvəş məhşəri-afət medari-mən,
Dər çeşmi-adlū dad nigahe etab şod.
Xun başü zəhmگیرü bər qəmi-zəman məqo,
Ey qəlbi şiri-nər ke, qidayi-kilab şod.
An Misre mədəlet ke, tu didi, xərab şod,
An Nili-mekremet ke, tu didi, sərab şod.***

Fevral, 1906-cı il, Misir

Bir qitə:

***Qəlbi-şiiyrimdə çırpınır yaralar,
Can verir gözlərimdə fəryadım.
Pişi-iclali-yadi-canında,
Bir müsellahasiri-münkadim.***

8 oktyabr 1902, Paris

⁵ Yaşının qırxı ötməsinə baxmayaraq Əli bəyin özünün də subay qalmasına işarə edilir.

O ve Ben

**Bir hübbi-naümid ile bir əzmi-div tab,
Tufani-zindəgide boğar kainatını.
Eylər təbəssüm həsənəti ilə iğtira,
Düşü-nedematında taşır şeyyatini!**

12 noyabr 1902, Paris

Bir qitə:

**Ya rəbb, yetər bu şiveyi-müvəhhidi-ibad ki,
Məbud qıldılar şu Vətənda bir afəti.
Müslim bir uyku saçdılar ətrafa, çekdilər
Bidar olanlara semmü həncər ziyafəti.**

29 noyabr 1902, Paris

Senin için

**Dodaqlarımda gül açdı içimdəki rıqqət,
Ki, ağlıyor solan ezhai-yadigarın için,
Riyahi-şefqət eser, gah-gah alıb götürür,
Dodaqlarımda açan gülləri məzarın üçün.**

**Senin mezarın için gül yetişdiren dudağım,
Hamuşi-derdime bir gülşeni-cihanımdır.
Ölüm ukabini zevki-canan ile besler,
Bana bu xabi-mukaddas leziz bir semdir.**

**Beyana gelmeyen elemimi qucaklayaraq,
Nigahi-yadının altında ölmək istiyorum.
Cihani-münhezimde mükaddarat ağlar,
Cerihamı sarıyorken sükuti-meğrurum.**

– 10. –

Tarixsiz

Şahi-mərdanım Əli!

Vədinizin üstündə duracaq qədər mətanət və iradə göstərmədiniz. Mənə müfəssəl bir məktub yazmağı söz verəli dörd ay oldu. Eybi yox, yenə mən sənə yazım. Əvvəla, ilk müfəssəl məktubda ərz etdiyim evlənmək məsələsi indi qüvvədən düşmüş sayılır. Zətən, bunun xam bir təklif olduğunu sonradan anladım. Bizim Qiyomtel⁶ nə oldu? Uzun zamandır ondan xəbər almıram. Səninlə görüşmüş olduğunu öyrənmişəm. Özün nə haldasan? Əgər oradan məmnun deyilsənsə, bura gələ bilərsən. Lakin, fikrimcə, orada olmağın daha faydalıdır. Kimə faydalıdır? Təbii ki, mənə yox! Bığarə, eşşək müsəlman qardaşlarımız! İrandakı inqilaba⁷ bir qorxu qarışıq sevincə sevinməkdəyəm. Qorxu qarışıq bir sevinc deyirəm. Çünki cahil, təəssübkeş, həm də sözün pis mənasında təəssübkeş bir millət hürriyətdən nə anlar? Hüquqi-mədəniyyətdən necə istifadə edə bilər? Hotantulara⁸ beş min, on min franklık banknot verərsən, almaq belə istəməz! İranda hələ də bir mətbəə, əməlli-başlı bir mətbəə yoxdur. Əhalinin ancaq yüzdə səkkiz faizi oxuyub yazmaq bacaran belə bir millət arasında ictimai fikir necə yayılacaq, ictimai fikir ab-havası necə yaranacaq? Bütün bunları anlamadığımdan İrandakı

⁶ Qiyomtel - Şillerin qəhrəmanı Vilhelm Tell. Məktubda bu ad altında Əli bəyin və Abdullah Cövdətin yaxşı tanıdıqları, dostluq etdikləri Məktəbi-Tibbiyyənin keçmiş tələbələrindən və fəal ittihadçılardan biri nəzərdə tutulur. Onun barəsində 18 sayılı məktubda da bəhs edilir. Şəxsiyyətini müəyyən etmək mümkün olmadı.

⁷ İrandakı inqilab - 1905-ci ildən başlayaraq müəyyən fasilələrlə 1911-ci ilə qədər davam edən, milli azadlıq mübarizəsi və burjuva-demokratik inqilabı özündə ehtiva edən İran Məşrutə hərəkatı nəzərdə tutulur.

⁸ Hotantu - Afrika qəbilələrindən birinin adıdır. Burada məcazi mənada avamlıq, cahillik, dünya işlərindən bixəbər qalmaq anlayışlarının sinonimi kimi işlədilmişdir.

inqilabdan bəlli bir qorxu hissi ilə məmnunluq duyuram. İnsan bəzən gözəl bir rəya görür, eyni zamanda gördüklərinin sadəcə bir rəya olacağından qorxur. Ah, çox gözəldir, fəqət rəyadır, deyə düşünür. Mən də indi yuxu ilə ayıqlıq arasında bir rəya görmüş olmağımdan qorxuram. Belə gözəl rəyaların ardından, gerçəyə çevrilmələrini görmədiyim bu yuxuların arxasından qəşəraq sonda xəstəruh və məcruh oldum:

**Görmediyim bir rəyanı biterkar,
Hatırlamaq, görmək için çalıştım,
Aramaya, bulmamaya alıştım,
Anladınmı, kardeşim Ali?**

Əzizim, Şekspir tərcümələri üçün sənə keçən məktubda yazmışdım. Yazıq olur, bir çarə bulub da bu tərcümələri çap edərkən. Ağlıma bir şey gəldi. Heç olmasa, "Hamlet"-in nəşrini, əldə olunacaq bütün gəlir Qafqazın islam məktəblərindən birinə verilməsi şərti ilə Tağıyev həzrətlərindən təmənnə etsən, istəyimiz yerinə yetirilməzmi? Əsərin iki min nüsxədə çapı üçün (şəkilsiz) ən çoxu, ən çoxu beş yüz rublə sərf oluna bilər. Əgər təklifimin qəbul ediləcəyinə ümidin varsa, xəbər ver, mən özüm buradan bir müraciət yollayım. Belə olmazmı, Əliciyim? Ah, mümkün olsaydı, Şekspiri hələ şəkili çap edə bilseydik! Üç gün əvvəl Gəncədən bir məktub gəldi. Hüseyn (yanlışıdır, əslində, Həsən olmalıdır - V.Q.) Mollazadə Axundov⁹ cənablarından. Əsərlərinizi nəşr etdirəcəyik, yəni təb etdirəcəyik, deyir. Amma mən heç inana bilmirəm. Bu səbəbdən də Tağıyevin hümməti-irfanpərvəranəsinə müraciət etməyi düşünürəm. Qardaşım, artıq il yarım ki, Misirdəyəm. Hələ xərclərimin xeyrimlə bərabər gəldiyini görmək mənə qismət olmayıb. "Füyuzat" gözəl çıxır. Hər halda indi gözəldir. Giritdən bir gənc şeir göndərüb. Mənə ithaf edilmiş olduğundan "Füyuzat"a yollamaq daha müvafiq göründü. Fəna deyil. "Füyuzat"da nəşr edə bilərsiniz. Bəs nə oldu, səndən "Füyuzat"-ın ilk üç nömrəsini istəmişdim? Baqi gözlərindən öpürəm. Ağayevlə Mərdana salamlar!

Qardaşın Cövdət

– 11. –

Tarixsiz

Qardaşım Əli!

"Füyuzat" üçün bir müsahibə, bir mənzumə, bir də "Yuli Sezar"-ın son qismini si-fərişli məktubla yola salıram. "İctihad"a Zeynalabdin Tağıyev həzrətlərinin tərcümə-yi-halı ilə bağlı göndərilən məlumatlar ləngidiyindən çapında da gecikmə meydana çıxdı. Bir həftəyə qədər tamamlanıb təqdim olunacaqdır. Artıq "Yuli Sezar"-ın da mümkün qədər tezliklə nəşri sizin hümmətinizə qaldı. Mən vəzifəmi başa çatdırdım. Bundan əvvəl göndərdiyim hissələr də, təbii ki, gəlib əlinizə yetmişdir. Əgər münasib görürsünüzsə, Hacı Zeynalabdinin mənim tərəfimdən yazılmış tərcümə-yi-halını "Füyuzat"da dərc edin. Hazır şəkildə göndərilib. Evləndiyim iki ay oldu. Bizim kimi idealist insanlar gərək evlənməsinlər. Onların zövcələri öz fikirləri, əhval-ruhiyyələri. Fikirlərinin və əhval-ruhiyyələrinin xaricində gördükləri ideallarının saxta təqlidindən başqa bir şey deyildir. Hələ iki-üç ay kimi qısa vaxtda Avropa tərbiyəsi görmüş bir qızın könlünü ələ alıb onun həyat amalı anladan və özünü yetərincə tanımadan evlənmək sadəcə bir eşşəklikdir. Necə ki, mən özüm də belə hərəkət etdim. Əhməd bəyə, Mərdan bəyə, Əhməd Kamal bəyə¹⁰, Bəhram bəyə və digər dostlara çox-çox salamlar. Sənin də gözlərindən öpürəm.

Qardaşın və müxlisin Cövdət.

Məni məktubsuz buraxma, yaxşıdır?

⁹ Həsən Mollazadə Axundov (1848-1919) - azərbaycanlı ilahiyyatçı alim və din xadimi. Gəncə Şiəməzhəb Ruhani Məclisinin üzvü və Gəncə quberniyasının axundu idi. İslam dininin müxtəlif məsələlərinə dair 10-yaxın kitabın müəllifidir. Onun tərtib etdiyi "Zübdətül-təvrix" əsəri haqqında Əli bəy Hüseynzadə "Həyat" qəzetinin 3 may 1906-cı il tarixli 95-ci sayında "Tərif-i-kitab" adlı resenziya çap etdirmişdi.

¹⁰ Əhməd Kamal Akünal (1874-1942) - türk jurnalist, şair, maarif xadimi. 1907-1911-ci illərdə Bakıda yaşamış, "Füyuzat" məcmuəsi ilə əməkdaşlıq etmiş, müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdu.

– 12. –

20 mart 1907

Gözlərimin işığı Əli bəy!

25 noyabr tarixli məktubun gəldi. Məni bu qədər müddət ərzində məktubsuz qoymaq heç bir üzr qəbul eləməz. Nə isə, indi madam ki, cismani yorğunluqdan çıxmısan, daha yazmağından qalma. "Yuli Sezar" üçün bu gün dediyiniz adresə yazıram. Amma siz də bu işin başını büsbütün buraxmayın. Əgər təshihləri özünüzdən keçirməsəniz nə olar? Mütləq bərbad gündə çıxar. Bu qədər zəhmət çəkdim, ikinci bir nüsxəsini hazırladım. Sonra Tağıyevin rəsmnin və tərcümeyi-halının çap edildiyi "İctihad"dan beş yüz nüsxə sənin ünvanına göndərdim. Qəbzini də sənə yolladım. Amma nə bunların bədəli olan beş yüz frank, nə də ünvana çatmaları barədə xəbər gəldi. Haydı, deyək ki, sandıq geciksin. Sifarişlə göndərilən məktub və sarılı bağlama qeyb ola bilməz ki?! Məktubu "Füyuzat" idarəsinə göndərmişdim. Və üzərinə də "En cas d'absence remettre a Zeynelabdin Takiyev" yazmışdım. Uzun sözün qisası, məktubu alar-almaz bu barədə mənə bir xəbər göndər. "Tazə həyat"¹¹ artıq mənə gəlmir. "İrşad"¹² üçün tövsiyəni baş üstünə. Lakin "İrşad" sanki baş-ayaq çıxır. Görünür ki, bir ciddi müdiri-məsulu yoxdur. Xətalara doludur, dəli saçmaları bayağıdır, mövzuya dəxili olmayan sözlər həddindən artıqdır. Bu keyfiyyət mənə bir xəyal qırıqlığı gətirir. Sənin rəsmnin çıxdığı "İctihad"dan ünvanına on iki nüsxə göndərdim. Yenə də istədiyin qədər yollaya bilərəm. Haqqında yazdığım məqalə özümə bir az Tağıyevi vurmuşam kimi göründü. Aşilin (Axilles - V.Q.) topuğu məsələsi kimi. Fəqət "vin dər in ru be mən besist xəta kunəm in xəta savabe mən əst". (farsca:). Gərək "İrşad" da "Həyat" kimi çıxsın. Bu lazımdır. Səhifələrini böyütmək yerinə etimad və intizamını artırıb səhifələrini kiçiltmədiniz, şübhəsiz, daha münasib olardı. Bunu nəzəri-diqqətə alın. Hər halda "İrşad"a qələmimlə yardım etmək işindən kənarda qalmaq istəyirəm. Misirə gəlməyiniz məsələsi məni həddindən çox məşğul edir. Əgər gəlsən bu mənim üçün bir şəxsi nemət olar. Amma orada qalsan bizim eşşək müsəlman qardaşlara daha çox faydan dəyər, - deyər düşünürəm. Eyni zamanda onu da düşünürəm ki, həmin xidmətləri burada da göstərməyin mümkündür. Bütün məsələ 2000 rublə ehtiyat para toplamaqdır. Sən bura gəldiyində özünü yenə öz vətəninə olduğun kimi hiss edəcəksən. Hər kəs səni sevir və cümləmiz sənə mənəvi yardımlarda bulunuruz. Yeni, səni çox tez vaxtda bu mühitə uyğunlaşdırırıq. Özünə dərhal xəstə, müştəri taparsan. Petrol yağı tökən (?) haqda sənə üstüörtülü şəkildə xəbərdarlıq etmişdim. Lakin anlamamaqdan gəldin. Mənim fikrimi soruşsaydın, çox yaxşı olardı. Mehmet Sait burada güzəranını mürəttiblik və qəzet məmurluğu ilə keçirir. Savadsız, biçarə bir gəncdir. "Türk" qəzeti də artıq qapandı. Orada tiatro haqqında verdiyi məlumat xoşuma gəlmişdi. Gavə¹³ haqqında mən "Lənət" şeirimdə söz açmışdım və Gavəyə Şərfin Vilhelm Telli demişdim. Hacıbəyovlara¹⁴ məndən çox böyük ehtiram! Haqverdiyevə¹⁵ də həmçinin! Mənim tərcüməmdə "Hamlet" tamamilən hazırdır, fəqət çap etmək üçün para və yetərincə vaxt yoxdur. İndi "Qəhriyyat"ın əlavələrlə birlikdə ikinci çapını hazırlayırıq. "Ruhul-əqvam" da çap olunmaqda. "Fetevvayi-Şərifə"den bir nüsxə göndərdim. "Qəhriyyat" gəlib əlimə yetişincə sənə iki nüsxə göndərəcəyəm. Birini özün üçün saxla, o birisini

¹¹ "Tazə həyat" - 1907-ci il aprelin 1-dən 1908-ci il oktyabrın 8-nə qədər Bakıda Həşim bəy Vəzirovun redaktorluğu ilə çap olunan tərəqqipərvər istiqamətli gündəlik ictimai-siyasi qəzet.

¹² "İrşad" - 1905-ci il dekabrın 17-dən 1908-ci il iyulun 3-nə qədər Bakıda Murtuza Muxtarovun maddi vəsaiti, Əhməd bəy Ağayevin redaktorluğu ilə çıxan gündəlik ictimai-siyasi, ədəbi və iqtisadi qəzet.

¹³ Gavə - Firdovsinin "Şahnamə" eposunun personajı. Ədalətsizliyə qarşı mübarizənin simvolu kimi çıxış edir.

¹⁴ Hacıbəyovlar - söhbət həmin dövrdə musiqi və jurnalistika sahəsində xüsusi fəallıqları ilə seçilən Üzeyir bəy və Zülfüqar bəy qardaşları haqqında gedir.

¹⁵ Ə.Haqverdiyev (1870-1933) - görkəmli yazıçı, dramaturq, ictimai-siyasi xadim və diplomat.

isə "İrşad"ın hər nömrəsinə bir mənzumə qoyulmaq şərti ilə mətbəəyə verərsən. Ağayevə də göndərirəm. Kazımov¹⁶ kitabları aldı mı? Aldı isə ondan bir miqdar para istəməyə haqqım var. Təqribən 6-7 rublə var, göndərir. Kamal bəyin¹⁷ "Cəlal" teatrosunu çap etdirsəm, neçə ədəd sata bilər? Ümumən çox satılırmı? Bunu öyrən, baxaq görək necə fikirdir. Bu günlərdə R.Dozinin¹⁸ "Tarixi-islamiyyət"ini tərcüməyə başladım. Çox mühüm əsərdir. Bəs o necə, çox satıla bilərmi? Mənə elə gəlir ki, sən burada olsan baş-başa verib xeyli işlər görə bilərik. Həm də həyat və məişətimizi sırf qələmimizlə təmin edərik. Bura gələcəyin zaman oranın əhval və təmayüllərini kitab ticarəti nöqtəyi-nəzərindən çox diqqətlə tədqiq edib öyrənmiş olmalısan. Bura gəldiyin zaman birbaşa mənim yanıma uğrayarsan və müvafiq bir yer tapılana qədər bir neçə həftə şəxsi qonağım olarsan. Evimdə sənün üçün bir otaq və içiləcək bir kasa şorba hər zaman tapılar. Salamını Kərim bəyə və Məğmumi¹⁹ bəyə çatdırdım. Onlar da sənə salam göndərir. Fəqət Nəcməddin Arif bəyə göndərdiyin salamı sahibinə ulaşıra bilmədim. İndiki halda mənimlə arası yaxşı deyil. Çünki bir zərurət halında ona iyirmi lirə borc vermişdim, işlərinin yaxşı getdiyi vaxtda ehtiyacım olduğu üçün həmin paranı geri istədim. Elə bu səbəbdən də mən alçaq bir adam, o isə ali adam oldu və pulumu istədiyim üçün mənə əsəbiləşib dindən, imandan da döndü, pulu vermədi. İnsanlar arasında heyvanlardan tamamilə fərqlənməyənləri ayırd etmək olduqca çətinidir. Kazımov salamat bir adamdır. Bu gün sifarişlə sənün adresinə altmış səkkiz nüsxə "Fetevayi-Şərifə" göndərirəm. Kazımova verərsən satsın, sonra parasını ya sizə verər, ya da birbaşa özümə göndərər. Hər nüsxənin qiyməti on beş qəpikdir. Bir nüsxə üçün mənə on qəpik verəcək. Yəni, iyirmi səkkiz (məndə belə getmişdir, əslində altmış səkkiz olmalıdır - V.Q.) nüsxə üçün altı rublə səksən qəpik göndərəcək. Hər kitabdan neçə nüsxə istəyirsə, qoy xəbər versin. Əgər əməliyyatlı adam olduğunu təsdiq edərsənsə, iş birliyimiz baş tutar. Bir də adreslərini rus hərfləri ilə yazıb göndərsinlər. Birbaşa özləri ilə əlaqə saxlayım. "İctihad"a abunəni də öz öhdəsinə götürə bilər. Bundan da ona yüzə iyirmi komisiyon haqqı verməyə hazıram. "İctihad"ın fransızca qismini indilik çıxarmıram. Fransız dilində olacaq səhifələrə də türkçə yazılar yerləşdirdim və bundan sonra da belə nəşr olunacaq. "Müsəlmanlar, oyanın!" üçün "İrşad"a bir şey yazmadın. Yaz da satılsın, oxunsun. "Faust" nə yerdədir? Mənim "Hamlet" tərcüməm tam başa çatıb, fəqət bəlli səbəblərdən hələ də işıq üzünə çıxara bilmirəm. Baqi gözlərini öpər və salamat və işlərinin rast gətirməsini diləyirəm.

Yari-qədimin Cövdət

Məktubunda bəhs etdiyin şəxslərin hamısının şəkilləri və tərcüməyi-halları meydana, yəni son illər cəmiyyətə göstərmiş olduqları xidmətlər və islama yardımları haqqında məlumat göndərsən, "İctihad"da dərc edərik. "Fetevayi-Şərifə"yə görə səni əlavə zəhmətə saldığım üçün görə özrlü tutasan. Məktubu alar-almar kiçik bir poçt kartı ilə də olsa, xüsusi vurğuladığım məsələlərə cavab verməyi

¹⁶ Kazımov, Kazımzadə - 1911-ci ildə Müsavat partiyasının qurucuları sırasında yer alan Abbasqulu Kazımzadə. O, 1920-ci ildə Türkiyəyə mühacirət etdikdən sonra da kitab və dəftərxana malları ticarəti ilə məşğul olmuşdu.

¹⁷ Kamal bəy - görkəmli türk şairi və ictimai xadim Namiq Kamalın (1840-1888) monqol işğalından bəhs edən "Cəlaləddin, Xarəzm şahı" dramı nəzərdə tutulur.

¹⁸ Reynhart Dozi (1820-1883) - fransız əsilli Danimarka alimi, ərəbşünas. Haqqında söhbət gedən əsərin fransız dilində ilk nəşri 1880-ci ildə "Essai sur L'Islamisme" adı altında meydana çıxmışdı. Əsərdə islam Peyğəmbərinin ünvanına bir sıra tənqidi fikirlər əsərləndirildiyinə görə Cövdətin tərcüməsi türk ictimai fikrində sərt qarşılanmışdı. 1910-cu ildə Osmanlı hökumətinin qərarı ilə əsərin tərcümə nüsxələri toplanaraq məhv edilmişdi.

¹⁹ Şərəfəddin Məğmumi (1860-1931) - tanınmış türk həkim, Məktəbi-Tibbiyyə məzunu. "Bir Osmanlı doktorunun anıları: yüz yıl önce Anadolu ve Suriya" kitabının müəllifidir. Misir kralı Faruqun şəxsi həkimi idi.

təxirə salma! Veselovskinin²⁰ "Rus tarixi-ədəbiyyatı"nı gətirdim. Bu barədə bir az məlumat toplayıb oxucularıma çatdıracağam. Səndə isə bu məlumat, yəqin ki, hazırdır.

– 13. –

6 iyul 1908-ci il

İki gözüm Əli!

Sənin bu inadkar sükutuna bir mənə verə bilmirəm. Xəstəsən, yoxsa hansısa mövcud olmayan bir səbəbə görə mənə hirsələnmişən? Bu məktubu da Kazımzadə vasitəsi ilə yollayıram. Onların indidən mənə 122 rubləyə qədər borcları yığıldı, göndərmedilər. Aprel ayının sonun qədər çatdıracaqlarını vəd etmişdilər, amma sözlərini tutmadılar. Sonra bizim 500 nüsxə "İctihad"dən²¹ da bir xəbər çıxmadı. Mən bunu sənin istəyinlə etdim. Əlbəttə ki, sən də Tağıyevin əmri ilə yapdın. O halda Tağıyevin mənim haqqımı verməməsi necə dəftər-kitaba sığa bilər? Mən onun istəyi ilə məcmuədən 500 nüsxə artıq çıxardım və üstəlik digər məsrəflərə də düşdüm. Zəngin adam olmadığını bilirsen. Bir müsəlman milyarder üzündən bunca zərərə düşməyim tələyin çox qəribə oyunudur. Kimdənsə lütf və əhsan istəmədim. Sifariş edilən işi gördüm, göndərdim. Bunun müqabilində mənə çatacaq paranı ödəmək tamamilə təbii və anlaşılan bir məsələdir. Sonra əgər tərcümə etdiyim "Yuli Sezar" basılmayacaqsas, lütfən, əlyazmanı geri qaytarın. Özüm burda yavaş-yavaş çap etdirirəm. Necə deyirlər, yetim cocuq göbəyini özü kəsər. İsmayıl Haqqı bəyə bir məktubun gəlibmiş. Sağlamlığıyla bağlı xəbəri ondan öyrəndim. Əvvəldən bilsəydim, daha tez hal-əhval tutardım. Çox xahiş edirəm: bu məktubu alan kimi 500 nüsxə "İctihad" və "Yuli Sezar" məsələsi barədə mənə dəqiq məlumat vermək lütfündə bulun. Əcəm şahının div boyda xəyanətinə nə deyirsən? Mən deyəcəklərimi "Maqosa məktubları"nın müqəddiməsində demişəm. Yaxın vaxtlarda oxuyarsan. Sənə dünən "İrşaq" qəzeti vasitəsi ilə bir nüsxə "Ruhul-əqvam" göndərdim. Cavab alsam, digər təzə şeylər də göndərəcəyəm. Artıq ortaya çıxmaqdadırlar. "Hamlet"-in on ikinci forması²² basılır. "Tarixi-islamiyyə"-nin on ikinci forması basıldı. Bu ayın içində hər ikisi də xitam bulur. Quzum, Əliciyim, məni diqqətdən kənarda qoyma, bir poçt kartı ilə də olsa, bir neçə kəlməlik cavab yaz. Nəman Faiqzadə²³ harada və nə haldadır? İran faciələri²⁴ haqda "İctihad" üçün bir şey yaz. Çox məmnun olaram. Baqi gözlərindən öpərim. Əbdülkərim də həmçinin.

Müxlisin Cövdət

– 14. –

1 dekabr 1908-ci il

Əzizim Əli!

Uzun aylar gözledikdən sonra, nəhayət, məktubunu aldım. Mən İstanbula getmişdim. Beş gün əvvəl qayıtdım. Orada bir ay qaldım. Geri döndüyümdə

²⁰ Veselovski A.N. (1843-1918) - rus ədəbiyyatşünası və ədəbiyyat tarixçisi, Moskva universitetinin professoru.

²¹ Söhbət "İctihad"-ın Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Abdullah Cövdət tərəfindən yazılmış geniş tərcümeyi-halının və fotosunun dərc edildiyi xüsusi sayından gedir. Təbii ki, bu daha çox kommersiya layihəsi, hətta bir qədər kobud şəkildə desək, "pul tələsi" idi. Çox güman ki, elə bu səbəbdən də məcmuə hər tərəfdən oxşar təkliflər alan, lakin pulunu ən lazımlı yerlərə xərcləyən Hacı'nın diqqətini o qədər də cəkməmişdi.

²² XX əsrin əvvəllərində kitablar bir qayda olaraq hissələr - təfriqlər şəklində çap olunur və sonda cildlənirdi. Məktub müəllifi adını çəkdiyi hər iki əsərin on ikinci formatının çapından danışanda bunu nəzərdə tuturdu.

²³ Nəman Faiqzadə - təbii ki, ad və soyadın yerinin dəyişik düşməsinə baxmayaraq burada söhbət XX əsr başlanğıcında Azərbaycan jurnalistikasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan və Türkiyə ədəbi-ictimai dairələrində də yaxşı tanınan Ömər Faiq Nəmanzadədən (1872-1937) gedir.

²⁴ İran faciələri - İranda şah rejiminin Məşrutə inqilabının meyvəsi olan Məclisi gülləbaran etməsinə işarədir.

məktubunu gördüm. Beş yüz nüsxə "İctihad" məsələsini həll etməli. Hacı Qəni Hüseynov²⁵ cənabları bunu öz öhdəsinə götürdü. Onun oğlu, on yaşında Hüseyn ağa Hüseynov ilə Süleyman Hüseynov sənin nazir olduğun Səadət məktəbində imiş. Onlara xüsusi diqqət göstərməyini iltimas edirəm. Hüseyn Mərdan bəyi sənin zikr və sənalarından dolayı ürəkdən gələn bir məhəbbətlə sevirəm, salamlarımı söylə. Həsən Ağalara bir neçə dəfə, hətta sifarişli məktub yazdım, heç bir cavab gəlmədi. Bu dəfə Hacı Qəni Hüseynov vasitəsi ilə sənə iki nüsxə "Tarixi-İslamiyyət" və üç nüsxə də şəklinlə tərcümeyi-halının verildiyi "İctihad" göndərirəm. "Yuli Sezar"ı diqqət və məsuliyyətli nəzarətin altında, imlam mühafizə olunmaqla yeni hürufat gələndən sonra 1500 (min beş yüz) nüsxədə çap etdir. Min nüsxəsi "Tərəqqi"nin²⁶ və beş yüz nüsxəsi də təlif haqqı kimi mənim olsun və ünvanıma göndərilsin. Kitabın üzərində "Nəşiri Rusiyada, Bakıda çap olunan "Tərəqqi" idarəsi" yazılsın və ilk səhifələrindən birində "Bütün hüquqları müərcimindir" ibarəsi qoyulsun. Əgər mümkün olsa, bir-iki rəsm əlavə edə bilərsiniz. Əlbəttə, kitabın illüstrasiyalı nəşrləri vardır. Hətta, bəlkə, sən özün də şəkillər çəke bilərsiniz. Kağızı nə qədər nəfis olsa o qədər yaxşıdır. Kitabı orijinal nəşrlərdən biri ilə tutuşdurmaq da faydalı olardı. Digər bütün lazım bilinən cəhətlər də sənə zövqü səliminə bağlıdır. Murtuza Muxtarovun²⁷ alını və qəlbini öpürəm. Nazirliyin²⁸ mübarəkdir və çox şükürlər olsun! Əvət, sən bahara qədər orada, mən də burada qalmalıyıq. Mümkün olduğu qədər iş gör, arxaya bir az para at. Mən bu dəfə İstanbulda dörd yüz arşınlıq bir ərazi aldım. Yaxında sənədləri qaydaya salınacaq və üzərində geniş bir mətbəə qurulacaq. Mənə nağd pulla yardım göstərəcəklər, yəni borc verən olacaq. O zaman mətbəəmi ora köçürəcəyəm. Əlavə bir çap makinası da alacağam. "İctihad" indi İstanbulda bizim dostlarımızdan Doktor Çərkeş Mehmed Rəşidin nəzarəti və idarəsi altında geniş, həm də mükəmməl bir halda çıxır. Sən indidən "İctihad"a öz imzanla bəzi məqalələr göndər. Çap olunan yazılarının qələm haqqı ünvanına çatdırılacaq. Yalnız ilk göndərəcəyin məqalə məcmuəyə hədiyyə sayılacaq. Baharda İstanbula qayıtdığımız zaman əl birliyi ilə mətbəəni dirçəldər və "İctihad"ı həftəlik edərək. "İctihad"ın siyasətdəki hədəfi sosialistlik deyil, fəqət modern bir liberalılıqdır. Demokratlığı da mötədildir (orta həddədir). Rusofildir. Rus milləti ilə türk millətini biri-birinə sevdirməyi özünün xüsusi vəzifəsi sayır. Digər yaxın məqsədlər isə Mehr Licht²⁹ əmrinə tələb olunan cavabı verməkdir ki, "İctihad"ın əsas xəttini müəyyən edəcəkdir. İstanbulda təbibliyin tələblərinin deyil, tibbin tələblərinin icrası üçün yerləşəcəyik. Heç bir məmurluq almayacağıq. Çünki məmuriyyətimizi öz vicdanımızdan alırıq. Yalnız onun qarşısında məsul, yalnız onun nəzarətinə tabeyik. Ancaq o zaman

İrfanımızla çəkdik rahi-nicata məşəl,

Vicdanımızdan aldıq fərmani-girdikarı -

deyə bilərik. İndiki halda Türkiyədə qələm sahibi üçün məişətini qura bilməmək mümkün deyildir. Məndən incik düşənlər dostlarım deyillər. Məni soymaq, başımın üzərində darğa kimi yaşamaq istəyənlərdir. Əvvəlcə məndən incik düşənlərin psixologiyalarını araşdır, ondan sonra məni sorğu-suala çək. Ah, bütün bu məsələlərin anlaşılması çox

²⁵ Hacı Qəni Hüseynov - İstanbulda geniş ticarət əlaqələri saxlayan ikinci gildiya Bakı taciri

²⁶ "Tərəqqi" - 1908-1909-cu illərdə Bakıda əvvəlcə Əhməd bəy Ağayevin, bağlanana qədər isə Üzeyir Hacıbəyovun redaktorluğu ilə çıxan gündəlik ictimai-siyasi və ədəbi qəzet.

²⁷ Murtuza Muxtarov (1857-1920) - mətsənət fəaliyyəti ilə də tanınan Bakı milyonçusu. Məktublardan aydın olduğu kimi Abdullah Cövdətin də nəşriyyat işi ilə bağlı bəzi layihələrini maliyyələşdirmişdi.

²⁸ Nazir - söhbət Əli bəy Hüseynzadənin 1907-ci ildə Bakıda fəaliyyətə başlayan "Səadət" məktəbinin nəzarətçisi - müdiri təyin olunmasından gəlir. Eyni adlı cəmiyyətin təsis etdiyi və Azərbaycan türkcəsi ilə təhsil verən məktəbin müəllimləri arasında Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşları, Mirzə Qədir İsmayilzadə (Mikayıl Müşfiqin atası), Əlicabbar Orucəliyev kimi dövrün tanınmış ziyalıları var idi.

²⁹ Mehr Licht (alm. "Daha çox işıq!") - bəzi məlumatlara görə Götenin ölüm qabağı dediyi son sözlərdir. Burada isə "İctihad" məcmuəsinin cəmiyyətə daha çox işıq yaymaq, başqa sözlə desək, maarifçilik niyyətinə işarədir.

zor! Nəcməddin Arif bəyə çətin zamanlarında dörd yüz frank borc verdim. Özümün çətin zamanımda bu paranı geri istər-istəməz alçaq adama çevrildim. Mən gecəni gündüzə qatıb çalışıram. Bir parça çörək pulu qazanıram. Yoxsa bu paranı hər qarşıma çıxanla bölüşdürüb özüm ac qalmalıyam? Arzu olunan budur. Əmin ol ki, bütün davaların kökündə də bu dayanır. Heç şübhəm yoxdur ki, əleyhimə çalışanların dördü də üçü mənə borclu olanlardır. Sən bunu bir dəfə xüsusi təhqiq etsən, özün də görərsən. Farsca bir beytdə deyilir: "Hər kəsi məmnun etmək bu cahanda kimsəyə müyəssər deyildir. Bir neçə böyük ürək sahibi səndən xoşnud olsa, kifayətdir". Hər halda xeyrixah tövsiyəyə diqqət yetirəcəyəm və buna görə sənə minnətdaram. Kitab satan Kazım əfəndi indiye qədər bir qara qəpik də göndərməyib. Sonradan göndərdiyim altmış beş ədəd "Qəhriyyat"ın pulu da daxil olmaqla mənə olan borcu yüz iyirmi bir rublədir. Hələ əli rublənini üstündən bu qədər vaxt keçəndən sonra da göndərsin, ardına baxarıq. Əzizim, mən indi yalnız kitablarımdan gələn para ilə keçinirəm. Misirdə də əski vaxtlardakı kimi pul-para yoxdur. Böhran hər şeyi bitirdi, qoy mənə məzur tutsun. Hər halda siz onu bir dəfə görüb danışın. İndi oktyabrın deyil, artıq dekabrın əvvəlidir. Bu 140 tapmaca məsələsinə şaşdım. İlanə parasını sənə göndərəcəyəm. Kərim minbaşı (Osmanlı ordusunda mayor hərbi rütbəsi - V.Q.) oldu. İstanbuldadır. Bəhaəddin Şakir bəy³⁰ də əhəmiyyətli bir mövqe tutur. Filosof Rzanı³¹ görmədim. Əhməd Cəlal Paşa Misirdədir. Murat bəyi³² mənəvi cəhətdən düşkün, xəstə gördüm. Abdullah əfəndiyə³³ salam söylə. Hiddət və əsəbiliyinin sükun tapmasını təmənna edirəm. İsmayıl Hakkı bəy Amasya məbusu (millət vəkili) oldu. "Siyasəti-fürusət"³⁴ əsərini gözləyirəm. Hə, az qala unutmuşdum: Dozinin "Tarixi-İslamiyyət"inin tərcüməsini bitirdim və ilk cildi nəşr etdim. Bu kitabın çapdan çıxdığını və Misirdə, "İctihad" idarəsində iki franka satıldığı barədə lütfən, bir neçə dəfə elan verin. Kitaba xeyli pul xərcləyib dörd min nüsxədə nəşr etdirmişəm. Buradan bir az pul qazanıb mətbəə binasının tikintisinə ayırmaq xəyalındayam. Kitabçılara, tələbələrə və iki nüsxədən artıq alanlara 20 faiz güzəşt edildiyini və ayrıca poçt xərcləri alınmadığını da elanda xüsusi yazın. Elan xərclərini ödəməyə hazıram. Bu dəfə poçtla bir nüsxə Muxtarov üçün göndərirəm. Bu nüsxənin sizə göndərdiyim iki nüsxədən daha əvvəl ünvana çatacağını düşünürəm. Ona baxan kimi yaxşı bir reklam verərsən. Bir-iki günə qədər sənə bir də fransızca "Məcmueyi-əşar" göndərəcəyəm. "Tərəqqi"-nin nüsxələrini alıram. Hamınızın gözlərindən öpürəm. "Yuli Sezar"ın cildi eyni ilə "Tarixi-İslamiyyət"in cildinə bənzəyəcək. Çünki "İctihad kitabxanası" seriyasından olan kitabların hamısı eyni qaydada cildlənəlməlidir. Cavabını gözləyirəm. "İctihad" üçün yazdığın məqalələri aşağıdakı ünvana göndər: İstanbul Nişantaşı, Hacı Mənsur sokağı, Dəlal Rza bəyin evi, "İctihad" məcmuəsinin müdiri Doktor Mehmet Rəşid bəyə.

Məcmuənin rusofillik siyasəti məlumdun olduqdan sonra rus ədəbiyyatına rus millətinin ruhi özünəməxsusluqlarına dair bir məqalə yazarsan. Məktubunu təkrar gözləyirəm və təkrar gözlərdən öpürəm.

Dostun Cövdət

³⁰ Bəhaəddin Şakir (1874-1922) - türk həkimi, siyasi xadim. Məktəbi-Tibbiyyə məzununu, İctihad və Tərəqqi cəmiyyətinin qurucu üzvlərindən idi. Erməni terrorçuları tərəfindən Berlində qətlə yetirilmişdir.

³¹ Filosof Rza - Riza Teyfik Bölükbaşı (1869-1949) - türk şairi, filosof və dövlət adamı. Məktəbi-Tibbiyyə məzunudur. Osmanlı imperiyasının sonuncu milli təhsil naziri olmuşdu.

³² Murad bəy - Micançı Murad, Murad bəy Dağıstanlı adı ilə də tanınan Hacımurad Əmirov (1863-1917) nəzərdə tutulur. Nəşr etdiyi "Mizan" qəzeti sultan hakimiyyətinə qarşı çevrilmişdi. Sonradan Sultan Əbdülhəmidlə dil tapmış, lakin sonda aldandığını görmüşdü. Bəhs olunan böhranlı vəziyyət də bununla bağlı idi.

³³ Abdullah Əfəndi - söhbət böyük ehtimalla tanınmış pedaqoq və yazıçı Abdulla Şaiqdən (1881-1959) gədir.

³⁴ "Siyasəti-fürusət" ("At oynatmaq siyasəti") - Əli bəy Hüseynzadənin 1908-ci ildə əvvəlcə "İrşad" və "Tərəqqi, daha sonra isə "Həqiqət" qəzetində hissə-hissə çap olunan ədəbi-fəlsəfi traktatı. Tarixi rəmzlərin və paralellərin geniş yer aldığı əsər müəllifin tarix, ədəbiyyat, rəssamlıq, musiqi, memarlıq, fəlsəfə və s. kimi bir çox elm və sənət sahələrində zəngin biliyini və yüksək ədəbi istedadını parlaq şəkildə üzə çıxarır.

“Füyuzat” kolleksiyamda bir, iki, üç, yeddi, on beş, on səkkiz, on doqquz, iyirmi beş, otuz birinci saylar əskikdir. Onları tapıb göndər ki, cildlədə bilim.

– 15. –

4 yanvar 1909-cu il

Əzizim Əli bəy!

“Yuli Sezar”ı bir ay müddətində çap etdirməsəniz, lütfən, sifarişli məktubla geri göndərin. Lakin bununla bərabər təxirə salmadan orada basılması çox məqsədəuyğundur. Kazımsadədən hələ də heç bir xəbər yoxdur. 500 nüsxə “İctihad”dan vaz keçməyə qərar verdim. Kazımsadəyə göndərdiyim kitabların əksəri mənim o qədər də məlum olmayan kitablarımdır. Sahibləri paralarını

istəyirlər və mən bu aralıq həqiqətən də çətin vəziyyətdəyəm. Əgər kitablar satılırsa sahiblərinə qaytarmaq üçün geri göndərsin. Satılıbsa, parasını yollasın. Onları yola salmaq üçün sadəcə poçt xərci olaraq öz cibimdən səkkiz rublə xərcləmişdim. Uzun sözün qısası, məni üzrlü sayıb ona bir az öyüd-nəsihət edin. Onlar yeni kitabçı, mən də təzə nəşir, yaxud müəllif. Böyük şirkət sahibi, filan deyilik. Bir daha məktubunuza, müfəssəl məktubunuza müntəzirəm.

Qardaşınız və dostunuz Cövdət

– 16. –

5 aprel 1909-cu il

Gözümün nuru Əli bəy!

Sükutunuzdan canım sıxıldı. “Yuli Sezar”dan bir xəbər yox. Əgər çap etmirsənizsə, sifarişli məktubla geri göndərmənizi rica edirəm. Sizə “Hamlet” tərcüməsini göndərmişdim. Bunlar gəlib əlinə yetişmədimi? Bir məktubu alınca sənə çox şeylər yazaram. Baqi gözlərindən öpərim. “Tərəqqi” daha çıxmırmı? Ağayevə “Tarixi-İslamiyyət” göndərmişdim. Mərdan bəy və başqa hamıya salam söylə. Bir daha, məktub yaz. Sifarişli göndər.

Qardaşın Cövdət

– 17. –

24 avqust 1909-cu il

Gözlərimin nuru Əliciyim!

Bu uzun sükut nədir? Sənə nə olub? Rica edirəm, bir cavab yaz! “Yuli Sezar”ı çap etmirsənsə, sifarişli məktubla geri göndər, mən özüm burada çap etdirim. Göndərdiyim “Hamlet”i və “Tarixi-İslamiyyət”i alıb-almadığını yazmadın. Rusiyada türkçə nəşr olunan gündəlik bir qəzet varsa kitablarımla elanını orada yerləşdirmək istəyirəm. Mənə normal bir xəbər göndər. İndi “Maqbet” çap olunur. İkinci forması çıxdı. Tağıyevdən də heç bir xəbər alınmadı. Bizim 500 nüsxə “İctihad” da belə bada getdi. Siz məni “Yuli Sezar”ı məhvədən və unudulmaqdan qurtarın, başqa heç bir şey istəmirəm. Dostlara salamlar!

Qardaşın Cövdət

– 18. –

Tarixsiz

Doktor Abdullah Cövdət

Qahirə

Bakı şəhərində Hüseynzadə Əli bəyə

Qardaş!

Bu kağızı sənə verən quru və çəlimsiz adam çərkəz, türk, fransız və ingilis dillərində danışan şəxs Qiyomteldir. Sənin və mənim qardaşımızdır. Mənə nə qədər inanırsan, mənə nə qədər xeyirxahsan, mənə nə qədər ehtiram göstəirsənsə, Qiyomtəllə də elə ol. Sadəcə bu qədər!

Yalnız sanmayınız hikmət-irfan istər,
Bu təğəyyür, bu fəsad aləmi tufan istər!
Baqi, hər ikinizin gözlərindən öpürəm.

Qardaşın Cövdət

– 19. –

Cari ayın 12-si. İl göstərilmir.

Qardaşım!

Məktubunun çox böyük intizarındayam. "İctihad"ın oralarda tanınması, məşhurlaşması üçün heç bir firsəti və xidməti əldən qaçıрма. İşdir-şayəddir, bu mülahizə ilə imzama məqaləmin altına qoymaq istəsəniz, imzanın altından, yaxud üstündən "İctihad" sahibi" kəlmələrini də yazın. "İctihad"ın islam dünyasında hər kəsə məlum olması çox lazımlıdır. Qardaşım, əvvəlcə düşün, daşın, sonra buraya gəl. Mən əminəm ki, Misirdə istər birlikdə, istərsə də ayrı-ayrılıqda həkimlik edərək həm para qazana, həm də millətin maariflənməsinə xidmət edə bilərik. Mən indi çox böyük maddi sıxıntı içərisindəyəm. Amma yenə də ruhdan düşmürəm. Yəni, hər şeyi səbirlə yola verməyə, təhəmmül etməyə çalışıram. Allah imkan yarada da, yanıma gəlmək imkanın ola! Əgər fələk səni yanıma göndərsə, onun indiyə qədər başıma açdığı oyunların hamısının günahından keçərəm. Mərdanın da, sənin də gözlərindən öpürəm.

– 20. –

İctihad

Türkcə və Fransızca həftəlik qəzet

Sahibi və müdiri Doktor Abdullah Cövdət

İdarəxanası: İstanbul Cağaloğlunda İctihad Evi

Telefon: İstanbul, 8665

28 fevral 1923-cü il

Əziz dostum Əli bəy!

Hikmət bəy³⁵ əziz və qiymətli gənclərimizdən və dostlarımızdandır. Yusif bəy³⁶ ilə Bakıya gedəcəklər. Səninlə görüşmək, bir az məlumat almaq istədi. Bərabər evinizə gəldik, amma sizi tapmadıq. İndi yenidən sizi görməyə gəlir. Onu iltifatlı nəzərlərinizə təqdim edirəm. Fəzilətli və fəzilətli bir müəllim olan İsmayıl bəy Bakıdakı dostlarınıza tövsiyə edin. Nə səbəbə bir neçə həftədir ki, gözə dəymirsiniz, bizə gəlmirsiniz? Xanım on gündür ki, çox bərk xəstədir və hazırda yataqdadır. Şiddətli bir qrip keçirir. Bu gün də yerindən qalxa bilmədi. Azı bir həftədən tez yataqdan durması imkansız. Amma mən çərşənbə günləri dostlarla birlikdə oluram, söhbətləşirik. Əli Canib bəy³⁷ qardaşınız da gəlib. Siz də heç olmasa çərşənbə günləri gəlib bizə qoşulun. Mən çox az dışarı çıxıram, demək olar ki, bütün vaxtı evdə oluram. Xanımlara ərzi-hörmətimizi çatdırın.

Əbədi dostluqla Cövdət

³⁵ İsmayıl - türk ədəbiyyatşünası və ədəbiyyat tarixçisi İsmayıl Hikmət Ərtaylan (1889-1967). 1923-1927-ci illərdə Bakı Universiteti və Bakı Teatr məktəbində türk ədəbiyyatı tarixi müəllimi, Pedaqoji İnstitutda və Bakı Darülmüəllimində Qərbi ədəbiyyatı tarixi və sənət tarixi müəllimi, Bakı Universitetində ədəbiyyat fakültəsinin dekanı olub. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair bir sıra əsərlərin müəllifidir. Bakının ədəbi-mədəni mühiti ilə ilk əlaqələri qiyabi surətdə Əli bəy Hüseynzadənin yardımı ilə yaratmışdı.

³⁶ Yusif Kamal Tənqirşenk (1878-1969) - türk siyasətçi və dövlət xadimi. Türkiyə Böyük Millət Məclisi Hökumətinin xariciyyə vəkil, Türkiyə Cümhuriyyətinin ədliyyə naziri kimi rəsmi vəzifələrdə çalışmışdı.

³⁷ Əli Canib Yöntəm (1887-1967) - türk şairi, yazıçı, ədəbiyyatşünas və ictimai xadim. IV, V və VI Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvü olmuşdu.

♦ P o e z i y a

Əhməd QƏŞƏMOĞLU

ƏHDƏ VƏFA

Fanidən fani dünyada
Bir gün yatıb durmamaq var.
Öz içində kövrək, pünhan
Öz halına ağlamaq var.

Əməllərin sorağında,
Ömür gözün qabağında,
Talenin bəxt tabağında
Öz nəfsini dağlamaq var.

Hər kəs doğruya həsrətdi,
Könül bu həsrətə yetdi?
Yaşanan gün bir möhlətdi
Yolu açıb, bağlamaq var.

Qəlbini köklə ahəngə,
Ömrünü gətirmə təngə
Əhməd düşməz rəngdən-rəngə
Əhdə vəfa saxlamaq var.

ÜMİDİM - GETDİYİM YOL

Halım pis, dindirmə məni,
Göylərdən endirmə məni,
Gözlərim tutulur yaşdan
Toylara göndərmə məni.

Yaşamağa həvəs yoxdu,
Bəxtim, axı, necə bəxtidi?
Bu bəlaya niyə düşdüm,
Günahım bu qədər çoxdu?

Çox qırıldım, yoxam daha,
Gümanım yoxdu sabaha.
Ümidim - getdiyim yoldur,
Bu yolun üzü Allaha.

YOLUMUZ

Bir aləmdən gəlmişik biz,
Yolumuz o aləmədi.
Çəpərlər, daş-kəsək çoxdu,
Haqq bizə uğur dilədi.

Min dəfə də üzə gülsə,
Enmərik heç vaxt nəfsə.
Bu yolda lap ölüm gəlsə,
Qəlbimiz Allah ilədi.

Qorxma dünya bu gündədi,
Ənvari nurum öndədi.
Əhməd nə xoşbəxt bəndədi
O, bu yolda əhd elədi.

MƏRYƏM

La İlahə İlləllah!
La İlahə İlləllah!
Dünyada Məryəm adlı
Bir sirrin var ey Allah!

Məkanlar içində məkanlar çoxdu,
Sayı nə qədərdir? Xəbərim yoxdu.
Qaynayıb-qarışan bu məkanların
Biri od içində, biri soyuqdu.

Günahsız bir qızın qəlbi çiçəkdi-
-Şaftali çiçəyi, ləçək ləçəkdi...
Dualar içində, nur içindəydi,
Nurdan doğulanlar nurdu, gerçəkdi...

Kainat insanın duyduğu deyil,
Sayılan, insanın saydığı deyil.
Allahın, dərgahın sirri çox böyük,
Təkcə kitabların yaydığı deyil.

La İlahə İlləlah!
La İlahə İlləlah!
Dünyada Məryəm adlı
Bir sirrin var ey Allah!

Peyğəmbər anası olan müqəddəs!
Səndən nəsə deyir hər sehrli səs.
Allaha o qədər qovuşdun ki, sən,
Bu eşqdən doğuldu ilahi nəfəs.

Özün ilahilik zirvəsindəsen,
Doğuldun nə qədər könüllərdə sən.
Hər vaxt nur payladın, nura çağırıdın,
Haqqın övladın, sən haqq iləsen.

La İlahə İlləllah!
La İlahə İlləllah!

KİM BİLİR?

Görkəmiylə yer üzündə insanlar,
Kimin qəlbi hayandadır? Kim bilir?
Lap yan-yana, bir evdə yaşayanlar
Nə qədər yad, doğmadılar, kim bilir?

Qəlb doğmasa, çəkir insan insanı,
Qəlb hər zaman gəzir onu duyanı,
Duyan yoxsa, ögey görür dünyanı
Küskün qəlbi kim dindirər, kim bilir?

Doğmalığa köklənmək bir nemətdi,
Qəlbi dilləndirən nurdu, qüdrətdi.
Heyif ki, çox insan buna həsrətdi,
Belə ömür, bəlkə, hədə, kim bilir?

SƏNSƏN O SİRDƏN GƏLƏNİM

Qırx məlakə məclisinin
Aləmindən nur alanım.
O nur ilə ürəyimdə
Bir yar, padişah olanım!

Qəlbim o nura bağlıdı,
Ömrüm ona soraqlıdı.
Könlüm tək qaldı, ağladı,
Gəldin? Başına dolanım...

Qırxlar aləmi bilir ki,
Yer üzü deyil mənimki...
Gözlərin mənə deyir ki,
Sənsən o sirdən gələnim.

Pişvazın - şeir yağmurum,
Səndən necə ayrı durum?
Alışırım burum-burum,
Halımı pünhan bilənim...

MƏN SƏNİN ÖZÜNLƏ SEVİRƏM SƏNİ...

təkcə ürəklə sevmək nədi ki...
qəlbimin kökləndiyi
yerlə, göylə sevirəm səni...

min illərin səsi gəlir hər yandan...
min illərin
ruhuyla sevirəm səni...

ayağımı basdığım
hər qarış torpağın
duaları ilə sevirəm səni...

bilirsən anamı
nə qədər sevdiyimi...
anamın baxışları ilə sevirəm səni...

ulduzların, kəhkəşanların,
qaynayıb daşan aləmlərin
sirri ilə sevirəm səni...

...çiçəkli ağacların üstündə
ilahi nəğmə oxuyan
ay işığıyla sevirəm səni.

ürəyimin parçasısan,
səndən axıb gəlir üzümün nuru,
mən sənin özünlə sevirəm səni...

NUR İÇİNDƏ PƏRDƏ

aşiq mənəm! deyən gözəl
karıxdırma bu dünyanı...
bir gör hələ nə gündəyəm?
eşqi həm də məndə tanı.

bax hər yandan yağan nura,
odlar alışıb odlara...
bu bir tilsim ya haqq əmri?
gör bir kimdi düşüb dara?

qulaq asdın harayına?
kainat hayandı ona.
o göy üzünə köklənib,
insafsız, onu az qına.

astaca tut əllərindən,
bil, nələr axır qəlbindən.
gör nə kövrək soruşacaq
ürəyini tellərindən...

eşq - ahəng olan yerdədi,
qəlb dindirən şeirdədi.
mən kiməm? gizli saxlayan
nur içində bir pərdədi.

YIXILDIM

Sərv nurum məni duymadı,
Budağından yıxıldım.
Hər an gözləri doğmaydı,
Yanağından yıxıldım.

Bu qədər qısqançlıq olar?
Hər an ilan kimi çalar.
Gileyimdən kitab dolar,
Varağından yıxıldım.

Tanıyır axı özümü,
Axtarır nəyin izini?
Heyrət titrədir dizimi,
Qınağından yıxıldım.

Şübhə düzür ətrafına,
Suallar sual yanına...
Min yol çəkir imtahana,
Sınağından yıxıldım...

Hərdən qalmadı ümidim,
Qəlbim qırıq, didim-didim.
Körpü saldım, gəldim, gəldim,
Qırağından yıxıldım.

Min sahilə atdı məni,
Tonqallara çatdı məni,
Ayrılıq qorxutdu məni,
Fərağından yıxıldım.

Axı, nurdan nur doğular,
İtər, gedər qalmaqallar...
Yarım! nə vaxt bitər bunlar?
Marağımdan yıxıldım.

BİR GÜN BİR ÇAY GÖRSƏN

Haraylı bir çayın sahilindəyəm,
Çiskinli, sazaqlı bir boz havada.
Təkəm, çox tənhayam, məğmun gündəyəm,
Qəlbim bir köməksiz, kövrək davada.

Sular haray salıb qışqırır sanki....
Məndən nə soruşur dalğa dilində?
Bunu düşünməyə heç halım var ki?
Qalmışam hesabsız sual əlində...

Suallar da məni dindirmir tək-tək,
Üstümdə sel kimi, burulğan kimi...
Hərdən, bir ümidlə qalxıram hövləng,
Hərdən dağılıram bir duman kimi...

Bir az aşağıda, müdhiş şələlə
Uğultu içində məni haraylar.
O uğultu mənim qəlbimdə nalə,
Qəlbimin naləsi adınla ağlar.

Biz niyə gəlmişik üz-üzə, axı?
Yerin cavabı yox! Göy üzü etdi?
Mələklərimi atdı ilahi oxu?
Göylər bu sevdadan nələrə yetdi?

Elə göylərdə ol, sənə yaraşır.
Sənə duaçıyam səndən xəbərsiz...
Mənə fikir vermə, halın qarışır,
Səndən uzaq olum xəbər-ətərsiz...

Bir gün bir çay görsən, haylı-haraylı
Uçqundan atılıb şələlə olan...
Bil ki, o çay mənəm, o tay-bu taylı,
Nakam bir sevgidən bu günə qalan.

Bir övuc su götür, üzünə çırp sən,
Görərsən su deyil, yetim şeiridi...
Çaydan sual eylə, suları öp sən:
-Bu şeiri bir vədə Əhməd deyirdi?

NURUN MÜBARƏK

qeybə vurulmusan gözəl,
ilahi yarın mübarək.
gör kimlərdi burda məşəl?
irfanda yerin mübarək.

qəlbin hikmət aləmində,
ariflər sözü dilində,
qırxlar eşqi gözlərində
bu qədər varın mübarək.

vurulduğun Allah nuru,
üzünün nuru dumduru.
yol gəlirəm sənə sarı,
üzündə nurun mübarək.

SƏNDƏN SONRA

eşqindən dərviş oldum,
sirr oldum səndən sonra.
dünyaları dolaşdım,
sovruldum səndən sonra.

axı, nədən, de, nədən
yer oynadı yerindən?
mən şah idim əzəldən,
devrildim səndən sonra.

tərlandım, göydən endim,
qanadım didim-didim...
daha dünyadan bezdim,
yoruldum səndən sonra.

O İLAHİ ÜZÜNDƏ

çırpınır ilahi eşq o ilahi üzündə,
eşq dolu bir yaraşlıq o ilahi üzündə...
titrəyir tanrı nuru, bir təşnə işıq kimi
ışığa ruhum aşlıq o ilahi üzündə.

səsinin ahəngində yüz sirrin sədası var,
aya bənzər üzündə mələklər ədası var.
qəlbindən qalxan odda qəlbimin nidası var,
sirlər düşüb qarışıq, o ilahi üzündə.

məni göylər dindirir, sən məni dindirdikcə...
baxışın sonsuzluqda ilahi hər bir heca.
dünyanın harasıdı? gündüzdü yoxsa gecə?
gecə, gündüz barışır o ilahi üzündə.

ÖZÜNÜ DANLAMA

Ovçada qaydadır vurur şikarı,
Vurduğun o ovun halın sor barı.
Gəl gör, qanı axır, düşüb qalıbdı
Üstünə tökülür tənhalıq qarı...

Oxu sən atmadın, günah kamanın,
Ox dəydi, qəlbimin kəsdi amanın.
Özünü danlama, bir işdi oldu,
Bilirəm əlaca yoxdu gümanın.

Fani yer üzünün belə tövrü var,
Kim kimə ovçudu, kim kimə şikar...
Sənə qurban olmaq bir uca məqam
Şikayət etməm ki, bu günah olar.

NANƏ KOLLARI

mən sənə məktub əvəzi...
nanə kolları göndərmişdim....
eşitdim
urəyin nanə yarpağı kimi əsə-əsə
oxumusan "məktublarımı"....
tutmusan eyhamımı...
dibçəkdə əzizləyib o kolları,
bəzəmişən eyvanını...

eşitdim,
nanələrin ətriylə danışırısan hər gün,
meh əsəndə
gülümsəyə-gülümsəyə baxırısan
körpə uşaqlar kimi atılıb - düşən
nanə yarpaqlarına...

bir yarpaq düşsə qəfil
dixsinib kədərlənirsən,
qınayırsan özünü...
yeni cücərən yarpaqlar
sevgimizə
sədaqət ümidi gətirir ...

eşitdim nanələrlə danışa-danışa
xəlvət-xəlvət
bağışlayırsan günahımı...

BAYATILAR

* * *

oddan od alana bax,
qəlbimdə talana bax,
məni xəlvət öldürüb
hay-haray salana bax....

* * *

kirpiyi qaldır dedim,
qəlbimi güldür dedim,
qəzəbin çox qəvidi,
qəmzənlə öldür dedim.

* * *

sən qəlbimdə, qanımda,
ən kövrək məqamımda.
müqəddəs bir and içir
əhdim də, imanım da.

* * *

ay! mənim harayıma
gəl mənim harayıma.
görmürsən nə gündəyəm,
od vurma sarayıma.

* * *

nurlardan nur selisən,
dəli mən, ağıllı sən?
qəlbim dindirdi, susdun,
bilmədin o dili sən.

* * *

gülləsi qızıl güllə
öldürür pillə-pillə,
el halımı ağlayır,
yar dinmir şirin dillə.

KİM KİMƏ QULUM DEMİŞ

Kim kimə qulum demiş, o buna haqq eləmiş?
Çoxu qul bildiyindən, sonra imdad diləmiş.

Hər qulun qəlbindəki aləm hansı aləmin?
Kim bilir, hansı qəlbə hansı sirr nə ələmiş?

Dövrənin işığında rənglərdən rəng alan çox,
Ali olan o kəs ki, Allah nura bələmiş.

Sevdanın ən qəvisi, əzab verib sevinmək,
O kəslər yer üzünə iblis eşqiylə gəlmiş.

İldırım nə söyləyir nurlu yağış öncəsi?
Nədən çoxları onu sevib ilahi bilmiş?...

Hər qulun qəlbində, bil, həm də ildırım yatır
Hər qul fağırılığını sanki paltartək geymiş.

Kimisə qul bilməyə haqqı varmı Əhmədin?
O bəyəm bilirmi ki, həyat deyilən nəymiş?

ŞAHIM

Uğuru artıq olsun qoy nurlu şahənşahın,
Bir az sevsin qulunu, bağışlasın günahın.

Qoy mənim gözümdəki əhdimi salsın yada,
Qəlbiylə qulaq assın dil-ağızsız fəryada.

Bəşərin qulu olmaq bəşərə acı tale,
Amma sən bir mələksən, qulunam, sənə valeh.

Qəlbim aşıqdi sənin eşqinə, ilqarına,
Dediyin hər bir kəlam bürünüb haqq nuruna.

An nədi, anın anı, mən səni unuduram?
Hər o anın anında mən səndən nur alıram.

Çəkdiyən hər nəfəsə tabe mənim nəfəsim,
Belə sadıq qulu da, bil ki, yoxdu hər kəsin.

Ey şahım, təzim etsə, sənə yer, göy, hər yan,
Bil ki, qulun Əhməddi, yer üzündə ən doğman.

SƏN O SƏN DEYİLSƏN

Sən mənə sən deyilsən, bir nurun sədasısan,
Sən o ilahi nurun işvəsi, ədasısan.

Baxıb sən güzgülərə, aşıq olma özünə,
O nurun dərgahında eşqimin xətasısan.

Nəqşində hər əzanın ayrıca mənası var,
Güzgü göstərməz onu, o mənanın yadısan.

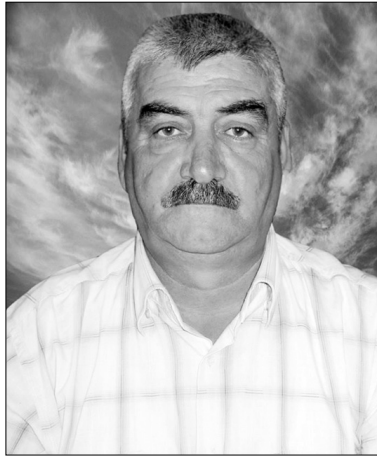
Məni valeh eləyən qaş-gözün, üzün deyil.
Sən o sirri-xəlvətin közərən bir odusan.

Göy üzündə ulduzun şahımın yanındaı,
Ey qəlbimin doğması, niyə onun yadısan?

Bilmədin heç qədrimi, istədim üz döndərəm
Daha çox alovlandım, bəlkə pəri-cadusan?

Qəlbinin fəryadıdır Əhmədin hər şeiri
Diqqətlə kim oxusa, hər sözün bir qatısan.

Eynulla SADIQ

ÜSTDƏ

Laçından köçəndən mənasız ömrüm
Keçir maşınların təkəri üstdə.
Oğlum, qurban olum, köklə sazını
Ədalət əminin şəkəri üstdə.

Koroğlu deyibse, qaçmaq hünərsə,
Yaxşı həsrət qaldıq Qırxqıza, Kirsə.
Vaxtın pilləkəni çevrilib tərsə,
Ağa aşağıda, nökəri üstdə.

Agah ol dərddlinin halından yenə,
Qorxuram kişilik yolundan dönə.
Kələkbaz dünyanın balından yemə,
Zəhəri altdadır, şəkəri üstdə.

Eynullayam, nələr arzularım var,
Şirin röyalarda çəmənzarım var.
Yurda qayıdınca ahı-zarım var,
Zümzümə edəcəm Həkəri üstdə.

ÇIXA

Qorxuram satıla insanın ağılı,
Nadan aqıl başa müştəri çıxa.
Qorxuram əqrəbin küt görkəmindən,
Fürsət tapan kimi neştəri çıxa.

Qorxuram günəşə qəhmar çıxalar,
Oxunu sındırıb yeri yıxalar.

Qorxuram qoyuna dost tək baxalar,
Ağzından boz qurdun dişləri çıxa.

Eynulla dolaşır yorğun yolları,
Vətən deyə açıq qalıb qolları.
Dəyişilib bu dünyanın halları,
Qorxuram daha pis işləri çıxa.

OLDU

Kefi dost tuta bilmədim,
Qəm mənimlə qardaş oldu.
Bunca hicran ağrısıyla
Yaşım necə qırx beş oldu?

Canım yandı tonqal ilə,
Gülüm bitdi qanqal ilə.
Xoş gün mənə misqal ilə,
Başqasına şabaş oldu.

Eynullatək yazıq harda?
Yazıq qışda, yazıq qarda.
Vətənindən uzaqlarda,
Nişanəsi bir daş oldu.

SÜNİ DİŞLƏRİM

Bu ki qocalıqdan bir nişanədir,
Gəlin, xoş gəldiniz, süni dişlərim.
Doğma dişlərimdən nə xeyir gördüm,
Məni bay edəcək yeni dişlərim.
Gəlin, xoş gəldiniz, süni dişlərim.

Gəldiniz, ağzımın dadı qalmadı,
İllərin cavanlıq adı qalmadı,
Gözümdə yaşamaq odu qalmadı,
Qəfil tərək elədi məni dişlərim.
Gəlin, xoş gəldiniz, süni dişlərim.

Loxmalar şinşiyib üzümə durdu,
Tikələr düz getdi, gözümü qırdı,
Əzilmək bilmədi, çənəmi yordu,
Saçıma gətirdi dəni dişlərim.
Gəlin, xoş gəldiniz, süni dişlərim.

GƏRAYLI

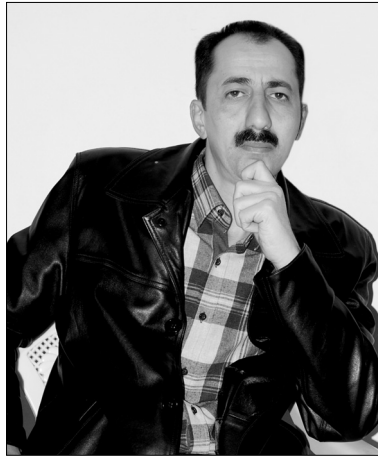
Canımın ah-amanını
Ərşə dirədi gəraylı.

Dağ başında qışın günü
Yanar kürədi gəraylı.

Ürəyim yandı dərindən,
Alovlar çıxdı sərimdən.
Bəlkə, mənim dərdlərimdən
Artdı, törədi gəraylı.

Aşıq, oxu cani-dildən,
Bir az pəsdən, bir az zildən,
Eynulları saldı əldən,
Ahdı, nalədi gəraylı.

Laçın

Heydər ƏLƏDDİNOĞLU

KİRAYƏ QALDIĞIM EVİN

Arzulardan qurdum qala,
Tələbəydim üzüyola,
Xatirəsi çıxar yola
Kirayə qaldığım evin.

Ümidlərlə qalasıydım,
Muradımı alasıydım,
Fağır kəndli balasıydım
Kirayə qaldığım evin.

Uzaqdaydı ata, ana,
Vardım taleyin qışına,
Əlim çatmaz bir daşına
Kirayə qaldığım evin.

Çoxu yoxdu, azı vardı,
Açılmamış yazı vardı,
Sevdaı bir qızı vardı
Kirayə qaldığım evin.

Ocağında qaldı közüm,
Tavanında qaldı gözüm,
Divarında qaldı sözüm
Kirayə qaldığım evin.

Bu nə işıq, nə hənirdi?
Keçmişimdən səs-səmirdi,
Xatirəsi bir ömürdü
Kirayə qaldığım evin...

ÇIXART BAŞIMDAN...

Zərif çiçəklərə xəzan tez dəyər,
Bu duman dağların qəddini əyər,
Eşidən nə deyər, bilən nə deyər?
Allah, bu sevdanı çıxart başımdan.

Gizlincə ağlayıb gözü dolacaq,
Həsrət yuvasına sakın olacaq,
Öluncə ömrümə hakim olacaq,
Allah, bu sevdanı çıxart başımdan.

Ürəyim düz gəlmir gülər üzümlə,
Tale dəyişərmə bircə sözümlə?
Bacara bilmirəm özüm-özümlə
Allah, bu sevdanı çıxart başımdan.

Tüstüsü göylərə çatan ocağam,
Qartal qismətinə əlçatmaz dağam,
Gizlində, aşkarda ağlayacağam
Allah, bu sevdanı çıxart başımdan.

Nələr yaşamışam, nə görmüşəm mən?..
Günləri ömrümə qəm hörmüşəm mən,
Ürəyi bu eşqə borc vermişəm mən
Allah, bu sevdanı çıxart başımdan.

KİMƏ LAZIM?..

Beş günlük ömürdən doyursa arı,
Lalənin gözünü oyursa arı,
Nərgizin dərisin soyursa arı
O qatil arıdan şən kimə lazım?!

Bir gözümdə həsrət, bir gözümdə yaş,
Dərdim ürəyimdə qurubdur bardaş.
Qanım da bir işə yaramır, qardaş,
Dərdlə zəhərlənmiş qan kimə lazım?..

Bu yatmış bəxtimi oyadıram mən,
Ömürdən günlərə nə qatıram mən?..
Həyat bazarında can satıram mən,
Şairdən çıxacaq can kimə lazım?!

QƏBRİNDƏ YATDIĞIM DOSTLAR

Məni qoyub hara getdi-
İçində batdığım dostlar,
Üşüyəndə pencəyimi
Çiyinə atdığım dostlar?..

Biri durub baxa yola,
Biri durub saçın yola,
Dərdlərini qızıl pula
İçimə satdığım dostlar.

Qışqırsam da duymadılar,
Qəbrim üstə qoymadılar-
Bir çiçəyə qıymadılar
Qəbrində yatdığım dostlar.

Şamaxı

◆ E s s e

ANAR

YARALI HEYKƏL, YARALI YADDAŞ

Elə şəhərlər var ki, onların adı çəkiləndə qeyri-ixtiyari, bu və ya digər şairin adı yada düşür. Elə şairlər də var ki, onların adları müəyyən şəhərlərlə ayrılmaz surətdə bağlıdır. XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış şairə Xurşidbanu Natəvanın adı çəkiləndə dərhal onun doğma şəhəri Şuşa ilə assosiasiya yaranır. Şuşanı yada salanda isə dərhal Natəvanın adı yada düşür.

Dağlar qoynunda qartal qalası, əsası 1756-cı ildə Qarabağ xanı Pənahəli Cavanşir tərəfindən qoyulmuş Şuşa Azərbaycan təbiətinin dilbər guşələrindən biridir: sıldırım qayalar, dərin dərələr, dağların qarlı zirvələri, qədim meşələr, buz bulaqları və Cıdır düzü - tayı-bərabəri olmayan bu mənzərənin tərkib hissələridir. Zəhri görkəminə görə bülbülü xatırladan nadir Xarı Bülbül gülü məhz Cıdır düzündə bitir. Maraqlıdır ki, bu gül Cıdır düzündən başqa heç bir yerdə bitmir. Rəvayətə görə, İbrahim xanın qızı, siyasi mülahizələrə əsasən, İran hökmdarı Fətəli şahə ərə verilmiş Ağabəyim Ağa Tehrandə Qarabağ üçün çox darıxaraq, orada, saray bağında, doğma yurdu Şuşanın yadigarı kimi Xarı Bülbül gülü əkməyə çalışır, amma bu gül orada bitmir. Ola bilsin ki, bu yalnız əfsanədir, amma onu yaradan insanlar Vətən və qürbət haqqında, doğma yurddan ayrı düşməyin qəmi-qüssəsi haqqında duyğularını belə ifadə ediblər.

İndi, erməni işğalına görə Şuşaya yolumuz bağlandığı şəraitdə bu şəhəri - mənim sevgimin şəhəri, ilk gənclik illərimi keçirdiyim, yetkin yaşımda işlədiyim bu şəhəri hər dəfə xatırlayanda yaralanmış yaddaşımın hər simi inildəyir. Şuşa - onun bənzərsiz ətir saçan gülləri, dağlarda bitən müxtəlif otlardan dəmlənmiş xoş rayihəli çayı, günün və gecənin istənilən vaxtı bütün guşələrdən eşidilən musiqi sədaları - və indi nadir xronika kadrlarında gördüyüm ölü şəhər... Sakinləri ilə bərabər, musiqini, poeziyanı, əvvəlki cazibədarlığını, çağlayan həyat eşqini itirmiş bu şəhər indi cansız, kimsəsiz bir məkana çevrilib.

Mən Şuşa haqqında düşünərkən, tez-tez Natəvanın taleyini xatırlayıram. Natəvan tək-cə bu elin qızı deyil, həm də Qarabağın, nominal da olsa, sonuncu hökmdarı, bu diyarın sonuncu xanı olmuş Mehdiqulu xanın doğma qızı idi. Bu xan nəslinin faciəli taleyi haqqında mən Vəqif və Vədadi haqqında essədə yazmışam. Natəvanın babası İbrahim xanın bütün ailəsinin həlak olması ilə nəticələnmiş dəhşətli cinayətdən sonra xanın sağ qalmış oğlu

Mehdiqulunun və onun ailəsinin həyatı, görünür, az-çox yoluna düşmüşdü. Xurşidbanu yaxşı təhsil almışdı, ana dilindən başqa, rus və fars dillərini də bilirdi. Şəxsi həyatı da uğurlu idi: öz dövrünün ən savadlı zadəganlarından biri olan Dağıstan türkü (qumuq) knyaz Xasay xan Usmiyevlə ailə qurmuşdu. Bakıxanovun, Mirzə Fətəli Axundzadənin, İsmayıl bəy Qutqaşının dostu olan Xasay xan fransız dilini də mükəmməl bilirdi. Həm də bu dildə o qədər sərbəst danışdı ki, öz Paris ləhcəsi ilə fransız yazıçısı Aleksandr Düma-atanı heyrləndirmişdi. Düma Bakıda knyaz Usmiyevlə və onun arvadı ilə bu görüşü haqqında çox səmimi xatirələr yazıb. Natəvan fransız yazıçısına öz əli ilə tikilib naxışlanmış tütün kisəsi hədiyyə edib, Düma isə Usmiyevlər ailəsinə inkrustasiyalı şahmat dəsti bağışlayıb.

Natəvan gözəl şairə olmaqla bərabər, həm də istedadlı rəssam idi, onun albomunda qalmış rəsm əsərləri buna sübutdur.

Xan qızı - Qarabağda onu belə adlandırırdılar, - Şuşadan altı kilometr məsafədə yerləşən bulaqdan şəhərə su çəkirmişdi. Həmin bulaq bizim günlərdə də mövcud idi (əgər Şuşanın işğalı nəticəsində onun da suyu qurumayıbsa). Xan qızının təşkil etdiyi "Məclisi-üns" ("Ünsiyyət cəmiyyəti") adlı birinci ədəbi salon Şuşada o illərin digər görkəmli xadimi - rəssam, şair, musiqişünas, elmin çox sahələrinə bələd olan ensiklopedist alim Mir Möhsün Nəvvab tərəfindən yaradılmış "Məclisi-fəramuşan" ("Susqunlar cəmiyyəti") adlı başqa bir ədəbi birliklə eyni vaxtda fəaliyyət göstərirdi. Adlı-sanlı xanəndələri - qədim muğamların ifaçıları ilə məşhur olan Şuşa şəhərini haqlı olaraq "Qafqazın konservatoriyası" adlandırırdılar. O dövrdə Rusiyanın və Avropanın ən məşhur səsyzma firmaları bu xanəndələrin ifasında həmin muğamları yazırdı. Xeyli sonra, artıq XX yüzillikdə Sergey Yesenin Qarabağın ən məşhur və qocaman xanəndələrindən biri olan Cabbar Qaryağdıoğlunun ifasını dinləyəndən sonra onu "Şərq musiqisinin peyğəmbəri" adlandırmışdı.

Natəvanın knyaz Usmiyevdən iki uşağı olub - bir qızı və bir oğlu. İlk baxışda, onun həyatı uğurlu idi: özü kübar nəslindən, zadəgan və ziyalı ərin xanımı, Azərbaycanın bütün ədəbi dairələrində hörmət qazanmış məşhur şairə, zərif təsviri sənət əsərlərinin müəllifi olan Natəvan həm də xeyriyyəçiliklə məşğul olurdu və bütün bunların sayəsində öz həmvətənlərinin dərin sevgisini qazanmışdı. Bəs nədən Natəvan şeirləri belə qüssəlidir - doğrudanmı bu yalnız qəmli-qüssəli mövzulara üstünlük verən ənənəvi Şərq estetikasının təsiri, yaxud poeziyası qarşısında sitayiş etdiyi Fizulinin motivlərinin təkrarı idi? Nəyə görə Natəvan öz şeirlərini bütün güllərin ən kədərlisinə - həmişə boynubükük olduğuna görə hələ XVI əsrdə Aşıq Qurbani tərəfindən ayrılıq rəmzi kimi:

***Ayrılmı çəkib, boynu əyridi,
Heç yerdə görmədim düz bənövşəni***

- misraları ilə vəsf olunmuş bənövşəyə həsr edir?
Natəvanın şeirlərində eyni obraz çoxmənalılığı ilə diqqəti cəlb edir:

***Neçün gülşənlərin tərkini qılıbsan?
Düşübsən çöllərə dilcu, bənövşə!***

***Belə qəddin bükülmüş, pirlər tək,
Deyirsən sübhü şam yahu, bənövşə!***

Bu nə idi, özünün gələcək kədərli günlərini bəsirət gözü ilə öncədən görməkmə? Taleyin amansız zərbələrinin acısını qabaqcadan duyma qımı?

Bəzən insanlar bu və ya digər şairin, yazıçının, bəstəkarın zahirən uğurlu həyatının arxasındakı çətinlikləri, onların iç dünyasının nə qədər qəliz, ziddiyyətli olmasını görə bilmir və təəccüblənirlər: görəsən, taleyi belə uğurlu sənətkar öz yaradıcılığında nə səbəbdən belə kədərli-dir? Zahirən çox bəxtəvər görünən bu cütlüyün boşanmasının səbəbləri barədə biz yalnız ehtimallar söyləyə bilərik. Knyaz Usmiyevdən sonra Xan qızı rəiyyətə ərə getdi - bu hərəkət özü də kübar cəmiyyətinə qarşı üsyan deyildimi?

Amma vərəmdən ölmüş gənc oğlu Abbasi itirməsindən sonra Natəvan heç nə ilə müqayisə edilə bilməyəcək dərin sarsıntı keçirdi. Və onun əvvəlki şeirlərində duyulan bir qədər mücərrəd qəm-qüسسə motivləri bu ağır itki ilə faciəvi məzmun kəsb edir. Natəvanın oğlunun ölümü ilə bağlı şeirləri çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatında ən təsirli poetik nümunələrdən biridir.

***Yanar canım, oğul, daim sənin nari-fəraqında,
Necə pərvanələr hər dəm yanar şəmin ayağında.***

***Gülü-ruyün həvasilə çıxar əflakə əfğanım
Olur bülbül nəvası gül fəraqü iştiaqında.***

***Sənin vəslin xəyaliylə gözü könlüm gəzər daim
Ki, çün Məcnuni-sərgəştə, gəzər Leyla sorağında.***

***Nəhali-qamətin zikri mənim virdi-zəbanımdır,
Dəmadəm naleyi-qumri olur sərvın budağında.***

***O şirin ləblərin şövqü günü-gündən olur əfzun,
Əgər Fərhad tək yüz il dolansam hicr dağında.***

***Hərisəm bəs ki, ol şirinzəbanın zikrinə hərdəm,
Olur xoş nitqli tuti, şəkər olsa dəmağında.***

***Sənin hicrin odu, Abbas, dəxi, çıxmaz ki, canımdan,
Səməndər tək yanar daim anan nari-fəraqında.***

***Uçub şəhbaz tək könlüm, gəzərdi vəsl bağında,
Pərü balını sındırdı fələk, bu pır çağında.***

***Gözümdə tardır dövrən, məhü xurşidi-nurəfşan,
Məhaq içrə olub pünhan, sanasan çərx tağında.***

***Sirişkim birlə kim, xali deyildir qamətin gözdən
Nə tez düşdü təravətdən o sərvın su qırağında.***

***Nolaydı gur olaydım, görməyəydim gül kimi cismin,
Qalıbdır tirə xak içrə, məzarın gün qabağında.***

***Könüldə həsrətim qaldı, məzarın heyf kim, bir dəm
Səni ta görmədim xürrəm, oğul, damad otağında.***

***Nədəndir intizar ilə, o şəhla göz baxar heyran,
Gözüm ol gözlərə qurban, baxar ahu sayağında.***

***Həmişə zarü dilməhzun, tökər gözdən sirişki-xun,
Pərişan hal ilə daim, qəmə mehnət bucağında.***

***Qəmi-hicran edib tüğyan, qalıbdır Natəvan suzan,
Rəvan əşki-bəsər hər yan olan gözlər bulağında.***

Natəvanın yaralı yaddaşı, onun keşməkeşli ömür yolunun dolanbacları, onun sənəti və kədəri, xeyriyyəçilik fəaliyyəti və nakamlığı, "Məclisi-üns" cəmiyyətinin yaradılması və şəxsi həyatda tənhalığı - bütün bunlar bir sıra söz ustalarının diqqətini cəlb edirdi. XIX əsrdə Qarabağ, Şirvan, Şəki şairləri Natəvanın oğlunun ölümü ilə əlaqədar şeirlərinə nəzirələr yazıb, Seyid Əzim Şirvani onu yersiz hücumlardan qoruyub, bizim günlərdə bir sıra sənətkarlar əsas qəhrəmanı Natəvan obrazı olan əsərlər yaradıblar. Belə əsərlər sırasında yazıçı İlyas Əfəndiyevin "Xurşidbanu Natəvan" dramı, bəstəkar Vasif Adıgözəlovun "Natəvan" operası (libretto müəllifi Nazim İbrahimovdur) xüsusilə populyardır.

Bu gün - millətin yaralı yaddaşı əzəli Azərbaycan torpaqlarını işğalçılardan azad etməyə çağırdığı vaxtda həmin əsərlər xüsusilə aktual səslənir.

Dolayı yolla Qarabağdan daxil olmuş son "hədiyyə" - Natəvanın, Üzeyir Hacıbəylinin, Bülbülün vaxtilə Şuşanı bəzəyən, sonra erməni vandallar tərəfindən təhqir edilmiş, onların atdığı güllələrlə dəlik-deşik edilmiş tunc büstləridir.

Heykəltəraşlıq əsərlərinin müxtəlif növləri var - monumental abidələr, kameral heykəllər, parklarda və muzeylərdə qoyulan heykəllər. Erməni işğalçılar incəsənət terminologiyasını "güllələnmiş heykəllər" kimi yeni bir anlayışla "zənginləşdirdilər". Onlar Şuşa torpağının böyük yetirmələrinin büstlərini güllələməklə, Azərbaycan milli mədəniyyətinin beşiyi sayılan Şuşa şəhərinə də nifrətlərini acizənə bir qəzəblə ifadə etməyə çalışırdılar.

Natəvanın yaralı heykəli kimi, yaralı yaddaşımız da bizi bu diyarı, böyük şairənin əsərlərində vəsf etdiyi şəhəri azad etməyə çağırır.

Noyabr 2009-cu il

◆ Məmməd Orucun 70 yaşı

70 YAŞIN ŞÖVQÜ

Bu yaz ərəfəsində keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycan nəsrinin fəzasında parlamış ulduzlardan birinin - Məmməd Orucun 70 yaşı tamam olur. 70 yaşın astanasında hal-əhval tutmaqçün onun otağına gəldim - 35 ildir bir redaksiyada işləyirik - oturub ikilikdə rahat söhbət elədik. Həmin söhbəti, əziz oxucular, olduğu kimi sizin diqqətinizə təqdim edirik.

İntiqam QASIMZADƏ

İntiqam Qasımzadə: Məmməd, sən də 70-i haqladın?

Məmməd Oruc: Haqladım, İntiqam, haqladım.

İ.Qasımzadə: Hə, necə hiss edirsən özünü 70-in ərəfəsində?

M.Oruc: 70-in ərəfəsində özümü yaxşı hiss edirəm. Gümrah; əsas məsələ də mənə elə odur.

İ.Qasımzadə: Sırr deyilsə, nədi səni belə gümrah saxlayan? Yaradıcılıqdı, yoxsa torpaq?

M.Oruc: Torpağa, ağaca, ota olan eşqim, sevgim, onlara olan hisslərim.

İ.Qasımzadə: Biz səninlə artıq 37 ildir bir yerdə işləyirik. Mən də, yox-yox, sənin həyat tərzinə bir az bələdəm. Və bilirəm ki, son 4-5 ildir artıq şəhərdə yaşamırsan. Abşeron kəndlərindən birinə köçmüşən.

M.Oruc: Bəli, Albalılığa.

İ.Qasımzadə: Hə, rəhmətlik Əliağa Vahidin də orda bir bağı vardı, özü də haqqında gözəl bir satirik şeir də yazmışdı.

M.Oruc: Bəli, düzdü, orada yaşayıb, onunla bağlı yerli camaatın xatirələri də var. Mənim evim onun yaşadığı bağına yaxınlığındadır.

İ.Qasımzadə: Vahidin bağına yaxınlığında?

M.Oruc: Hə, indi o ərazidə heç nə yoxdur. Vahiddən sonra heç bilmirəm o bağ kimə qalıb. İndi yerli-dibli bağ da yoxdu. İndi elə sahədi.

İ.Qasımzadə: Gözəl yerdir Albalılıq

M.Oruc: Hə, Abşeronun yaxşı yerlərindəndir.

İ.Qasımzadə: O vaxt orda yaşayış üçün şəraitinin olmamasından Əliağa Vahid şeirində gileylənirdi. Amma indi Abşeronun hər bir yerində olduğu kimi, orda da şərait pis deyil; dükanları, yolu rahat, əladır. İşığı daimi - gecə-gündüz, fasiləsiz.

M.Oruc: Evlərə də qaz çəkilib - hamısına.

İ.Qasımzadə: Sən də ona görə ağıllı iş görmüsən bu şəhərin hay-küyündən qaçıb orda yaşamaqda.

M.Oruc: Orada xoşdur; işləmək üçün də yaxşıdır. Heç kim yoxdur. Bir az bağ-bağatda qurdalanandan sonra görürsən ki, ayrı işin yoxdur, oturub bir şey yazırsan.

İ.Qasımzadə: Ay Məmməd, "yazırsan" demişkən, sən tez-tez bir "Tövbə" eləməyin var yazmaqla bağlı. Bir dəfə sən mü sahibələrinin birində də oxumuşdum ki, "mən bu əsərimlə yazmağı daha qoydum qırağa". İndi, qardaş, başa sal görək bu tövbələr nədən irəli gəlir?

M.Oruc: (*Gülür*). Ondən sonra, o tövbədən sonra iki roman yazdım.

İ.Qasımzadə: Tövbə eləyəndən sonra!

M.Oruc: İndi fikirləşirəm ki, ta yetər, amma baxıram yox, yenə elə şeylər var ki, mənə çəkir ki, yaz mənə. İndi nə bilim. Yəqin yazacam. Çünki ayrı işim yoxdu axı.

İ.Qasımzadə: "Ayrı işim yoxdu" deyəndə, bir az pis çıxır axı. İşsizlikdən yazırsan bəyəm, yoxsa içəri səni narahat edir?

M.Oruc: İçəri narahat eləməsə, yəqin yazmaq olmaz. Elə şeylər var ki, belə fikirləşirəm ki, onları hökmən yazmalıyam.

İ.Qasımzadə: Mən səni ilk gənclik illərindən yaxşı tanıyıram. Yaradıcılığın da bələdəm. Özünlə də dostluğumuz gör nə vaxtdan davam edir.

M.Oruc: Hə, yadımdadı? Tamara var idi, onun yanına gedirdik günortalar, yemək yeməyə. Ora ancaq ikimiz gedirdik... Hə, hə, Tamara idi, o arvadın adı. İndi yəqin çoxdan rəhmətə gedib.

İ.Qasımzadə: Yəqin ki... Məmməd, sən tövbə eləyəndə mən belə fikirləşdim ki, Məmməd görəsən niyə tövbə edir? Yəqin, o yazı prosesindən sonra sənə elə gəlir ki, deməyə nə sözün vardı, yazıb qurtardın. Qurtardın, tükətdin. Düşündün ki, daha bundan sonra nə yazım? Elə ki, təzədən sonra iki roman da yazırsan və yaxud birini yazırsan, sonra yenə tövbə eləyirsən.

M.Oruc: O iki romandan savayı bir povest də yazdım. "Atəşkəs yallısı"nı yazdım. Çox yaxşı qarşılandı. Heç inanmırdım ki, elə yaxşı qarşılanar.

İ.Qasımzadə: "Atəşkəs yallısı" kimi yazılar, mənə elə gəlir ki, elə-belə yazıla bilmir. Bir para peşəkar yazıçılar, görürsən ki, bir peşəkar kimi, bir mövzudan digər mövzuya çox rahat keçirlər. Artıq bu, sırf peşəkarlıq əlamətidir. Bir də elə yazıçılar var ki, son əsərini yazıb qurtarandan sonra,

sənin kimi peşəkarlar, ona elə gəlir ki, sözünü dedi qurtardı. Amma sonra həyatın özü ona nə isə təzədən diqtə edir. "Atəşkəs yallısı" elə yazılardandır. Ona görə də o elə yaxşı qarşılandı.

M.Oruc: Onu yazmamışdan fikirləşirdim ki, artıq qurtardı, daha yazmayacam heç nə. Amma o elə yerdə haqladı ki, mən onu qısa zamanda yazdım. Bir aya oturdum, qurtardım. Və tərəddüdlə redaksiyaya verdim. Amma oxucular oxudu, Südəbə xanım oxudu, sən oxudun. Sonra başqaları oxudu.

İ.Qasımzadə: O povest üçün redaksiyamıza nə qədər zənglər oldu; yazdılar, dedilər.

M.Oruc: Amma düzünü deyim, axır illərdə mənim elə qarşılanan yazım olmayıb.

İ.Qasımzadə: Niyə ki?! "Qısa qapanma" da alınmışdı. Mən hesab edirəm ki, bu əsər sənin yaradıcılığındakı bir xəttin - erməni-müsəlman xəttinin başqa cür davamıdır. Yadımdadır, sənin bir povestin də var idi, "Əzrayilla söhbət", həmin o Azərbaycan-erməni münasibətləri orda bir ailənin təmsalında verilmişdi - kişinin adı Xəlil, qadının adı, gərək ki, Gövhər idi.

M.Oruc: Nə yaxşı yadında qalıb.

İ.Qasımzadə: Əlbəttə, ona görə ki, yadında varsa, biz onu səninlə ssenari elədik. Mən sənə dedim ki, Məmməd, bundan gözəl ssenari olar. Həqiqətən də, ona görə yox ki, biz özümüz özümüzü tərifləyirik - ssenari yaxşı idi. Sadəcə, pis vaxta düşdü. Çəkilmədi. Onda kinostudiyanın imkanları məhdud idi. İkincisi də, təəssüf ki, bəzi insanlar bu mövzunu qədərincə, böyük bəşəri mənada qəbul etmək istəmirlər. Yəni bu mövzudakı ağrını, bu konfliktin hər iki xalqa gətirdiyi faciəni görmək istəmirlər. Hardasa, başadüşüləndi: işğal olunan torpaqlar, dağıntılar, itkilər... İçərinin ağrısı, acısı, yanğısı, insanları qoymur soyusun. Amma yazıçı ona görə yazıçıdır ki, o, həmin mövzunun içində, həmin o münasibətlərdə bəşəri məqamı görə bilir. İnsaniyyəti görə bilir. İnsan faciəsini görə bilir.

M.Oruc: Kinin axırı yoxdur.

İ.Qasımzadə: Kinin axırı dalana dirənir. Vəssalam.

M.Oruc: Anlaşma gərəkdir.

İ.Qasımzadə: Elə ona görə də bütün dünya da, bizim dövlət başçımız İlham Əliyev də daim ona çağırır. Düzdür, biz hər an torpaqlarımızı azad etməyə də hazırıq. Bunu da bizim Prezidentimiz deyir. Amma bununla yanaşı, İlham Əliyev qan tökülməyinin qəti əleyhinədir. Və problemi anlaşma ilə həll etməyin ən yaxşı yollarını tapıb ortaya qoyur. Bu, Azərbaycan tərəfindən irəli sürülən addımlardır ki, təəssüf ki, erməni rəhbərliyində oturan, əli qana bulanmış millətçilər, serjilər-merjilər bunu anlamırlar... Nə isə, biz bir az getdik başqa səmtə. Aralandıq. İndi hal-hazırda əlində bir şey varmı, nəse yazırsanmı?

M.Oruc: Fikrimdə var, əlimdə yoxdur. Fikrimdə iki yazı var, yəqin ki yazacam onları. Biri elədir ki, öz həyatımdı, onu hökmən yazacam. Biri də bir az iri yazıdır. Onu da yəqin ki, yazacam - Allah qoysa.

İ.Qasımzadə: Mən dünən səninlə telefonla danışanda bir şey soruşdum səndən, bəlkə yubiley münasibətilə, 70 yaş ərəfəsində stolunun üstündə hazır bir yazın var? Dedin ki yoxdur, elə indiki kimi onda da dedin ki, fikrimdə var. Dedim bəlkə fəlsəfi düşüncələrin-filan. Sən də zarafata saldın, dedin,

fəlsəfi düşüncələrim yoxdur. Elə bir yazı yoxdur. Səninlə zarafatı xoşlayıram, mən də dedim bəlkə vəsiyyətin var? Bəlkə vəsiyyət xarakterli bir yazın var.

M.Oruc: Vəsiyyətə hələ tələsmirəm. Həqiqətən, yadıma düşmür heç. Ölmək-filan.

İ.Qasımzadə: Amma vəsiyyəti də iki cür başa düşmək olur də, ay Məmməd. Bir oğul-uşaq qarşısında, ailə üzvləri qarşısında vəsiyyət, biri də var ki, artıq 70 yaşa çatmış bir insan, öz yaşdlarına yox, gənc yazıçılara nəsə vəsiyyət edir, onlara nəsə tövsiyələri olur. Yəni artıq sən gör, nə boyda yaradıcılıq yolu keçmişən. 40 ildən yuxarıdır, sən yazıb-yaradırsan. 50 ilə yaxındır. Az yol keçməmişən.

M.Oruc: Amma elə bil 3 gün qabaq olub. Elə sürətlə ötdü ki ömür.

İ.Qasımzadə: Məmməd, sən uzun illərdir "Azərbaycan" jurnalında çalışırsan. Ən azı, elə ona görə də ədəbiyyatda baş verənləri, ədəbiyyatın inkişaf meyillərini yaxşı görürsən. Bu gün ədəbiyyatda nə baş verir? Nə yaranır? Ədəbi qüvvələr nəyə daha çox meyillidirlər?!

M.Oruc: Açıqı, mən böyük bir yazıçı iddiasında deyiləm. İndi, belə də, azdan-çoxdan çap olunmuşam, yazmışam. Başqa ölkələrdə də çıxıb mənim əsərlərim. Amma mənim elə bir iddiam yoxdur ki, oturma və kiməsə dərs verim. Elə şey mənə qətiyyə yaddır. Mən öz ağrılarımı yazmışam. Oturma mən bir əsər yazım ki, o əsər səs-küy salsın, heç aram olmayıb elə şeylə. Nə ağrıdıb məni, nə düşündürüb, onu yazmışam.

İ.Qasımzadə: İddiam yoxdur deyirsən, amma mənim yaxşı yadımdadır, sən, Moskva ədəbi mühitində çox yaxşı qarşılanmışdın, dəfələrlə kitabların orda rus dilində nəşr olunmuşdu. Ədəbi mühitdən ədəbi mühitə də fərq var. Moskvada doğrudan da, bütün dünyada qəbul olunmuş yüksək səviyyəli ədəbi mühit vardı. Belə bir mühitdə qəbul olunan, bəyənilən yazıçının iddiali olmağa haqqı var. Bunları niyə demirsən? Bu təvazökarlıq nəyə lazımdır?

M.Oruc: Yox, yox. Bunun təvazökarlıqla əlaqəsi yoxdur. Yaxşı qarşılayıblar ona görə ki, ağrılarımı yazırdım. O, onların da ağrısı idi, yəqin ki.

İ.Qasımzadə: Deyirsən, yəni daxili bir səsleşmə idi bu.

M.Oruc: Görünür, eləymiş. O vaxt Tamara, Allah ona rəhmət eləsin, Tamara Kalyakina, mənim xeyli əsərimi o tərcümə etmişdi.

İ.Qasımzadə: O, Azərbaycan ədəbiyyatında, əsasən, adlı-sanlı, sovet məkanına səs salmış yazıçıları tərcümə edirdi. Hər adamı yox. Və ilk dəfə o, səni tərcümə eləyəndə, yaradıcılığınla tanış olanda, sözün əsl mənasında heyrət etmişdi, mənim bu, yaxşı yadımdadı. Sənin haqqında, yazıçı özünəməxsusluğun haqqında yüksək fikirlər söyləmişdi. Onun nə qədər haqlı olduğunu sən yaradıcılığının sonrakı mərhələlərində göstərdin.

M.Oruc: “Əzrayilla görüş”ü də o tərcümə eləmişdi. Onun çox xoşuna gəlmişdi o povest.

İ.Qasımzadə: Məmməd, mən hələ də o “Əzrayilla görüş”ün təsirindən qurtara bilmirəm.

M.Oruc: O vaxt o da demişdi ki, bu povest kino üçün ələ düşən deyil.

İ.Qasımzadə: Belə demişdi? Görürsən, mən onun o fikrini bilmirdim. O, hazır bir ssenariydi. Onun üzərində, sadəcə, texniki əməliyyat aparmaq lazım idi. Kino sənətinə az-çox bələd bir qələm adamı kimi mən, sadəcə olaraq, sənin ortaya qoyduğun hazır bir yazını ssenariləşdirdim. Onun ələ bil ki porteturasını yazdım. Mən bu işdən zövq almışdım o zaman, səninlə əməkdaşlıq çox rahat və asandır, həmkarına etibar edirsən.

M.Oruc: Çox sağ ol.

İ.Qasımzadə: Təəssüf eləyirəm ki, o film hələ də çəkilməyib. Bu yaxınlarda mən onu yenə təqdim etdim Nazirliyə. Yenə oxuyub dedilər ki, bunun hələ zamanı deyil. Başa düşə bilmədim niyə zamanı deyil. Əsl zamanı indidir. İndi bütün dünya qaynar bir qazan kimidir, aşır-daşır. Millətlər arasında, ölkələr arasında bu qədər toqquşmalar baş verir. Ziddiyyətləri və bu ziddiyyətlərin törətdiyi ağır nəticələri göstərməyin, insanlara bəşəri hisslərdən, xoş duyğulardan, insani duyğulardan söhbət açmağın niyə zamanı deyil ki? Mənə elə gəlir ki, əsl zamanı indidir. Nə isə, bu, bizdən asılı olan bir məsələ deyil. Yəqin ki, nə vaxtsa bu məsələyə yenə də qayıdılar. Bizim ömrümüz çatmasa da, əsər kinostudiyada da var - arxivində, Mədəniyyət Nazirliyində də - bir gün çəkiləcək, şübhə etmirəm.

M.Oruc: “Qısa qapanma”nı da Rafiq Həşimov ssenari eləyib. İndi onun da fikri odur ki, çəkə onu. Dedim, hardan alacaqsan o vəsaiti, necə çəkəcəksən? Dedi, mən tapacam.

İ.Qasımzadə: Ola bilər, bacarıqlı adamdı, əlaqələri də var, özü də istedadlıdır. Məmməd, “Qısa qapanma” demişkən, orda mənim fikrimcə, iki xətt var, daha doğrusu, üç xətt...

M.Oruc: Elədir. Nə yaxşı yadımdadır?!

İ.Qasımzadə: Əlbəttə, niyə də olmasın, biz onu iki il əvvəl çap eləmişdik. Yaxşı əsərlər unudulmur. Özü də onu çapa mən özüm hazırlamışdım. Bir para qeydlərim də olmuşdu. Unutmusan? Bir xətt əsas ana xəttidir; qəhrəmanın həyatıdır; ona xəlvəti qonaq gələn erməni dostunu doğrulub-böyüdü, uzun illər yaşadığı şəhərin həsrəti çəkib gətirib Bakıya. Öz valideynlərinin qəbrini ziyarət etməyə. Bu, bir xəttidir. İkinci xətt, deməli, o qonşuluqdakı qaçqın sürücünün oğlunun xəttidir ki, o da gedir anasının qəbrini ziyarət etməyə. Buna əks qoyulmuş eyni bir xəttidir. Bu bir başqa tamam üslubda yazılıb. Və üçüncü bir xətt də o balıq xəttidir.

M.Oruc: Balıq da üzüyuxarı üzür öz vətəninə. Bunlar hamısı öz vətəninə üzür. O da, o da, o da.

İ.Qasımzadə: Bilirsən sənə nə sual verəcəkdim indi? Sən qabaqladın məni. Mən sənə sual verəcəkdim ki, indi dünya ədəbiyyatında, elə bizim ədəbiyyatda da dəbdır bir neçə xətti paralel inkişaf etdirmək. Sən bunu dəb xətrinə elədin? Yoxsa dediyin mənaya görə?

M.Oruc: Ehtiyac hiss elədim.

İ.Qasımzadə: Deməli, lal gedir anasının qəbrini ziyarət eləməyə, erməni gəlir Bakıya doğma şəhərini ziyarət eləməyə, balıq da gedir ana yurduna qovuşmağa; bu, artıq əsəri ümumbəşəri mövzudan çıxarır, ümumkosmik bir mənə verir ona; sanki bütün canlılar belədir, ay insanlar, ayılın, ayılın. Bütün canlılar Vətən həsrəti ilə yaşayır! Vətəni sevmək, Vətənə qovuşmaq insan üçün ən böyük xoşbəxtlikdir, həyatın ən böyük mənasıdır. Sən xoşbəxt adamsan, Məmməd. Amma bilirsən, çox qərribə bir məsələ çıxdı indi ortaya. Sən beş yaşından öz ana vətənindən, torpağından, doğulduğun yerdən ayrı düşmüşsən. Siz o zaman müharibədən sonra, Ermənistandan Azərbaycana köçürülənlərdəsiniz. Eşalonlarda, yük qatarlarında gəlmisiz Azərbaycana. Ağır vəziyyətdə oradan köçürülmüş insanlarsınız; "Köçürülmə" əsəri.

M.Oruc: Bəli, hamısı yadımdadı o hadisələrin. Beş yaş az yaş deyil.

İ.Qasımzadə: Sən o yaşından erməni xislətini, erməni-daşnak siyasətinin acı zərbələrini hiss etmiş, öz üzərində görmüş bir insansan. Bununla belə, bayaq dediyin kimi, səndə ermənilərə qarşı kin yoxdur, qəti.

M.Oruc: Elədir, məndə kin yoxdur. Mənim yazığım da gəlir onlara.

İ.Qasımzadə: Elə onlara yazığı gəlinəsidir. Özləri özlərini yazıq vəziyyətinə salırlar. Məmməd, səni yaşadan, 70 yaşa çatdıran - Allah qoysa, 80-i də, 90-ı da haqlayacaqsan - bilirsən nədi? Səndəki o həyat eşqidir və içində kin saxlamamaq xüsusiyyətidir.

M.Oruc: O, məndən asılı olan bir şey deyil. Təbiətim belədir.

İ.Qasımzadə: Həyata sən müdrikcəsinə yanaşırsan. Mən sənə can sağlığı arzulayıram, səninlə oturub ədəbiyyatımızın böyük, ciddi problemlərindən indi söhbət eləməyəcəm, heç yeri də deyil. Eləcə mən sənə ancaq söhbət eləmək istədim, görüm 70 yaş ərəfəsində sən hansı hisslərlə, duyğularla yaşayırsan. Bu gün həyatımızın elə bir zamanıdır ki, qayğılar çoxdur. Bir-birimizlə axır zamanlar təəssüf ki, az-az oluruq bir yerdə. Redaksiyada demirəm. Redaksiyada hər gün görüşürük. O keçmişlərdəki kimi, az-az oturub-dururuq.

M.Oruc: Yəqin ki, yaşla bağlıdır, başqa səbəb görmürəm.

İ.Qasımzadə: Sənə möhkəm can sağlığı arzu edirəm. O "tövbə"lərin ki var, belə hesab edirəm ki, sənə tövbə etməyin özü yeni bir əsərin başlanğıcıdır.

M.Oruc: Tövbə deyil onlar, sadəcə, arada deyirəm ki, bəsdır də, amma sonra görürəm ki, yox, hələ çinədanımda nə işə var.

İ.Qasımzadə: Heç vaxt tükənməsin, bəsdır desən də, bəs olmasın. Davamı olsun. Ardı gəlsin. Səni bir daha təbrik edirəm.

M.Oruc: Çox sağ ol, İntiqam. Amma deyirəm bir oturaq ey, bu söhbət ayaqüstü oldu.

YETMİŞ İLİN MƏMMƏD ORUCU

Bu günə kimi yadımdadır, düz əlli il bundan qabaq, sentyabrın on beşində - keçmiş ADU-nun filologiya fakültəsinin birinci kurs tələbəsi Vaqif Yusifov bir həmyerlisi vasitəsilə jurnalistika fakültəsinin dördüncü kurs tələbəsi Məmməd Orucovla tanış oldu. Bu tanışlığın o zaman Məmmədə təsirsiz ötüşdüyü məlum məsələ... Çünki yuxarı kurs tələbələri özlərini az qala müəllim kimi aparırdılar, onda da ola Məmməd, o zaman o, artıq mətbuatda maraqlı yazıları ilə görünməyə başlamışdı. Kənddən gələn bir cavanın belə bir uğuru birinci kurs tələbəsi Vaqif Yusifovda yaxşı mənada bir qibtə hissi oyadırdı. Ancaq bu ilk tanışlıq dostluğa çevrilmədi, sadəcə, rastlaşanda salam alıb-verməklə bitən adi münasibət oldu. Məmməd universiteti bitirən kimi «Azərbaycan gəncləri» qəzetində onu işə götürdülər. Məmmədin o qəzetdə bir-birinin ardınca oxunaqlı yazıları çap olunurdu, hətta az sonra onun «Ailə səadəti» adlı bir publisistik kitabı da nəşr olundu. Məmməd Orucov oldu Məmməd Oruc.

Yetmişinci illərin sonlarında isə Məmmədin «Azərbaycan» və «Ulduz» jurnallarında hekayələri çap olundu və çox keçmədən Məmməd Oruc cavan bir yazıçı kimi də məşhurlaşmağa başladı. «Yadigar mahnı» kitabı onun ədəbiyyat aləmində gələcək uğurlarının başlanğıcı oldu. Məmməd «Azərbaycan gəncləri»ndən sonra Radio və Televiziya Şirkətində işə düzəldi, böyük redaktorluğa qədər bir yol keçdi. Bu yol hələ bitməyib, nə sehirli bir qüvvədisə, nə Məmməd o Şirkətdən ayrılmaq istəyir, nə də Şirkət ondan.

Bu dünyada hər kəsin özünə görə bir peşəsi olur və M.Orucun peşəsi də yazıb-yaratmaqdı. Ağ vərəqlər, diyircəkli qələm, bir də o ağ vərəqlərə süzülən sözlər, kəlmələr. Məmməd bütün ömrü boyu yazı-pozuynan məşğul olub. Yox, onun ürəkdən bağlandığı bu peşə, bu sənət tək cə «yazmaq» sözüynən məhdudlaşa bilməz. Üç romanın, neçə povestin və hekayənin müəllifi SÖZ adamıdır, SÖZÜN incəliklərinə varır, minillik ədəbiyyatımıza öz SÖZÜNÜ yazır. «Bu xəlvət pərdəsini açan zaman əlbəəl, Söz oldu bu cahanda cıvələnen ilk gözəl» (Nizami Gəncəvi) - Məmməd neçə illərdir bu gözəl gəlinin qulluğundadır.

Bu dünyada, xüsusilə Azərbaycanda, YAZIÇI olmaq çox çətindi, məsuliyyətli idi. Xalq, millət bəzən siyasətçilərdən daha çox yazıçılara inanır, ən gərgin, ən ağırlı günlərində üzünü sevdiyi yazıçılara tutur (səksəninci illərin sonlarını - Meydan hərəkətini xatırlayın). Çünki yazıçı da, hər şeydən əvvəl, bu xalqın bir nümayəndəsidir. Elə ona görə də yazıçı sözü xalqa daha tez çatır. Bunun üçün siyasətçi olmaq lazım deyil. Məmməd Oruc da ömründə siyasətə qatılmayıb, amma onun nəsr əsərlərində elə həqiqətlər əks olunub ki, bu günün tarixçisi də, siyasətçisi də o əsərlərdən çox şeylər əxz edə bilər. İyirmi il bundan qabaq M.Orucdan bir müsahibə almışdım. O müsahibədə Məmməd deyirdi ki: «Hələ kənddə, orta məktəbdə oxuyanda,

tarix müəllimimiz bizə kommunizmdən danışanda mən ona heyranlıqla qulaq asırdım və dediklərinə inanırdım. Bu inam hissi mənimlə Bakıya gəldi. Şeir-meyiri nəzərə almasaq, yazıb-pozmağa bu duyğudan məhrum olandan sonra başladım. Mövcud quruluştan, siyasətdən narazılıq hissləri mənə onlarca irili-xırdalı yazılar yazdırıb. Sözü'n alt qatıyla hökumət əleyhinə nəşə deməyi ədəbi qəhrəmanlıq sayırdım. Rüşvət, yalan, riyakarlıq bu ölkəni elə sarmamışdı ki, bir də özünə gələ bilsin. Ən başlıca günahkarları isə həmin o zurnaçılara dəstək verən kommunistlər idi....Mən öz sosialist keçmişimi lənətləyirəm. Bizi bu gün uçurum qarşısında qoyan da sosialist keçmişimizdir. Fakt budur ki, biz bu yeni quruluşa yaramırıq, ona görə də özümüzə yer tapmırıq. Quyudan su çəkmək üçün bir nəfər lazımdı, iyirmi biri yox. Amma sosializm quyusundan bir vedrə suyu iyirmi bir adam çəkirdi.»

Məmməd Orucun hekayə, povest və sonralar qələmə aldığı üç romanında təsvir olunan obrazlar həmin o sosializm dövrünün yetirmələri idi. Ancaq onlar daxilən, bəzən də lap açıq şəkildə mühitlə barışmırdılar. Çox zaman daxili qiyam, passiv etiraz yolunu seçmişdilər. Və, deyəsən, o zaman bu passivliyi Məmmədin həyata münasibətinin passivliyi kimi qəbul edirdilər. Əslində, belə deyildi. Məmməd bütün yazılarında realist idi və onun tənqidi münasibəti də yaratdığı əsərlərin alt qatındaydı. O, yaxından tanıdığı adamları ədəbiyyata gətirirdi, onları bədii obrazlara çevirirdi. Məmmədin mütləq müsbət obraz yaratmaq niyyəti olmayıb, hətta deyərdim ki, «Sarıköynək»dəki Əlizamandan savayı, sırf mənfi obrazı da olmayıb. Çünki ən nadan adamın obrazını yaradanda da bir çıxış yeri qoyub; dəxi ən yaramaz adamın içində də işığa meyil olur. Əsas məsələ o işığı tapıb üzə çıxartmaq və qabartmaqdı.

Məmməd Orucun yetmiş yaşı ərəfəsində onun bir çox əsərlərini yenidən gözədən keçirdim. Və mən qətiyyənlə o fikirdə deyiləm ki, Məmməd Orucun təsvir etdiyi obrazlar altmış-yetmişinci illərin gerçəkliyini əks etdirir və onun lənətlədiyi sosializm dövrü bugünkü realıqdan uzaqlaşdığı üçün bu obrazları xatırlamaq lazım deyil. Yox, hər bir obraz, istər məzmunca, istərsə də bədiyyatca mükəmməl yaradılıbsa, onun ədəbi ömrü məhdud bir zamana sığmır. Əvvəla, M.Orucun təqdim etdiyi qəhrəmanlar çox koloritli obrazlardır, ifrata varmadan deyə bilərəm ki, son dərəcə milli obrazlardır. Məncə, milliliyin içində kolorit, yəni bu millətə xas olan atributlar nə dərəcədə vacibdirsə, kolorit də milliliklə cilalanmalıdır. Məmmədin hekayələrində təsvir olunan Suçu Qurban, Aşıq Məcid, Kamal müəllim, Mirzə doxtur, Səbi arvad, Mirzəli müəllim, «Murad quşu» povestində Hüseyn müəllim, «Köçürülmə» romanında Almurad (bu siyahını uzada da bilərəm) məhz milli obrazlardır, Aran bölgəsinin sakinləri olsalar da, o obrazlarda bizə tanış olan cizgilər gözüümüzün önündən çəkilmir, və düşünürəm ki, Azərbaycanın istənilən bölgəsində bu obrazlara rast gəlmək olardı. İkincisi, M.Orucun təsvirləri, obrazları həm zahiri, həm də daxili planda əks etdirmək məharəti də onun yazıçı ustalığına dələlət edir. Bu mənada M.Oruc özünə ustad sandığı Mirzə Cəlildən, Ə.Haqverdiyevdən çox faydalanıb. Üçüncüsü, Məmmədin istənilən bir nəsr əsəri dilinin təmizliyi - istər sadə cümlə, istərsə də mürəkkəb cümlə olsun - səni bir maqnit kimi özünə çəkir. Təsvirlərindəki şeiriyyət də oxucunu valeh edir. Baxın: «Görəsən, yer üzünün harasındasa bizim ağ gilasdan - işığı gələn gilasdan yetişirmiş? Sizə qərribə gəlməsin, bizim giləslərin işığı gəlir. Bu, sehirli bir işıqdı: bu işıq adamın ürəyinə düşür. Haçansa bir may günü Güleysanın barmaqları arasında, gözləri bərabərində tutduğu giləsin işığı neçə illərdi ki, ürəyimdən çəkilmir.» («Murad quşu»). «Güllü gəlirdi. Elə bil badam ağacı idi

- çiçəkləmişdi... Ehtiyatla addımlayırdı, elə bil, qorxurdu ki, çiçəkləri tökülə... Güllü donlu, güllü yaylıqlı Güllü də, xəzəllərin balıq pulu kimi səpələndiyi yol da, çəpərlərin üstədən yola əyilmiş iydə budaqları da qeyb oldu elə bil.» («Qatar gecikirdi»).

Məmməd Orucu, içi mən qarışıq, heç bir tənqidçi gözəl hekayələr müəllifi kimi qiymətləndirməyib, və mən deyərdim ki, onun hekayələri öz yazılış manerasına görə orijinallığı ilə seçilir, həyat həqiqətlərini son dərəcə təbii, xarakterləri dolğun, bitkin kompozisiyaya malik şəkildə təsvir etməkdə, doğrudan da, bədii ustalıq nümayiş etdirir. Lap ilk hekayələrindən biri «Qatar gecikirdi» adlanır və Məmməd bu hekayədə bir əmək qəhrəmanı kimi şöhrət zirvəsinə qalxmış Güllünün faciəsini təsvir edir. Şəhərdən Nemət adlı rəsam gəlib ki, bu əmək qəhrəmanının portretini yaratsın. Amma Güllünün zahiri xoşbəxtliyi arxasında onun kədərini, içinə dolmuş qəhəri duya bilmir. «Yanaşı addımlayırdılar. Səkinin üstünə əyilmiş budaqların altından əyilə-əyilə keçirdilər. Güllü Nemətin qoluna girmək istədi. Könlündən başını Nemətin çiyninə söykəmək keçdi, lap şəhərdəki kimi, kinolardakı kimi. Amma könlündən keçən bu istəkdən utandı». Əmək qəhrəmanı, rayona, kəndə şöhrət gətirən bu qız sevmək, sevilmək istəyir. Sovet dövrünün faciəsiydi bu - insanları şöhrət pilləsinə ucaldırdılar, döşlərini orden, medallarla bəzəyirdilər, amma o orden və medalların altındakı sevmək, sevilmək arzusundan xəbərsizdilər.

Məmməd Oruc çox ayıq-sayıq qələm əhlidi, bir insan kimi də, bir yazıçı kimi də təpədən-dırnağa realistdir, bu sözü ona görə deyirəm ki, onun yazılarında yaşadığı dövrün ən adi həqiqətləri, hamımızın bildiyi, təsadüf etdiyi, rastlaşdığı, amma çox zaman mahiyyətinə varmadığımız problemlər öz əksini tapır. Məmməd heç bir zaman həyata kənardan, kitablardan baxmayıb, həmişə həyatın içində olub. Onun yazıçı müşahidələri həyatın bütün künc-bucaqlarına sirayət edib, son əlli-altmış ilin Azərbaycan tipajlarını axtarmaq üçün Məmmədin əsərləri ən etibarlı mənbədir. Lap epizodik tərzdə olsa belə, onun əsərlərində təsvir olunan heç bir obraz unudulmur. Çünki Məmməd o obrazı həyatın özündən götürüb yazılarına gətirir. İkimininci ilin lap əvvəllərində qələmə aldığı «Susuz gölün sonası» və «Ağ qarğa» hekayələrində M.Oruc yeni dövrün ab-havasını elə təsvir edib ki, onun - zahirən bu qapalı insanın bu qədər həyat bilgisinə bələd olduğuna təəccüblənirsən.

Məmmədin povestlərindən də ayrıca söhbət açmaq olar. «Leylək körfəzi», «Suçu Qurban», «Ad», «Göz dağı», «Murad quşu», «Sarıköynək», «Əzrayilla görüş», «Atəşkəs yallısı» - bu povestlərin hər biri çap olunduqca ədəbi ictimaiyyətdə dərhal rəy yaradıb. Bayram Bayramov, Elçin, İsi Məlikzadə, Əkrəm Əylisli və b. yazıçılar bu povestlər haqqında xoş sözlər söyləyiblər. Hekayələri üçün xas olan o fərdi deyim tərz, «təhkiyəyi-kəlam», yüksək dil mədəniyyəti, süjetdə gözlənilməz dönüşlər, eynən povestlərinə də aiddir. Mənə ən çox maraqlı görünən Məmmədin «Sarıköynək» və «Atəşkəs yallısı» povestləridir. Birinci povestdə Məmməd ədəbiyyatımızda çox nadir hallarda təsadüf olunan bir obraz - bütün rayona qan udduran Əlizaman obrazını yaradıb. Elə bir obraz ki, bütün varlığımızla ona nifrət etdiyimiz bu insan bədii obraz kimi çox mükəmməldir. «Atəşkəs yallısı» povestinin qəhrəmanı isə bir yazıçıdır və bu obrazı seçərkən, Məmməd, bəlkə də, heç bir çətinlik çəkməyib. Məmməd bizim ədəbi mühitə çox yaxşı bələddir, yazıçıların həyat tərz, ömür-gün qayğıları, əsərlərini kitab kimi çap etdirməyə çətinlik çəkdikləri, bu qarışıq zamanədə, günlərini əsasən ev-əşik qayğılarına, uşaqlarına həsr etdikləri ona yaxşı tanışdır. Məmməd Oruc

məhz bu həqiqətləri qələmə alır və, əlbəttə, biz povesti oxuduqca ümumən keçən əsrin 90- cı illərindən bəri yaşadığımız həyatın tanış mənzərələrini sanki bir də seyr edirik. Azərbaycan ziyalılarının bir qisminin ümumiləşdirilmiş obrazı ilə tanış oluruq.

Bu Yazıçı daha qələmlə, bu qələmin ərsəyə gətirdiyi əsərlərin qonorarı ilə dolana bilmir. Məlumdur ki, indi kitab çap elətdirmək üçün gerek bir sponsorun ola. Yoxdur beləsi və Yazıçı həm də işsizdir. Müəllif onu uşaqlıq dostu Eyvazxanla qarşılaşdırır. O Eyvazxan ki, dövrən-zaman Yazıçı kimilərini işsizliyə, maddi məhrumiyyətlərə düçar etdiyi halda («Bir il idi ki, yeni qəzetlərin, jurnalların redaksiyalarında iş axtarırdı, amma uğurlu nəticə yoxdu, bu bir ildə ona qalan işsizlik haqqında yazdığı «İşsizlik» adlı povesti idi ki, onu da hələ üzə çıxarmamışdı»), onu «iş adamı» kimi məşhurlaşdırır. Eyvazxan Yazıçının halına «yanırmış» kimi «Bəyəm, mən ölmüşəm ki, sən iş axtarasan» deyir və onu öz ofisində işə götürür. Yazıçının işi nədən ibarət olacaq? «Sənin bu ofisdə işin telefonlara cavab vermək olacaq».

Paradoks deyilmi? Əsla yox! Biz iyirmi ildən artıqdır ki, bu mənzərənin şahidiyik. Ziyalılarımızın keçirdiyi acı həyat təcrübəsi artıq bizə tanışdır. Və bunun səbəbini yeni quruluşun, Sistemin mexanizmində axtarmaq lazımdır.

Belə bir fikir var ki, hər bir yazıçı, əslində, bioqrafiyasının, tərcümeyi-halının müəyyən cizgilərini yazılarına «ötürür». Məmmədin «Köçürülmə» romanı, mən deyərdim, onun öz tərcümeyi-halıdır. M.Oruc bu işıqlı dünyaya Qərbi Azərbaycanın Vədi rayonunun Böyük Vədi kəndində göz açıb. Amma sonralar ailəsi ilə birgə Azərbaycanın Jdanov (indiki Beyləqan) rayonuna köçürülüb. «Köçürülmə» romanı məhz bu deportasiyadan bəhs edir və Məmməd bütün əsər boyu yurd yerlərindən köçürülən soydaşlarımızın əzablı yollarını, faciəli talelərini, lakin hər vədə «biz yenə qayıdacağıq» inamıyla yaşayan bu insanların həyatını, məişətini, yaşayış tərzini, yaşamaq yanlışını elə ustalıqla təsvir edir ki, bu prosesi, bəlkə də, bir tarixçi bu qədər təfərrüatı ilə əks etdirə bilməzdi. M.Oruc, əslində, bütün əvvəlki əsərlərində «Köçürülmə»yə qədər yol gəlib və «Köçürülmə»də, daha sonra «Qara güzgü»də ÖZÜNÜ yaradıb. Çünki o əzablı yolu Məmməd özü keçib, «Köçürülmə»dəki Almurad da elə M.Orucun özüdür.

Azərbaycanlılarla ermənilərin «dostluğu, qardaşlığı» barədə sovet dönəmində çox təbliğat aparılıb. Şairlər bu «dostluğu» tərənnüm eləyən şeirlər yazıblar, «Kür, Araz, Ararat, qardaş olub Hayıstan-Azərbaycan» mahnısı bəstələnib, inqilabi-tarixi romanlarımızda Azərbaycan və erməni bolşeviklərinin birgə mübarizəsindən söz açılıb. Azərbaycanlı oğlanlarımızın erməni qızlarına sevgisi də bir çox əsərlərin mövzusunə çevrilib. Azərbaycan - Ermənistan ədəbi əlaqələrindən söz açan tədqiqat əsərləri yazılıb. Və hətta bir yazıda oxumuşam ki, ermənilərin Varpeti Avetik İsaahakyan bizim böyük şairimiz Səməd Vurğun vəfat edəndə deyibmiş ki, «kaş mən öləydim, Səməd Vurğun yaşayaydı». Bunlar məlum. Amma dünyada böyük Puşkinin «sən köləsən, azğınсан» deyə haqqına söylədiyi bir erməni xisləti var ki, o xislət əsrlər boyu türk qanını içməyə hərisdir; valideynləri erməni uşağı doğulanda ona «türk sənin düşmənidir» deyiblər. Şaumyanlar, Androniklər, Nicdelər, indiki Ermənistan rəhbərləri məhz bu amalla yaşayıblar və yaşayırlar.

Ancaq bu dünyada millətindən asılı olmayaraq, bir müqəddəs İNSAN kəlməsi də var... Məmməd Oruc «Qısa qapanma» romanında məhz belə bir İNSAN - erməni Edqar Lalayanı bizə tanıdır. Romanı oxuyub başa çatdırandan sonra doğrudan da inanırsan ki, ermənilərin də içində İNSAN olarmış. Əslində, Məmməd Orucun yazıçı məramı da elə bu məsələ ilə

bağlıdır - Edqarı - millətçi olmayan, yaşadığı məkanı öz Vətəni bilən bu ermənini nümunə göstərir ki, ay erməni daşnakları, baxın, ibrət götürün, O - İnsandır, sizin kimi cəllad deyil, «böyük Ermənistan» xülyasıyla yaşamır.

Məmməd Oruc 1980-ci ildən «Azərbaycan» jurnalında çalışır. Şöbə müdiridir, neçə roman, povest, hekayə onun redaktəsi ilə işıq üzə görüb.

Amma 1989-cu ildə qərara aldı ki, özünə, ailəsinə gün ağlasın, işdən çıxdı və yollandı Beyləqan rayonunun Şahsevən kəndinə. Torpaq sahəsi götürdü və başladı əkinçiliklə məşğul olmağa. Qələminə gücü çatan Məmmədin sahibkar olmağa gücü çatmadı. Bu haqda Məmməd bir povest də yazıb. Yenə qayıtdı öz doğma iş yerinə - «Azərbaycan» jurnalına.

Bu yaxınlarda M.Orucun üç romanı («Qara güzgü», «Köçürülmə», «Qısa qapanma») kitab halında çapdan çıxıb. «Mübarəkdir» - deyirik. Məmməd həmin kitaba özü də son söz yazıb və şəxsən mən - Məmmədin daimi oxucularından biri və ədəbiyyat adamı kimi bu son sözle qətiyyənlə razılaşıram. Yazır ki: «Mən yazıçı ola bilmədim. Zaman-zaman haqqımda deyilən epitetlər indi mənə daha çox qülsə gətirir. Bəli, mən yazıçı ola bilmədim, amma ümidvaram ki, «Oyun havası» və «Susuz gölün sonası» hekayəm dünya çapında hər hansı mötəbər ədəbi yarışmada mənsub olduğum xalqa başıucalıq gətirər. Daha nə isə yazacağıma ümidli deyiləm. Amma yadımdadır, 60- dan sonra da belə bir duyğu yaşamışdım».

Bizsə deyirik: keçib gedər, Məmməd! Sən əsl yazıçısan. Yadımdadır ki, T.Kalyagina sənə əsərlərini tərcümə etmişdi. Bir dəfə o, bizim redaksiyaya gəlmişdi, deyirdi ki, Məmməd Azərbaycanın ən istedadlı yazıçılarından biridir. Bunu təkcə onun dilindən yox, Azərbaycanın üzde olan ən görkəmli ziyalılarından da dilindən eşitmişəm. Sadəcə, sənə əsl qiymətin verilməyib. Daha nə deyim?

Yetmiş yaşın mübarək, yetmiş ilin Məmməd Orucu!

Vaqif YUSİFLİ

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

♦ P o e z i y a

Murad KÖHNƏQALA

"SƏRBƏST QƏZƏLLƏR" SƏRGİSİ

Aşiq oldur ki,
heyran olduğun bilməz,
özünə heyran olan
içində şeytan olduğun bilməz.
Bir gün qəzəblənib də
asdırar padşah öz şairini,
əyanlar təzim edib
saqqal əyər bu əmrinə.
Yazıq padşah,
qəzəbində nöqsan olduğun bilməz.

Zahid, nə dersən,
məscidə getdim,
başmaq oğurlamaq keçdi könlümdən.
Onda bildim,
kim ki, namaz qılar,
şəraba qurşanmaz -
müsəlman olduğun bilməz.

Doğulmamış neçə oğul var
ana bətnində -
Yusif kimi zülmətdə.
Dərviş, neçün, heç kimsənə
haçansa qul kimi
bazara çəkiləcəyini,
ya haçansa
Misirdə sultan olduğun bilməz?!.

* * *

Şaftalı çiçəyi düzülər
təzəcə eşqə düşmüş qızın
ahının üstündə.

Qırmızı...
Bişmiş...
Kərpic türmələr...
Cəftələrin get-gəlində
qapıların cırıq dabanlarında
çalınan
dəmir simfoniylər altında,
çürüyür oğullar
özgə günahının üstündə...
Zahid,
versəydin mey içərdim
(fəza müstəvisinin N kəsiyində)
o namazgahının üstündə.

Mən bir danışan kəlləyəm, Dərviş,
Zamanı dost bilib
inamın üstünə qoydum başımı.
Çox ucuz -
bir çörəkpuluna vuruldu boynum,
Bir abbasıdan ötəri, dostum,
dörd şahının üstündə!

* * *

Ey göydəki quş səsi,
mənim halımı
yerdəki bu insanlara izhar et!
O incə fırçanı
batırıb da öz səsinin
yeddi rənginə,
çək mənim pozulmuş portretimi.
Var et,
yenidən məni var et!

Ey quş dimdiyi,
dimdiklə mənim bu qandalımı
dimdiklə, dimdiklə, dimdiklə,
təkrar et, təkrar et, təkrar et!

Ya Dərviş, haqq budur ki,
insanlar içində haqq axtardıqca
yüngül olarsan,
gündə bir geymə atarsan əynindən.
Lüt qalanda bilərsən ki,
haqqa çatmısan.
Bəsdı,
bunca özünü az xar et,
xar et, xar et!..

* * *

Çıxarıb da başmağını
gircəyin bu saraya,
çox boylanma qapısında,
könlüm sən kimi mehmanə açılmış.

Xatirə zalında
yasəmən rəngində bir kinoya bax:
Səkkizinci sinif,
parta arxası,
bir qız əyilir sənə,
dağılır saçları sənın həndəsə dəftərinə,
(düzbucaqlı üçbucağın katetlərinin dibinə.)
Bəlkə, bir qəsddi bu,
bəlkə də, saçından şənə açılmış...

Çoxdandı qeybə getmişdi
məmləkətdən bir şair.
Dərviş,
yenə hardan peyda oldu bu,
olmaya, zəncirdən divanə açılmış?!

DƏRDALGİN

(həblərdə)

Ey günəşli yurdun şərqli insanı!
Nə vurulmusan bu qəmlərə,
nə əzizlərsən öz dərdini?
Dərd-bələdan həzz alırsan,
manyakmısan?
Sənə verilən o işıq ömür
Uçub gedir bir ox kimi
Adam da bu qədər dərdə olarmı?

Köynəyin cırıqdı? - cəhənnəmə ki,
bir az da cırıq göz!
Dişin yoxdu, pulun yoxdu -
mırıq göz!
Dabanı sürtülmüş, üstü sökülmüş
su buraxan o ayaqqabınla
bir təpik ilişdir dərdin dalına,
getsin öz işinin-dərdinin dalınca.

Evin yoxdu - nə olsun ki?
Vağzallara,
binaların damına nə gəlib?
Belə şeydən dərd yonub, qəm düzəltmə!
Pulun yoxdu? - bir az da ac göz.
Ac-yalavac gəzməkdən
xoşbəxt və gülməli
bir şey varmı dünyada?..

Ac-acına
küləkli küçələrdə veyillənmək,
boş şirə qablarını,
su qablarını
təpikləmək dərd çəkməkdən pisdimi?

Tutalım, evlənmişən,
evdə uşaqların var,
pulun az, məvacibin yox -
noolsun?!
Qazıb-qazıb dərd çıxartma bundan,
qoy bir az da az yesin arvadın,
bir az da arıq olsun,
bir az da kasıb geyinsin!
Oğlun keçənlik şalvarını geyinsin,
bir az da gödək olsun.
Qızının köhnə ayaqqabısının
sökülmüş yerlərini özün tik.
Sən sapı dişinlə dartdıqca
uşaqların gülüşəcək.
Necədi, gözəl deyilmi?
Təki arvadın sevsin səni!

Qonşu uşaqları bahalı geyər-
özləri bilər.
Qonşu arvadları xəz geyər,
qızıl taxar-
özləri bilər.

Onda var, səndə yoxdu-
noolsun ki?
Səndə var, onda yoxdu-
noolsun ki?
Dərdə çevirmə,
zəhrimara döndərmə bunu!
Qoy gülsünlər sənə,
gülüb-gülüb, axır, yorulacaqlar.

Ömür axır işıq kimi!
Arvadın həmişə narazıdırsa,
dırsa, dirsə, dursa,
fikirləşməyə dəyməz,
ayrıl getsin, boşa getsin!
Uşaqları dərd eləmə,
bura bax,
yenə dərdə taxılma!
Onları əvvəlkindən də
gözəl böyüdəcəksən...

Tutalım, bir işdi, düşdün türməyə.
Noolub,
özünü tütün kimi büküb çəkirsən,
iri, ağır fikirlərin
hambalına dönmüsən,
küncərdə büzüşüb
üzünə əlavə qırıq yonursan.
Gözüm aydın,
noolsun haqsız tutulmusan?
Nə üçün qan qusmalısan?
Döyəcəklər - döz gülə-gülə!
Söyəcəklər - döz gülə-gülə!
Bıçaq soxmaq lazımdısa kiməsə
fikirləşmək lazım deyil,
ordaca sox!
Güllələmək lazımdısa,
güllələ yerindəcə!
Səni də güllələyib yorta bilərlər,
sən də ölməlisən, heç dərd eləmə!

Ömür axıb gedir işıq misalı.
Axtmaq kimyagərlər kimi
hər şeyi dərdə-qəmə çevirmə!

Qəmli-qəmli oxuyub
muğamda zarıyırsan,
bu cavan yaşında nə qarıyırsan,

maymaqmışan?
O qoca qəzələ nə kərkinirsən,
manyakmışan?
Tüpürüm sənin o dərdli şeirinə,
tüpürüm sənin dərdə aşıqlıyınə!
Həyata gəl!
Həyata gir!
Nə göllənirsən?
Nə iylənirsən?

Ömür axıb gedir işıq misalı.
Dərdin-qəmin-vərəmin
dalına bir təpik!
İşıqlı dünyada onların
hörməti yoxdu bir qəpik...

QARPIZ PLANET

mənim gözəl planetim
mənim qəddar planetim
zarafat-zarafat
altı cür qitən var
dörd okeanın
əlimiz çatmayan avropaların
gücümüz çatmayan amerikalının
göydən sənə baxan ulduzların var
günəşin ayın var buludların var
ozon dəliyin var vecinə alma
fırlanırsan yırğalana-yırğalana
ağnayırsan diyirlənə-diyirlənə
qara afrikan var zəncilərin var
türmələr qandallar zəncirlərin var
restoran-barların cəngəlliklərin
meymunu çıxışı cəngəlliklərin

mənim gözəl planetim
yol gedirsən yetim-yetim
kətan köynəklərin dar yubkaların
cinsin velvetin
şümal baldırlara dik məmələrə
modalı geyinən gözəl qızların
idbar qarılının səy kişilərin
rokların replərin popun cazların

ac insan sürüsü tox biznesmenlər
qulağı birkalı aborijenlər
şəhərlər dənizlər qəbiristanlıqlar

ağaclar daxmalar otlar cücülər
uşaq bağçaları doğum evləri
məktəblər kitablar dəftər qələmlər
raketlər mərmilər gözəl bombalar
torpaqdan toxumlar qəfil dombalar
qalxanlı nizəli rəngli muzeylər
əsrlər eralar və mezozoylar
bölgələr ölkələr prezidentlər
uyuyur mumiyalı məğrur fironlar
müqəddəs kitablar dinlər ayinlər
futbollar şahmatlar dürlü oyunlar
yellənə-yellənə sən fırlanırsan
şellənə-şellənə sən hərlənirsən

özümüz də burdayıq
ömrümüz də burdadı
tanrı da burdadı
şeytan da burda
cənnət-cəhənnəm də sənə hərlənir
səninlə fırlanır
keçmişlər indilər və gələcəklər

alimlər şairlər hamsı sənindi
romanlar şeirlər hamsı sənindi
başının üstündə külək səsləri
ah-nalə səsləri gülmək səsləri
heyvanların yeyir biri-birini
insanların yeyir biri-birini

mənim gözəl planetim
mənim qəddar planetim
kəcrəftar planetim
fırlanırsan hərlənirsən özün üçün
mən də səni hərləmirəm özüm üçün!

◆ H e k a y ə l ə r

Vəfa MÜRSƏLQIZI

“EKLER”

Yerim isti və rahat idi. Dayanacaqda duranda soyuq lap məni əldən salmışdı. Payızın sonlarında bəzən lap qış soyuğu olur. Buza dönmüş vücudum indi dolu avtobusun insan nəfəsi ilə isinmiş havasında qızdıqca kefim kökəlirdi. Ürəyimdə gülürdüm özümə, çünki bu an həтта qərribə bir xoşbəxtlik hissi də keçirirdim. Demə, insan mazut iyi verən balaca, dar bir avtobusda belə xoşbəxt ola bilirmiş. Yanımda oturan oğlan öz oturacağından əlavə mənim də oturacağımın yarısını tutmuşdu. Göz altdan ona baxdım. Hündür boyu və azca dolu bədənə vardı. Qara, ilıq ifadəli gözləri, yaraşıqlı üz quruluşu nəzəri cəlb edirdi. Məndən fərqli olaraq, daha hərəkətli və yumşaq idi. Mən çox arığam və həтта arıqlığımdan arada lap narahat da olurdum. Utana-utana düşündüm ki, bu vəziyyət, deyəsən, ürəyimcədir. Oğlandan gözəl parfüm qoxusu gəlirdi. İsti, yumşaq, ətirli yol yoldaşımın yanından durmaq istəmirdim. Bu, qərribə və mən yaşda bir qız üçün qəbahətli görünən bir hiss idi. Amma bu belə idi. Nədənə, mənim kişi tayfasına cox da etibarım yoxdur. Arada həтта qızlar məni lağa da qoyurdular. Çünki hələ bu vaxta kimi ciddi bir münasibətim olmamışdı. Adətən bizim universitetin qızlarının əksəriyyəti cəmisə bircə semestrədən sonra mütləq özlərinə sevgili tapırdılar və bu sevgililəri son kursa kimi tez-tez dəyişirdilər. Amma, insafən, sevgisinə sədaqətli olanlar da vardı. Mən isə tamam başqa cür düşünürdüm. Heç vaxt ailə qurmaq istəmirdim. Bu qəti qərarım idi və bu qərarı kimse ilə müzakirə etməyi sevmirdim. Gələcək həyatım haqqında qurduğum planlarda magistraturaya daxil olmaq vardı. Elmlə ciddi-ciddi məşğul olmaq istəyirdim. Bircə ərə getmək haqda düşüncələrimin içində heç bir arzuya, istəyə, təşəbbüsə rast gəlməmişdim. Ümumən mənə elə gəlirdi ki, ailə mənlilik deyil. İndi isə yanımda oturan bu yaraşıqlı oğlanın hərəkəti elə bil günəşin yazda dağ başında qalmış qarı əritdiyi kimi məni əridirdi. Cox rahat idim və bu yolun bitməsini istəmirdim. Artıq qaranlıq qovuşmuşdu. Buzovna avtobusunda bu vaxtlar adam cox olur. Mən qaranlıqda yol getməyi sevirəm. Dərsdən adətən gündüzlər çıxıram və nadir hallarda bu vaxta qalırım. Bu gün də ləngimişdim. Avtobusun şüşəsindən qaranlıq, həzin payıza baxıram. Gecənin qaranlığı ulduzları ovucalayib içirdi. Gecə avtobusun pəncərəsindən əksimə baxmaq mənim xoşuma gəlir. Belə olanda daha gözəl görünürəm elə bil, kirpiklərim daha uzun, profilim isə qüsursuz görünür. Çölü bəhanə edib bayaqdan şüşədən oğlana da tamaşa edirdim. Oğlanın başı telefonundakı oyuna qarışmışdı. Qulaqlarımdayıq qulaqcıqdan birbaşa beynimə işləyən həzin musiqi məni lap məst eləmişdi. Birdən oğlanın telefonu zəng çaldı. Sakitcə telefonu açdı. Ona cox yaxın

oturduğumdanmı, içəridə səssizlik hökm sürdüyündənmi və ya sadəcə, ordan gələn səsi eşitmək, dinləmək marağımın çoxluğundanmı, səs, bir az asta da olsa, mənə çatırdı. Nazik, məlahətli bir qadın səsi idi.

-Canım, axşamın xeyir. Nətersən? Hardasan?

-Salam, az qalib çatmağıma. Nə bişirmisən?

-Balıq bişirmişəm balama, axı, sən sevirsən balığı.

-Sənin əlindən zəhər də içərəm ay qız! Gələndə nə alım, evdə çörək var?

- Çörək var, şirniyyat al! Nəse yaxşı bir şey, tort ya pirojna.

-Ay daa, bunu edə bilməyəcəm ey, mən artıq avtobusa oturmuşam, yolu da yarılamışam.

-Canın sağ olsun. Tez gəl!

Əlimdəki balaca torbada pirojnalar vardı. Bayaq almışdım dükandan. "Ekler" Mosunun ən çox sevdiyi pirojnadır. Mosu mənim bacım oğludur. Adı Müslümdür, Mosu deyirik. Oğlan evliymiş deyə bir az məyus oldum. Amma hiss elədim ki, karyera qurmaq həvəsim əməlli-başlı öləziyir. Mən də ailə istəyirdim. Bir anda gözlərim önünə illərlə qan-tər töküb qazanacağım elmi nailiyyətlərin əvəzinə balaca bir ev, o evdə ağ süfrə salınmış bir masa, masanın üstündə buğlanan balıq, təzə çörək, şirniyyat gəldi. Budur, mən evvanda dayanmışam, həyat yoldaşımı gözləyirəm. Qapı döyülür və mən onun qabağına qanadlanıram. Sanki bu səhər yox baş-altı gündür ayrılmışıq. Mən onun boynuna sarılıram və... Bu mənzərədəki oğlanı isə nədənsə bayaqdan yanımda oturmuş qəşəng yol yoldaşım kimi təsəvvür etdim. Gözlərim yenə utana-utana şüşəyə zilləndi, onun yaraşıqlı pofili, üz quruluşu bu dəfə gözüme daha gözəl və fərqli göründü. Ürəyimdə qərar verdim ki, düşəndə pirojnaları ona verəcəyəm. Qoy aparsın evinə, bu axşam süfrələri şirniyyatsız qalmasın. Mən xəyal aləmindəyəkən onun telefonu yenə zəng çaldı. Həzin melodiyası vardı telefonun. Oğlan telefonun ekranına bir xeyli tərəddüdlə baxdı. Sonra köks ötürüb, nəhayət ki, "yes" düyməsini basdı.

-Alo, hə.

-Hardasan? Gec gələcəksən?

-Hardayam, kefdə, toyda, bayramda, ay qız, harda olacam, işdəyəm. Səhər-səhər müdir gəlib abırdan saldı bizi. İndi oturmuşuq sənədləri tökmüşük qabağıma, qaydaya salırıq. Bezmişəm, vallah! Yalan deyən heç kişi deyil, bircə sizə görə bu zəhirmara qalmış işdə duruş tuturam. İt oğludur yoxsa bu xarabada bircə gün işləyən.

-Əsəbiləşmə, Rauf, biz çörək yemək istəyirdik. Zəng etdim ki, tez gələcəksən-sə, səni də gözləyək.

-Nə bişirmisən?

-Balıq.

-Nə? Sən bilmirsən ki, mənim zəhləm gedir balıqdan? Ehh... nə isə, onsuz da mən gec gələcəm, bəlkə, heç bu gecə gəlmədim də. Siz yeməyinizi yeyin.

-Orxan yatmır, deyir atam məni öpməsə, yatmayacam.

-Dəstəyi ver ona.

-Ata, hardasan? Ata mənə ququq geti. Ata mən maçı eləməy istəyirəm səni. Mama dedi tez gəl. Gə də...

-Oğlum, sən yat, ata gecə gəlib səni maçı eləyəcək. Sənə ququq da gətirəcəm, yaxşı? Yat!

Mən elə bil avtobusun oturacağına yapışmışdım. Ürəyim qalxırdı. Birdən - birə avtobusun içərisi mənə xəfə və basırıq göründü. Yaxamı açdım, üzümü şüşədən qaranlıq payıza tutdum. Ağlağan payıza, həzin payıza, dərdli payıza; ağlamaq keçdi ürəyimdən. Gözlərimin önünə bayaqki mənzərə gəldi. Həmin otaq, həmin masa, ağ süfrə, amma soyumuş balıq və pəncərə ömündə payıza ağlayan qadın. Bu qadın bir az mənə bənzəyirdi, bir az da bizi illər öncə atıb getmiş atamın yolunu illərlə gözləyən, gecələr yatağında ağlayan anama. Və mən qəti qərar verdim: mən o pəncərənin önündə ağlamayacaqdım! Başımı yenidən qaranlıq pəncərəyə tərəf

çevirdim və payızın da mənimlə birgə ağladığını gördüm! Yağış yağırdı. Yağışın damlaları şüşə boyu süzülürkən oğlanın əksi sanki, gözəgörünməz xətlərlə para-para bölünürdü, xırdalanır və eybəcərleşirdi. Hövllə çevrilib oğlana baxdım və təlaşla hiss etdim ki, o, mənim fotosəkillərdən, yaddaşımdakı dumanlı xatirələrdən tanıdığım atama bənzəyir. Pirojnalrı sinəmə sıxdım, Mosu cox sevirdi “Ekler”i. Buzovnaya çatanda oğlan düşdü, mən isə hələ bir dayanacaq da getməli idim.

SƏS

Sumqayıtın daş bazarının yaxınlığındakı dayanacaqdan “20 Yanvar” dairəsinə qədər çox rahat gəlirdim. Burdan taksilərə oturub yolu, demək olar ki, bir göz qırpımında yarılayırdım. Amma əsas məsələ məni instituta aparan marşrut avtobusuna oturanda başlayırdı. Dəqiqəbaşı düşdüyümüz tıxaclar, səhər çağı əsəbi və gərgin insanlar adamı yorurdu. Mənim elmə elə bir həvəsin yoxdur, əslində, lakin orta məktəbi pis oxumurdum deyə, ali məktəbə qəbul ola bilməşdim. İndi də, belə də, cəndərdi gedirdim hər gün. Amma son zamanlar çox həvəslə getməyə başlamışdım dərsə. Hətta səhərlər xüsusi bir şövqlə hazırlaşib evdən çıxırdım. Səbəbi o idi. İndi, yəqin, hamı başa düşdü ki, söhbət ya cavan bir qızdan, ya da bir oğlandan gedir. Mən bu əhvalatı onun gözlərindən başlamalıydım əslində. Onun isti gözlərindən. Əlbəttə, bu “isti göz” deyilən əcaib ifadə hamıya qəribə gələcək. Çünki göz qara, ala, qıyıq, iri uzaqbaşı, çəp ola bilər. İsti ola bilməz, axı. Amma o qızın gözləri isti idi, məhz isti. Qışın çilləsində o gözlərə baxanda adamın ürəyinə elə bil nəsə axırdı və bu süzülüb axan nə idisə, məhz ilıq, isti idi. Ona ilk dəfə N saylı marşrutda rast gəlmişdim. Bu marşrut, adətən, dolu olardı. İllah da səhər çağları ilə axşamın pik vaxtlarında. Bu vaxta qədər cox qız görmüşdüm həyatımda, coxunu da “sevmişdim”. Əgər buna sevgi demək olardisa. Tez-tez vurulardım. Bu vurğunluqlarım da adətən bir həftədən iki üç aya qədər sürərdi. Amma bu vaxta qədər məni belə tilsimləyən birinə rast gəlməmişdim. O qızın gözləri sanki danışırı, söhbət edirdi. Əslində, elə də böyük, cazibəli, adamı valeh edən deyildi bu gözlər. Sadəcə, çox doğma və mehriban baxışları vardı. Azca qıyıq, açıq şabalıdı rəngli, məsum baxışlı bu gözlər nədənsə mənə cox xoş gəlmişdi. İlk tanışlığımız da avtobusda olmuşdu. Mən ondan əvvəl avtobusa qalxdım, adətim üzrə arxa yerlərdən birində əyləşərdim. Nə yalan deyim, dərsdən yorğun-arğın cıxdığım vaxtlarda qalxıb kiməsə yer verməyə heç həvəsin olmazdı. İllah da tər iyi, yemək qoxusu, tünd ətir iyi verən adamların arasında dayanıb, qadınların sanki onları yeyəcəkmişən kimi səndən özlərini qorumalarına dözmək çətin olur. Amma o gün arxa yerlər tutulmuşdu deyə, mən ilk rastıma çıxan oturaçağa əyləşdim və bu zaman onu gördüm. Müəllim önündə ayağa duran şagird kimi tez qalxdım, yerimi ona təklif etdim. Qız sakitcə keçib oturdu, birçə dəfə gözlərimin içinə baxdı və susdu.

Sonrakı günlərdə tez-tez qarşılaşırdıq. Bəzən o, məndən əvvəl gəlirdi dayana-çağa, bəzən mən ondan əvvəl. Amma nə olursa - olsun bütün günü onu və onun doğma simasını düşünməyə bilmirdim. Məncə o da anlamışdı ona olan marağımı və deyəsən, onun da mənə qarşı nəsə bir marağı, rəğbəti var idi. Bunu onun baxışlarından duyurdum. Mehriban, isti və kədərli nəzərlərindən. Adətən o şüşə tərəfdə oturmağa çalışardı və yol boyu şüşədən şəhərə tamaşa etdikcə gözlərində təsvirəgəlməz, dərin bir kədər dolaşardı. Mən, qızları görəndə bülbül kimi ötən, məktəbin ən gözəl qızlarının nəzər diqqətində olan oğlan, indi iki ay idi bu qıza bir kəlmə də deyə bilmirdim. Hər gün məndən bir dayanacaq qabaqda düşürdü. Mən də onu şüşədən izləyir, küləyin arxasında oynatdığı, arabir dəyirmi göyçək çöhrəsinə dağıtdığı saçlarına baxırdım. Ürəyim düşüb onun ardınca getsə də, ayaqlarım getmirdi. Bir dəfə avtobusdan düşdüm və qızın ardınca getdim. Məncə, o, niyyə-

timi anlamışdı və yeyin addımlarla getməyə çalışaraq aramızdakı məsafəni artırmağa cəhd edirdi. Məndən qaçırdı sanki. Arxadan ona çatdım və səsim titrəyə-titrəyə salam verdim. Qız başını belə qaldırmadı, cıqırını belə çıxarmadı, sadəcə, addımlarını bir az da sərt atdı. Az sonra ona başqa qızlar da qoşuldu və mən çar-naçar geri qayıtdım. İndi mən nəyin bahasına olursa - olsun bu qərribə, naməlum qızla evlənmək istəyirdim. Təsəvvür edirsiniz, evlənmək; mən - üçüncü kurs tələbəsi tanımadığım bir qızla evlənmək istəyirdim. Bu sevdə məni elə dəli eləmişdi ki, gecələr yuxum da ərşə çəkilməmişdi. Hətta tətil günlərində, istirahət günlərində belə evdə duruş tuta bilmirdim. Elə bil göbəyimi o dayanacaqda basdırmışdılar. Amma bütün bu əhvalatda nəse çatmırdı elə bil. O çatmayan nə idisə tapa bilmirdim. Qızı imkan daxilində hər gün görürdüm, dindirə bilməsəm də vurğun baxışlarımla ötürürdüm. Dəliyə dönmüşdüm, ilahi, insan necə dərin bir sevdaya düşə bilmiş. Qızın gözlərini, baxışlarını, hərəkətlərini kiçik fraqmentlərlə xatırlayırdım. Hər bir detal mənə elə əziz, elə doğma idi ki, sanki bu qızı illərdən bəri tanıyırdım. Amma yenə nəse, nəse çatmırdı bu əhvalatda. Sanki yaddaşımdan silinmiş nəyisə bərpa etməyə çalışırdım, amma bacarmırdım. Bir gecə qərar verdim, sabah mütləq qızın oxuduğu yeri öyrənəcəm. Heç olmasa ikicə kəlmə kəsəcəm onunla. Səhər qalxdım, geyinib kecindim, evdən çıxdım. Elə bir halda idim ki, sanki dağ dağ üstə qoymağa ya da əksinə Fərhad kimi Bisütunu yarmağa gedirdim. Xoşbəxtlikdən dayanacaqda çatan kimi onu gördüm. Xeyli yol getdik, onun dayanacağına qədər. Düşdü, mən də ardınca düşdüm. Hündür bir binaya çatdıq. Şəhərin bu səmtində olmamışdım heç zaman. Bura, təbii ki, məktəb binası idi. Sadəcə bir az ucqarda yerləşdiyindən heç zaman rast gəlməmişdim. Qız onu izlədiyimi başa düşmüşdü yenə və az qala qaçaraq addımlarla binaya girdi. Ağacların altında bir az ləngidim və yaxınlaşmaqda olan bir qadından buranın hara olduğunu soruşdum. Qadın sakit bir tərzdə: "Bura qüsurlu insanlar üçün, lal-karlar məktəbidir, oğlum" - dedi. Elə bil başıma bir vedrə qaynar su əndərdilər. Yalnız indi o çatmayan detallı tapa bildim. Sən demə, mənim macəramda çatmayan səs imiş. Mən dayana bilməyib ağacın altında oturdum və başımı əllərim arasına aldım. Onun isti gözləri və susqun dodaqlarını düşündüm. Bir ömür boyu bu sükutu daşıya biləcəkdimmə? O an anladım ki, məndən cəngavər olmayacaq bu qız üçün. Qalxıb asta-asta ordan uzaqlaşdım. Mən məğlub olmuşdum, sükuta yenilmişdim.

QABYUYAN

Qapının açılmağıyla cüssəli kişi bədəninin tirtap dəhlizə yığılmağı bir oldu. Qapını açan arıq vücutlu, üzgün, sarıbənz qadın (anası) heç vəchlə üstünə tullanan bu yükün ağırlığına tab gətirə bilməyəcəyini anlayıb sadəcə kənara çəkilməklə kifayətlənmişdi. Atası gupbultu ilə sərilidiyi yerdən qalxmağa çalışaraq fasiləsiz söyüş söyür, ağzına gələni dörd bir tərəfinə yağdıra-yağdıra eşələnirdi. Nəhayət, divardan tutub birtəhər ayağa qalxdı.

-Tfu, köpəy oğlunun qızı, it qızı it, qapını niyə gec açırsan? Heyvanın törəməsi, bu saat səni it küçüyü kimi əzəcəm.

-Əl çək, Səmid, rədd ol, get yat. Yenə harda zəhirmarlanmısan?

-Sən qudurmusan? Bu nə danışığıdır mənimlə danışırısan, az? Əccəb eləyirəm içirəm. Sənə qalmayıb, dədəvin puluynan içirəm?

Son cümlənin ardınca ədəbsiz, təhqiramiz söyüşlər yağmağa başladı. Bu söyüşlərin yarısı anasına, qalanı isə anasının valideynlərinə ünvanlanmışdı. Atası bütün qüvvəsi ilə baş işlədib adamın ən möhkəm təhqir oluna biləcəyi bütün nöqtələri tapırdı. Ən müqəddəs varlıqların adını mümkün qədər çox çəkməyə çalışırdı və xüsusi ehtirasla ölmüş əzizləri də xortladırdı. Kişi özünü bir ayağı sınmış, elə özü kimi ayaq üstə güclə dayanan masanın yanındakı oturmağa saldı.

-Kül zamanənin başına, off... bu nə zamanədir, bu nə yaşayışdır. Köpəy uşağı hamısı xarici maşında gəzir. Tfu, hamısı villada yaşayır. Pah atonan, bu nədi ə? Burda camahat acından qırılır ey..

Başa düşə bilmirdi ki, başqalarının yaxşı güzəran keçirməsinin atasının heyvan kimi içməsinə nə dəxli var. Guya millət acından ölsə, onun atası içməyəcək? Gözünü açandan onu belə görmüşdü və hərdən özünü məcbur edirdi ki, onun ayıq vaxtını təsəvvür etsin, amma bacarmırdı. Kişi bir az çərənləyib yatmağa getdi. Qadın köks ötürüb rahat nəfəs aldı.

Ona qaranlıq qalan bir məsələ vardı, atası içkiyə pulu hardan tapırdı? Vaxt olurdu ki, evlərində yavan çörək belə olmurdu yeməyə. Bir ara anası qonşulardan güya toyuqlara vermək üçün quru çörək yığardı, amma heç kim bilməzdi ki, bu çörəyi axşamlar çayla isladıb oğlu ilə bərabər yeyir bu qadın. İnsafən bu çörəyin içində bəzən yumşaq bulkalar, çox da, köhnə olmayan çörəklər olurdu. Amma bir dəfə lap xəcalət çəkdi. Nərgizin anası(Nərgiz qonşunun qızı idi, onunla bir sinifdə oxuyurdu) onlara bir xeyli şirinçörək verdi ki "toyuqlara" versinlər. Dedi ki, sabah kəndə gedirlər iki günlüyə, qalıb zay olacaq. O, bu şirinçörəkdən bazar ertəsi məktəbə apardı. Nərgiz dəhlizdə uzun-uzadı onun əlindəki çörəyə baxanda qızın nəse təxmin etdiyini başa düşüb qıpqırmızı qızardı. Məktəbdən acığı gəlirdi. Sinifdə uşaqların hamısı imkanlı balası olmasa da, hər halda, onların günündə yaşayan da yox idi. Axşamlar və səhərlər məktəbin heyətində maşın əlindən tərpənməyə yer olmazdı. O isə piyada gəlməyi bir yana qalsın, paltosu olmadığından sinfə həmişə küçədə qalmış balaca pişik balası kimi islanmış girirdi. Sinif yoldaşları onun ailə vəziyyətini bilirdilər və bu da onu daha çox sıxırdı. Bir dəfə müəllimə şəhid ailələri üçün Novruz xonçası düzəldirdi. Hərədən bir şirniyyat gətirməsini xahiş etdi. Ona çatanda isə, yarızarafatla:

-Asif, sən gətirmə, sizin özünüzə yardım eləyən lazımdır, dedi.

Amma gerek müəllimə belə deməyirdi. Onu çox utandırdı müəllimə. Tez çevrilib Nərgizə baxdı. Nərgiz eşitdimi, görəsən? Müəllimə hündürdən demişdi bu sözləri və Nərgiz gerek kar olaydı ki, eşitməyirdi.

Bir dəfə də möhkəm yağış yağdı. Dərstdən çıxıb evə gedirdilər. Nərgizin çətri yadından çıxıb evdə qalmışdı deyəsən. O, nazik pencəyini çıxarıb qızın başının üstünə tütüdü, qız etiraz etmədi. Heç beş addım getməmişdilər ki, qarşılarında Elşəngilin maşını dayandı. Elşənin anası:

-Ay Nərgiz, qızım, gəl otur, səni də aparaq, evə gedirik, - dedi.

Gecənin bir aləmi atası oyandı. Deyəsən, öyüyürdü. Mal böyürtüsünə oxşayan səsi bütün evi başına götürmüşdü. Anası qaranlıqda sakitcə uzansa da, yatmadığı hiss olunurdu. Aramla qırılan kirpiklərinin səsi elə bil zəng səsi kimi adamın qulağına batırdı. Səhər dərstdən gələndə anası evdə yox idi. Atası yenə hardasa içib gəlib uzanmışdı. Acmışdı, amma artıq belə yarıac, yarıtox vəziyyətinə alışmış olduğundan əhəmiyyət vermədi. Axşama yaxın Zəminə evə qayıtdı, əlində selofan torba vardı. Deyəsən, bazarlıq eləmişdi. Axı, səhər pulları yox idi. Hətta məktəbə avtobusla getməyə iyirmi qəpik verə bilməmişdi ona. Anasının qapıdan girməsi ilə atasının divandan qalxıb ona bir şapalaq çəkməsi bir oldu. Yazıq qadın səntirlədi, əlindəki torba yerə düşdü. Nəse çaqqıldadı, deyəsən, yumurta idi. Anası əli ilə üzünü tutub:

- Niyə vurursan, başına hava gəlib? - dedi.

-Əccəb eləyirəm, itin qızı, saatdan xəbərin var? Hansı cəhənnəmdəsən səhərdən? Mənim başım belə qeyrətsizlik götürməz.

-Nə gicləyirsən? Nə qeyrətsizlik?

-Özün yaxşı bilirsən. Allah bilir kiminlə hansı oyundan çıxırsan. Boşayacam səni.

-Cəhənnəmə boşə, güya ərlək eləmişən bu vaxta kimi mənə?

Atasının gözləri bərəlib hədəqədən çıxdı. Bir şillə də yapışdırdı arvadına, amma bu birtərəfli boks oyununu yarıda kəsməli oldu, çünki içkinin zəiflətdiyi vücu-

dunu güclə saxlayırdı. Anasına baxdı, həmişə döyüləndə ağlayardı. Amma indi gözündən bir damla da yaş gəlmədi. Sadəcə, qurbanının üzünə baxan ov kimi dik, nifrət dolu nəzərlərlə ərinə baxdı. Əslində, qadın ağlamağı tərgidəndə qorxulu olur. Qadını qadın edən onun göz yaşlarıdır. Qadın təhqirdən ağlamırsa, demək ki, könül dünyasının sonudur. Anası qapının ağzındakı torbanı götürüb məbəxə keçdi. Salamət yumurtaları seçdi, kənara qoydu. Torbadakı qırıq yumurtaları atmaq əvəzinə boşqaba tökdü və sınımış qabıqlardan təmizlədi. Ona tərəf boylandı:

-Acmısan?

-Yox, məktəbdə uşaqlarla yemişəm.

Yalan danışdı, əslində, dünən günorta yediyinin üstündə idi. Amma ac olduğunu boynuna almağa utanırdı. Bir azdan qayğanaq yeyirdi, atası da stolun o başında bayaqkı söhbət olmamış kimi oturub arvadının guya namus bədəli olan qayğanağı içəri ötürürdü.

Son günlər anası səhər çıxıb axşam dönürdü. Gələndə də əlində mütləq bazarlıq olardı. Atası eyni sözü hər gün deyirdi və artıq o da arabir şübhələnməyə başlamışdı. Amma anası ilə göz-gözü gəlib, onun əzab ifadə edən sifətini görəndə, düşüncələrindən xəcalət çəkirdi.

Həmin gün saat on iki ilə bir arası dərstdən evə qayıdanda həyətdə çoxlu adam gördü. Qərribə burası idi ki, bu adamların çoxu qohumlarıydı. Atasının illərlə qapılarını açmayan dayısı və dayıuşaqları, hardasa vəzifədə işləyən doğma əmisi də burada idi. O, yaxşı bilirdi ki, bu qəbildən olan qohumlar ancaq toylarda və hüzdə gəlirlər adamın qapısına. Toy olmadığını dəqiq bildiyindən, demək, bir variant qalırdı. Ürəyində Allaha yalvarmağa başladı ki, anasına heç nə olmasın. Adamları yarıb irəli gələndə torpağa arxası üstə sərilmiş atası deydi gözüne. Daha doğrusu, atasının sapsarı saralmış, qaxac olmuş nəşi. Axşamdan bərk sərxoş olan Səmid küçədə yıxılıb qalbmış və elə burda da onu don vurubmuş. Key-key əyilib bu arıq, ordları batmış, saralmış sifətə baxdı. Bu üzde birçə dəne doğma, əzizi cizgi tapmağa çalışdı ki, heç olmazsa o cizginin havasına göz yaşı töksün. Amma nə illah elədisə, bu çuxura düşmüş, qapalı gözləri olan adama qarşı içində atalıq sevgisi oyada bilmədi. Başını qaldırıb anasını axtardı, amma anası yox idi ətrafda. Qonşular pıçıldaşırdılar ki, biabırçılıqdır, ərinin ölüsü qalıb ortada, bu isə, Allah bilir, haralardadır. İçindən ağrı keçdi.

Varlı qohumlar dil boğaza qoymadan hüsr mərasimini urvatla yola vermək barədə mübahisə edirdilər. Anası ilə ac, susuz yatdıqları vaxtlarda bu adamlardan biri də maraqlanmamışdı onlarla. Illərlə qapılarını açmayan əmisi hardansa baha qiymətə yas çadırı, ofisiant və qabyuyan gətirmək haqda sürücüsünə əmrilər verirdi. Qonşulardan biri:

- Davud müəllim, əl-ayaqda işləməyə adamı elə yaxınlıqdakı qul bazarından da gətirmək olar, - dedi.

Ordakılar qəpik-quruşa gəlib işləyirdilər. Deyəsən, ideya əmisinə xoş gəldi. Sürücünü qul bazarına göndərdi. Yarım saata yaxın vaxt keçmişdi. Sürücü qayıdıb gəldi və maşının qapısını açdı. İçəridən iki cavan oğlan - fəhlə düşdü. Maşında kimse qalmışdı, çünki sürücü başını maşının qapısından içəri salıb:

- Ay bacı, düşsənə, nədi, maşın xoşuna gəlib? Yoxsa qırmızı xalı sərək yerə? -dedi.

Nəhayət, maşındakı qadın asta-asta, başını aşağı salıb düşdü. Həyətdəkilər də, qohumlar da, onun özü də mat qaldı. Maşından düşən, qul bazarından gəlmiş qabyuyan qadın onun anası idi. Anası titrək, utancaq addımlarla ərinin yuyulmaq üçün məscidə göndərilməyə hazırlanan cənazəsinə yaxınlaşıb onun kimi sakit, çaşqın baxışlarla baxmağa başladı. Adamların təəccüb dolu nəzərləri qadının arıq, sarıyanız üzünə zillənmişdi. Adətə görə, gərək, axı, əri ölmüş bu qadın saçlarını yola, üzünü cıra və zil səslə ağı deyəydi. Amma qadın susurdu. O, anlayırdı ki, anası bu anlarda, sadəcə, ağlamağa bəhanə gəzir.

♦ P o e z i y a

Yusif NƏĞMƏKAR

* * *

Yayda qış istədim,
Qışda yay...
İstəməyə nə var,
İstədiyini
istəyəndə tapdın, ay hay!..

ASILMIŞIQ

Arzularımıza baxanda
hələ körpəyik...
Sevincimiz, gülüşlərimiz
göz yaşıtək tökülər gözlərimizdən.

İki qitəni birləşdirən
asma körpüyük,
Asılmışıq sevgimizdən.

BİLMƏDİM

Başım qarışdı sevdaya,
Bir ömür keçdi, bilmədim.
Ötdüm qışdan yaza, yaya,
Payız yetişdi, bilmədim.

Xəbərsizdim min oyundan...
Çox zamanın kök-soyundan...

Bəbək çeşmənin suyundan
Yanağım içdi, bilmədim.

Ta əzəldən sirdi həyat;
Ümid təzə, arzu boyat.
Könül, əməllə kama çat,
Xəyallar heçdi, bilmədim.

Nəğməkar, olan "Ol!"undu,
Dərd ki var - bolhabolundu...
Olmazlar oldu, olundu,
Olacaq gecdi, bilmədim.

SÖZ YAZMADIM...

Mən əkildim ağac kimi,
Arzuladım bar gətirəm.
İllər saydım sayğac kimi
Yaz gül, qışda qar gətirəm.

Zaman sürət oxudu ki!..
Ötənlərim yuxudu ki...
O qədər itkim çoxdu ki,
Vaxt tapmıram vaxt itirəm.

Əlim diləyə çatıbsa,
Səsim fələyə çatıbsa,
Həyat zəngin bir kitabsa,
O kitabda bir sətirəm.

Ağ vərəqəm köksü xışlı,
Şum yerim sərt, qara daşlı.
Misralarım gözü yaşlı,
Özüm şeirimdən betərəm.

Nəğməkar eşqin görküdü,
Fikri kəlamın köküdü,
Götürdüyüm söz yüküdü,
Söz yazmadım söz götürəm...

... BAŞQA

Ağıl heç bir yükü daşıya bilməz
Sözün, fikrin
Çəki daşlarından başqa;
Necə ki
Odlu su bir yerdə yaşaya bilməz,
Göz yaşlarından başqa...

MAVİ HEYRƏTİM

Göydə göyüzü göy ada,
Göy özü düşüb göy oda.
Ulduzlar ulu dünyada
Uluca köz aləmidir,
Göylərin öz aləmidir.

Göydə göy üzü göy dəniz,
Göydə alqışla, öy dəniz.
Dəniz də, göy də göybəniz.
Göymü göy, deyilsə mavi?
Söz mavi, xəyal səmavi.

Göy üzü, göy gözü dərin,
Dərini duysan, afərin!
Göylərə sözü var yerin
Göy gözəl gecə dolsuzdur,
Bu gecə ruhumda doğan
Bu çıpaq, mavi heyਰətim
Elə göy kimi sonsuzdur!..

NƏĞMƏ PAYIN

Bu nə gülüşdü çöhrəndə,
Səadətə bələnmisən?!
Özün boyda işıq olub
Üz-gözümə ələnmisən.

Xəyalımı döyəcləyən
Baxışın işıq qamçısı.
Sevgilə sevinc çiləyən
Gözlərindir nur damcısı.

Heyif, gəndən gəzməyin var;
Yaralı mən, aralı sən!..
Oğrun baxıb, süzməyin var -
Bu yerlərin maralı sən.

Qəhr etmisən qəmi, qəhri,
Loğmanımsan, yoxdur tayın.
İncə, şux səsinin mehri -
Nəğməkarə nəğmə payın.

Başımda ağrım var,
ağrım da başım.
Ağrım la başladı
Başla savaşıım...

Harda ziya düşsə bir pəncərədən
Orda işıqçıyıq
İlhamımla mən...

ÜRƏYİN RİTMİ

Bir sevgi oduna tutuşdu könlüm,
Hər anım atəşə qalanıb ötdü.
Yanar can evimdən can uçdu, neynim,
Ruhum qanad-qanad talanıb ötdü.

Sıxılan damarda qan seli daşqın,
Arzunun, istəyin sərt yolu zədən...
Ürəyi ritmindən çıxaran eşqin
Özünün ahəngi pozulmur nədən?!

Təbiət qan-nəfəs payı tən bölə,
Təbin talanına təbib neyləsin?!
Loğmanlar fəlsəfə arasa belə,
Nəticə neyləsin, səbəb neyləsin?!

Bu sevda, bu ürək, bu da ömür-gün,
Döyünən dönəni öyündürəndi.
Ritmin aramıyla yaşamaq üçün
Həyat döyünən yox, döyündürəndi.

ÜSTÜNƏ

Tünd qaralar çəkilməsin
Bəmbəyaz ağın üstünə.
Qara yeldən tökülməsin
Sünbül başağın üstünə.

Dilbilməz dilə gəlməsin,
Halbilməz hala gəlməsin.
Böyükdən bəla gəlməsin
Körpə uşağın üstünə.

Ayrılıqlar arınmasın,
Qəfil bəla barınmasın,
Həsərət qolu sarınmasın
Doğma qovşağın üstünə.

Ərinməzlər ərinməsin,
Görünməzlər görünməsin.
Bir addım da sürünməsin
Kölgə işığın üstünə.

OYANMA

Bu səhər -
Bu xoruz banı
Mən xoruzların
"uu...uuu..." sait səsinə,
it səsinə oyandım.
Ağaclar külək səsinə,
Yarpaqlar böcək səsinə,
ətirlər çiçək səsinə
oyandı.
Otlar şəhin yaş səsinə,
Quşlar
Xəzəllərin "savaş" səsinə
oyandı.
Oyandı dan yeri qızara-qızara
Oyandı hər şey yuxudan;
Qanadlar lələk səsinə,
Aləm mələk səsinə,
Hər şey
ürək səsimə oyandı.
Ürək, Ürək -
Bu səhər yenə
Göydəki
Günəşdən də qabaq
Sinəmdə o yandı.

SƏHƏR DÜNYAYA GƏLİR

Gecə - sirlər pərdəsi,
Əsrarlar sərkərdəsi.
Gözündə zülmət dən-dən-
Qoşun çəkir qeybdən.
Öyünüb qismətilə,
Döyüşür xislətilə.
Xəbər tutunca ondan
Qarşısına çıxır dan,
Zülmət bətni boğulur,
İşıq belə doğulur -
Dünyaya səhər gəlir.
Gəlir körpəcə səhər;
Dünən ilə bugünə
İncə, körpücə səhər.
Ancaq gecə şər deyil,
O, nurun dəlisidir -
Sübhün sevgilisidir.
Sübh də ki beyni qandır.
Bu iki sevgilinin
Ayrılıq anı dandır.

Həyat görüşə bağlı;
Hər şey vüsaldan doğur,
Həsərdən qəhər gəlir.
Bəs nədən ayrılıqdan
Dünyaya səhər gəlir?!

ACI TÜRKÜ

Nə üzünü görə bildim,
Nə səsini eşidirəm.
Yoxluğunun soyuğunda
Ürəyimi üşüdürəm.

Harda qaldın, axı, gülüm,
Səbrim qalmaz vücudumda.
Çata bilmir sənə əlim,
Havam çatmaz bir udum da.

Becərdiyim dərd əkilib,
Sevgim - mənə qənim olan...
Gerçəyim qeybə çəkilib,
Xəyalımdır mənim olan.

Yelpiklərəm sərin-sərin
Ayrılığın burküsünü.
Oxuyaram şirin-şirin
Acı hicran türküsünü.

TƏQSİRİ YOX...

Ətirlərin günahını çiçəklər,
Sakitliyin günahını böcəklər.
Yuxuların günahını sular yuyar.
Buludların,
Dumanların günahını göylər,
Yamanların günahını yerlər yuyar.
Qanadların günahını lələklər,
Ruzigarın günahını mələklər,
İnsanların günahını torpaq yuyar.
O da gah yumaz,
Gah yuyar.
Günahların günahını
Allah yuyar.
Bunun da başqa sirri yox;
Təkcə Allahın keçiləsi,
Yuyulası təqsiri yox...

Eldar İSMAYIL

**MƏN BİLİRƏM, SƏN BİLİRSƏN,
BİR DƏ YARADAN**

Gəmindikcə ürəyimi sevda həsrəti,
Tac bilirəm öz ömrümə ilk məhəbbəti.
Bizdən başqa bilən yoxdu bu həqiqəti,
Mən bilirəm, sən bilirsən, bir də yaradan...

Dəmirçinin kürəsində körüklənən mən,
Sən dinsizin hörüyündə sürüklənən mən.
Bir mərzin hikkəsində yüyrüklənən mən,
Mən bilirəm, sən bilirsən, bir də yaradan...

Qoy taleyin sapandına, sən fırlat məni,
Gedər-gəlməz cəzirəyə götür at məni.
Xoşbəxt edə bilibdimi bu həyat məni?
Mən bilirəm, sən bilirsən, bir də yaradan...

Düün düşən bəxtimizlə biz barışmışıq,
Bu heyrətlə tez sönmüşük, tez alışmışıq.
Sırrimizin nəyi pünhan? Nə danışmışıq,
Mən bilirəm, sən bilirsən, bir də yaradan...

Uyarı yox, yada deyim mən nə yoldayam,
Sən Simurğun cələsində, qeylü-qaldayam.
Kim bilir ki, mən nə gündə, mən nə haldayam?
Mən bilirəm, sən bilirsən, bir də yaradan...

Duman tutub söz zirvəmi, söz gədiyimi,
Gülüm, səndə aramışam öz itiyimi.
Sən gözələ, ey mələyim, yar dediyimi
Mən bilirəm, sən bilirsən, bir də yaradan...

MƏNİ

Yarpaqlarım açılmamış
Dərdilər, tökdülər məni.
Puçurlamaq istəyərkən
Bağlayıb бүkdülər məni.

Çıxdım sevda adlı yola,
Başım çəkdi minbir bəla.
Eşqim sağa, bəxtim sola,
Qolumdan çəkdlər məni.

Dosta vardım görən kimi,
Yandırır-yaxdım cismimi.
Əlləri əl tutan kimi
Başından əkdilər məni.

Həyat yolum didim-didim,
Sırrımı Eldara dedim.
Quşqonmaz bir qala idim,
Külünlə sökdülər məni.

QORX

Yaltaqlar
sırtıqlaşır,
bu qoltuqdan o qoltuğa
girəndə qorx.
Girə-girə harınlaşıb,
əyri əllə
var toplayıb
sərgiləyib,
sərəndə qorx.
Bu ünsürlər
sümsük ittək
yalı artıq düşən kimi
yal verənə
hürəndə qorx.
Düz
yolunu itirəndə,
haqq
ömrünü bitirəndə,
görməmişlər
görəndə qorx!

HƏSRƏT

Həsərin
kəlbətin əlləri yaxamda,

isti-soyuq nəfəsi
üzümə döyə-döyə keçinirəm.
Hənirtisi,
zəhmi, zilləti
vücudumu
əyə-əyə keçinirəm.
İllərin yoxuşunu,
qaranlığını, işığını
həsrətimlə
bir yerdə daşıyıram.
Bu da bir tale payı,
bu da bir alın yazısıdır.
Həsrət yüklü
ömür yaşayıram.
Daha bezib yorulmuşam,
qaçmaq,
qurtarmaq istəyirəm
həsrət adlı kədər
məhnətin cəngindən.
Nə mən ondan qopa bilirəm,
nə də o məndən...
Hələlik görünmür
həsrət adlı zülmətin sonu.
Görünmür
bu həsrətin nədəni.
Ancaq onu bilirəm ki,
ya mən həsrəti öldürəcəyəm,
ya həsrət məni...

DUR ÇIXIB GEDƏK

Səndən əziz nə var dünyada mənə,
Yadlaşmış torpaq da, qaya da mənə.
Bir ev qura bilsən deryada mənə,
Daha bu şəhərdən dur çıxıb gedək...
Bizim bu sevdamız çətin məsələ,
Bir ümid işığı görünmür hələ.
Biz tuta bilmirik burda əl-ələ,
Daha bu şəhərdən dur çıxıb gedək...
Başımız üstündə ildırım, tufan,
Çöllərə üz tutmaq, nə sis, nə duman...
Seçək özümüza qərib bir məkan,
Daha bu şəhərdən dur çıxıb gedək...
Sözünü yerinə yetirəcəksən,
Sən mənə eşqini gətirəcəksən.
Belə getsə məni itirəcəksən,
Daha bu şəhərdən dur çıxıb gedək...
Yaşamaq eşqiylə çarpışmaq gərək,
Ömrün sonunacan şadlanaq gərək.
Ölsək də hardasa, bir yerdə ölək,
Daha bu şəhərdən dur çıxıb gedək...

Ömür keçib gedir, gözləmir daha,
Quraq özümüzə uçub bir kaha.
Səni and verirəm böyük Allaha,
Daha bu şəhərdən dur çıxıb gedək...

QONARAM

Mən bir humay, mən bir ruh quşuyam,
Pəncərəyə, otağına qonaram.
Sən hə desən pərvanəyə dönərəm,
Yanım deyə çırağına qonaram.

Eşq yolunda mən Məcnuna ortağam,
Nə müddətdir həsrətinə dustağam...
Arı kimi bal yığmağa müştəqam,
Buyur desən dodağına qonaram.

Yıxılmışam, məni qaldır ayağa,
Düşmək ölüm sən mələkdən uzağa.
Əllərini əllərimə almağa
Üzük olub barmağına qonaram.

Can atıram sən bağbanı görməyə,
Tellərinə güldən çələng hörməyə...
Sən gəl desən bağdan alma dərməyə,
Uçub gəlib yanağına qonaram.

Mən Eldaram, eşqim deyib çağlaram,
Ümidimi yenə sənə bağlaram.
Yalvararam- yaxararam, ağlaram,
Bişuş olub ayağına qonaram.

AĞ GÜLÜM, GÖYƏRÇİNİM

Ağ gülüm, göyərçinim,
Necə dərim mən səni?
Yarpağın düymə-düymə,
Qönçə dərim mən səni.

Gözüsən hər çiçəyin,
Solmasın tər çiçəyin.
Öpüm zərif ləçəyin
İncə dərim mən səni.

Göydə günəş batmamış,
Güldərənlər çatmamış...
Səndən xəbər tutmamış
Öncə dərim mən səni.

Məcnun xəyalım çaşır,
Leylalı çöllər aşır....

Gündüz gözüm qamaşır,
Gecə dərim mən səni.

BİLMİRƏM

Bir ömrü yaxşı-yaman yaşadıq,
Nə qazandıq, nə itirdik, bilmirəm!
Yer şumladığ, şitil sancdıq, bağ saldıq,
Nə batırdıq, nə bitirdik, bilmirəm!

Çiyin verdik zamanənin yükünə,
Oyanmadıq yad qəsdinə biz yenə...
Babaların qeyrətindən bu günə
Nə daşdıq, nə yetirdik, bilmirəm!

Nə fərqi var aydınlıqda, ya çəndə,
Vədə yetib ov bərədən ötəndə...
Qaş qaralıb gözümüzdən itəndə
Nə saxladığ, nə ötürdük, bilmirəm!

Zaman-zaman unudulduq, unutduq,
Ruhumuzu dahilərlə ovutduq...
Mövlanaya, Nizamiyə üz tutduq,
Özümüzə nə götürdük, bilmirəm!

Bu dünyada heç bilirsən nələr var?
Damarında həm sevinc var, kədər var.
O illərin o başından, ay Eldar,
Bu başına nə gətirdik, bilmirəm.

XƏBƏRİMİZ YOX

Bizi içimizdən oğurlayıblar,
Gedəndən, qalandan xəbərimiz yox.
Yad əldə solmaqda gülüstanımız,
Açılıb solandan xəbərimiz yox.

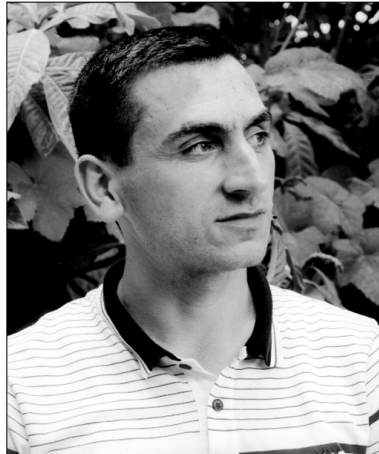
Gücsüzdən haqq- hesab, sorğu sorulur,
Elə bilir ki, sular durulur...
Aşkarda bizlərə tələ qurulur,
Gizləndə olandan xəbərimiz yox.

Taleyi yatmasın qara daşın da,
Qanadı sınmasın göydə quşun da...
Nə oyunlar durur türkün başında,
Qurğudan, plandan xəbərimiz yox.

Dəllal səltənətdən, taxtdan danışır,
Yoxsul mürgü vuran baxtdan danışır.

Hamı ədalətdən, haqdan danışır,
Doğrudan, yalandan xəbərimiz yox.

Eldar, düz danışmaq səninmi xatan?
Qəzamı, qədərmi yol üstə yatan?
Hər vaxt içimizdə bir ocaq çatan
Hiyləgər şeytandan xəbərimiz yox.

Rəşad MAHMUDOĞLU

YENƏ DƏ AĞLIM DOLAŞDI

Çəkməyən can ağrısı
Yarımcandan xəbərsizdi.
Canandan gələn bəlanın
Axır ucu xəbərsizdi.

Məkana dönməyə nə var,
Zamana qayıtmaq çətin...
Dəyirman daşıtək döndüm
Başına bu məmləkətin.

Gen düşmədim oylağımdan,
Havama qurdlar ulaşdı.
Gedirəm, ya qayıdıram? -
Yenə də ağılim dolaşdı...

UCA TUT

Ən uca dağ belə arxasız enər,
Külək də piləsə, yırıqlar yetim.
Kökünün üstündə möhkəm durmasa
Ağacın qol-budaq atması çətin...

Arxadı, dayaqdı ata oğula,
Anasız qızların bəxti dağınıq...
Tarixdən məlumdu, arxasız şahın
Olubdu həmişə təxti dağınıq.

Sözümün canını deyirəm, eşit,
Atanın-ananın haqqın uca tut.
Onların yolunda çəkdiklərini
Ömrünə şərəf bil, qəmini unut.

TALEDƏN, ÖMÜRDƏN KAM ALASAN SƏN

Sadə bir insana könül verəsən,
Sevib-seviləsən, kam alasan sən.
Yolunda gündüzün günorta çağı
Əlinə çil-çıraq, şam alasan sən.

O sənə "can" deyə, sən ona həmdəm,
Yanaq nəm çəkməyə gözdəki nəmdən,
Doya bilməyəsən aldığın dəmdən,
Taledən, ömürdən kam alasan sən.

Ən gözəl duyğular gələ ortaya,
Bir gözlə baxasan payıza, yaya.
Qalxıb ucalasan günəşə, aya,
Baxıb görələr ki, bir qalasan sən.

PALID AĞACITƏK QOCALIB ATAM

Saça dən ələlib, qaşa qar enib,
Palıd ağacitək qocalıb atam.
Verib gəncliyini tək övladına
Ömrün qürubundan öc alıb atam.

Baxma gözlərinin alovu sönüb,
Baxma əlif qəddi yay kimi çönüb,
Get-gedə bir qarlı zirvəyə dönüb,
Get-gedə gözümdə ucalıb atam.

Yaxşını-yamanı görüb gözüylə,
Yaxşını yenməyib yaman sözüylə,
Haqqın dərgahına açıq üzüylə
Yeriyir, Allahdan güc alıb atam.

DƏSTƏYİ VAXTINDA GÖTÜR, AY ANA

Dəstəyi vaxtında götür, ay ana,
Yoxsa qəlbi şübhə, gözü qan alar.

"Görəsən, anama nə olub?" - deyə
Dünyanın dərdləri mənə yan alar.

Dəstəyi vaxtında götür, cavab ver,
Qaraltma dünyamızı, xəbər tut, oyan.
Beşiyim başında dayandığıntək
Xəttin o başında müntəzir dayan.

Demə bu əmrədi, hədədi, ana,
Duy məni köksümü ötürməyimdən.
Ölüb-dirilirəm bil ki, bu başda
Dəstəyi bir az gec götürməyindən.

Yığram nömrəni, budur, bir, iki,
Sonra şübhə gəlir, sonra xof gəlir.
O başdan üstümə hədə dalğası,
Qorxu qasırğası qalxıb-dikəlir.

Dəstəyi vaxtında götür, ay ana...
Götür, qoy səsinə dinləyim yenə.
Çiçək yükünü də qıymaram, ancaq,
Hazır ol dəstəkdə müntəzirliyə...

NEYLƏYİM, ZAMANI SAXLAMAQ OLMUR

Neyləyim, zamanı saxlamaq olmur,
Dəymir gözlərinə əsən yel kimi.
Sənin bir ömürlük yır-yığışını
Süpürüb aparır qəfil sel kimi.

Zəhərə çevrilir bəzən aşın da,
Bilmirsən kəsəcək hansı yaşında.
Bəzən xonça olub gəzir başında,
Ələnir başına bəzən kül kimi.

Yel kimi, sel kimi adlayır zaman,
Dizini nər kimi qatlayır zaman,
Səni nehrə kimi atlayır zaman,
Bəzən də qəlbini açır gül kimi.

Bilinməz üstünə saldığı nəzər,
Gah könül sıgallar, gah ürək əzər.
Ömür bir işvəli gəlinə bənzər,
Üzündə titrəyər zaman tül kimi.

♦ Xatirələr, duyğular

Bir könül səhra içində...

**(Əjdər Olun özü
və şeirləri haqqında)**

Gəncəyə getmişdim, Əjdər Olu axtarmağa. Elə bilirdim, hər addımda qarşıma çıxacaq. İllq bir təbəssümlə üzümə gülümsəyəcək, sağ əllə görüşəcək, sol əlini çiynimə qoyacaq. Mənimlə görüşəndə (bəlkə, hamıyla) həmişə belə edir. Sol əlini çiynimə qoymağı məndən sağlamlığımı soruşmaqdı, bir az da əlini çiynimə bərk vurursa, bu artıq “nə yazırsan?” - deməkdir.

Kim kimlə harda tanış olubsa, o yerlər həmişə doğmadır. Hərdən adam (elə hər vaxt) o yerlərə qayıtmaq istəyir. Orda tapdığı dostla yenidən tanış olmaq və heç nəyi gözədən qaçırmadan gəlib bu günə çıxmaq istəyir. Gəncədə Əjdər Ol hər yerdə qarşıma çıxdı. Xüsusən, Gəncə Dövlət Universitetinin yataqxanasının ətrafı, universitetin qabağı, Gəncə çayının sahilı... Hər tərəf Əjdərlə dolu idi, uzaqdan gəlirdi, çatırdı və yenidən uzaqlaşdı.

Əjdər Ol Gəncə Dövlət Universitetində iki kurs məndən yuxarı oxuyurdu. Tələbə yoldaşlarımız Əjdər, Kəramət, Elman, Zahir, Ramiz və Sərvazla bir dolanırdı, bir oturur, ədəbi söhbətlər edirdik. Biz gənclər - aşağı kursda oxuyanlar, yuxarı kursda oxuyanlarla, tanınmış şairlər Əjdər və Kəramətlə bir yerdə görünməkdən qürur duyurdıq.

Əjdər o vaxt şirin söhbətlərin əsasında hərdən qulağımı da çəkirdi. Bu, o zaman olurdu ki, ya söhbət üreyincədir, ya da hər hansı bir məsələ ilə bağlı deyirdi ki, sənə nə işinə qalıb? Belə şeylər həm razılıq, həm etiraz əlaməti ola bilərdi. Bu, baxırdı Əjdərin barmağının qulaqda az və ya çox dayanmağına. Az dayanırdısa - razılıq, çox dayanırdısa - etiraz kimi qəbul edilirdi.

Əjdərin danışq, şeir demək intonasiyası o zaman aşağı kursların - daha doğrusu, bizim öyrənmək istədiyimiz ən maraqlı dərslər idi. O vaxta kimi biz canlı şair görməmişdik. Əjdər bizi başına yığdı, söhbət edirdi. Biz də öz kurs qızlarımızın yanında fəhlənləndik ki, biz balaca adam deyilik, yuxarı kursların şairləri ilə oturub-dururuq.

Əjdərlə tənəffüs zamanı dəhlizdə qol-qola girib o baş-bu başa getmək bizim üçün hörmət sayılırdı, həm buna paxıllıq edənlər vardı, həm də qrupda hörmətimiz bir pillə yuxarı qalxırdı. Əjdər öncəki tənəffüslərdə bizim hörmətli professorlarımızla söhbət edirdi, sonrakı tənəffüslərdə bizimlə görüşürdü. Belə də olurdu; Əjdər həmin professorlarla söhbət etdiyi zaman qəflətən bizi çağırırdı, əvvəlcə yüngülcə qulağımızdan çəkib bizi professorlarla tanış edərdi, söhbət uzanardı, biz də bir az dərse gecikməyi özümüzə fəhlə bilərdik; niyə də bilməyək, çayxanada deyildik, siqaret çəkmirdik, qızlara baxmırdıq, Əjdərin yanında idik, demək, elə dərsləydik.

Sonralar biz bir az böyüdük, belə ki, yuxarı kurslara keçdik, Əjdər indi də bizdən aşağı kursda oxuyan şairlərin qulağından tutub gətirirdi, bizlə tanış edirdi. O gülüş, o təbəssüm heç vaxt yadımdan çıxmır. Əjdər həmin illərdə tənha idi. Düzdü, dostları çoxuydu, söhbət edir, danışır, gülür, amma qəflətən bizdən ayrılıb gedirdi. Elə bil hardansa gəlib harasa gedəcəkdi, yolüstü bizimlə görüşürdü, dediyim kimi, qəflətən lent kimi fikirdən açılır və çıxıb gedirdi. Öz kəndinə, postsovet məkanına, dünyanın bir çox ölkələrinə. Yazdığı və yazacağı hər bir şeirin yanına bu cür gedib çatırdı.

**Sözündən qan damar yanaqlarıma,
Utana-utana çıxıb gedərəm.**

**Bir kimsə ovutmaz, oxşamaz məni,
Gözümü qəlbimə sıxıb gedərəm.**

Əjdərin necə şeir yazdığından xəbərim var, dəfələrlə şahidi olmuşam. O, şeirini səsinin, intonasiyasının üstə yazır, xeyli onu zümzümə etdikdə, düşüncəsində val kimi o üz-bu üzə fırlatdıqdan sonra yazıya köçürürdü. Əjdər Ol ötən əsrin 80-ci illərində heca şeirinin fərqli bir qanadında yazırdı. O qanad ki, qədim Şirvan torpağından qopan əruzdan başlanğıc götürürdü, min illik Muğan şeiri, folkloru ilə birləşərək saz havacatına yönəlirdi. Onun şeirinin ömürlüyü belədir. Daha dəqiq; Əjdərin şeirləri qəlibləri pozulmuş (ərimiş) əruzun materialları idi. Zahid Santorpaq da başqa bir istiqamət başlayırdı. Zahidin ərimiş əruzu sərbəst şeirə, Əjdərin əruzu heca şeirinə axırdı. Nəticədə hər ikisi nəsr dəryasına tökülürdü. Əjdər Ol şeirləri ilə göyə əylirdi, Zahid Santorpaq isə yerə boylanırdı.

Əjdərin ilk kitabı yaxşı yadımdadır. Mən kənddə müəllim işləyirdim. Poçtalyon evə bir məktub gətirdi. Açdım ki, Əjdərin ilk kitabı: "Gələcəkdə yaşayiram". Biz hamımız gələcəyə uçmaq istedik. Avtoqraf olduğu kimi yadımdadır. "Qəşəm, al, bu da kitab". Hələ indiyə kimi mənə avtoqraf yazılmamışdı. İndi var, o da ola ki, onu öz dostun yazmış ola. Oğlum Kəramət onda 6 ay idi ki, dünyamıza gəlmişdi. O, ən çox Əjdərin kitabını istəyirdi, verməyəndə ağlayırdı.

**İndi gələcəkdə yaşayiram mən,
Adəmin, Həvvanın gələcəyində.
Körpələr doğulur, qönçələr açır,
Atamın, babamın gələcəyində.**

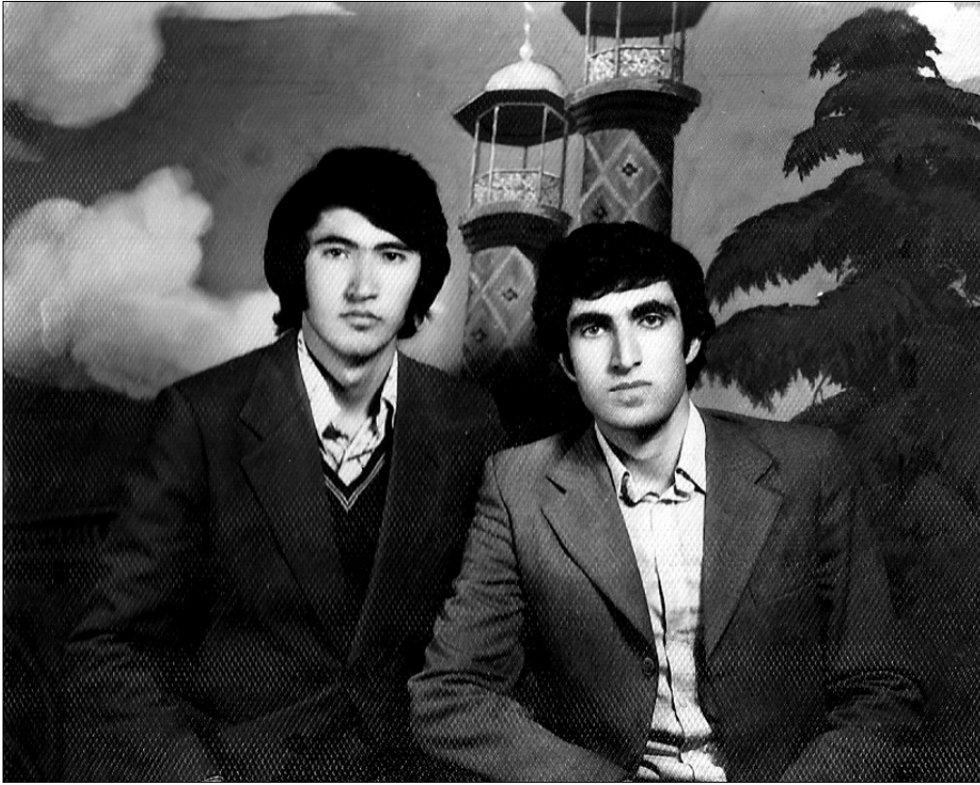
Və yaxud:

**...Oyadır küçəni ayaq səsləri,
Günəş də oyanıb səse çıxacaq,
Dünən qaranlığa qarışan kölgəm
Bu səhər təzədən üzə çıxacaq.**

Keçmiş, əslində, gələcəkdir. Axşam qaranlığa batın kölgə səhər doğulursa, onda Adəm də, Həvva da gələcəkdə yaşayır. Həyat nədir? Həyat odur ki, biz bütöv bir zamanın, boşluğun içindəyik. Müəyyən vaxtlarda həmin boşluğun və ya zamanın əvvəlində, ortasında, axırında ola bilirik. Gələcək nisbi addır. Hamımız keçmişdəyik, indiki zamanın üstü bir kəndirin üstü qədərdir, keçmişdən gələnlər kəndirin üstündə dayana bilmir, o andaca gələcəyə düşür. Keçmişə atdığımız daşlar da gələcəyə dəyir. Yaşadığımız indiki tarix - 2017-ci il də bir azdan gələcəyə yuvarlanacaq. Keçmiş bir ucdan gələcəyə çevrilməkdədir. Bu şeirin enerjisindən aldığım bu təəssürat həmişə mənimlə yol başlayıb.

Əjdərin şeirinə giriş Gəncədən başlayır, ilk cümlə, baş cümlə Gəncədə yazılıb, yerdə qalanların hamısı budaq cümlələrdir. Gəncə də gələcəkdir, mən Əjdəri axtarmağa gedəndə gələcəyə getmişdim.

Əjdərin Olun şeirlərinin ifadə tərz, leksikonu (Birdənəm, Çıkkə) xalq təfəkkürü ilə üzvi sürətdə bağlıdır. Baxın, Əjdər lətifələri çox sevdi. Lətifələr dilimizin bostanıdır. Özü də payız bostanı. Payız bostanı şirin olur. Şairin topladığı lətifələr, böyük sənətkarların, siyasi xadimlərin dilindən qopan maraqlı əhvalatları lətifə

şəkilində yazmaq onun iç dünyasını genişliyədir. Lətifə bilməyən, lətifəyə qarnını qucaqlayıb gülməyən adam yaxşı yazıçı ola bilməz. Lətifə, nağıl bizim ilk nitqimizdir. Xalqımızın özünüifadə tərzı və ya mütaliəsi nağıl, dastan, lətifə, ağı, edilər, holavar və bayatılardan başlayır. Bir növ Əjdər özünü xalq nağıllarının dəryasına (latış xalq nağıllarını dilimizə tərcümə etdi) vurmaqla yazı stixiyasını genişləndirdi.

Əjdərin şeirinin sadəliyində həyatın mürəkkəbliyi dincəlır. Qarışıq xətlər, müxtəlif yönlü, rəngli işıq seli, bir neçə gedışli yollar, sapma və dönmələr, vüsaldə həsrət, həsrətdə vüsal işartıları bu şeirlərdə boldur. Əruzdan qopmuş heca ilə sərbəst şeirin arasında bir dayanacaqdı bu şeirlər. Onun ifadə tərzini Əjdər gözəl bilir. Sonra qıraət ustaları daha orjinal ifa vasitələri tapacaqlar və tapanlar da var. Bu şeirlərin nə heca şeiri kimi coşmağı var, nə də sərbəst şeir kimi axmağı. Sadəcə həyatın - hadisənin canlı heykəli kimi dayanıb. Bir səs, bir dodaq lazımdır ki, tərpətsin, ayağa qaldırsın bu şeirləri.

**Əjdər Olsan, qəbul elə
hamını olduğı kimi.**

Əjdər Ol şeiri yazır, ondan ayrılır, daha onun vəkili deyil. Əslində, ədəbiyyatın missiyası budur. Necə ki, "çıxardım yun köynəyimi keçdim yazın tərəfinə", vəssalam, yun köynək qış şeiri kimi qaldı qışın tərəfində. Əjdərin tez-tez özünə xitabı klassik heca şeirindən gəlsə də (ənənəyə bağlılıq) həmişə özünə, soykökünə, daha çox başqa anıamlara, ruhu idraka, "mən"ə, milli düşüncə kodlarına söykənir. Böcəyin, çiçəyin arxasında dünya gizləndiyi kimi, Əjdərin də şair ünvanı şeirlərindəki ən xırda detallarla, təfəkkürün yaratdığı bərabərlik işarəsindədir. Böyük Füzuli dediyi kimi, gözümüzə nə görünürsə, şəkildir; dərya şəkil, bulud şəkil, dünya şəkil... Əslində, bu şəkillərin mahiyyəti başqa bir yerdədir.

Şəkil demişkən, Əjdərlə bir maraqlı şəklimiz var. 1980-ci ildə çəkdimişik. Ürəyim ağrıyanda, Əjdərin "həkim" məsləhətini dinləyəndən sonra. Arxa planda

məscidin minarəsi görünür. O şəkil o əhvalatın, o nağılın, o ağrının şəklidir. Şəklin önündəki - biz burdayıq. Şəklə daxil ola bilsəydik, gələcəyə düşərdik.

**Dayanmışıq,
qızarmışam,
köz kimi yəm.
Sən - şəkil,
mən - şəkilaltı
söz kimi yəm.**

Həyat mikroskopik cizgilərlə doludur. Həndəsi fiqurlar, işıq sürəti, qarışıq xətlər, insan münasibətləri, istehlak məsələləri, şübhə, anlaşılmazlıq, qara rəngin içində nəfəs alan rənglər, molekullar, hüceyrələr, hüceyrələrin beyni, elektromaqnit dalğaları, qeyri-müəyyən, qeyri-səlis, $2 \times 2 = 6$ formulu kimi laboratoriyalar ədəbi mətnin içidir. Bəzən şeirimiz bu ədəbi səhranın kənarında yalquzaq kimi ulayır. Amma bu "bataqlığa" girmir, daha doğrusu, girməyə gücü çatmır, rədif ayağının üstündə dayanıb qafiyə çənəsini bizə taqqudadır. Əsl şeir bu səhranın içindədir. Əjdərin şeir işığı həmin qara səhranın içindən axır, əvvəl qara rəngdə olur, sonra işıqlanır. Bu şeirdə olduğu kimi:

**Daha nə gizlədim?
Məni gözləyənlər bağışlasınlar,
Onları gözlədim, səni gözlədim.
Yoruldu, bezmədim,
Uzaq bir şəhərdə bilmirəm niyə
Dayanıb küçədə səni gözlədim.**

Zaman anlayışında şair məkanı unudur. Kim deyə bilər ki, Moskva ilə Bakının arası üç min kilometrdir? Bu, insanın ölçüsüdür. Olsun. Bəs həqiqət nə qədərdir? Bəlkə də, bu yol gözlə qaş arasındadır. Fikrin sürətində bu yolu bir saniyəyə qət etmək olar. Şeirin səmavi ruhudur bu. Bəlkə, elə unutmaq sevməkdir. Ölmək də dirilmək. Həqiqət şübhədə gizlənir. Şübhə tədqiq edir, həqiqəti üzə çıxarır. "Hamını gözləyib bir nəfər gözləmək" situasiyasını şeirə alandırmaq uzun bir təcrübənin məhsuludur və şeirdən alınan assosiasiya bir könül səhra içindən göyə yağmaqdır. Allahın izni belədir. "Uzaq bir şəhərdə səni gözlədim" mısrası bu roman ruhunu xatırladı mənə. Əlbəttə, gözləmək olar, gözləmək məsafə ilə bağlı deyil ki... Bu, ruhun ehtiyacıdır. Milyon kilometr uzaqlıqda da bir nəfər gözləmək zaman və məkanca doğrudur. Dünya bir nöqtədən yarandığı kimi, bir nöqtəyə də yerləşə bilər.

Əjdər Olun bütün şeirlərinin dramaturgiyası, səhnəsi var. Hadisənin içindən gələn dialoqlar, səhnə tərtibatı ədəbi qəhrəmanın halına uyğundur. Əjdər Ol şeirlərində gündəlik peşə, iş, bir sözlə, ümumişlək dialoqlardan istifadə etmir. O, intonasiyadan, alliterasiyadan, ən adi bir detaldan, hətta danışmaq zamanı gözədən qaçan, heç kimin unamadığı bir tərzdən şeir vəziyyəti yaradır.

**Deyirsən: - Sırrımı hamıdan gizlə!
- Gizləyirəm də...
Deyirsən: - Bir az da, bir az da gözlə!
- Gözləyirəm də...**

Əjdərin hər bir şeirinin yarandığı yer var. O yerin özü də maraqlıdır. Hər şairin şeirində hadisənin - şeirin yarandığı yer görsənir. Amma Əjdərin "könül vuruşu" bir könül səhra içindən başlanılır. "Xarabalıq" şeirində gözəlliyin özünün də xaraba olduğunu bilməzdim. Həyatda bir nöqtənin partlayışı, ordan axan fikir seli, bir nöqtə səhradan göyə dirlənən söz axışından başqa bir anlayış doğur. Postsovet ədəbiyyatından sonra məzmun dəyişikliyi, yeni məzmun hadisəsi baş verir.

**Bir saray ovulub uçub
Bu saray xarabalığı.
Axar çayı quruyub**

*bu çay xarabalığı.
Bağları varmış kölgəsi üfütəcəm
Bu orman xarabalığı.
İnsanları varmış çeşid-çeşid,
Qəbirlər düzülüb yan-yan
Bu insan xarabalığı.
Paytaxt olub bu şəhər,
Bu paytaxt xarabalığı.
Burdan əsrlər keçib
Bu vaxt xarabalığı.*

Xarabalıq üzərində daha yaxşını yaratmaq olar. Əslində, yeni gözəllik, yeni xarabalıq yoxdur. Həyat və ölüm kimi onlar da bir-birinin içindədir. M.Araz demiş: "Əbədiyə qəh-qəh çəkər əbədi dünya". Xarabalığın özünün də estetikası var, o da bir yazılış və yaradılışdır. Bunu da hansı şairə yazsa bilər. Əjdər Olun hər şeirinin içində bir neçə şeirin mövzusu gizlənir. Xarabalığın gözü ilə baxsaq, nizamlı olan hər şey daha pis görünür belə. Məsələn, pəncərə şüşəsi bütöv olanda gözəldir, çiləklənəndə heç nə. Bəlkə, heç belə deyil. Çiləklənmiş şüşənin içində elə gözəl üçbucaq, dördbucaqlar var, onu insan əli ilə kəsib düzəltmək olmaz. Demək, xarabalıqda da gözəllik tapmaq mümkündür. Bu cür mühakimə yürütməyə Əjdər Ol şeirlərində imkan - barmaq yeri qoyur və oxucuya deyir ki, gəl, sən oxu, yeni şeirini buradan başla.

Əjdər Olun könül vuruşu səhrada başlayır. Ucsuz-bucaqsız səhra, əzan səsi, günün batışı və doğuşu, günəşin dəvə və insan ayaqlarına dolanan sarısı, dəvə ləngəri, qum dənəcikləri, qum dumanı və könül vuruşu... Bir könül səhrada yağış... bir könül səhrada şeir və könül vuruşundan sona Əjdər Olun gəldiyi tək həqiqət:

*Yüzüncü babamın itmiş adıtək
Adları ya torpaq, ya göy udacaq.
Köhnə divardakı qədim bir yazı
suvaqlar altında itib-batacaq.*

*Bunu kim uçurub, onu kim tikib,
Düşərmi dənizin, dağın yadına?!
Axırda adları unudacaqlar,
Hər şey çıxılacaq İnsan adına.*

Könül vuruşunun qələbəsi budur. Bütün dolanbaclarda, şübhə və qısqanlıqlarda, aldanış və yalvarışlarda, həyat və ölümlərdə, beyin meşəsində yeni varlığın - insanın, mətnin doğuşu baş verir. Bu insan Əjdər Ol şeirinin ən böyük tablosudur. Tablo səhra şəklindədir. Səhra da qara rəngdədir. Qara rəng əriyir, əriyir, əridikcə müxtəlif rənglər qaradan azad olur, qara nəfəs alır, rənglər nəfəs kimi çıxır ağzından. Qaradan çıxan rənglər ayaqları səhrada, başı göy qübbəsində olan bir göy qurşağı yaradır. Deyəsən, yağış yağıb indicə.

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

Təranə FAZİLQIZI

NƏNƏM

◆ Hekayə

Mətbəxə keçib, pəncərəni açdım. Bir anda içəri dolan soyuq hava canımı üşütdü. Soyuqdan və yağışdan gələn nəm havanı içimə çəkdim. Nədənsə, payız gecələri qəlbimi kövrək hisslər chuğlayır. Ətrafa baxıram. İldırımın saçdığı işıq zolağı zülməti bir andaca içində boğur. Yağışda qarşı binadan pəncərələrin işıqları ulduzlar kimi bərq vurur. Qərribə hissdi, yağış uşaqlığıma aparır məni.

* * *

Uşaqlıq illərim sadə bir ailədə keçmişdi. O vaxtlar - sovetlər dönəmində islamın mahiyyətindən çoxu bixəbərdir, uşaqlar rus dilində təhsil alırdılar. Ailədə dörd uşaq idik. Böyük qardaşım Xalıq evin gözüydü. Bu da nənəmin İranda qalıb, uzun illər heç bir xəbər-əətər tuta bilmədiyi qardaş həsrətiylə bağlı idi. O, özünü nəvəsinə qoyduğu adla ovutmağa çalışsa da, qardaş həsrəti azalmırdı ki, azalmırdı. Ovqatının təlx olduğu vaxtlarda söylədiyi nağıllar, hədislər bizi nənəmin başına toplayardı. Biz xalça-palaz üstündə bardaş qurub oturur, nənəmin şirin söhbətlərinə qulaq kəsilərdik. Bəzən namaz vaxtı qardaşımın şuluqluq etməsi nənəmi cin atına mindirsə də, ona güldən ağır söz deməz, yenə də mən çubuqla cəzalanardım. Evin əziz-xələfi olan qardaşım nə qədər ərköyün, nadinc idisə, mən bir o qədər sadələhv və avam idim.

Nənəmin nurlu çöhrəsi, iri gözləri vardı. Arıqlıqdanmı, ya nədənsə gözlərinin dərinliyi məni üşüdüdü. Əlləri, damarları çıxmış şirmayı barmaqlarından İran xınası əskik olmazdı. Qocalıqdan yığılmış küreyi yumağa dönsə də, yerişi iti idi. Zəhmli baxışı və ötkəm səsi nəinki biz uşaqları, anamı da vahiməyə salardı. Hədsiz təmizkar, ifrat vasvası nənəm, az qala, evdəki bütün qab-qasığı pak etməyi, qüsul verməyi ilə qonşular arasında ad çıxartmışdı. Nənəmi yolda qarşısından keçən pişik, yaxud "tək səbir" gətirməyim hövsələdən çıxardardı. Bütün bu əlamətləri uğursuzluq sayar, ona görə də belə hallarda gedəcəyi yeri təxirə salardı. Belədə mən pərt halda otağın qapısına söykənib oğrun-oğrun ona baxardım. Nənəmin gözüne yaxşı görünməyə çalışsam da, alınmırdı. Hirsle ədasıyla geri qayıdıb çarşabını açar, dinməz oturub, təsbehini şaqqıldadardı. Nənəmin bütün çarşabları tünd rəngli idi, ona çox yaraşırdı. Xüsusi əda ilə çarşabı başına örtməsi başqa aləm idi. Biz qapı ağzında onu ötürər, o isə, öz növbəsində, gələn və nəvələrinə gözucu baxıb sağollaşardı. Dodaqaltı duadan sonra bayır qapısını açıb, ya hamama, ya da çox sevdiyi

bibimgilə üz tutardı. Anam da arxasınca su atmalı, canfəşanlıqla "yaxşı yol" deməliydi. Qayıdanda isə biz qızlar çarşabını alıb, səliqəylə qatlamalı, cayını, süfrəsini xüsusi bir təmtəraqla hazırlamalıydıq.

Geydiyi qara güllü-çiçəkli paltarlarının cibindən nanəli konfeti əskik olmazdı. Onun konfeti soyub, qərribə bir iştahla yeməyi vardı. Ovqatının xoş vaxtında bizə konfet paylamağı da vardı.

Gözümüz həmişə onun tünd yaşıl, dama-dama atlas boğçasında olardı. Bu iri boğçanı cümə günü hamama gedəndə götürərdi. Həmin gün hamımız onun qulluğunda durar, dediklərini can-başla yerinə yetirməyə çalışardıq. Nərd oynamaqda mahir olan nənəm evimizə gələn qonaqları əvvəl nərdə pas edər, sonra aldığı zövqdən məmnun halda söhbətə başlardı. Nənəmin bir şəkəri də vardı, giley-güzar edəndə atamla rus dilində danışar və bizi nigaran qoyardı. Belədə, atam uşaqlar kimi farağət dayanıb, razılıqla başını tərpədən, bizi məzəmmətlə süzərdi. Bu məqamlarda nədəsə səhv etdiyimizi bilərdik. Tək-tük hallarda onunla bir yana gedəndə, qonum-qonşuların nənəmlə ehtiramla salamlaşmasından sevinər və uşaq ağıllımla bundan fəxr duyurdum. Böyüklərin nənəmi görəndə kimi ayağa durması, onunla hal-əhval tutması məndə qərribə hisslər yaradardı. Nənəm elçiliyə gedər, dava - dalaşı yoluna qoyar, küsülüləri barışdırardı. Onun bir sözünü iki eləyən olmazdı; qonşular ya nənəmdən qorxur, ya da ona hədsiz hörmət edirlər...

İsti yay günlərindən biri idi. Gövhər nənəmi harasa qonaq aparacaqdılar. Günortadan yığışan nənəmi həmişəki kimi qapı ağzında təmtəraqla yola salırdıq. Gözlərimizin sevinci üzümüzdə çıxmasın deyər, ciddi görkəm almışdıq. Özümüzü evdə tək qalmaqdan üzüləcəkmis kimi göstərsək də, nənəmin harasa getməsi bizim üçün əsl bayrama, azadlığa çevrilirdi. O qədər atılıb-düşürdük ki, anam bezirdi.

"Yaxşı ki, nənəniz var. Yoxsa, siz mənim başıma oyun açarsız" - deyər söylənirdi.

Nənəmi yola salan kimi anam mətbəxə, biz balacalar da nənəmin otağına cumduq. Qardaşımın fitvasına uyub, əvvəl nənəmin şifonerinə baş vurduq. Qorxudan ürəyimiz ağzımıza gəlsə də, nənəmin otağını ələk-vələk elədik. Birdən gözlərimiz qırmızı onluqlara sataşdı. İlk dəfəydi ki, bu qədər pul görürdük. Onları götürüb bir müddət əlimizdə oynatdıq. Pullar xışıldayıb, bizsə onları bir-bir sıgallayırdıq. Sonra pul topasından iki onluq götürüb oğrunca həyətə sürüşdük.

- Uzağa getməyin - dalımızca anamın səsi eşidildi.

Ay hay! Gözümüzdə ana görünürdümü? Özümüzü yaxınlıqdakı univermağa saldıq. İçəri girən kimi canımızı qorxu aldı. Evə qayıtmaq, pulu yerinə qoymaq istəsək də, Xalıq təkidlə dedi:

- Bacı, dəlisən, görmürsən nəyə qocadı, o pulların sayını hardan bilir? Gör, nə qədərdir. Heç bizə konfet, oyuncaq da almırlar. Gəl, gəl, qorxma. İndi sənə gəlincik, saqqız, konfet alacam.

Univermaqda sanki hamı bizə baxırdı. Sakitcə satıcı qıza yaxınlaşdıq. Xalıq onluqdan birini qıza verdi. Qız sınaıçı nəzərlərlə bizə və pula baxıb soruşdu:

- Bu pulu hardan, kimdən oğurlamısınız?

Mən həyəcandan ağlasam da, qardaşımın ötkəm səsi məni sakitləşdirdi.

-Biz oğru deyilik. Nənəmin puludu, verdi ki, xərcləyək.

Onun qətiyyətli baxışları və inamlı səsi qızda şübhə yeri qoymadı. Kağız torba oyuncaq və şirniyyatla dolu idi; əlimizə keçəni almışdıq. Həyəcandan bilmirdik nə edək. Qərara aldığımız ki, aldığımız oyuncaqları, şirniyyatı həyətdə uşaqlara paylayaq.

Həyətdə gələn kimi səs-küy düşdü. Oyuncaqlar üstündə uşaqların savaşına, binanın pəncərələri bir-bir, iki-bir açılmağa başladı. Hər şey bir andaca açıldı.

Anamın bizi evə salmağıyla, yağlı silləyə “qonaq eləməyi” bir oldu. Biz ağlayır, günahımızı bir-birimizin üstünə yırırdıq. Yazıq anam həyəcandan gah dizinə, gah başına vururdu. Birdən qapının zəngi çalındı. Gələn nənəm idi. Ev ölü sükuta qərq oldu. Salamlaşıb hərə bir tərəfə dağılışdı...

Nənəmin qəzəbli qışqırtısı ikimizi də özümüz bilmədən onun otağına atdı. Anam günahkar kimi nəyisə izah edir, göz yaşı tökürdü. Anamın həyəcanından və nənəmin qəzəbli baxışlarından biz uşaq fəhmiylə çox pis iş tutduğumuzu başa düşdük.

Nənəm qonaq otağına keçib bizi səsledi.

Hər ikimiz, əllərimiz arxada, başımızı aşağı salıb onun bir addımlığında dayandıq. Təsbəhinin şaqıltısı əsəbindən xəbər verirdi.

- Siz Allahın əmrinə zidd gedib, çox pis iş görmüsünüz - oğurluq eləmişiz. Buna görə cəzalanacaqsız. Bayaqdan təsbəhimi çevirir, Allahın mələklərindən xəbər gözləyirəm. Budur, nəhayət ki, xəbər gəldi. Hər ikinizin başı ananızın mürəbbə bişirdiyi tasta kəsiləcək. Ölümdən qabaq qüsullanın, kəlməşəhadətinizi oxuyun. Tez olun, vaxtımız azdı. Cəhənnəm sizi gözləyir.

Bizim vay-şivənimiz, nənəmin ayaqlarına düşüb üzr istəməyimiz uşaq qəlbi üçün dəhşətli sınaq idi. Anamdan imdad diləsək də, mənasız idi; yazıq qorxusundan bir kənara çəkilib göz yaşı tökürdü. Bizdən balaca bacı və qardaşım qorxudan anama sığınmışdılar. Səs - küyə qonşu Buxara xala gəldi. O, məsələdən hali olub nənəmə yalvarır, bizə imdad diləyirdi. Qəddar nənəmsə, sözündən dönmürdü ki, dönmürdü. Biz hamamda dəstəmaz alıb, qüsul verdik. Sonra evin ortasında əllərimizi açıb kəlməşəhadət oxuduq. Nənəm amansızcasına hər ikimizin qollarını kəndirlə bağladı. Ayaq üstə ölmüşdük... Başımızı tasta qoyduq. Özümüzü cəhənnəmin astanasında görürdük. Təsədüf, ya nə idisə, tas da, bıçaq da qan rəngində idi. Nənəm əlinə iri bıçağı alıb, yəqin ki, küt tərəfdən hər ikimizin boynuna sürtdü və hökmlə dedi:

- Dayanın, ağlamayın, kəsin səsinizi! Allahdan mənə səda gəldi ki, sizi bu dəfə bağışlayım. Əgər bir də oğurluq eləsəniz, onda....

İkimiz də çoxdan ölmüşdük. Mən gözüyaşlı anamın ayaqlarına tərəf sürünüb bayıldım...

* * *

Sonra bizi çıldağa aparmalı olmuşdular. Böyüklər uşaqlara bu əhvalatı danışanda isə, kiçiklər halımıza acıyar, belə qəddarlığına eləcə başını bulayardılar.

...Bu yağışlı payız axşamında hardan yadıma düşdü bu hadisə, bilmirəm.

TUT AĞACI

◆ Esse

Bakıda Dağlı məhəlləsinə yaxın küçələrin birində beşmərtəbəli bir bina vardı....

Binanın arxasında meyvə ağacları gül-çiçəkli bağı xatırladırdı. Qoca tut ağacı yaz gələr-gəlməz, ta payızın axırına kimi binanın arxasını gündən qoruyardı. Biz uşaqlar pəncərədən əlimizi uzadıb tut yeyər, doyanda şirəli əllərimizi üstümüzə sürtərdik. Qonşuların və nənəmin hesabına həyatımız səs- küylü keçərdi. Həyətdəki yelləncək növbəsi pozulardı, çünki uşaqlar cığallıq edər, bəzən də iş süpürləşməyə qədər gedib çıxardı. Böyüklər, təbii ki, bunu tez yoluna qoyardı. Qonşuların mehribanlığı, bir yerə yığılıb çay içməyi, şirin - şirin söhbətləşməyi ətraf məhəllədəki böyüklərin, hətta uşaqların da qısqanclığına səbəb olardı.

Bir qəbahətım olanda, dərslərimi pis oxuyanda, atam məni danlar, böyük qardaşım isə əlinə düşən fərsəti qaçırmaz, başımı qapazlar, saçımı dartardı. Qardaşımın qorxusundan cavab qaytarmaz, küskünlüyümü həyətdəki tut ağacına dırmaşmaqla bildirərdim. Mənim üçün tut ağacı alınmaz qala, kiçik hücrə və xəyallarımla baş-başa qaldığım sirli bir məkan idi.

Ağacın ən hündür budağında əlimi gözüme papaq edib, uzaqlara baxardım. Özümü kino qəhrəmanına bənzədər, sanki çox mühüm bir hadisəni burdan seyr edərdim.

Bazar günü radioda muğam konserti verilirdi. Nə sirr idisə, muğamatı ağacda dinləməyi çox sevirdim. Bu ecazkar musiqi məni ağuşuna alıb, uzaqlara aparardı.

Bahar gəlmiş, ağaclar, otlar oyanmağa başlamışdı. Evlərdə Novruz tədarükü görülür, həyət-baca təmizlənir, ağacların gövdələri əhənglənirdi. Bu bahar ovqatı bizim evdə duyulmurdu. Anam əməliyyat olunub xəstəxanadan təzəcə qayıtdığından, biz biş-düş eləməmişdik. Anamı yoluxmağa gələn qonşular böyük ailəyə bəs edəcək qədər Novruz sovgatı gətirmişdilər. Kövrələn anam onlara dil-ağız edirdi. Yadımdadır, axır çərşənbədə hamılıqla yanan tonqalın ətrafına toplaşmışdıq, deyib-gülürdük. Qonşu qadınlar xəstəhal anamı dilə tutub həyətə çıxarmışdılar. Yazıq anam o qədər geyinmişdi ki, güclə yeri yirdi. O, tonqala baxır, sevinirdi. Mən də çox sevinir və inanırdım ki, anam tonqalın üstündən tullansa, ağırları mütəlak keçib gedəcək. Qonşu Buxara xala məni kənara çəkib ərklə dedi:

-Ay bala, burda niyə dayanmısan, get uşaqlarla oyna. Yox, dayan! Əvvəl anana görə dilək elə, qulaq falına çıx. Nə eşitdin, gəl mənə gizlin de. Sonra get, nə qədər oynayırısan oyna.

Bir neçə dəqiqədən sonra tövşüyə-tövşüyə Buxara xalaya eşitdiklərimi danışmağa başladım:

- Səyyarə nənəgilin qapısını pusdum. Akif baba dedi ki, tut ağacı yaman qol-budaq atıb, kəsib götürmək lazımdı.

Qonşumuz Buxara xalanın gözlərindən yaş süzülürdü.

Mən təəccüb içində:

-Ağlama, xala, görərsən, anam sağalacaq...

Xərcəng xəstəliyi anamın bədəninə yayılmışdı. Bir neçə aydan sonra o, dünyasını dəyişdi...

İllər keçdi, zaman dolandı. İri gövdəli tut ağacı, yaşıllıq və mehriban qonşular...

Keçmişdən qalan nə varsa, dünyasını dəyişib, darmadağın olub. Əvəzində isə hər tərəfi ağuşuna alan göydələnlər ucalıb...

◆ P u b l i s i s t i k a

Qorxmaz ŞIXALIOĞLU

YAZA BOYLANAN DAĞLAR

2014-cü ilin soyuq bir yanvar günü idi. Axşamüstü işdən çıxıb, piyada üzü aşağı - metronun “İçərişəhər” stansiyasına tərəf düşürdüm. Ara-sıra bu stansiya ilə üz bə - üzdə, yeraltı keçiddəki kitab mağazasına baş çəkməyim olur. Həmin gün burda üstündə kəlbəcərli şair Sücaətin şəkli olan bir kitab gördüm. Ölümündən altı il sonra çap olunmuş “Sücaəti unutma” adlı bu kitabı, təbii ki, anındaca aldım. Sücaət yadıma düşdü. Kəlbəcərlə bağlı televiziya verilişləri hazırlayanda ondan üç-dörd dəfə müsahibə almışdım. 90-cı illərdə Gəncəbasar tərəfə ezamiyyətə gedəndə, mağazada, kafedə, yəni harda maqnitofon oxuyurdusa, orda mütləq Sücaətin qoşmalarını eşidərdin. Mən Sücaəti təkcə qoşmalarına görə yox, həm də məğrurluğuna görə sevirdim. O, qabağından yeyən oğul deyildi, özünə hörmət qoyurdu. Əsl istedadları həmişə belə məğrur gördüm. O, sözü, nəfəsi, yazısı, səsi, baxışı ilə, necə deyərlər, təpədən-dırnağa Kəlbəcər idi. İlahi, doğulduğun, boya-başa çatdığın yurdu, ocağı bu qədər sevməkmi olar?

2001-ci ilin martında, Novruz bayramı ərəfəsində Gəncəbasar tərəfə çəkilişə getmişdik. Gəncədə və Göygöldə köçkün kəlbəcərlilər daha çox məskunlaşıb. Kəlbəcərin işğalı ilə bağlı televiziya verilişi hazırlayırdıq. Sücaətin evi Göygöl rayonuna gedən yolun üstündə idi. Onlara getməyi qərarlaşdırdım. Sücaət Tehrandan təzəcə qayıtmışdı. Avropa ölkələrinin birində səfir işləyən həmyerlisi Eldar Həsənovun köməkliyi ilə nurunu itirməkdə olan gözlərini müalicə etdirmək üçün İrana gedibmiş. Şəkəri yüksək olduğuna görə, gözlərində əməliyyat aparmaq mümkün olmamışdı.

Sücaət məni görüb çox kövrəldi. 1993-cü ildə və sonralar da ondan müsahibə almışdım. Dedi ki, bu dəfə danışası deyiləm. Çox yorğun görünürdü, tamam həvəsdən düşmüşdü. Birtəhər onu yola gətirdim. “Bu danışdıqlarımı hələ çəkmə”, - dedi. Sonra, ağır-ağır danışmağa başladı: “Gözlərim, demək olar, görmür. Kəlbəcər dərdi də ki, daha axırıma çıxıb. Hərdən, şeirin havası gələndə, qızımı çağırıram. Mən deyirəm, o, yazır. Bu günlərdə eyni qaydada ata-bala evdə oturub yazırdıq. Elə bu arada qapı açıldı, qızımın rəfiqəsi girdi içəri. Kitab üçün gəlibmiş. Nə isə, kitabı götürüb getdi. Ertəsi gün dərsdən qayıdan qızım, ayağını içəri qoyan kimi, başladı hönkürtü ilə ağlamağa. Demə, həmin gün dərsə gedəndə, rəfiqəsi ondan soruşubmuş ki, atan Sücaətin gözləri görmür? Qızım, “yox, görür” deyib. Rəfiqəsi qayıdıb ki, bəs mən gördüm, axı, atan deyirdi, sən yazırdın.”

Səsimi boğsam da, söhbətin bu yerində gözümün yaşını saxlaya bilmədim. Sücaət dərindən bir ah çəkib, ağır-ağır dilləndi: "Daha and içmişəm, lap çatlayıb ölsəm də, heç nə yazmayacam. Qoy ürəyimdəkilər elə ürəyimdə çürüsün".

Sonra operator Vaqif Babayev kameranı işə saldı. Sücaət Kəlbəcərdən danışdı, axırda da təzə yazdığı bir qoşmasını oxudu. O qoşmadakı bir bənd içimi silkələdi, onu indi də yadımdan çıxara bilmirəm:

***Yazımı, yayımı qışa döndərib,
Gülləni sinəmə qoşa döndərib,
Allah ürəyimdə daşa döndərib
Səkkiz il gözümdən axan dağları.***

Kitab mağazasından Sücaətlə bağlı bu xatirələrlə çıxdım. Onu da deyim ki, Sücaətin o şeirlər kitabından sonralar yenə də alası oldum. Qəribədir ki, mən bu kitabı hər alıb gətirən gün, sanki dostlardan, qohumlardan birinə xəbər göndəirdin - qonağımız gəlirdi. Və tərslikdənmi, ya da xoşbəxtlikdənmi, Sücaətin bu kitabı da hər dəfə pəncərənin qabağında olardı. Gələn qonaq da ərlə bu kitabı məndən istəyirdi. Xülasə, indi məndə Sücaətin o kitabı yoxdur, gərək alam...

Qələmə aldığım bu yazını da, mənə Sücaətin kitabı yazdırdı - məcbur etdi ki, 1993-cü ilin fevralında Kəlbəcəyə - ezamiyyətə getdiyim o ağır günlərə qayıdım...

* * *

18 fevral 1993-cü il. Nahar fasiləsindən təzəcə qayıtmışdım. Onda AzTV-də "İctimai-siyasi proqramlar baş redaksiyası"nda çalışırdım. İş yoldaşlarımdan kimsə xəbər gətirdi ki, indicə baş redaktorun yanında iclas olacaq, deyəsən, yuxarıdan sədrə zəng ediblər. Qısa deyim: iclasda məlum oldu ki, Kəlbəcərdə vəziyyət çox ağırdır, ora təcili çəkiliş qrupu getməlidir. Tez dedim ki, mən getmək istəyirəm. Bunu o qədər də vətənpərvərliyəmə yozmayın, həm də mən Kəlbəcəri görmək istəyirdim. Rejissor Azad Məmmədov da könüllü olaraq mənə qoşuldu. Operatorlardan da Alik Maratov bizimlə gedəsi oldu. Səhər tezdən artıq üzü Yevlaxa gedirdik. Yevlaxda vertolyota oturdurdu. Onu da deyim ki, bizi müşayiət edən "Murovdağ" Xeyriyyə Cəmiyyətinin sədri, "Azərnəşr"-in baş redaktoru, kəlbəcərliləri Ələvsət Ağalarov idi. Onda Kəlbəcəyə gedən avtomobil yoluna ermənilər nəzarət edirdilər. Bir yol qalmışdı ki, o da Murovun qarlı zirvəsindən keçirdi. Qışın qar-boranında isə burda vertolyotsuz ötürmək mümkün deyildi. Yuxarıda dedim, mən ilk dəfə idi ki, Kəlbəcəyə gedirdim. Düzü, "Kəlbəcər" deyəndə, həmişə dağlar, yaylaqlara köçən el-oba, alaçıq, qaya, bulaq, çöl-çəmən gəlirdi gözümün qabağına. İçimdə qərribə bir doğmalığ vardı Kəlbəcəyə. Bəlkə də, təbiəti, doğulduğum İsmayılının təbiətinə oxşadığından irəli gəlirdi bu doğmalığ. Yeri gəlib, qoy deyim. İkincidə oxuyurdum. Çox vaxt sinfimizi dördüncülərə qatıb dərs keçərdilər. Biz ikincilər 13, dördüncülər isə 7 nəfər idi. Əksər vaxt nəğmə dərslərində zəngə az qalmış, müəllim dərddə oxuyan Rasimi yazı lövhəsinin qabağına çağırırdı. O da müəllimin istəyi ilə, həmişə olduğu kimi, Səməd Vurğunun "Dağlar" şerini aşığısayağı oxuyardı:

***Binələri çadır-çadır,
Çox gəzmışəm özüm, dağlar.
Qüdrətini sizdən aldı,
Mənim sazım, sözüm dağlar.***

Atası hər yay Rasimi yaylağa apardığından və onun, doğrudan da, yaylaqlı günlərin arzusu ilə yaşadığından, ya da nədirsə, bilmirəm, "Dağlar"

bu arıq oğlanın dilində çox kədərli səslənirdi. Belə vaxtda müəllim pəncərənin bir metr enliliyindəki palıd taxtapuşuna dirsəklənib, kəndin qənsərindəki dikdirdən keçib gedən torpaq yola baxardı. Rasimin səsi müəllim kimi, biz uşaqları da çox kövrəldərdi. Onu da deyim ki, “Dağlar”ı sevən bu müəllim mənim atam idi, Rasimin də dayısı...

İndi Murovun üzərindən uçanda, o nəğmə (atam “şərqi” deyərdi) dərslərini xatırlayırdım. Bilirdik ki, Kəlbəcərdə vəziyyət çox ağırdı. Ona görə də, hamının üz-gözünü, ürəyini bir kədər bürümüşdü. Ancaq heç kim bunu biruzə vermək istəmirdi. Nə yaxşı ki, vertolyotun uğultusu vardı, yoxsa bu cür dinməz-söyləməz yol getmək olmazdı, adamın bağı çatlayardı. Birdən mənə elə gəldi ki, o vaxtlar atamı kövrəldən, bəlkə də, ömründə görmədiyimi bu dağlar olub. Axı, gündə gördüyü, kəndimizin, necə dəyərlər, beş addımlığındakı dağlar üçün atam niyə qərubsəməliymiş ki? Sözümlü qərubsəmliyə salmayın. Atam dil-ədəbiyyat müəllimi idi. Xəstə Qasımı, Dədə Ələsgəri, Cavid, Müşfiqi, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, çox sevirdi. Kəlbəcərin İstisuyunda Səməd Vurğunla Aşıq Şəmşirin dəyişməsindən, təbii ki, xəbəri vardı. Aşıq Ələsgərin qoşmalarındakı Dəlidağı, Qoşqarı, Murovu, Qırxqızı, Narişları, qiyabı da olsa, tanıyırdı. Yəqin, cənnətmisallı o yerləri, həmin qoşmalardan sevmişdi atam...

İlluminatorlardan dağlara baxırdım. Fikir məni aparmışdı. Birdən elə bil, kinolarda olduğu kimi, vertolyotun səsi tədricən uzaqlaşmağa başladı, onu çox ahəstəcə 30 il əvvəlki Rasimin səsi əvəzlədi. İlahi, Rasimin tərtəmiz, büllur kimi ağappaq səsi bu zirvələrə necə yaraşmış. Yəqin, o vaxtlar, o nəğmə dərslində gözləri yol çəkən atam, elə görmədiyimi bu dağları xatırlayırmış. Bəlkə də, belə deyildi. Ancaq mən bu cür düşünürdüm...

* * *

Vertolyotdan düşəndə bizi birinci qarşılayan uşaqlar oldu. Mühəribənin ağırı-acısını uşaqlar, böyüklər kimi olmasa da, hər halda, sövq-təbii duyurdular. Ona görə də, balacalar vertolyota arxa-dayaq kimi baxırdılar. Yəni, mühəsirədə olan, gecə-gündüz düşmən hücumuna məruz qalan Kəlbəcər tək deyil, onlar haqqında düşünlər. Rayon mərkəzinin aşağı qurtaracağındakı vertolyot meydançasından gəldiyimiz kafeyə cəmi 10 dəqiqəlik yol var idi. Tez-tələsik cörək yeyib, üzünü yuxarı, İcra Hakimiyyətinin binasına yollandıq. Hər yan qardı, havada möhkəm şaxta var idi. Artıq qaş qaralırdı. Ancaq heç bir yerdə işıq yanırmırdı, çünki Ağdərədən keçən elektrik xəttlərini ermənilər çoxdan kəsmişdilər. Dedilər ki, bir həftədir rayona verilən elektrik enerjisi kəsilib. Öyrəndiyimizə görə, elektrik idarəsində böyük generator qoyublar, o da çox vaxt işləmir. Kəlbəcər çox kədərli görünürdü, adamın ürəyi sıxılırdı. Təkcə İcra Hakimiyyətinin binasında işıq yanırdı. Bu da, kiçik generatorun hesabınaydı. İcra Hakimiyyətində qərara gəldik ki, şəhər təzdən Çərəktar və Qılışlı kəndlərinə gedək. Qonaq evindən və mehmanxanadan danışmaq artıq idi. Bizi gecələməyə, deyəsən, avtobaza rəisinin evinə göndərdilər. (Sonrakı günlər, növbə ilə hər gecə bir idarə və müəssisə rəhbərinin evində qalmalı olduq). Burda xırda bir haşiyə çıxım. Biz ezamiyyətə 3 günlüyə getmişdik. Ancaq Kəlbəcərdə yeddi gün qalası olduq. Çünki Bakıdan vertolyot gəlmirdi. (1991-1993-cü illərdə Goranboy, Çaykənd, Ağdam, Kəlbəcər, Zəngilan və digər döyüş bölgələrinə çəkilişə gedəndə, həmişə ayrıca bir dəftərim olardı. Olduğum yerlər və görüşdüyüm adamlarla bağlı xırda-para qeydlər edirdim. Bu yazını da, o dəftərçənin əsasında qaramışam). İcra Hakimiyyətində bizə bildirdilər ki, sizi etibarlı və cəsur bir oğlan müşayiət edəcək.

Ertəsi gün bildik ki, o cəsur oğlanın adı Ramizdir.

* * *

20 fevral. Səhər tezdən çəkiliş qrupumuz "Villis"lə yola çıxır. Hərbi geyimli sürücümüz Ramiz, sanki od parçasıdır. "Kalaşnikov" avtomatı yanındadır, maşında hardasa 10-15 dənə tank əleyhinə mina (TM-57) var. Ramiz deyir ki, bu minalar bizə mütləq lazım olacaq. Söhbətdən məlum olur ki, o, Kəlbəcər sərhədində birinci güllə açılan gündən səngərdədir. İki daşın arasında öyrəndim ki, Sovetlər dönəmində Rusiyada artilleriya və piyada desantı qoşunlarında xidmət keçib. 1991-ci ildə Ramiz Narişlarda ermənilərin hərbi təyyarəsini vurduğu üçün Müdafiə Nazirliyi onu avtomobillə mükafatlandırır. Çərəktarda dəstəməzə bir cavan hərbiçi də qoşuldu - Telman Hüseynov. Onun gözlərində, sanki şimşək oynayır. Bədəncə dolu olsa da, atletik görkəmi var. Hərəkətlərində çox cəliddir. Baxışları şikarını izləyən qartalı yada salır. Səsində, danışığında iynə ucu boyda giley-güzar, şikayət, qorxu yoxdur. Sanki Telman "ölüm" adlı anlayışdan xəbərsizdir. O, snayperdir. Arada avtomatını mənə də verir. Burda yenə də bir haşiyə çıxmaq istəyirəm. Xatırladım ki, artıq 90-91-ci illərin əvvəllərindən AzTV-nin mühafizə polisinin bütün əməkdaşları növbəyə avtomat silahla çıxırdılar. Cəbhə bölgələrinə getdiyim üçün, fürsət tapıb dostlaşdığım polislərdən avtomatla davranmağı, yəni tək-tək və fasiləsiz atəş açmağı öyrənmişdim. (Əsgərlikdə Uralda - "stroybat"da olmuşdum). Əl qumbarasının məftilini çəkib atmağı isə Kəlbəcərdə olduğum ikinci gün mənə Ramiz başa saldı. Bizə bildirdi ki, təhlükəli yerlərdə olacağıq, silahdan istifadəni bilməlisiz. Kim nə deyir-desin, adam özünü silahla yenilməz hiss edir. Silah adama güc verir. Sovetlər dövrü sülh adı ilə, bilə-bilə silahı gözümüzdən salıblar. Silah pis idisə, nəsil-nəsil ulu babalarımız niyə qılınc qurşayıb, xəncər gəzdiriblər? Yaxud ağzını açan kimi sülhdən danışan böyük dövlətlər hər il hərbi büdcəsini niyə artırır? Yadımdadır, hardasa 20 il əvvəl Hindistan nüvə silahı hazırlamaq istədiyinə görə, ABŞ və bir çox Avropa dövlətləri ona qarşı müxtəlif iqtisadi-siyasi sanksiyalar tətbiq etdilər. Ancaq hindlilər öz yolundan dönmədilər. İlk nüvə silahının sınağı uğurla həyata keçiriləndə, Hindistanın Baş naziri (O, sınağı izləyənlər arasında olub) sevincindən qışqırıb demişdi: "İndi bizə hörmət edəcəklər, çünki gücümüz var!". (O vaxtlar bu haqda hansısa rus qəzetindən oxumuşdum bunları) Uzunçuluq kimi qəbul eləməyin, qoy bir söz də deyim. Artıq 14 yaşında qoyun nobatına gedəndə, mütləq 16 nömrəli təklülə tufəngimizi götürərdim (əsasən payız və qışda). Yoxsa, qarlı havalarda, dağ-dərədə silahsız qoyun otarmaq olardı? O 16 nömrəli tufəng ən çox gözlənilən canavar qorxusunu heç eləyirdi. Həm də ki, bizim qoyun otardığımız İrəmədəki dağ-dərədə kəklik, dovşan, qaratoyuq da olurdu. Yəni, tufəng hava, su yerində idi bizə. Güllə atandan sonra, şişməsin deyər, tez gilizi çıxarıb, barıt qoxusu verən tufəngin lüləsini iyləyərdim. Ən çox sevdiyim iş idi bu. O, barıt qoxusu, elə bil ürəyimdəki bütün qorxu-ürkünün kökünü yandırır. (Yanmış barıt və benzin qoxusu üçün indi də ürəyim gedir).

...Çərəktarın girəcəyindəki yanmış BMP-nin yanında Ramiz "Villis"i saxlayır. Yaxınlıqdakı ağacın budaqlarında yarıçürümüş əsgər paltarının qalıqları, yerdə yanmış botinkalar, alüminium su qabı, qaralmış sümüklər var. Ramiz kameraya danışır: "Burda 8 ay əvvəl dəhşətli döyüş olub. Bizim tankçılar erməni tankçıları ilə qəfil üz-üzə gəliblər. Bizimkilər hardasa 3-4 saniyə erməniləri qabaqlayıb, onların BMP-sini vurublar. Bu, həmin BMP-dir. Çərəktar döyüşündə 100-ə yaxın erməni quldurunu məhv etdi bizim döyüşçülər". Ramizdən sonra kənd adamları danışır. Qaz, işıq və dolanışığın

olmadığından gileylənirlər. Kəndin icra nümayəndəsi Şaban Qurbanov müsahibə verir. Deyir ki, bizə kömək lazımdır, kömək.

Şaban mənə çox xoş təsir bağışlayır. O vaxtlar Bakıda hamı deyirdi ki, Kəlbəcərdə vəziyyət ağırdır, bu gün-sabah rayon boşalacaq. Şaban, "Bizə kömək lazımdır, kömək" deyəndə, Bakıda Kəlbəcərlə bağlı eşitdiklərimi dilə gətirmək istədim. Ancaq tez də fikrimdən daşındım...

Möhkəm qar yağırdı. Artıq Qılışlı kəndində idik. Burda da adamların dərdi eynidir. "Mərkəz bizə laqəyd, biganə yanaşır", deyirlər. Kənd icra nümayəndəsi Hafizin (soyadı yoxdur dəftərimdə) dediklərindən: "Bilirsiz, müharibədə şəhər də gedər, kənd də. İnsan da həlak olar, adamın qol-qıçı da gedər. Sonra o şəhəri, o kəndi döyüşüb geri qaytarmaq olar. Buna təbii baxıram. Mən bizə olan biganəliyi, laqəydliyi qəbul edə bilmirəm. Görmürsüz Kəlbəcər mühasirədədir?!"

Burdakı hərbi hissənin döyüşçüləri ilə görüşmək istəyirik. Kazarma yerli kənd orta məktəbinin binasında yerləşir. Hissə komandiri-polkovnik Zaur Qənizadə bizi yaxına buraxmır. Rusdilli polkovniklə heç cür dil tapa bilmirik. Uzun çək-çevirdən sonra bizi çəkiliş aparmamaq şərti ilə kazarmaya buraxırlar. Döyüşçülər yerdə nimdaş bir odeyala bürünüb yatıblar. Taxta döşəmədə toz o qədərdir ki, ayaq basanda izi qalır. Dedilər ki, bu yatan əsgərlər gecə sərhəddə keşik çəkənlərdir. Çoxunun balışının yanında köhnə-kürüş qablarda buza dönmüş şorba vardı. Yəqin, şorba çox dadsız olduğu üçün belə yeyilməmiş qalmışdı. Yatanlar oyanmasın deyə, yavaşca çölə çıxırıq. Gördüyümüz mənzərədən sarsılmışdıq. Mən, 1991-ci ilin dekabrında Goranboyun Şəfəq kəndində, 1992-ci ilin aprelində Ağdamın Şelli kəndində - ön cəbhələrdə olmuşdum. Heç yerdə belə acı vəziyyət görməmişdim. Həyətdəki əsgərlərdən müsahibə almaq üçün, yenə də Zaur Qənizadə ilə görüşmək istədik. Dedilər ki, harasa getdi...

Piltə-piltə qar yağır. Pal-paltarımız Kəlbəcər qışı üçün deyil. Qılışlıdan çıxacağıda, kəndin başında qoyun sürüsü yolumuzu kəsdi. Qaş qaralmaqda idi. "Villis"i saxlatdırdım. Qoyunların belindəki qar buz tutub. Alik tez kameranı çıxardı. Mənim məqsədim, əynindəki sırtqlısının rəngi bilinməyən çobanla söhbət etməkdir. Təxminən 35 yaşı olan bu oğlan Telmanı görənin kimi, sevinir: "Başına dönüm, ay Telman, bilirsən, ermənilər 20 gündür atamı oğurlayıblar. Ev-eşiyim də, bu qoyun sürüsü də sənə qurbandı. Neynirsən elə, atamı qaytarmağa kömək elə. Onu qaytarandan sonra, - əlini qarnının üstünə qoydu, - ortama da bir güllə vur".

Bu oğlanın sonuncu sözləri, yəqin ki, ölənə qədər yadımdan çıxmıyacaq...

Üzü rayon mərkəzinə doğru yol almışıq. Heç kim danışmır. Rayon mərkəzinə çatır-çatmaz, Ramiz dillənir:

-Bizə gedirik.

Dağların qoynunda, sərt təbiətlə qol-boyun yaşayan insanlar yalançı nəzakəti sevmirlər, bunu lazımsız bilirlər. Ona görə də Ramizin bu təklifini sükutla qarşılayırıq, yəni razıyıq.

Evə ayaq basan kimi, hiss elədim ki, burda bizim gəlməyimizi heç kim gözləməmiş. Dağ adamlarının bir gözəlliyi də ondadır ki, qonaq gələndə özlərini itirmirlər, necə var, elə görünürlər. Bizi ilk qarşılayan ucaboylu, görkəmindən məğrurluq yağan qara paltarlı bir kişi oldu:

-Allahverdi. Ramizin atasıyam.

Növbə ilə onun əlini sıxıb evdəkilərlə salamlaşdıq. Mən aşıq Allahverdi

Qəmkeşi qiyabi tanıyırdım. O, gelişimizdən xoşhal olmuşdu, könlü açılmışdı. İçəridə odun sobası yanırdı, ev isti idi. Aşığın doğma münasibəti

bu istiliyi bir az da artırır. Soyuqdan, şaxtadan gələn qonağa bundan başqa nə lazım idi ki? Bir azdan ev adamları doldu. Ən çox yadımda qalan Ramizin əmisi İdris kişi oldu. Demə, o da qardaşı Allahverdi Qəmkeş kimi gözəl qoşmalar yazır. İdris kişinin 3-4 şeir kitabı çıxıb. Çörək kombinatının direktoru Firuzə Qasimova gəldi. Hiss elədim ki, o, bu evə çox doğma adamdır. Görünür, yüzlərlə toyları yola vermiş, el məclislərində həmişə başda oturan söz sahibi olan Allahverdi Qəmkeş, sənətinə qail, tünlük sevənmiş. Çörək yeyəndən sonra (Süfrə məsələsini, Əli Kərim demişkən, özüm zilə çəkmirəm), Aşıq Allahverdi sazı köynəkdən çıxartdı, nə çıxartdı. Əvvəlcə özünün məşhur bir qoşmasını oxuyacağını deyib sazını köklədi..

***Bir gün yolum düşdü qəbristanlığa,
Orda zaman qışdı, dövrən yatıbdı.
Sanki pıçıl daşır hər məzar daşı,
Şair, asta yeri, insan yatıbdı.***

Aşıq ifasını başa çatdırdı. Tez-tələsik: “- üzr istəyirəm, bu qoşma, mən bilən, Səməd Vurğunundur”, - dedim. Qəmkeş özünün şeir kitabını gətirdi, həmin qoşmanı mənə göstərərək mehribanlıqla dilləndi:

- Bəlkə də, sən yüzüncü adamsan ki, bu sözü deyirsən. Doğrudan da, bu qoşma öz ruhuna görə Səməd Vurğunun şeirlərinə çox oxşayır. Ancaq mən gördüm ki, “səhvini tutmağım”, nəinki Allahverdi Qəmkeşin xətrinə deydi, əksinə, ürəyinə yağ kimi yayıldı. Hansı söz-sənət adamı Səməd Vurğuna oxşamaq istəməz ki? Üstəlik də, aşıq olan kəs. Nə isə, bu, demə, hələ kinonun jurnalı imiş. Çörək yeyəndən sonra iki qardaş - Allahverdi Qəmkeşlə İdris sazlarını sinəsinə basıb, necə deyərlər, cəngi-cidala çıxdılar. Yox, qardaş, elə bil, bütün qəhrəmanlıq, məhəbbət dastanlarını yazanlar kəlbəcərliyə olubmuş. İlahi, bu adamlarda belə yaddaş, sözə bu qədər həvəs hardandır?...

Gecə saat neçədə yatdığımız yadımda deyil.

Qərara aldıq ki, səhər Ağdabana - Dədə Şəmşirin kəndinə gedək...

* * *

21 fevral. Hardasa rayon mərkəzindən 55 km aralıdakı bu kəndin yolu dağdan, dərədən, sıldırımlardan keçir. Üstəlik də, qar, buz, şaxta... Dədə Şəmşirin yüz dəfə, min dəfə keçdiyi bu yolu, yolboyu mənzərələri onun gözləri ilə seyr etmək istəyirəm. Fikirləşirəm ki, İlahi, bura yazda gələn adam, yaqin, bu yerlərin gözəlliyindən dəli olar. S. Vurğunun sözləri yadıma düşür:

***Aşıq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə,
Kəklikli daşlardan xəbər al mənə.
Ceyran bulağından qızlar içəndə,
Saz tutub, söz qoşub, yada sal mənə.***

Yolboyu maşını tez-tez saxlayıb, təbiət mənzərələri çəkirik. Ən çox yubandığımız yer Tərtər şaləsi oldu. Sadəcə, çəkilişi gözəl yerlər həddindən çoxdur. Adam onların yanından elə-belə ötüb keçmək istəmir...

Ağdabandayıq. Bilirdik ki, kənd ötən ilin aprelində erməni yaraqlılarının hücumuna məruz qalıb. Düşmən kəndi ələ keçirsə də, burda bir saatdan çox qala bilməyib. Yerli özünü müdafiə batalyonu kəndi geri alıb. Erməni quldurları o gün 14 ağdabanlı qətlə yetirib, bir çox evləri yandırılar. Qətlə yetirilənlərin çoxu Dədə Şəmşirin nəslindən olub. Kənddə çəkiliş aparıb əsgərlərin yanına qalxırıq. Möhkəm şaxtadır. Qarşı tərəfdə Ağdərənin ermənilər yaşayan Çapar kəndidir. Müsahibə aldığım döyüşçülər ürəklə danışirlar. Onların bəzilərinin buşlatının (sırıqlı) yaxasından yaşıl maykaları görünür. Uşaqlara çox soyuqdur, sadəcə, onlar özlərini sındırmırlar. Deyirlər

ki, gecə burda şaxta 15 dərəcəyə qalxır. Sarıyanız, çox sakit təbiətli bir döyüşçü ilə tanış oluram: Hicran Abbasov. O, danışmaq istəmir. Birtəhər razı salıb ondan müsahibə alıram. Hicran 1964-cü ildə anadan olub. Kəlbəcərin Nəcəfali kəndindəndir. 1984-cü ildə əsgərlikdən qayıdıb. SSRİ Daxili Qoşunlarında xidmət edib. 1991-ci ilin sentyabrından səngərdədir. Batareya komandiridir, leytenantdır. Bakıda, Radio zavodunda tənzimləyici işləyib. Kəlbəcərdəki vəziyyətlə bağlı rayona qayıdıb. Ailəlidir, 2 uşağı var. Qardaşı İsgəndər Ağdaban uğrunda gedən döyüşdə şəhid olub. O biri qardaşı İdris də özünü müdafiə batalyonunda döyüşür. Hicran böyük qardaşdır. Ondan soruşuram: "Ağdabanı qoruyursuz, bəs döyüşçülər arasında Dədə Şəmşirgildən heç kim yoxdur?". O, yanındakı döyüşçüyə tərəf çevrilir: "Get, Həbili bura çağır". Bir azdan arıq bir döyüşçü bizə yaxınlaşır. "Buyurun, Dədə Şəmşirin nəvəsidir", - Hicran dillənir. Onun da buşlatının yaxasından görünən yaşıl maykası gözümdən qaçmır. Elə Həbil də xaraktercə Hicrana oxşayır, çox xəsisliklə danışır. Və Hicran kimi, o da arıqdır. Həbildən və bir neçə başqa döyüşçüdən müsahibə alıb, Dədə Şəmşirin məzarını çəkmək üçün yuxarı qalxırıq. Həə... Burda deyiblər ki, sən saydığını say, gör fəlakət nə sayır. Məlum oldu ki, kameranın ikinci ehtiyat batareyası da tam gücdən düşüb, sıfırdadır. İnanın, var damarım qurudu. İlahi, gərək rayona qayıdaq, İcra hakimiyyətinə. Bayaq dedim, axı, başqa heç yerdə işiq yoxdur. Bəs necə qayıdaq? Bu qarda Ağdabandan rayon mərkəzinə gedib- qayıtmağa bir gün lazımdır...

... Axşam uşaqlara deyirəm ki, səhər tezdən Ağdabana gedəcəyik. Azad dinmir, demək, razıdır. Alikin səsinə narazılıq var:

-Çəkdik də Ağdabanı.

-Dədə Şəmşirin məzarını çəkmədik.

-Nə olsun?

-Kəlbəcərə gələsən, Dədə Şəmşirin məzarını çəkməyəsən, elə şey olar?

Siz Allah, məni pis başa düşməyin, sadəcə, Bakıda doğulub boya-başa çatdığı və rusdilli olduğu üçün Alik, təbii ki, Dədə Şəmşir söhbətindən və bütövlükdə aşiq ədəbiyyatından uzaq idi. Bir də ki, çöldə möhkəm qar yağırdı. Ağdabana getmək çətin olacaqdı. Onu da bildirim ki, Alik öz işinin peşəkari idi. Qabağa qaçıb deyim ki, o, 90-cı illərin ortalarında Moskvaya köçüb getdi, orda Mərkəzi televiziya işlədi. Və sonralar ondan heç bir səs-soraq çıxmadı.

* * *

22 fevral. Ağdaban yolunun yarısında, sərt dikdirin yaxasında Ramizin "Villis"i ilişib qalıb. Burda yolu örtən buzun qalınlığı, ən azı, 15-20 sm-dir. Hamımız yerdəyik. Maşın bircə metr də arxaya sürüşsə, dərənin dibində olacaq. İlişdiyimiz bu yerdən 3-4 metrlik yolu qalxsaq sonra asan olacaq. Ramiz "Villis"in arxasından balaca bel və ling çıxardır. Növbə ilə buzu qırır, təkər enliyində çıxır açıyıq. Azad Aliklə, mən Ramizlə işləyirəm. Biri lomla buzu qırır, o biri də bel ilə buzu kənara atır. Birdən Ramiz onların gözünü oğurlayıb, mənim boynumu qucaqlayır:

- Ə, sənə başına dönüm, elə bilirdim, siz televiziyaçılar yalandan bir-iki şey çəkib, sonra da yeyib-içib, çıxıb gedirsiniz.

Ramizi kövrəldən mənim dünən gecə Ağdabana getmək məsələsində ısrar etməyim olmuşdu. Çünki Ağdabana getmək söhbətini gecə onun yanında eləmişdik.

... Burda eyni soyadlı üç məzar sıralanıb - Şəmşir Qurbanov, Əkbər Qurbanov, Çimnaz Qurbanova. Əkbər Dədə Şəmşirin oğlu, Çimnaz isə qızıdır. 1990-cı ilin iyulunda Bakıdan qayıdan Çimnazı Çərəktar yaxınlığında

pusquda duran erməni quldurları namərdcəsinə qətlə yetiriblər... Ağdabanda cəmi bir saat olduq. Oxucu dostlarım elə düşünməsin ki, qarda, soyuqda ikinci dəfə Ağdabana getməklə qəhrəmanlıq göstərmişik. Yox, sadəcə, mənə elə gəlirdi ki, Dədə Şəmşirin məzarını çəkməsəm, o, bundan xəbər tutacaq, ruhu məndən inciyəcək, O dağlar, dərələr, meşələr, Tərtər çayı məndən küsəcək. Bir də ki... Balacalıqda radioda aşiq havaları veriləndə, anam, üstəgəl biz 9, uşaq atamızın qorxusundan, az qala, nəfəs almazdıq. İndi mən o uzaq illərə, müəllim atamın aşiq musiqisinə olan məhəbbətinə, bibim oğlu Rasimin "Dağlar"ına xəyanət edə bilməzdim. Hələ Bakıya qayıdandan sonra, neçə illər çörək kəsdiyim Məmməd Aslanın məsələdən hali olub, mənə "bombalayacağını" demirəm.

Geri qayıdırıq. Qəlbimdə bir narahatlıq var. İçimizdə ən xoşbəxt görünən isə Ramizdir.

* * *

23 fevral. Çərəktar kəndinə getdik. Burda əsgərlər üçün çörək bişirən sex var. Çərəktara getməyimizi Telman xahiş eləyir bizdən: "Gedək, o çörəkçi qızları çəkək, onlardan müsahibə alağ. Səngərdəki əsgərə patron necə lazımdısa, eləcə də çörək lazımdı. Yüzlərlə əsgərimiz bu sexin çörəyini yeyir. Bu qızlar fədakarlığına görə döyüşçülərimizdən geri qalmır."

Elə bu başdan deyim ki, cəmi iki qızdan ölüm-zülüm iki kəlmə söz qoparda bildik. Bu çörəkçi qızlar səngərdəki, döyüşçü əsgərlərlə nəfəs alırlar. Onların bişirdiyi çörək birbaşa səngərə aparılır. İş şəraitlərini lentə alandan sonra qızların adlarını dəftərçəmə qeyd edirəm: Sədaqət İsayeva, Zəminə Babayeva, Məlahət Nəbiyeva, Kamilə Ataşova, Məhbubə İsayeva, Rəsmiyyə Xəlilova, Məleykə Şirnova, Aida Quliyeva, Mənsurə Xəlilova, Ülkər İbrahimova. Bir nəfər də fəhlə vardı burda: Saday Vəliyev. Görünür, burdakı ağır işlər Sadayın boynunda idi. Bu qızların hamısının üzündə ümid və qorxu vardı. Gözlərindən bir sual oxunurdu: "Bizim zəhmətimiz hədəf getməyəcək ki?...". O qızların baxışları indi də yadımdan çıxmır. Bizlərdən qeyrət uyan gözlərini xatırlayanda, indi də utanıram, özümü günahkar bilirəm. Sonralar mətbuatdan oxudum ki, Kəlbəcər işğal olunanda, neçə-neçə qız-gəlin düşmən əlinə keçməsin deyə, özlərini sıldırımdan atıblar. Nədənsə, həmişə mənə elə gəlir ki, o sıldırımdan atılanların arasında o çörəkçi qızlar da olub. Çünki mən onları o vaxt belə uca görmüşdüm...

Həmin gün günortadan sonra Ramiz bizə dedi ki, əgər qorxmursunuzsa, mənəmlə əməliyyata gedək. İzah etdi ki, Çərəktardan 13 km aralıda olan, ermənilər yaşayan Qetelvan (Qozlu Körpü) kəndinin yaxınlığında, özü ilə gətirdiyi tankəleyhinə minaları basdırmalıdır. Çərəktardan düşmən istiqamətinə irəlilədik. Otaq Qaya deyilən yeri keçdik. Kəlbəcərin polis işçilərindən ibarət 15 nəfərlik bir qrup döyüşçü özlərinə "Qarikin stalovası" deyilən yerə çatmamış mövqe seçmişdilər (ümumiyyətlə o vaxt Kəlbəcər ətrafında səngərlər yox idi). Ramiz bizi onlara təqdim etdi və sonra bildirdi ki, mənə müdafiə edəcəksiz, mən isə bir qədər qabaqda avtomobil yoluna minə düzəcəm. Polislərdən kimsə: "Ay Ramiz, - bizi göstərib dedi, - bunları niyə narahat etmisən? Atışma təzəcə kəsib". "Öz razılıqları ilə gəliblər. Heç bizdən geri qalan uşaqlar deyil. Kəlbəcərin bu vaxtında ki gəliblər, deməli, qorxmurlar", - Ramizin cavabı gecikmədi. Biz düşmənlə burun-buruna idik. Düşmənin zirehli texnikasının səsi gəlirdi. Yer tərpənirdi. Bizim bura gəlişimiz və Ramizin yolu minalaması hər kəsi sevindirirdi. Buradakı polisərin bəzilərinin adlarını qeyd dəftərçəmə yazıram: Vahid Xuduyev (Cəbi), Ədalət (Sarı), Qənimət (Qəni), baş leytenant Qadir (Xəstə). Sonradan eşitdim ki, Ədalət növbəti döyüşlərin birində şəhid olub.

24 fevral. O gün şəhərdəki 1 sayılı orta məktəbin nəzdindəki "Əlaçılar məktəbi"nə getdik. Siniflərdəki səliqə-sahman, uşaqların təmiz geyimi, bir sözlə, burda hər şey ürəkaçandı. Məktəblilər S.Vurğunun "Azərbaycan" şeirini həm doğma dildə, həm də ingiliscə əzbər söyləyirlər. Kəlbəcərin tarixindən danışirlar. Hardasa bu məktəbdə bir saata yaxın çəkiliş apardıq. Təhsil şöbəsinin müdiri Vaqif Əşrəfovdan müsahibə götürdük. O, belə çətin vəziyyətdə dərsə davamiyyətin normal olduğundan danışdı. Günüortadan sonra Kəlbəcər rayon mərkəzindən kadrlar çəkdik. Küçədə 75 yaşlı Əbülfət kişiylə rastlaşırıq. O da ürəyindəkiləri kameraya danışır. Sonra da Kəlbəcər rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı, rayon Müdafiə Qərargahının rəisi İlham Həsənovdan müsahibə alırıq. O, rayondakı ümumi vəziyyətdən, Kəlbəcərdə 400 şəhid ailəsi olduğundan və onlara qayğıdan söz açır...

* * *

Fevralın 19-dan bəri vertolyot gəlmir, gözümüz səmada qalıb. Artıq 6-cı gündür ki, Kəlbəcərdəyik. Burda bizi, necə deyərlər, gözlərinin üstündə saxlayırlar. Ancaq nə qədər olmasa da, içimizdə bir sıxıntı var. Vertolyotun nə vaxt gələcəyini öyrənmək üçün İcra başçısının yanına gedirəm. Deyir ki, Bakıdan bir sağlam cavab ala bilmirəm. Vertolyotun görünməməsi adamların ürəyinə şübhə toxumu səpir, ümidlərini öldürürdü - ən üzücü məqam bu idi. Bakıya, iş yerinə zəng edib, vəziyyəti izah edirəm. Nəhayət, 7-ci gün, günüortadan sonra səmada narıncı vertolyot görünür. Az qala, Kəlbəcərin yarısı, icra başçısı və biz də onların arasında, vertolyot meydançasına üz tuturuq. Vertolyota minmək istəyənlərin sırasında xəstələr, yaralılar, Bakıya silah və digər işlər üçün gedənlər var. İcra başçısı vertolyotun komandiri ilə adamlardan bir az aralı dayanıb söhbət edir. Əl işarəsi ilə icazə alıb, vertolyotun komandirinə yaxınlaşıram: - "Baxnyov Yuri İvanoviç - bakılıyam, - deyir - "8-ci km." qəsəbəsində yaşayıram". Gec gəlməyinin səbəbini soruşuram. Deyir ki, Laçına - Səfiyana silah aparmışdım. Birdən Yuri İvanoviç başçıdan soruşur: -"İndi ermənilər hardadı?". Qarşı tərəfin səsi yavaş olduğu üçün, nə dediyini ayırd edə bilmirəm. Baxnyov erməniləri klassik rus söyüşü ilə "mükafatlandırandan" sonra əlavə edir: "Lap yaxına gəliblər ki, bu əclaf".

Ramiz mənə demişdi ki, ermənilərdə matorun istisinə uçan raketlər var. O raketlər göydə uçan obyekt çox rahatlıqla izləyib vurur. Baxnyovun sonuncu sözləri, təbii ki, məni yerimdən elədi. Hər yan qar və hava sazaqlı olsa da, gün çıxmışdı, göydə bir əlçim bulud da yox idi. Narıncı rəngli vertolyotumuz gün işığında bərq vururdu.

Göyə qalxırıq. Baxnyovun bayaqkı sözləri rahatlığımı əlimdən alıb. Fikirləşirəm ki, səni göyün ortasında namərdcəsinə vuralar, əlin də heç yana çatmaya. Vallah, ürəyimi partladan belə ucuz ölümdü. Yox, yerimdə otura bilmirəm. Ürəyimdən keçir ki, qeyd dəftərçəmə bir-iki söz yazım: saat neçədə göyə qalxdıq, bu dəqiqə nə düşünürəm və s. Tez də fikrimdən daşınıram. Mənə elə gəlir ki, qeyd dəftərçəmə əlim dəyən kimi, bizi vuracaqlar. Durub Baxnyovun kabinetinə keçirəm. Əslində, buna mənim icazəm yoxdur. Ancaq bayaqkı 2-3 dəqiqəlik söhbətdən təxmini bildirdim ki, Baxnyov mənə heç nə deməz.

-Korrespondent, deyəsən, narahatsan?

Bildim ki, o, son anda "qorxursan"ı "narahatsan"la əvəzlədi.

-Yox, burdan dağlar daha yaxşı görünür.

Baxnyovun iki köməkçisi də dinmir. O, çox arxayınlıqla dillənir.

-Bax, nə qədər istəyirsən, bax!

Hiss edirəm ki, vertolyot komandiri də narahatdır. Sadəcə, mənə görə özünü belə arxayın aparır. Bəlkə də, belə deyil. Bəlkə də, həmişə risk içində olduqları üçün, illər keçdikcə, təyyarəçilərdə qorxu hissi tədricən ölür.

Murovun üstündən keçirik. Dağlar qar içindədir. Nəinki yol-riz, heç bir qara nöqtə də gözə dəymir. Zirvələr əl uzaqlığındadır. İçimdə çox pis, ürəyimə ağırlıq gətirən hisslər baş qaldırır: biz Kəlbəcəri darda qoyub qaçıırıq. Yaxşı, bu verilişi hazırlayıb verdik efirə, bəs sonra? Bəli, bu “sonra” içimi didib-tökür. Ağdabanda buşlatının yaxasından yaşıl maykası görünən döyüşçülər düşdü yadıma. Çərəktardakı məktəb-kazarmada toz içində yatan əsgərlər gəldi gözümlün qabağına. Sonra da çörəkçi qızları, Telmanı, Ramizi, Aşıq Qəmkeşi xatırlayıram. Artıq Murovun üstündən keçmişik. Dağlardan aralanırıq. Və aralandıqca da içimdəki peşmançılıq hissi daha da artır. Birdən fikirləşdim ki, indicə dağlar arxamızca qışqıracaq: “Bizi qoyub hara qaçırsız?”. Və bu qışqırıqdan vertolyot lərzəyə gələcək. Ürəyimdə özümüze haqq qazandırmaq istəyirdim: “Həmişəlik Kəlbəcərdə qalası deyilik ki!”. Yox, gördüm ki, alınmır, hansısa gizli bir duyğu özümüze bəraət qazandırmaq məntiqini darmadağın edir. Bəs bu hansı duyğu, hansı hissdir ki, yenə də məndən əl çəkmir, qəlbimi əzir. Birdən başa düşdüm ki, bu hiss, kasıb, halal bir ömür yaşayan insanları qarda, soyuqda qoyub, bir növ, aradan çıxmağımızla, yaxud, çəkiliş qrupumuzun mənim gözümdəki “al başıma, kül başıma” işi ilə yox, hökumətimizin Kəlbəcəre olan biganə və laqeyd münasibəti, daha çox da “Arxalı köpək qurd basar” məsələsinin ermənilərin təmsalında son 100 ildə olduğu kimi, yenə də təsdiqini tapmaq qorxusu ilə bağlıdır. Bəli, erməni quldurları 1918-ci ilin martında Bakı, Şamaxı, Quba, Naxçıvan və digər bölgələrimizdə törətdikləri qırğınlar kimi, Xocalı qətləmini də rus hərbiçiləri ilə birgə törətmişdilər. Və Kəlbəcəre görə qəlbimi bürüyən dəhşətli qorxu da bu həqiqətdən su içirdi. Belə düşünməyin özü bütün varlığımı, ruhumu əzirdi. Fikirləşirdim ki, belə gündə Bakının yarısı Kəlbəcərdə olmalıdır. Bütün bu ağırlı düşüncələr, elə bil, bayaqkı “vertolyotumuzu vururlar” narahatçılığımı yuyub aparmışdı. Elə bu əsnada Baxnyovun səsi eşidildi:

-Korrespondent, Naftalanın üzərindəyik, arxayın ol! - Bu xəbər heç tükümü də tərpətmir.

* * *

Martın 5-də Kəlbəcərdən hazırladığım “Yaza boylan dağlar” verilişi efirə getdi. Bir həftə sonra xəstəxanaya düşdüm. Məni əməliyyat edən cərrah Zərraf Şirinov kəlbəcərli idi. Az sonra, aprelin 2-də Kəlbəcər işğal olundu. Bir ay sonra atam dünyasını dəyişdi. Ondan sonra Kəlbəcərdən çox televiziya verilişləri hazırladım. Məmməd Aslanı, Bəhmən Vətənoğlunu, Sücaəti və başqa onlarla neçə-neçə kəlbəcərli çəkdim. Hal-hazırda da, Ramiz, Ələvsət və bir neçə başqa kəlbəcərli ilə dostluq edirəm.

* * *

“Sücaəti unutmayın” kitabını vərəqləyirəm. Yəqin, bu şeiri ömrünün son illərində yazıb Sücaət. Orda belə bir bənd var:

**Sücaət, neyləyək, baxt belə baxtdır,
Darıxma, hər şeyi həll edən vaxtdır.
Bir gün gülə-gülə qayıdacaqdır
Ağlaya-ağlaya köçən Kəlbəcər.**

♦ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Təyyar SALAMOĞLU

“QARANLIQ DÜNYA” PROBLEMI VƏ MİRZƏ CƏLİLİN NƏSR QƏHRƏMANLARI

Mirzə Cəlil ideallarını dövrümüzdə həyata keçirməyin ən yaxşı üsulu onun fasiləsiz tədqiqi, tədrisi, nəşri və səhnəyə qoyulmasıdır...

Yaşar Qarayev. 1994-cü il

Fikrimizcə, Cəlil Məmmədquluzadənin mü-kəmməl elmi tərcümeyi-halı yazılmalı, bədii-pub-lisist irsi yenidən, milli mövqedən təhlil edilib araşdırılmalıdır... Bizə görə, elmi və mədəni mü-hitimizin MİRZƏ CƏLİL dövrünün yeni mərhələsi başlanır.

İsa Həbibbəyli. 1997-ci il

Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabirin, Sabir satira məktəbinin nümayəndələrinin, bütövlükdə isə “Molla Nəsrəddin”çi sənətkarların yaradıcılığı Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığında milli realizmin tam yeni bir keyfiyyət mərhələsi və tipoloji cəhətdən əvvəlki mərhələlərdən köklü şəkildə fərqlənən realizm tipi - tənqidi realizm mərhələsi və tipi kimi fərqləndirilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin Sabir və Mirzə Cəlil yaradıcılığında yeni bir mərhələyə qədəm qoyması, həyat həqiqətlərinin estetik ifadəsi baxımından fərqli tipoloji xüsusiyyətlər kəsb etməsi elmi həqiqət kimi bu gün də öz qüvvəsində qalır. Lakin bu realizmin sırf tənqidi səciyyə daşması, gerçəkliyin ancaq və ancaq inkar pafosu ilə bədii ifadəsinə çevrilməsi, onun estetikasının sözün bütün mənalarında “tənqidilik”ə müncər edilməsi mübahisə doğurur, birmənalı elmi həqiqət kimi qəbul oluna bilmir.

Zamanın həqiqətlərinin estetik ifadəsinə tarixilik prizmasından yanaşanda tənqidi realistlərin yaradıcılığına verilən elmi yozumlarda kifayət qədər və həm də əsaslı suallar doğuran məsələlər ortaya çıxır.

Məhz bu cəhət müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı qarşısında XX əsr Azərbaycan realistlərinin yaradıcılığına müstəqillik dövrünün elmi düşüncəsi ilə yanaşmağı zəruri və aktual edir. Metodoloji yanaşmanın dəqiqliyini təmin etmək üçün həm tənqidi realizmin estetik, həm də ədəbiyyatşünaslığın elmi həqiqətlərinə tarixi gerçəkliyin reallıqları prizmasından yanaşmaq vacib şərtə çevrilir. Ona görə ki, sovet rejiminin ideoloji prinsiplərlə yüklənən ədəbiyyatşünaslığın özün-

dən əvvəlki zamana - Azərbaycan xalqının keçib gəldiyi tarixi inkişaf yoluna, o cümlədən XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinə münasibəti tendensiyalı olmuşdur. Çox vaxt keçib gəldiyi tarixi yolun uğurları yox, bu yolda müşahidə olunan qüsurlu hallar xalqın tarixi xarakterinin və taleyinin əsas cəhətləri kimi ümumiləşdirilmiş və qat-qat artıq şişirdilmişdir. Xalq kütləsinin savadsızlığı, nadanlıq, cəhalət və avamlıq, dinə inam fanatizm kimi qələmə verilmiş, milli ictimai təfəkkürdə başlanan yeniləşmə hərəkatına, feodalizmdən kapitalizmə keçid dövründə milli tərəqqi uğrunda mübarizə proseslərində əldə olunan uğurlu fəaliyyətə, milli ideoloqların yetişməsinə, onların milli intibah uğrunda mübarizələrinə, son nəticədə Azərbaycan xalqının öz müstəqil dövlətini qurmağa nail olmasına bilərəkdən göz yumulmuş, inkarçı tendensiya ilə xalqın tarixi keçmişi aşağılanmışdır.

“Qaranlıq dünya”nın qaranlıq problemləri

C.Məmmədquluzadənin öz yaradıcılığında büsbütün qaranlıq bir dünyanı, cəhalət, dini fanatizm içində boğulan bir aləmi, başqa sözlə, başdan ayağa “zülmət səltənəti”ni təsvir etdiyini yazarkən ədəbiyyatşünaslar bədii mətn həqiqətlərindən çox, onun “Xatiratım” memuarında içində yaşadığı zamana və mühitə verdiyi xarakteristikaya istinad etmişlər.

M.Rəfil “Zülmət içində bir nur” məqaləsində yazırdı: “Böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadə natamam qalmış “Xatiratım” əsərində gözünü açdığı zaman mühitində qaranlıqdan başqa bir şey görmədiyini acı bir təəssüflə yazır: “Gözümü ömrümdə birinci dəfə açan kimi dünyanı qaranlıq görmüşəm...”

Bu qaranlıq - patriarxal feodal cəmiyyətinin cəhalət, mövhumat, nadanlıq və əsarət dünyası idi” (Cəlil Məmmədquluzadə (Məqalələr və xatirələr məcmuəsi). Bakı. Azərb. SSR EA nəşr., 1967, s.120).

Həbibulla Səmədzadə, professor Əli Sultanlı və bir çox digər tədqiqatçılar da C.Məmmədquluzadənin əsərlərində yer alan zamana və mühitə “Xatiratım” memuarına istinadlar.

Beləliklə, əsasən “Xatiratım”dan start götürən “zülmət və cəhalət dünyası” tendensiyası bir tədqiqatçının yaradıcılığından o birinə keçərək, bütövlükdə sovet dövründə Mirzə Cəlil yaradıcılığı haqqında yazan tədqiqatçıların, demək olar ki, hamısının əsərində bu və ya digər dərəcədə yer almış, sənətkarın yaradıcılığını əsərlərini təhlil və qiymətləndirmənin açarına çevrilmişdir. Məsələnin bu tərəfi sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığında AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Mirəhmədovun da diqqətini çəkmişdir. O yazırdı: “Məmmədquluzadə haqqında yazanlar çox doğru olaraq onun uşaqlıq illərinə və pərvəriş tapdığı mühitə böyük fikir verib, xatiratının bir yerini tez-tez misal gətirirlər: “Gözümü ömrümdə birinci dəfə açan kimi dünyanı qaranlıq görmüşəm” (Ə.Mirəhmədov. Azərbaycan Molla Nəsrəddini. Bakı. Yazıçı, 1980, s.6). “Qaranlıq dünya” problemi ilə bağlı sələflərinin mövqeyini təsdiq və inkişaf etdirən Ə.Mirəhmədov da hesab edir ki, “bu sözlər bizi maraqlandıran dövrü başa düşmək üçün ən yaxşı bir açıqdır”. Mirzə Cəlilin “Xatiratım” əsərində təsvir edilən “qaranlıq dünya”nın ideya başlanğıcı şəklində sovet ədəbiyyatşünaslığına sürətli nüfuzunun arxasında dayanan əsas amil nə idi?

Fikrimizcə, “Xatiratım”da önə çəkilən “qaranlıq dünya” ideyası ideologiyanın milli keçmişlərə verdiyi “zəhərli katorqa həyatı” (M.Qorki) xarakteristikası ilə tam üst-üstə düşürdü. Mirzə Cəlil yaradıcılığında bu cəhətin qabardılması onun təsvir, təhlil obyektinə çevirdiyi zamanla müqayisədə sovet dövrünün və cəmiyyətinin üstünlüklərini, “zülmət dünyası” ilə müqayisədə işıqlı bir dünyanın qurulması haqqında həqiqətləri ictimai şüura yeritmək üçün əlverişli təbliğata imkan yaradırdı.

Bəs, böyük sənətkarın “Xatiratım”da tarixi milli varlığı bu cür səciyyələndirməsinin, yol verdiyi ifratın kökündə, mahiyyətində nə dayanırdı?

***Mirzə Cəlilin içindən çıxdığı tarixi varlığı
büsbütün cəhəlet və zülmət səltənəti kimi
xarakterizə etməsinin ictimai-siyasi səbəbləri***

nədir? Yaxşı cəhətdir ki, müstəqillik dövrü ədəbiyyatşünaslığında bu məsələ konsepsiya şəklində qoyulmuşdur. Akademik İ.Həbibbəyli "Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri" kitabında (1997) "qaranlıq dünya" probleminə obyektiv elmi həll verməklə, sözün həqiqi mənasında, Mirzə Cəlilşünaslığın yeni bir mərhələsinin əsasını qoymuş və bizə dahi sənətkarın həyatına, mühitinə və yaradıcılığına metodoloji yanaşmanın "açarını" vermişdir. İ.Həbibbəyli yazır: "Lakin, təəssüf ki, bu məqamda elmdə hakim olan keçmiş tarixə birtərəfli münasibət metodu həmin mühiti lazımi səviyyədə təhlil edib, obyektiv qiymətləndirməyə müəyyən dərəcədə mane olmuşdur. C.Məmmədquluzadənin özünün də göstərilən mərhələni "gözümü ömrümdə birinci dəfə açan kimi dünyanı qaranlıq görmüşəm" səviyyəsində təqdim etməsi elmi təhlilin onsuz da birtərəfli olan görkəminə tünd rənglər əlavə etməyə şərait yaratmışdır... Əslində isə, təkcə C.Məmmədquluzadəyə məxsus tündməcaz kəlamalarda yox, tədqiqatçıların qiymətlərində də satirik mübaligə vardır və "burada həqiqətin payı mübaligənin payından" nəinki çox, hətta xeyli dərəcədə azdır". Bu, məsələyə doğru yanaşmadır. Mütləq və ilk növbədə, bu barədə düşünmək lazımdır.

"Xatiratım" memuarı 1926-cı ildə yazılmışdır. 20-ci illərin sonları sovet rejiminin nəinki ictimai-siyasi, hətta ədəbi-mədəni sahələrdə də öz həqiqi simasını büruzə verməyə başladığı, ədəbiyyat üzərində nəzarəti günü-gündən artırmağa nail olduğu, ədəbi-mədəni sahədə də proletar ideologiyasını hakim ideologiyaya çevirmək istiqamətində atılan ciddi addımları ilə yadda qalır. İ.Həbibbəyli yazır: "Həyatının şübhə və sarsıntılı mərhələsi sayılan bu illərdə Cəlil Məmmədquluzadənin əhvalında "yorğunluq və bezginlik" müşahidə olunmuşdur. O, tez-tez xəstələnmiş, narahatlıqlar keçirmişdir" (İ.Həbibbəyli. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı. Nurlan. 2007. s.48). İ.Həbibbəyli tarixi gerçəklik haqqında obyektiv təsəvvür yaratmaq üçün belə bir fakta da diqqət çəkir ki, 20-ci illərin sonlarında "məcmuəni ("Molla Nəsrəddin"-i - T.S.) Mübariz Allahsızlar İttifaqının orqanına çevirmək haqqında qəbul edilmiş anlaşılmaz qərar baş redaktoru dərindən sarsıtmışdır".

O, öz tədqiqatlarında dahi sənətkarın həyatının son illərində ağır sosial-siyasi durum və psixoloji gərginlik şəraitində yaşaması və "ömrünün son dövründə soyuq qış günlərində əlyazmalarını sobaya ataraq yandırması"na gətirib çıxaran halları açıqlayan çoxsaylı faktlar təqdim edir.

Bu faktlar 20-ci illərin ortalarından sonra Mirzə Cəlilin dünyagörüşündəki demokratizmdən geri çəkilmək məcburiyyətində qaldığını (bütün digər həmkarları kimi), sovet rejiminin ideoloji basqısı altında "öz işini ateizm sahəsində gücləndirmək"ə istiqamətləndirdiyini sübut edirsə, bu məgər "Xatiratım"da qoyulan bir çox məsələlərin mövcud rejimin ideoloji məqsədlərinə hesablandığını düşünməyə ciddi əsas vermirmi? Şübhəsiz ki, verir. Əgər müsəlmanın dini inancına kinayə ilə yanaşırdısa, yaxud şəriət qanunlarını "zülmət səltənəti"yə aparan yol kimi təsəvvür edirdisə, o zaman böyük ədib məcmuəni "Mübariz Allahsızlar İttifaqının orqanına çevirmək" qərarından (Geniş bax: İ. Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Səh. 392-407) niyə sarsılırdı?

Sovet rejimi dövründə idealları daşa dəyib çiliklənən, geniş dünyagörüşünə malik ədibin "Sizi deyib gəlmişəm" deyib üz tutduğu və son nəticədə "millətlər içində öz imzası"nı (M.Hadi) təsdiq edəcəyinə inandığı millətin tarixi varlığını büsbütün "qaranlıq və cəhəlet dünyası" kimi təsəvvür etməsi məntiqi cəhətdən sadəcə olaraq mümkün deyil, axı.

Paradoks nədədir?

“Gözümü açanda dünyanı qaranlıq görmüşəm” deyən ədibin yaşadığı dünya həqiqətinmi zülmətin bir parçası idi?

Maraqlıdır ki, sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığının özündə də “Xatiratım”da qoyulan “qaranlıq dünya” probleminə Mirzə Cəlilin mübaliğəyə yol verməsi etiraf olunmuşdur. Ə.Mirəhmədov yazırdı: “...Məmmədquluzadə bununla kifayətlənməyib, dövrünün mənzərəsini çəkərkən “qaranlıq dünya”dan əlavə “qaranlıq əsr”, “qara günlər” kimi təşbihlər də işlədir.

Bəlkə, bu təşbihlər satirik mübaliğədən əmələ gəlmişdir? Bəli, qismən elədir.” (Göstərilən əsəri. s.6). “Amma burada həqiqətin payı mübaliğənin payından çoxdur” qənaətinə gələn alim həqiqətin payını əsaslandıran bəzi tarixi faktları diqqətə çəkməklə bərabər, “mübaliğənin payı”nı göstərən əsaslı arqumentlərdən də yan keçə bilməmişdir. Məsələyə elmi obyektivliklə yanaşmağa çalışan görkəmli alim yazırdı: “Hərçənd Məmmədquluzadənin uşaqlıq və ilk gənclik çağlarında onun vətəninə ictimai, sosial, iqtisadi və mədəni həyatında bir sıra yeniliklər, tərəqqi əlamətləri vardı, Azərbaycan ümumrusiya bazarına qoşulur və ictimai əmək bölgüsünə cəlb olunurdu; kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı, ləng də olsa, artırdı; çarizmin müstəmləkə siyasətinə, yerli hakimlərin zülm və özbaşınalığına baxmayaraq, Azərbaycan xalqı öz qoynunda vətəni irəli aparmaq üçün çarpışan yeni fədakar oğullar yetirirdi; ədibin doğma yurdu Naxçıvanın özündə də yenilik və tərəqqi əlamətləri yox deyildi”. (Göstərilən əsəri. s. 36). XIX əsrin ikinci yarısının Azərbaycan tarixində özünə yer alan və milli varlığın müstəmləkəçi rejimə müqavimətindən güc alan sənayedə kapitalist münasibətlərinin təşəkkülü, Azərbaycan kəndində kəndlinin feodaldan asılılığının əsaslarını sarsıdan “Kənd cəmiyyətləri haqqında qanun”un (1865) verilməsi, sahibkar kəndliləri feodal asılılığından azad edən 1870-ci il 14 may “Əsasnamə”sinin qəbulu, müstəmləkəçi xarakterinə və yarımçıq təsir bağışlamasına rəğmən, verilən qanunların Azərbaycan kəndində kapitalist münasibətlərinin inkişafına təkan verməsi, buna uyğun olaraq kəndli təbəqələşməsi prosesinin sürətlənməsi, nəticədə, sosial təbəqələr arasında ziddiyyətlərin meydana çıxması, müstəmləkəçi rejimin bu proseslərə rəvac verməkdə maraqlılığı və s. kimi tarixi həqiqətlər XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan kəndində durğunluq və ətəletin yox, zamanına görə tam mütərəqqi proseslərin baş verdiyini göstərirdi.

XIX əsrin son rübündə Bakıda, həmçinin Azərbaycanın əksər qəzalarında şəhər və kəndlərdə yeni tipli məktəblər açılır, yeni tipli məktəb hərəkatının öncülləri, Rusiyada və xarici ölkələrdə təhsil alıb qayıtmış, məktəb və maarif hərəkatının kütləviləşməsinə rəvac verən ziyalıların sayı durmadan artmaqda idi.

Bədii istedadının gücü və tipi Mirzə Cəlili həyata doğru çəkir, həyatı müşahidələrini ümumiləşdirərək ədəbiyyata gətirməyə sövq edirdi. Bir yazıçı kimi onun özünəməxsusluğunu səciyyələndirərkən dövrünün tənqidi məhz bu cəhətləri xüsusi vurğulamışdı. F.Köçərli yazırdı: “Hər şeydən görünür ki, müəllif öz xalqının həyatını və dünyagörüşünü yaxşı bilir və incə müşahidə qabiliyyətinə malikdir” (s.5). F.Köçərlinin bu tipli sərrast müşahidələri sonrakı dövrün tənqid və ədəbiyyatşünaslığında da dönə-dönə təsdiq olunmuş və dərinləşdirilmişdi.

Böyük ədibin yaradıcılığında tarixən müşahidə edilən xüsusiyyətlər bu gün də onun əsərlərinin müasirliyini şərtləndirir, yaşarlığını təmin edir. Klassik irsə nihilist münasibəti özlərinin fəaliyyət prinsipinə və məqsədinə çevirənlərin bəzi əsassız mülahizələrini nəzərə almasaq, demək lazım gəlir ki, məsələnin bu tərəfi çağdaş milli ədəbiyyatşünaslıq və tənqiddə heç bir mübahisə doğurmur. Mübahisə doğuran məsələnin tamam başqa tərəfidir. Məlumdur ki, Cəlil

Məmmədquluzadənin yaradıcılığının öyrənilməsi istiqamətində Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığı uzun bir yol keçmiş, ədəbiyyatşünaslığımızın Mirzə Cəlilşünaslıq qolu formalaşmışdır. Təbii ki, müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslığı sovet ədəbiyyatşünaslığının Mirzə Cəlil irsinin öyrənilməsi istiqamətində formalaşan ən yaxşı ənənələrini qoruyub saxlamaqla bərabər, onun zamanın tələblərinə və estetik həqiqətlərə uyğun gəlməyən qənaət və nəticələrinə də tənqidi yanaşmağa çalışır. Etiraf etmək lazımdır ki, böyük ədibin irsinə yanaşmada sovet ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyasının bu günün tələblərinə cavab verməyən, hətta azərbaycançılıq ideologiyası nöqtəyindən ziyarlı cəhətlərini tapıb üzə çıxarmağın və ümumiyyətlə, irsə münasibətdə sovet ədəbiyyatşünaslıq inersiyasından qopmağın kifayət qədər ciddi çətinlikləri var.

***“Qaranlıq dünya” - “zülmət səltənəti” ideyasının
fəlsəfi-ideoloji əsasları nədən ibarətdir?***

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Mirzə Cəlilin yaradıcılığı realizmin yeni mərhələsinin, başqa sözlə, tənqidi realizmin nümunəsidir və bu realizm mərhələsi və tipi haqqında ədəbiyyatşünaslığımızda haqlı olaraq belə bir fikir formalaşmışdır ki, tənqidi realizmdə tendensiyalılıq (başqa sözlə, açıq tendensiyalılıq) yoxdur, bu realizmə xas olan gizli tendensiyalılıq hadisələrə birtərəfli, açıq münasibəti sərf-nəzər edir. Lakin diqqətimizi xüsusi şəkildə çəkir ki, gizli tendensiyalı, həmçinin, xarakterlərin öz həyatı mürəkkəbliyində və ziddiyyətlərində ifadəsini tapdığı tənqidi realist mətnlərə tənqid və ədəbiyyatşünaslıq ideya-məzmunun və xarakterin birtərəfli, birmənalı və açıq ifadəsi kimi yanaşır. Tənqid və ədəbiyyatşünaslığın, əslində, tendensiyasız mətnlərə açıq tendensiyalı münasibəti elmi təhlilin əsas istiqamətinə çevrilir.

Tənqidi realistlərin təsvir predmetinə çevirdiyi dünya “qaranlıq dünya”, “zülmət səltənəti” elan olunur və eynən nağıllarda olduğu kimi, bu mətnlərin qəhrəmanları iki yerə ayrılır: xeyiri təmsil edənlər və şəri təmsil edənlər. Bütövlükdə tənqidi realistlərin, o cümlədən Mirzə Cəlilin yaradıcılığındakı yuxarı təbəqə nümayəndələri şərin, aşağı təbəqə nümayəndələri xeyirin təmsilçiləri elan olunur. Onların yaradıcılığı ən ümumi şəkildə belə bir ideya başlanğıcına münəcər edilir ki, bu “qaranlıq dünya”nın - “zülmət səltənəti”nin “hakimi-mütləqlər”i şər qüvvələr - yuxarı təbəqə nümayəndələridir və onlar aşağı təbəqə nümayəndələrinin qaranlıqda qalmalarının səbəbkarı və yaxud bu qaranlıqdan işığa can atanlara hər cür, hər növ mane olanlardır.

Tənqidi realistlərin yaradıcılığında xarakterin yaradılmasında ümumiləşdirmə və fərdiləşdirmə tip yaratmanın elmi-nəzəri əsası kimi qəbul edilse də, obrazın fərdi xarakterinə münasibət bədii mətnin diktələrindən kənarlaşdırılır və daha çox, onun mənsub olduğu təbəqəyə aid edilmiş ümumi nəzəri postulatlar əsasında dəyərləndirilir. Bədii mətnlərdə özünə yer alan bəy, xan, mülkədar, kəndxuda, tacir və digər yuxarı təbəqə təmsilçiləri olan obrazlar fərdi xarakter müstəvisində dəyərləndiriləndə belə, bu dəyərləndirmənin ümumi pafosunda “şərin təmsilçiliyi” dayanır və nəticə etibarilə onların ədəbiyyatşünaslıq təqdimində eyni tipli obrazlar silsiləsi meydana çıxır. Qaranlıqda qalıb işığa çıxmağa can atan və atmayan aşağı təbəqə nümayəndələrinə müsbət aura ilə yanaşmaq tendensiyası öndə olmasına baxmayaraq, onların hamısı avam, cahil, nadan, fanatik, başqa sözlə, hərəkətsiz, dünyanın gəlişini, gedişini başa düşməyən, ağasına qarşı çıxmıdığı üçün passiv qəhrəman mövqeyindən dəyərləndirilir. Qəhrəmanın fərdi dünyasına və xarakterinə nüfuz tam arxa planda qaldığı üçün, yaxud fərdi dünyanın və xarakterin dəyərləndirilməsi “ictimailik”ə tabe tutulduğu üçün, təhlillər vulqar sosioloji, ən yaxşı halda isə, sosioloji mahiyyətdən qopa bilmir.

Əli Nazim yazırdı: "Bir tərəfdən, məhəmmədhesən əmilər, kəndlilər, zeynəblər, şərəflər, digər tərəfdən isə, xudayar bəylər, qazılar, qlavalar, "nəçərniklər" kimi istismarçı sinif və qruplar təsvir olunur" (s.36). Mirzə Cəlil yaradıcılığına istinadla aparılmış bu obraz təsnifatının mahiyyətində sinfi fərqlər dayanır. Sovet ədəbiyyatşünaslığının ilk onilliklərində obrazı dəyərləndirmənin bu sosioloji konsepsiyası, tam gücü ilə olmasa da, bütün sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığında əsas götürülür. H.Səmədzadə yazır: "Novruzəli, Usta Zeynal və başqaları eyni dərəcədə zavallı, miskin insandırlar. Bunların şüurları, mənəvi varlıqları illətə düşmüş, ciddi müalicəyə möhtac olan xəstələrdir" (s.104).

Eyni tendensiya hətta sovet ideologiyasının bu və ya digər dərəcədə zəiflədiyi, siyasi rejimin laxlamağa doğru getdiyi aşkar duyulan 80-ci illərin ədəbiyyatşünaslıq yazılarında da davam etdirilir: "Avam, mömin Məmmədhesən əminin, Novruzəlinin fəhlə, sənətkar qardaşı da var: Usta Zeynal! ("Usta Zeynal" hekayəsi)" (Y.Qarayev. Realizm: sənət və həqiqət. Bakı. Elm. 1980, s.183). Bir məsələ də kifayət qədər düşündürücüdür ki, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq eyni tipli elan etdiyi bu qəhrəmanlar arasında fərq qoymuşdurmu? Əlbəttə, söhbət düşüncə müstəvisində, dünyagörüşü səviyyəsində olan fərqdən gedir. Sözsüz. Mirzə Cəlil heç bir halda düşüncə və dünyagörüşü səviyyəsində bir-birini təkrar edən obrazlar yaratmamışdı və onların hər biri bədii nəsrimizə orijinal xarakterlərilə gəlmişdilər. Məsələnin bu tərəfi, şübhəsiz ki, elmi düşüncəyə təsirsiz qala bilməzdi. Bu istiqamətdə müəyyən müşahidələrin ədəbiyyatşünaslıqda yer almaması mümkünsüzdür. Lakin məsələ burasındadır ki, ədəbiyyatşünaslıq obrazları arasındakı fərqləri dünyagörüşləri və düşüncələr, xarakterlər arasındakı fərqdə yox, mütiliyn və möminliyin dərəcə və təzahür formaları arasındakı fərqdə axtarır. Bu "fərqlər" isə, nəticə etibarilə onları eynitipli - eynidüşüncəli, dünyagörüşlü və xarakterli, avam və cahil insanlar kimi səciyyələndirməyə gətirib çıxarır. Onlar bütün hallarda cəmiyyətin şikəst etdiyi məzlum insanlar statusunda, "qaranlıq dünya"nın sakinləri kimi qalırlar. Bu "qaranlıq dünya"dan çıxmağın yolunu isə ədəbiyyatşünaslıq assosiativ düşüncənin ixtiyarına buraxır. Assosiativ düşüncədə isə "Simurq quşu" rolu sovet rejiminə verilir. Əgər oxucu Məhəmmədhesən əmi, Novruzəli, Usta Zeynal kimi "qaranlıq dünya" sakinlərinin işıqlı dünyaya çıxışında "Simurq quşu"nun - sovet rejiminin rolunu dərk edə bilirsə, onda ədəbiyyatşünaslıq öz məramına yetmiş olur, məhz bu zaman tənqid və təhlillər ideoloji cəhətdən sağlam, məfkurəvi cəhətdən yüksək və deməli, elmi təhlil statusu qazanır. Ədəbiyyatşünaslığın aşağıdakı tip mülahizələri, dolayısı ilə sovet rejiminə "simurq quşu" statusu verməklə bağlı ədəbi dövriyyəyə buraxılır: "Lakin Usta Zeynal ilə Məhəmmədhesən əmi arasında bir mühüm fərq vardır. O da budur ki, Usta Zeynal fəal mübəlləğdir, islam mövhumatının kar və kor mücahididir, Məhəmmədhesən əmi isə passiv fanatikdir" (M. Məmmədov. Cəlil Məmmədquluzadənin bədii nəsi. Bakı. Azərb SSR EA nəşr., 1963, s.54). Aşağıdakı ədəbiyyatşünaslıq qənaəti də sovet rejiminə verilən "simurq quşu" statusundan güc alır: "Öz mütiliyində və möminliyində Usta Zeynal daha aktivdir. "Novruzəlilik" burada daha da qatılaraq, "oblomovçuluq" səviyyəsində bir xəstəliyi, şikəstliyi ifadə edən ictimai-əxlaqi anlayışa çevrilir" (Y.Qarayev. Realizm: sənət və həqiqət. s.184).

"Poçt qutusu", "Danabaş kəndinin əhvalatları" və bu silsilədən olan digər əsərlərin qəhrəmanlarının təbiətinə təfəssilatlı diqqət yetirməklə məsələnin əsl mahiyyətinə varmağa çalışaq.

Novruzəli haqqında fərqli düşünmək mümkündürmü? Kanonları pozmaq olarmı?

"Novruzəli bizim milli nəsrimizdə sadə, "kiçik" qəhrəmanın modeli, etalonu səviyyəsində bir surətə çevrilir və tənqidi realizmin proqram tipli qəhrəmanı

olur.” (Y.Qarayev. Realizm: sənət və həqiqət. s.176). “Tənqidi realizmin proqram tipli qəhrəmanı”na ədəbiyyatşünaslıq belə bir xarakteristika verir: “Novruzəlinin ən böyük bəlası onun avamlığıdır. İslam əhkamı və mövhumat onu tamamilə əzib şikəst etmişdir. Cəhalət və köləlik boyunduruğu Novruzəlinin boynuna elə keçmişdir ki, o, az qala adi cəsərət və ümidini də itirmişdir” (M.Məmmədov. Göstərilən əsəri. s.31). Novruzəlinin avamlığı, cəhalət və fanatizmi ilə bağlı söylənen mülahizələr bədii mətndə əks olunan estetik həqiqətlə müqayisədə kifayət qədər şişirdilmiş, obrazın təmsil etdiyi tarixi şəraitin reallıqlarının estetik ifadəsi arxa plana atılmışdır. Lakin qərribə burasıdır ki, obrazın xarakterinə, hərəkətlərinə, düşüncə və dünyagörüşünə münasibətdə bu “şişirtmə” tendensiyası siyasi rejimin loyallaşması onilliklərində azalmaq əvəzinə, bir az da güclənmişdir. Ədəbiyyatşünaslıq Novruzəlini “tarixin, ictimai inkişafın hərəkət orbitindən kənarda qalan”, “ictimai-siyasi, hüquqi keyfiyyətlərdən məhrum”, “fərdi tale qarşısında məsuliyyət duyğusu” olmayan qəhrəman kimi xarakterizə edir (Y.Qarayev). Novruzəli çoxdan “çəkisizlik şəraitində yaşayır” qənaətinə gələrək, onun estetik həqiqət kimi bədii mətndə özünə yer alan varlığı - düşüncəsi və hərəkəti yox olan kimi qələmə verilir. Novruzəliyə qarşı yönəlmiş bütün ittihamlar öz başlanğıcını qəhrəmanın “poçt qutusu”nun nə olduğunu bilməməsi ilə bağlıdır. “Poçt qutusu”nun funksiyasının nə olduğunu bilməmək informativ xarakterli bir məsələdir. Heç şübhəsiz, poçt qutusu cəmiyyətin mədəni tərəqqi yoluna çıxmasının əlamətlərindən biridir. Lakin mədəni tərəqqinin bütün vasitələri hər yere həmişə eyni zamanda çatmır. Radionun, televizianın və b. informasiya mənbələrinin olmadığı bir vaxtda bu tamamilə qanunauyğun bir prosesdir. Novruzəli ucqar bir kəndin sakinidir. Cəmiyyətdə gedən texnoloji proseslərdən kənarda qalan bir məkanda yaşayır. Bu və ya digər dərəcədə özü də buna işarə edir: “Ay xan, mən kətdi adamam, mən nə bilirəm poçtxana nədi?”. Ədəbiyyatşünaslıq kiçik bir erməni uşağının, qoca rus qadınının bu texniki prosesi öz məişət həyatının üzvi tərkib hissəsinə çevirməsini qeyri-millətlərin “seyrə balonlarla çıxması”, bizim millətin geridə qalması hesab edərək, qəhrəmanın “baş töhməti”nə çevirir.

“Poçt qutusu” hekayədir. Hekayədə də hadisələrin təfəsilatı yox, detallar, ştrixlər əsasdır. Müəllif öz niyyət və məramını detal və ştrixlər əsasında irəli aparır. Bu mənada erməni uşağının, rus qadınının poçt qutusu ilə rəftarı, doğrudan da, mədəni tərəqqinin əlamətidir. Novruzəlinin poçtdan, teleqrafdan xəbərsizliyi, doğrudan da, mədəni geriliyin əlamətidir. Ancaq cəhalətin, nadanlığın, avamlığın əlaməti deyil. Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq mədəni tərəqqiyə münasibətdə başqa xalqların irəliləyişini xüsusi nəzərə çarpdırsa da, çox ehtimal ki, bilərəkdən, incə bir məqam unudulur. Bütün mədəni tərəqqi prosesləri ilk növbədə şəhərə çatır. Onun genişlənməsi, ucqarlara yayılması vaxt tələb edir. Erməni uşağı da, rus qadını da şəhərdə yaşayır. Onların poçt qutusu ilə rəftar etməyi bacarması tam təbii. Çünki mədəni inkişafın içindədirlər. Novruzəli isə ucqar bir kənddə yaşayır. Kəşfi və tətbiqi çox da uzaq zamana aid olmayan poçt və teleqraf haqqında məlumatsızlıq Novruzəlinin düşünməyən və hərəkətsiz, ictimai cəhətdən “çəkisizlik” şəraitində yaşayan bir qəhrəman olmasının dəlili ola bilməz. Hekayədə, geniş götürüldə, mədəni tərəqqi baxımından xalqları üz-üzə qoymaq tendensiyası yoxdur. Çünki əsərdə Novruzəlinin şəhərdə yaşayan soydaşlarının poçt qutusu ilə rəftarına, mədəni tərəqqinin poçt, teleqraf kimi vasitələrindən istifadəsinə kifayət qədər geniş yer ayrılıb. Nəinki Novruzəlidən fərqli zümrəyə mənsub Vəlixan, həтта Novruzəlilə eyni ictimai təbəqəni bölüşdürən nökr də poçtdan, teleqrafdan istifadəni adi məişət işi kimi qəbul edir. Novruzəlinin poçt haqqında informasiyasızlığının cəhalət, nadanlıq, avamlıq adlandırılmasına heç bir əsas yoxdur. Məsələnin bu tərəfi - Novruzəlinin poçt qutusu ilə rəftarı nə qədər komik situasiyada təsvir edilir, hekayənin süjet xəttində nə qədər iri planda təqdim edilirsə də, eyni

zamanda, bu detal millətin maariflənməsi, mədəni tərəqqisinin zəruriliyini şərtləndirirsə də, ancaq Novruzəlini "ictimai məzmun cəhətdən "müflis" elan etməyə" (Y.Qarayev. Realizm: sənət və həqiqət, s.179) əsas vermir. Bəlkə də, hekayədə "Novruzəli də diksinməli, hərəkətə gəlməli"dir (Y.Qarayev) qənaətinə də yer var, ancaq onu "yuxulayan, yatan qəhrəman" elan etməyə heç bir əsas yoxdur.

Novruzəlinin boynuna qoyuruq ki, o, "düşünməyən qəhrəmandır", "narahat yox, narazı yox, razı qəhrəmandır! Üsyan edən, fəryad edən yox, yuxulayan, yatan qəhrəmandır. Ədalət, həqiqət, haqq, nahaqq haqqında heç düşünmək istəməyən qəhrəmandır" (Y.Qarayev. Realizm: sənət və həqiqət, s.178).

Tənqidi realizmdə aparıcı qəhrəman tipi kimi qəbul edilən "kiçik adam"a verilən bu xarakteristika ədəbiyyatşünaslığımızda indiyə qədər heç bir etiraz doğurmamış, yeni realizm tipinə məxsus qəhrəmanın əsas təyinedici əlamətləri kimi birmənalı qəbul olunmuşdur. Lakin Novruzəliyə verilən bu xarakteristika bədii mətnin həqiqətləri ilə təsdiq olunurmu? Yox, təsdiq olunmur.

Bir janr kimi hekayədə hadisələrin təfəsilatlı təsvirinin əsas olmadığını, hadisəyə işarə edən səciyyəvi detalların - ştrixlərin süjetin inkişaf dinamikasını təmin edən, müəllif mövqeyini gerçəkləşdirən, obrazın xarakterini açan uyğun vasitə, prinsip olduğunu artıq qeyd etmişik. Bu prinsiplə yanaşanda hekayədə Novruzəlini razı yox, yuxulayan, yatan yox, narazı, narahat və hətta üsyan edən, fəryad edən bir qəhrəman kimi səciyyələndirməyə əsas verən ciddi detal, işarə var. Axı, Novruzəli ilə ilk tanışlığımızda, o, ağzını açıb danışanda biz onu mağmun və məzlum birisi kimi yox, mövcud sosial şəraitlə barışmayan, içində yaşadığı mühitdəki sosial ədalətsizliyi qəbul etməyən və ona tənqidi münasibət göstərən bir insan kimi tanıyıırıq. Novruzəlinin sosial düşüncədən məhrumluğunu önə çəkməyi qarşısına məqsəd qoyan ədəbiyyatşünaslıq bütün hallarda onun Vəli xana dediyi "Bu nə sözdü, ay xan? Mən ölənə kimi sənə qulam..." - sözlərini ictimai, vətəndaşlıq düşüncəsindən məhrumluğunun əsas göstəricisi kimi dönə-dönə qabardır, təhlil müstəvisinə gətirib mənalandırır. Novruzəlinin sözləri onun bir vətəndaş kimi sosial haqlarını bilməməsinin və bu barədə düşünmək istəməməsinin təkzibedilməz dəlili hesab edilir. Lakin Novruzəlinin birinci "söz"ünün arxasınca gələn ikinci "söz"ü "təkzibedilməz dəlili" heçə çıxarır. Ədəbiyyatşünaslıq isə bu ikinci "söz"ün üstündə təfərrüatlı dayanmağı, qəhrəmanın vətəndaşlıq düşüncəsinin, sosial özünüdərkinin, sosial ədalətsizliyə etirazının, etirazını "söz"dən əmələ keçirmək üçün atdığı addımın mahiyyətinə varmağı lazım bilmir. Novruzəlinin ikinci "söz"ü nədən ibarətdir? Vəli xanla Novruzəli arasındakı aşağıdakı dialoqa diqqət yetirək:

"Xan üzünü tutdu qonağa:

-Novruzəli, poçtxanarı tanıyırsan?

Novruzəli cavab verdi:

-Ay xan, mən kətdi adamam, mən nə bilirəm poçtxana nədi?

-Çox əcəb, nəçərnək divanxanasını ki, tanıyırsan?

-Bəli, xan, başına dönüm, tanıyıram, niyə tanımıram. Keçən həftə mən elə gəlmişdim nəçərnəyin yanına şikayətə. Xan, and olsun sənə başına, bizi katda çox incidir. Əslinə baxsan, bizim bu katdamız özgə tayfadandı; odu ki, bizi görməyə gözü yoxdu, keçən həftə mənim iki buzovum itmişdi. Getdim..."

Dialoqdan məlum olur ki, Novruzəli elə keçən həftə "nəçərnək divanxanası"na şikayətə gəlmiş. Məqsədi də kəndxudanın onları incitməsi ilə bağlı "nəçərnək"ə şikayət etmək imiş. Novruzəlinin "nəçərnək divanxanası"na şikayətə gəlməsi bir ümumiləşdirici detal olaraq onun "razı" yox, birmənalı şəkildə "narazı" qəhrəman olduğunu sübut edir. Novruzəlinin divanxanaya gəlişi təhtəlsüz deyil, düşünülmüş, dərk edilmiş hərəkətdir. Onun kənddəki sosial ədalətsizliklə nəinki barışmamasının, hətta bu ədalətsizliyə aktiv etirazının göstəricisidir. Dialoqdan görünür ki, Novruzəli bir kəndli kimi haqqını bilir. Novruzəlinin kəndxudadan

şikayətə gəlişi onun mövcud qanunlardan baş çıxartması haqqında da düşünməyə əsas verir. Buna görə də onun hərəkətsiz və fəaliyyətsiz, yatan, mürgüləyən və düşünməyən qəhrəman olması inandırıcı səslənir. Hətta sözarası "katdanın özgə tayfadan olmasını" xana çatdırması aktiv bir kəndli olaraq sosial düşüncə imkanlarının genişliyini görüntüyə gətirir.

Bütün bunları nəzərə almayan (daha doğrusu, nəzərə almaq istəməyən) ədəbiyyatşünaslıq belə qənaətə gəlir ki, "...Novruzəlinin təbiətində öz dözülməz halına etiraz, mövcud qayda-qanunlardan narazılığın əlaməti belə yoxdur" (F.Hüseynov. *Adi əhvalatlarda böyük həqiqətlər*. Bakı. Gənclik, 1977, s.53). Həm qərribə, həm də maraqlıdır ki, sovet rejiminin son onilliklərinə doğru Mirzə Cəlil qəhrəmanlarına münasibətdə ədəbiyyatşünaslıq ideoloji reseptləri (qəlibləri) daha ardıcıl və inadla tətbiq etməyə istiqamətlənir. Ədəbiyyatşünaslıq Novruzəlinin katdadan narazılığını etiraf etsə də, bütün cidd-cəhdli ilə bu narazılığı sosial mahiyyətdən uzaqlaşdırmağa, qəhrəmanın ictimai düşüncəsinin aktivləşməyə, oyanmağa doğru getməsinin əlaməti kimi yox, "fərdi, şəxsi səciyyə daşması" (F.Hüseynov) kimi mənalandırmağa çalışır. Çünki ideoloji resept Novruzəlini ancaq "qaranlıq dünya" adamı kimi təqdimə imkan verir. Buna görə də onun ictimai şüurunda dünyanın "qaranlığı"nı təsdiqləyə biləcək bütün potensial əlamətlər qabardılır, "qaranlığı" yarıb keçmənin əlamətləri kimi qəbul edilə biləcək bütün düşüncə və hərəkətlər mümkün qədər "zərərsizləşdirilərək" təqdim edilir.

Bəlkə, ədəbiyyatşünaslıq Novruzəlinin "nəçərnək"ə şikayətini onun sosial mövqeyinin və vətəndaşlıq düşüncəsinin aktivliyini sübut üçün yetərsiz fakt sayır? Əgər belədirsə, onda Novruzəlinin sələfi hesab etdiyi Məhəmməd həsən əminin ("Danabaş kəndinin əhvalatları") başına gələn haqsızlıqlar müqabilində "nəçərnəyin divanxanası"na şikayət etməməsinə ədəbiyyatşünaslığın onun passivliyi, məzlumluğu, şərə müqavimət göstərməmək düşüncəsi, fanatizmi, təvəkkül fəlsəfəsi ilə bağlamasının, onu dünya işlərindən xəbərsiz, kənarda qalan, tərki-dünya, real həyatdan, ictimai hərəkətdən uzaq bir adam hesab etməsinin əks məntiqi bizə məgər Novruzəlini, Məhəmməd həsən əmi ilə müqayisədə, hərəkətli, sosial və vətəndaş düşüncəsinə malik bir insan kimi qiymətləndirməyə tam əsas vermir? Axı, ədəbiyyatşünaslıqda məhəmməd həsən əminlərin "nəçərnəyin divanxanası"na yox, Kərbəlaya və Allah divanına üz tutması vətəndaş düşüncəsindəki "məzar laqeydliyi"nin (Y.Qarayev) təzahürü kimi mənalandırılırsa, onda katdanın ədalətsizlikləri, zülmü müqabilində Novruzəlinin "Allah divanı"na yox, "nəçərnək divanxanası"na üz tutması Azərbaycan kəndlisinin ictimai düşüncəsində "məzar laqeydliyi"nin sona varması, bunun yerinə fəal vətəndaş mövqeyinin gəlməsini sübut etmirmi? Hərgah, Məhəmməd həsən əmini ictimai düşüncədən tamamilə məhrum hesab etmək, onun vətəndaş xarakterini "məzar laqeydliyi"lə xarakterizə etməyin özü məntiqi düşüncənin müqavimətilə qarşılaşır. Biz Məhəmməd həsən əminin boynuna qoyuruq ki, o, maddi dünyadan tamam əlini üzüb, ancaq vəancaq axirət dünyası və Kərbəla ziyarəti haqqında düşünür və bu tip düşüncə onu dünyanın gəlişindən-gedişindən tamam xəbərsiz qoymuşdur. "Danabaş kəndinin əhvalatları"nın aparıcı qəhrəmanına münasibətdə bu nəzər nöqtəsi ədəbiyyatşünaslıqda indiyə qədər qüvvəsində qalır. Qərribədir ki, müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsində məsələ bəzən bir qədər də qatılşdırılaraq təqdim edilir: "Yazıcının təsvir etdiyi cəmiyyət iki yerə bölünüb: kəndliləri despotcasına idarə edərək əlindəkini müxtəlif yollarla özününkü edənlər və son dərəcə kasıb, yoxsul yaşamalarına rəğmən, hələ də islam zehniyyəti ilə yaşayaraq (bu və bundan sonrakı bütün fərqləndirmələr bizimdir - T.S.) Xudayar bəylərə itaət edənlər. Əslində, Xudayar bəyləri allahlıq iddiasına salan, onu əlidayənəkli qoçuya çevirən də ikincilərin şəriət qanunlarına əməl etməsi, müti və qul vəziyyətində olmasıdır". (B. Əhmədov. XX əsr Azərbaycan

ədəbiyyatı tarixi. I cild. Bakı. Elm və təhsil, 2011, s. 262). Məhəmməd həsən əminin dini inancına bəzi hallarda kinayəli münasibət yer alsada (Y. Qarayev yazır: "Həzrət Abbasın uzaq Kərbəladakı nəşi isə heç bir kömək əli uzatmır". Başa düşürük ki, bu cür münasibət sovet rejiminin ardıcıl ateist təbliğatı ilə birbaşa bağlı idi), elmi ədəbiyyatlarda ümumən Məhəmməd həsən əminin dindarlığına ciddi yanaşılır. Lakin onun avamlığının kökündə dindarlığının dayanmasına da işarə edilir: "Bütün bu və bu kimi bir çox başqa insani keyfiyyətlərə malik olan Məhəmməd həsən əmi, eyni zamanda, avam və dindardır. Uşaqlıqdan dindar mühitdə böyüyüb, "Allahu-əkbər" sədası eşidən Məhəmməd həsən əmi "dünya malına əsla və qəta talib deyil". Onun bu dünyada yeganə bir arzusu var: Kərbəla ziyarətinə gedib, "cəhərdəh məsumu tamam eləmək" (M. Məmmədov. Göstərilən əsəri. s. 13).

Dini inanc insanı düşünməkdən məhrum edə bilərmə?

Sovet ədəbiyyatşünaslığı Məhəmməd həsən əmini avam, hərəkətsiz, vətəndaşlıq düşüncəsindən məhrum bir adam hesab edəndə bunun əsas səbəbini onun dini inancında axtarır. Məhəmməd həsən əmi "şəriətin onsuz da artığa, canlı cənəzəyə, mənəvi şikəstə çevirdiyi" (Y. Qarayev) adam kimi xarakterizə olunur. Bəli, "Danabaş kəndinin əhvalatları"nın mətni də təsdiq edir ki, "bu kişi artıq dindar adamdır". Mətn bizə onu da deyir ki, "üç-dörd ildə Məhəmməd həsən əmi Kərbəla ziyarətini qəsd edibdi". Bu da həqiqətdir ki, ziyarət ərəfəsində (son üç-dörd ayda) "ziyaret şövqü Məhəmməd həsən əmini dünya işlərindən lap kənar eləyibdi". Bütün bunlar hamısı doğrudur, lakin şəriətin Məhəmməd həsən əmini "canlı cənəzəyə, mənəvi şikəstə" çevirməsi demək deyil. Məhəmməd həsən əminin "artıq dindar adam" olması onun nə məniyyətini, nə şəxsiyyətini, nə sosial səviyyədə düşünmək qabiliyyətini əlindən almamışdır. Əksinə, onun saflığı, təmizliyi, əliaçıqlığı, gözütöxlüğü, insanlara hər vaxt yaxşılıq etmək istəyi, ailəcanlılığı milli xarakterin təbiəti ilə birbaşa bağlı olsa da, İslam dininə ürəkdən bağlılığının da burada ciddi rolu var. Məhəmməd həsən əminin dünya işlərindən ayrı düşməsi müvəqqəti xarakter daşıyır. Psixoloji cəhətdən ziyarətə getməyə köklənməsi ilə bağlıdır. Məhəmməd həsən əminin "dünya malına əsla və qəta talib" olmaması onun maddi dünyadan büsbütün əl üzməsi, fəaliyyətdən və hərəkətdən qalmasının əlaməti deyil, çarəsizliyinin əlamətidir, bu "çarəsizlik"ə qarşı çıxardığı gözütöxlüğünün, nəfsinə qarşı dura bilmək kimi insani keyfiyyətinin əlamətidir.

Məhəmməd həsən əminin özündən asılı olmayan səbəblərdən ilk gənclik illərindən maddi uğursuzluğa düşər olmasını, bu uğursuzluqdan çıxmaq üçün dönə-dönə təşəbbüslər etməsini, maddi vəziyyətini düzəltmək üçün bir-birindən ağır işlərdən yapışmasını, lakin taleyini izləyən "qaragünçülük"dən yaxa qurtara bilməməsini, kasıblığın, imkansızlığın insan taleyində oynadığı aşağılayıcı rola dair məntiqli mülahizələrini də nəzərə almaq lazım gəlir. Göstərilənlər Məhəmməd həsən əminin tələsizliyinin, çarəsizliyinin, mənəvi cəhətdən töhmətlərə məruz qalmasının səbəbləri olsa da, onun şəxsiyyətinin yoxluğunun, vətəndaş düşüncəsinə yadlığının təzahürləri deyil.

Bəs, Məhəmməd həsən əmidə sosial həyatı dərk etmək və dəyərləndirmək, baş verənlərdən nəticə çıxarmaq qabiliyyəti varmı? Başqa sözlə, Məhəmməd həsən əmi düşünə bilən, yoxsa düşünməyən qəhrəmandır? Bu suala cavab vermək vacib şərtədir. Çünki Məhəmməd həsən əminin bir şəxsiyyət və vətəndaş kimi özünü təsdiqi bu sualın cavabından asılıdır.

Ədəbiyyatşünaslıqda eyni tipli qəhrəmanlar kimi səciyyələndirilən Məhəmməd həsən əmi və Novruzəlini müəllif oxşar situasiyalarda imtahana çəkir. Hər iki obrazın ictimai düşüncəsi və sosial fəallığı ictimai ədalətsizliyə - katdanın hər ikisinin başına açdığı müsibətlərə, zülmətlərə reaksiyalarında sınağa

çəkilir. Ədəbiyyatşünaslıqdakı mövcud qənaətlərə görə, onların heç biri bu sınaqdan çıxıb bilmir. Sosial ədalətsizliyə və vətəndaş aktivliyinə görə Məhəmməd həsən əmi Novruzəli deyildir. Lakin məhz sosial ədalətsizlik və vətəndaş aktivliyi baxımından Məhəmməd həsən əmi Novruzəlinin sələfi statusu qazana bilər. Məhəmməd həsən əminin sosial aktivlikdə Novruzəli ola bilməməsinin özündə də tarixi qanunauyğunluq var. Azərbaycan kəndində gedən ictimai hərəkətin təkamülü, milli oyanışın formalaşması baxımından Məhəmməd həsən əmi XIX əsrin 90-cı illərini, Novruzəli isə yeni əsrin ibtidasını, milli azadlıq hərəkətinin ərəfə dövrünü təmsil edir. Bu mənada onları bir-birini təkrar edən qəhrəmanlar kimi təqdim etmək tarixi qanunauyğunluq nöqtəyindən nəzərdən də yanlışdır.

Sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığında Məhəmməd həsən əminin bəsirət gözünün açıqlığı, düçar olduğu müsibətə səbəb olan sosial şəraiti düzgün qiymətləndirməsinə dair bəzi elmi mülahizələr professor M. Məmmədovun "Cəlil Məmməd quluzadənin bədii nəsr" monoqrafiyasında səslənmişdir. Onun aşağıdakı mülahizələri müasirliyini indi də saxlayır: "Məhəmməd həsən əmi kənddə hökm sürən özbaşınalığı, haqsızlığı görür. O, həyat təcrübəsindən yaxşı bilir ki, "bir eşşəkdən ötrü hakimi özündən incitmək" olmaz. Eşşəyi Xudayar bəyə verdiyinə görə arvadı İzzət onu danladıqda deyir: "Eşşəyi verməmək olmazdı. Söz yox, nə tövr verməmək olar? Eşşəyi verməsəm, onda dəxi kənddə baş gəzdirmək olar?! Yenə necə olsa hakimdi, katdadı. Günün günorta çağı gəldi, nahaq yerdən yaxaladı ki, bu qədər iştirafındı, ver, onda bəs necə olsun?". Müəllif bədii mətn həqiqətlərinə birbaşa istinadla təsdiq edir ki, "göründüyü kimi, bunların hamısı əsaslı, inanmalı dəlillərdir. Məhəmməd həsən əmi hakimlərin ədalətsizliyini görür, amma bu ədalətsizliyə qarşı heç vaxt açıqdan-açıq ciddi etiraz edə bilmir". (Göstərilən əsəri. s. 13).

M. Məmmədovun mülahizələrində Məhəmməd həsən əmi düşünən, sosial ədalətsizliyi görüb, ona ayıq münasibət ifadə edən zəmanə adamıdır. O, Məhəmməd həsən əmini düşünə bilən qəhrəman kimi qəbul edir, lakin baş verənlərə aktiv münasibət bildirməməsini, başqa sözlə, sözdən, düşüncədən əməli hərəkətə keçə bilməməsini onun xarakterinin məhdud cəhəti sayır.

60-cı illərdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə nüfuzlu mütəxəssisin - M. Məmmədovun mülahizələrindəki səmərəli cəhətlər sonrakı onilliklərin ədəbiyyatşünaslığında, təəssüf ki, inkişaf etdirilmədi. Hətta nəinki inkişaf etdirilmədi, tənqidi realizmin "kiçik" qəhrəmanlarına baxışda boyalar bir qədər də tündləşdirildi. Bütün sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığı Məhəmməd həsən əminin fəaliyyətsizliyini onun İslam əhkamlarına bağlılığında gördü. Hətta obrazın təbiətinə nüfuzda bədii mətn həqiqətlərinə daha dərinlən istinad edən M. Məmmədov da Məhəmməd həsən əminin sözdən işə keçməməsinin səbəbini onun dini düşüncəsi ilə bağlayır: "O, düşməni yaxşı tanıyır, görür. Ancaq avamlıq üzündən düşmənin etdiyi bütün zülmə, haqsızlığa "qəzavü-qədərin" hökmü kimi baxır, susur". (Göstərilən əsəri. s. 13). Məsələ burasındadır ki, sovet ədəbiyyatşünaslığı məsələlərə ateist baxışla yanaşır. Professor F. Hüseynov yazır: "Danabaşlıları mənəvi cəhətdən şikəst edən, mənəvi azadlığını əlindən alan din, allah, imam, peyğəmbər məhəbbəti uşaqlara ana südü ilə təlqin olunmuşdur." (Göstərilən əsəri, s. 35). Məhz ateist düşüncə sağlam dini inanca fanatizm damğası vurur.

(Ardı var)

İslam SADIQ

SƏMƏD VURĞUN VƏ “KOROĞLU” DASTANI

Folklor bütün zamanlarda və bütün xalqlarda yazılı ədəbiyyatın tükenməz ilkin qaynağı olmuşdur. Dünyanın ən böyük yazıçıları, ilk növbədə, şifahi xalq yaradıcılığından bəhrələnmişlər. Qələmi xalq yaradıcılığı bulağının gözündən su içməyən yazıçılar heç vaxt dahilik zirvəsinə yüksələ bilməmişlər.

Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının ən dəyərli ilkin qaynaqlarından biri “Dədə Qorqud”, digəri isə “Koroğlu” dastanıdır. Azərbaycan poeziyası, nəsr, dramaturgiyası “Dədə Qorqud” motivləri ilə zəngindir. “Dədə Qorqud” yazıya alındıqdan sonra ozan repertuarından çıxmış və demək olar ki, şifahi yaddaşda qalmamışdır. Onun yerini “Koroğlu” dastanı tutmuşdur. Bu dastan yüzillər boyu aşiqlərin repertuarından düşməmiş, xalqın yaddaşında yaşamış, dillər əzbərinə çevrilmişdir. Ona görə də “Koroğlu” dastanı həm aşiq yaradıcılığına, həm də yazılı şeirimizə çox güclü poetik təsir göstərmişdir. Azərbaycanda “Koroğlu” dastanının poetik gözəlliyindən, ideya zənginliyindən, məzmun dolğunluğundan az və ya çox dərəcədə bəhrələnməyən şair tapmaq çətindir. Hətta bizim elə şairlərimiz var ki, onun yaradıcılığındakı xalqilik büsbütün “Koroğlu” dastanının təsiri ilə yaranmışdır.

Ağız ədəbiyyatından geninə-boluna bəhrələnən şairlərimizdən biri də Səməd Vurğun olmuşdur. Səməd Vurğun yaxşı bilirdi ki, xalq ədəbiyyatını bilmədən, ondan qidalanmadan böyük ədəbiyyat yaratmaq olmaz. Xalq ədəbiyyatına sevgi, maraq körpəlikdən Səməd Vurğunun iliyinə, qanına hopmuşdur. Şair sazlı-sözlü bir mühitdə doğulub, boya-başa çatmışdır. Səməd Vurğunun uşaqlığı aşiq mühiti ilə sıx bağlı olmuşdur, böyük şair körpəlikdən aşiqlərin dilindən Koroğlunun söhbətini eşitmişdir.

“Bizim xalqımızın təfəkküründə yaşayan bədii söz, məfhum, insanlığın böyük idealları, humanizm və idrakın təntənəsi uğrunda aparılan mübarizədə hər zaman mübariz bir vasitə olmuşdur. Heç də təəccüblü deyildir ki, Azərbaycanın bir çox məşhur dövlət xadimləri və el qəhrəmanları, eyni zamanda, öz dövrünün qabaqcıl şairləri olmuşdur. Bizim məşhur Koroğlumuz bütün şərq xalqları arasında yalnız böyük bir qəhrəman kimi deyil, eyni zamanda, böyük bir xalq şairi kimi də şöhrət qazanmışdır. Bizim xalqımızın tarixində qılıncla qələmin çox gözəl bir qardaşlığı var.

**Hoydu, dəlilərim, hoydu!
Yeriyin meydan üstünə!
Havadakı şahin kimi
Tökülün al qan üstünə!**

Bəlkə də, zaman gəlib keçdikcə Koroğlunun bu və ya digər hərbi məharəti unudulacaqdır. Lakin şair Koroğlunun bu qızıl sözləri xalqımızın sinəsində nəsildən-nəsilə keçib yaşayacaq, özünə daha parlaq bir gələcək qazanacaqdır.”

Səməd Vurğunun ən çox bəhrələndiyi ağız ədəbiyyatı nümunələrindən biri, bəlkə də birincisi "Koroğlu" dastanıdır. Şairin şeirləri "Koroğlu" dastanından gələn motivlərlə olduqca zəngindir.

"Koroğlu" dastanının Səməd Vurğun şeirinə poetik təsirinin öyrənilməsinə müxtəlif aspektlərdən yanaşmaq və bir neçə bölgü aparmaq mümkündür. Bu təsir ideya və məzmun baxımından daha qabarıq nəzərə çarpdığına görə, qruplaşdırmanı da bu istiqamətdə aparmaq daha məsləhətdir:

1. Koroğlu qəhrəmanlıq rəmzidir

"Koroğlu" qəhrəmanlıq dastanıdır. Onun mayası qəhrəmanlıq ideyası ilə yoğrulmuşdur. Azərbaycan xalqının taleyi elə gətirmişdir ki, qəhrəmanlıq idealını həmişə ovxarlı saxlamağa məcbur olmuşdur. Bu funksiyanı daha çox "Koroğlu" dastanı yerinə yetirmişdir. Şairlərimiz də qəhrəmanlıq ruhlu şeirlər yazarkən, birinci növbədə, "Koroğlu" dastanından bəhrələnmişlər.

Böyük Vətən Müharibəsi dövründəki şeirimizdə qəhrəmanlıq ruhu daha da güclənmiş, bir çox şairlərimiz öz arzu və fikirlərini dolğun ifadə etmək üçün "Koroğlu" dastanından ustalıqla bəhrələnmişlər. Həmin dövrdə Səməd Vurğun "Koroğlu" dastanına tez-tez üz tutmuşdur. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrail Məmmədovun qəhrəmanlığının, igidliyinin "Koroğlu" dastanından, Koroğlu obrazından mayalandığını şair "Azərbaycan balası" şeirində çox gözəl ifadə etmişdir:

Aşıqlar saz tutub, söz qoşan zaman

Dastanlar eşitdin qoç Koroğludan:

Sıçrayıb Qır atın belinə qalxdın.

Sel kimi kükrəyib, su kimi axdın.

Misri qılıncını çaldın dörd yana,

Düşməyə gəl dedin mərd-mərdana.

Səməd Vurğun "Partizan Babaş" şeirində yenə Koroğlunu yada salmış, Misri qılıncı xatırlamışdır. Şair "Koroğlu" havası üstündə öz qəhrəmanı ilə dialoqa girmiş, "Dedim, dedi" formasından istifadə edərək öz ürək sözlərini gözəl poetik dillə ifadə etmişdir.

Səməd Vurğun təkcə Azərbaycan qəhrəmanlarını deyil, Ukrayna partizanlarını da Koroğluya bənzədirdi. Şair "Ukrayna partizanları" şeirində Ukrayna partizanlarına qardaş deyir, onları sirdaş adlandırırdı.

De, kimdir adına qardaş dediyim?

Qəmimə, nəşəmə sirdaş dediyim?

De, kimdir vətəndaş, yoldaş dediyim?

Bizim ukraynalı partizanlardır.

Həç təsadüfi deyil ki, Osman Sarıvəlli də Böyük Vətən müharibəsinin ən ağır günlərində - 1943-cü ildə yazdığı "Ukraynalı dostlarıma" adlı şeirində dostlarının köməyinə Qıratın nəslindən bir at minərək gəldiyini söyləyirdi:

Qıratın nəslindən bir at minərək

Çapdım yellər kimi mən gecə-gündüz.

2. Koroğlu mərdlik rəmzidir

Qəhrəmanlıq və mərdlik yaxın anlamlı sözlər olsa da, sinonim deyil. Qəhrəman mütləq mərd olmalıdır, mərd isə qəhrəman olmaya da bilər. Qəhrəmanlıq və mərdlik Koroğlunun şəxsində birləşmişdir. Ona görə də Koroğlunun qəhrəmanlığı qədər də mərdliyi dillər əzbəri olmuş, mərdlik söhbətləri düşəndə birinci onun adı xatırlanmış, şairlərimiz də bu mərdliyi tərənnüm etmişlər. Səməd Vurğun "Qəhrəmanın hünəri" şeirində öz qəhrəmanının mərd əllərinin alqışa layiq olduğunu söyləyir və burada Koroğlu yadına düşür, qəhrəmanını da mərdlikdə ona bənzədir:

Alqışa layiqdir o mərd əllərin.

Bizim Koroğlunun əlləri kimi.

Koroğlu xalqın yaddaşında, düşüncəsində mərdliyin məhək daşına çevrilib. Təkcə Koroğluya görə, onun yurduna, torpağına da mərdlər yurdu deyilib. Əgər

bu yurd Koroğlu yurdudursa, orda namərdlik göyərə bilməz. Yenə Səməd Vurğunun bir şeirində Koroğlu yurdunun mərd insanlarından söz açılır:

***Sən ey şərəfinə şeir qoşduğum,
Şahin vüqarına baxıb coşduğum,
Koroğlu yurdumun mərd insanları.***

Göründüyü kimi, Səməd Vurğunun şeirlərində mərdlik mövzusu geniş yer tutur. Bu mövzuya "Koroğlu" dastanının çox güclü poetik təsir göstərdiyi göz qabağındadır.

3. Səməd Vurğun şeirində at obrazı

"Koroğlu" dastanından bilirik ki, Koroğlunun qəhrəmanlıqlarının yarısı Misri Qılınca Qıratın payına düşürdü. Bu da təsadüfi deyildi. Misri qılinc göydən düşmüş daşdan qayrılmışdır. Qırat dərya atının balasıydı. Bunların hər ikisi ilahi başlanğıca işarədir.

Koroğlunun ilahidən gəlmə bir dəli nəresi də varıydı. O, Qoşabulağın suyu vasitəsilə verilmişdi. Qırat adı at deyildi. O, Koroğlunu başa düşürdü, dərin hissi, duyğusu varıydı, meydanda Koroğluya qoşulub vuruşurdu. Ona görə Koroğlu Qıratla "qardaş" deyirdi. Koroğlu Qırat haqqında çox gözəl şeirlər qoşmuşdur.

Azərbaycan şairləri də Qırat haqqında çoxlu şeirlər yazmışlar. Ümumiyyətlə, şeirimizdəki at obrazlarının böyük əksəriyyəti "Koroğlu" dastanının, birbaşa Qıratla Düratın təsiri ilə yaradılmışdır. Səməd Vurğunun "A köhlən atım" şeiri bütövlükdə Koroğlunun Qırat haqqında söylədiyi ayrı-ayrı şeirlərin təsiri ilə düzülüb-qoşulmuşdur:

***Qaranlıq düşəndə qulağını çat,
Asta get, naliyin səsinə alcat!
Desinlər ustadır mindiyin bu at.
Düşmənin başını qoparıb gəmir.***

Azərbaycan şeirində Qıratdan bir bənzətmə vasitəsi kimi çox istifadə edilmişdir. Səməd Vurğun da əsrin, zamanın sürətini obrazlı ifadə etmək üçün Qıratla müqayisəyə üstünlük vermişdir:

***Sürürəm əsrimin qır atlarını,
"Bu axın başqa bir axındır", -deyə.***

Səməd Vurğun "Bəsti" poemasında yenə Qıratdan bir sürət rəmzi kimi istifadə etmiş, sinəsində ağ yelə dönüb uzaq mənzilə getdikcə qızıqan könlünü Qıratla bənzətməmişdir:

***Könlüm Qırat kimi dönmüş ağ yelə,
Qızıqır getdikcə uzaq mənzilə.***

Koroğlu, Qırat və Misri qılinc bu xalqın yüz illər boyu sevə-sevə yaddaşında yaşatdığı qəhrəmanlıq rəmzləridir. Azərbaycan balası, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrail Məmmədov Böyük Vətən Müharibəsində nə Qıratı minmişdi, nə də Misri qılını varıydı. Ancaq Səməd Vurğun onun qəhrəmanlığını təsvir edərkən öz qəhrəmanını Qıratın belində Misri qılinc çalan görürdü. Bununla şair demək istəyirdi ki, bu xalqın çox qədim qəhrəmanlıq tarixi var. İsrail Məmmədov da Qoç Koroğlunun bir nəvəsidir, onun bu cür qəhrəmanlıqlar göstərməyi təbiidir. Biz xalqın bu qəhrəmanlıq ənənəsini yaşatmağa borcluyuq.

Yuxarıdakı misallardan aydın görünür ki, Səməd Vurğunun şeirlərində dolğun və gözəl bir Qırat obrazı yaradılmışdır. Bu obraz şairin içində qaynayan hiss və duyğulardan göyərmişdir. Qırat deyəndə Koroğlu yada düşür. Koroğlu yada düşəndə Koroğlunun qəhrəmanlıqlarla dolu həyatı canlanır gözlərimiz önündə. Bunları düşündükcə içimizdə bir qürur hissi oyanır, bizim də qəlbimizdən bir igidlik, qəhrəmanlıq keçir. Millət keçmişini qürur hissi ilə andıqca, içində qəhrəmanlıq hissləri doğduqca ona ölüm yoxdur!

Səməd Vurğunun bir sıra şeirlərində heç bir ad çəkilmir, Koroğlu misralarına rast gəlinmir, ancaq şeirin "Koroğlu" dastanının təsiri ilə yazıldığı aydın hiss

olunur. Bu baxımdan “Koroğlu” dastanının təsiri ilə yazılmış şeirləri iki qrupa bölmək olar:

1. Dastanın təsirinin açıq şəkildə duyulduğu şeirlər;

2. Dastanın təsirinin açıq şəkildə duyulmadığı, yalnız sətirlərin altında, hisslərin, duyğuların arasında gizləndiyi şeirlər.

Birinci qəbildən olan şeirlərdəki Koroğlu təsirini öyrənmək nisbətən asandır. İkinci qəbildən olan şeirlərdəki Koroğlu təsirini üzə çıxarmaq üçün iki şərt tələb olunur:

1. Dastanı dərinləndirən bilmək;

2. Həm şeiri, həm dastanı yaxşı duymaq.

Ayrı-ayrı örnəklərin təhlilində bunu aydın görəcəyik. Bunu nəzərə alıb təhlillərə məhz ikinci qrupa aid olan şeir nümunələri ilə başlamaq istəyirəm. Səməd Vurğunun “Bakının dastanı” poemasında bir bənd var:

***Tufanlarda həlak olmuş qəhrəmanlar
Bir həsrətlə boylanaraq tutqun göyə.
Ölümə də “qismət” kimi baxmış onlar,
“Əcəl gəldi, ömür tamam oldu” - deyə.***

Səməd Vurğun özü sonuncu misranı dırnağa almaqla onun hardansa götürüldüyünə işarə vurmuşdur. “Koroğlu” dastanında belə bir misra yoxdur. Lakin “Koroğlunun qocalığı” qolundakı “Mənmi qocalmışam, ya zəmanəmi?” qoşmasında belə bir misra var: “Axır əcəl gəldi, yetdi, hay, haray!” Səməd Vurğun bu sətirdən yalnız “əcəl gəldi” ifadəsini götürmüşdür. “Koroğlu” dastanını əzbər bilən, ondan bütün yaradıcılığı boyu ustalıqla, yüksək sənətkarlıqla bəhrələnən, dastan haqqında dərin, sanballı elmi fikirlər söyləyən Səməd Vurğunun bu şeiri bilmədiyini düşünmək olmaz. Şair Koroğlu şeirindən ona görə yalnız bu ifadəni götürmüşdür ki, misra bütövlükdə onun şeirinin quruluşuna uyğun gəlməmiş, qəlibinə yatmamışdır. Qəlibi pozmaq (4+4+4) üçün şair “əcəl gəldi” ifadəsini götürüb özünü küleşdirmiş, ancaq onun götürüldüyünü bildirmək üçün misranı dırnağa almışdır. İndi inamla demək olar ki, yuxarıdakı bənd bütövlükdə “Koroğlu” dastanının təsiri ilə düzülüb-qoşulmuşdur.

Səməd Vurğun “Deyin, gülün, övladlarım” şeirində yazırdı:

***Şirlər kimi çox çıxmışam
Yanğınların arasından.
İgid igid ola bilməz
Qan axmamış yarasından.***

Bu şeirdə Koroğlu təsiri açıq şəkildə görünür. Ancaq onun misralarını Koroğlunun “Qoç igidlər yarasından bəllənər”, “Mərd igidlər qovğa günü düşəndə Şərbət deyib öz qanına yalana” misraları ilə yanaşı qoyanda dastanın təsirini aydın görmək olur. Həm də bu təsir şeirin ətində-qanında yox, ruhundadır.

Səməd Vurğunun “Qoca Şərqə Günəş doğur” şeirində də “Koroğlu” dastanı ilə bağlı heç bir ad çəkilmir. Ancaq şeirin ümumi ruhunda “Koroğlu” təsirini duymaq olur:

***Daş saraylar külə dönür,
Leş-leş üstə, baş-baş üstə.
Daş qalmayıb bir daş üstə,
Xanımınlar yanib sönür.***

Bu bəndi oxuyanda istər-istəməz “Leş-leş üstə, baş-baş üstə” misrası xəyalımızı “Koroğlu” dastanına aparır. Koroğlunun “Çəkəndə Misri qılıncı, Leş bir yana, baş bir yana”, “Misri qılınc qından çıxsın, Leş sərilər, baş inildər”, “Axırda çəkərsən əlimdən haşa, Başı baş üstünə tığlayan mənəm” misraları yada düşür. Üçüncü misra isə daha çox xalq arasındakı “Daşını daş üstə qoymamaq”, “Daşı daş üstündə qalmaq” ifadələri ilə səsleşir. Lakin “Koroğlu” dastanında da bunlara oxşar misralar var: “Çəkər, yıxar daşı-daşı Koroğlu”, “Əl ver, sənən da-

ğı-daşı Yaraq, a qəssabın oğlu”, “Qarğasam tökülər daşın”, “Torpağını dağa çəkdirrəm” və s.

“Koroğlu” dastanının təsiri baxımından Səməd Vurğun dramaturgiyasının araşdırılması da böyük maraq doğurur. “Koroğlu” dastanından dram əsərlərində istifadə olunması bir çox mühüm amillərlə bağlıdır. Onlardan ən əsasları bunlardır:

1. “Koroğlu” dastanının xalq arasında çox geniş yayılması;
2. Koroğlunun bir qəhrəman kimi xalqın dilinin əzbəri olması, güvenc, ümid, inam yerinə çevrilməsi;
3. “Koroğlu” dastanının mövzu, süjet və motivlərlə zənginliyi;
4. “Koroğlu” dastanının dilinin gözəlliyi, saflığı, obrazlılığı, idiomlarla və s. zənginliyi;
5. “Koroğlu” dastanındakı şeirlərin poetik siqləti, xalq ruhunu ifadə etməsi;
6. “Koroğlu” dastanındakı ayrı-ayrı hadisələrin təsvirindəki səhnə elementləri, əsərin bütövlükdə tamaşa təsiri bağışlaması;
7. Düşməni sözlə sarsıtmaq məqsədilə bilə-bilə Koroğlunun, Qıratın və Misri qılıncın adlarının çəkilməsi.

Səməd Vurğunun “Vaqif” dramı “Koroğlu” dastanından alınmış motivlərlə olduqca zəngindir. Bu dram əsəri, demək olar ki, “Koroğlu” dastanının ovqatı üzərində köklənmiş, bir şairin qələmindən çıxmışdır. Dramın elə ilk səhnələrində Eldarın adı çəkilir. Olayları diqqətlə izləyəndə görürük ki, “Koroğlu” dastanındakı Koroğlu-xan, bəy, paşa qarşıdurmaları eynilə Eldar-İbrahim xan və Eldar-Qacar qarşılaşmaları şəklində Səməd Vurğunun “Vaqif” dramında öz əksini tapmışdır. Dastanı və dramı oxuyub araşdırarkən aydın görürük ki, birincinin bütün ruhu ikinciyə hopmuşdur. Məsələn, Vaqifin İbrahim xanın adından Ağa Məhəmməd şah Qacara şeirlə yazdığı cavab əvvəldən axıra demək olar ki, Koroğlu nəfəsi ilə doğrulmuşdur:

***“Aldıq məktubunu Məhəmməd Qacar,
Tərən oylağında sar ola bilməz!
Bu dünya qalmamış ulu şahlara,
Zülm də, zalım da var ola bilməz!”***

Göründüyü kimi, Vaqifin yazdığı cavabın ilk iki misrası ilə dastandan götürülmüş bu parçanın məzmunu tamamilə eynidir. Birincidə tərən sarla, ikincidə laçın sarla qarşılaşdırılmışdır. Vaqifin yazdığı cavabdakı “Basma ayağını bizim torpağa” misrası da Koroğlunun “Bayazid səfəri”ndə dediyi “Qoymaram” rədifli şeirin aşağıdakı misraları ilə yaxından səsleşir.

***Çənlibeldi qoç Koroğlu oylağı,
Şah da gəlsə Çənlibelə qoymaram.***

Vaqif Qacara deyir ki, ayağını Şuşa torpağına basma, səni bura qoymarıq. Koroğlu da şahlara üz tutub deyirdi ki, Çənlibel mənim oylağımdı, sizi ora girməyə qoymaram. Burada Çənlibel-Şuşa-Vətən, Koroğlu-Vaqif-Vətən oğlu, Qacar-şah paralelləri tamamilə üst-üstə düşür.

Səməd Vurğunun “Vaqif” dramında “Koroğlu” dastanının təsiri ilə yaratdığı obrazlardan biri də İlyasdır. İlyasın prototipi dastandakı Keçəl Həmzə obrazıdır. Bildiyimiz kimi, Hasan paşa Koroğlunu tutmaq, öldürmək və ya heç olmasa atını oğurlamaq üçün Keçəl Həmzəni Çənlibelə göndərir. Keçəl Həmzə yazıq cildinə girərək Koroğlunu inandırır və Çənlibeldə qalır. Bir müddətdən sonra namərdliklə Koroğlunun atını oğurlayır.

İlyas da İbrahim xanın tapşırığı ilə hiyləyə əl atıb Eldarın dəstəsinə qoşulur, onu öldürmək istəyir. Fikrini də İbrahim xana belə deyir:

İlyas

***Bu gündən onlara qoşulam gərək,
İbrahim xan
Necə? Nə deyirsən?***

İlyas

Belədir, bəli,

Qaçığı öldürər xəyanət əli.

Deyərəm: "Məni də asdırırdı xan.

Qaçıb qurtarmışam dar ağacından.

"Vaqif" dramındakı "Koroğlu" təsirini, "Koroğlu"dan bəhrələnmələri Eldar obrazında daha qabarıq görürük. Adama elə gəlir ki, Səməd Vurğun Eldar obrazını yaradarkən bir an da olsa "Koroğlu" dastanından ayrılmamış, onu daim göz önündə tutmuşdur. Hətta belə demək olar ki, Eldar Səməd Vurğunun Koroğlusudur. Hələ səhnəyə çıxdığı ilk andan Eldarın özünü aparmağı, danışmağı, cəsəreti, hazırcavablığı haqqında verilən bilgiler də bunu deməyə əsas verir.

Şeyx (İbrahim xanın qulağına)

Bir bax gözlərinə...Baxışı qandır.

Kəndə qarışıqlıq salanlardandır.

İbrahim xan

Aha...heç saymayır bu hərif bizi,

Görünür dadmamış qüvvətimizi

Əli bəy

Ata, həbs etdilər yazıq Eldarı!

Vaqif

İnsan uçuracaq daş zindanları

İlyas

Eldarın halına bələdəm az-çox.

Tez-tez dəyişdirir o öz yerini,

Tovlayıb azdırır gündə birini

O qədər artıb ki, yenə qaçaqlar,

Tutmayır meşələr, dərələr, dağlar.

Bütün bunlar Eldarın gələcəkdə kim olacağı haqqında irəlicədən vurulan eyhamlardır.

"Koroğlu" dastanında Misri qılıncı Koroğluya qoca atası Alı kişi verir. Dramda da bir qoca yapıncısının altından çıxardığı qılıncı Eldara verir və onun Koroğlunun Misri qılıncı olduğunu deyir. Hər iki əsərdə Misri qılınc və qocaların məqsədi eynidir. Onda Alı kişi də Misri qılıncı Eldara verən qocanın prototipidir. Hətta qocanın Eldara verdiyi qılıncdakı barmaq yeri də Koroğlunundur. Şeirdəki çox önəmli bir məqamı da açmaq lazımdır. Bunun üçün "Sənə bata bilməz nə xan, nə paşa" misrasını Alı kişinin Misri qılıncı Koroğluya verərkən dediyi sözlərlə yanaşı qoymaq yetər. Qoca Misri qılıncı Eldara verərkən ona deyir ki, nə qədər bu qılınc sənə əlindədir, sənə nə xan, nə də paşa bata bilməz. Alı kişi də Misri qılıncı Koroğluya verərkən ona demişdir:

-Rövşən, al bu qılıncı belinə bağla. Bu qılınc sən gördüyün qılıncılara bənzəməz. Bu qılınca ildırım qılınc deyirlər. Bu elə bir qılıncdır ki, qabağında heç bir şey dayanmaz. Hər nəyə vursan, kəsər, tökər. Bu qılınc ilə sən xanlara, bəylərə, paşalara qan udduracaqsan. Bu qılınc ilə müxənnətlər, namərdlər sənə əlindən dad çəkəcəklər. Bu qılınc ilə sən qalalar sındıracaqsan. Ancaq bunun ildırım qılınc olduğunu heç kimə bildirmə. Bundan sonra bunun adına Misri qılınc deyərsən. Nə qədər ki, sən Qıratın belindəsən, bu qılınc da sənə belindədir, heç bir düşmən sənə bata bilməyəcək.

Dastanda da, dramda da vurğulanan əsas fikir budur ki, Misri qılınc kimin əlindədirsə, o məğlubedilməzdir, heç bir düşmən ona bata bilməz. Burada bir sual doğur: Misri qılınc belində olan qəhrəman niyə məğlubedilməzdir? Alı kişinin sözlərindən bilirik ki, Misri qılınc ildırım qılıncıdır. Dastanda deyilir ki, Misri qılınc göydən düşən ildırım parçasından qayrılmışdır. Deməli, birinci növbədə, ildırım qılınc olduğuna görə, Misri qılınc göy mənşəlidir. Göy mənşəli nə varsa,

hamısı Tanrıya məxsusdur. Əslində, Misri qılıncı yer üzünə Tanrı göndərmişdir. Ona görə də Misri qılıncın özündə bir Tanrı sehri, Tanrı gücü var. Hətta dramdakı xan və paşa sözlərinin də dastandan gəldiyinə heç bir şübhə yoxdur.

“Koroğlu” dastanının təsirini yalnız Koroğlu və Misri qılınc adlarında axtarmaq yanlışdır. Burada dastandan gözəl bəhrələnmələr var. Səməd Vurğun dastandakı motivlərdən o qədər böyük ustalıqla bəhrələnmiş, oradakı fikirləri, hətta hiss və duyğuları elə yüksək bacarıqla özünüküleşdirmişdir ki, onları yalnız duymağı, adi gözlə yox, aqlın, düşüncənin gözüylə görməyi bacarmaq lazımdır. Bəlkə buna görə də Səməd Vurğunun ağız ədəbiyyatından bəhrələnməsi problemindən yazanların heç biri məsələnin bu qədər dərinliyinə varmamışdır.

Misri qılıncı qoca kişidən alan Eldar özünün Koroğlu olduğuna daha çox inanır. Koroğlunun hissləri, duyğuları da həmin andan axıb Eldarın qanına, iliyinə hopur. Bəlkə də bu hisslər, duyğular körpəlikdən onun canında yuva salmışdır, sadəcə olaraq, Misri qılıncı əlinə alanda qəlbində bir oyanış oldu, qollarına güc gəldi, ürəyinə təpər doldu. Bunu Eldarın Misri qılıncı əlinə alandan sonra söylədiyi aşağıdakı sözlərdən aydın görmək olur:

***Qıratın yalında qıvrılıb yatan,
Xanların, bəylərin gözüne batan,
Zalıma göz dağı, bizə şan qılınc,
Azadlıq uğrunda vuruşan qılınc!
İndi dayansın Qacar!
Cəngi çalın, hücum var!***

Səməd Vurğunun digər dramlarında da “Koroğlu” dastanından bəhrələnmələrə rast gəlinir. Lakin onlar öləri səciyyəli olub, “Vaqif” dramındakı qədər qabarıq nəzərə çarpmır. Məsələn, “İnsan” dramındakı Eldar obrazı, “Vaqif” dramındakı Eldara oxşayır, “Vaqif” dramındakı Eldarın dilindən Qacara deyilmiş:

***Gəl, gəl, çulu cırıq kəndliyəm mən də
Şahla vuruşaram yeri gələndə.***

misraları “İnsan” dramında da olduğu kimi, Eldarın dilindən təkrarlanır. “Fərhad və Şirin” dramında da “Koroğlu” dastanının təsirini duymaq olur. Şirinin dilindən deyilmiş aşağıdakı şeir Koroğlu nəfəsi, Koroğlu ruhu ilə yoğrulmuşdur.

***Fəqət Fərhad da bu qüvvətdən var,
Onun qarşısında diz çökür dağlar.
İldırım əriyir hər nərəsindən,
Şahlar da tac tökür onun səmindən.***

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı “Koroğlu” motivləri ilə çox zəngindir. Poeziyamızın, nəsrimizin və dramaturgiyamızın daha çox qidalandığı ilkin qaynaqlardan biri “Koroğlu” dastanı olmuşdur. Bu baxımdan Səməd Vurğunun yaradıcılığı xüsusilə seçilir. Onun poeziyası “Koroğlu” dastanının motivləri ilə çox zəngindir. “Vaqif” dramı isə “Koroğlu” dastanı ilə səsleşmə baxımından Azərbaycan dramaturgiyasında istisna təşkil edir. Cəsarətlə demək olar ki, “Koroğlu” dastanının bütün bədii, poetik dəyərləri “Vaqif” dramının süjet və kompozisiyasına, ideya və məzmununa, qəhrəmanların idealına, psixologiyasına, hətta duyğu və düşüncələrinə hopmuşdur. “Vaqif” dramındakı bütün motivlərin “Koroğlu” dastanında oxşarı var. Dramın bütün obrazlarının dastanda prototipləri mövcuddur. Eldar isə Səməd Vurğunun illərlə qəlbində yaradıb-yaşatdığı Koroğlu obrazından başqa bir şey deyil. Deməli, “Vaqif” dramı yazılı ədəbiyyatımızın “Koroğlu” dastanıdır.

Tənzilə RÜSTƏMXANLI

Yaşar Qarayevin yaradıcılığında milli istiqlal problemi

Milli İstiqlal ideyasının meydana çıxması və inkişaf yolları XX yüzil Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrinin ən parlaq simalarından olan AMEA-nın müxbir üzvü Yaşar Qarayevin yaradıcılığında ardıcıl və dərinlən araşdırılan mövzulardan biridir.

Bu mövzunun öyrənilməsinə görkəmli ədəbiyyatşünas alimin nə qədər ciddi əhəmiyyət verdiyini dərk etmək üçün onun bu il AMEA-nın "Elm" nəşriyyatında çapdan çıxmış 5 cildlik "Seçilmiş Əsərləri"ni gözədən keçirmək yetərlidir.

Beşcildliyin nəşri ədəbi-mədəni həyatımızın mühüm olaylarından biri olmaqla çağdaş ədəbiyyatşünaslığımızın nəzəri və elmi səviyyəsini göstərmək baxımından da çox mühüm hadisədir və filoloqlara, ədəbiyyatımızın tədqiqi ilə məşğul olan alimlərə gözəl hədiyyədir.

Yaşar Qarayevin araşdırma dairəsi çox genişdir; o, təkcə ədəbiyyatşünas və tənqidçi deyil, həm də görkəmli teatrşünas, mədəniyyətimizin çeşidli sahələrinin nüfuzlu araşdırmaçısı, xalqın milli varlığı ilə, türkologiyanın bir sıra sahələrin öyrənilməsi ilə ardıcıl məşğul olan böyük Vətənsünas, millətşünasdır. Onun "Seçilmiş əsərləri"ndə min ildən artıq bir dövrü əhatə edən bədii ədəbiyyatımızın təhlili bütün türk-islam dünyasının mənəvi dəyərləri fonunda, ən yüksək nəzəri-metodoloji səviyyədə, yüksək intellektlə, ədəbiyyatşünaslığımızda bənzəri olmayan obrazlı bir dillə aparılır. Akademik İsa Həbibbəylinin sözləriylə desək: "Yaşar Qarayevin elmi fəaliyyətinin cövhərini, əsasını, nüvəsini təşkil edən məsələlər milli ədəbi-ictimai fikrin aparıcı problemləridir." (Yaşar Qarayev: yaxından və uzaqdan. Məqalələr, xatirələr. Bakı. Sabah nəşriyyatı. 2016. Səh. 5)

Yaşar Qarayev mütəfəkkir bir nəzəriyyəçi, filosof tənqidçi kimi bədii ədəbiyyatı heç vaxt həmin ədəbiyyatın yarandığı dövrün ictimai hadisələrindən ayrı, mücərrəd, qeyri-müəyyən bir mühitdə təhlil etməmişdir. Ədəbiyyata xalq həyatının güzgüsü kimi baxdığından onun əsərlərində bədii sözümüzə verilən qiymətlə yanaşı, tarixi olayların da milli-siyasi dəyərləndirilməsi var və bu iş xalqların, millətlərin mənəvi - milli intibah təcrübələri nəzərə alınmaqla aparılır. Bu mənada Yaşar Qarayevin elmi fəaliyyəti xalqın taleyindən, ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən ayrı təsəvvür edilə bilməz. Onun yaradıcılığında həm də ictimai fikir tariximizin qədim və geniş mənzərəsi var. Bu mənzərəni fərqləndirən və gözəlləşdirən cəhətlərindən biri, heç şübhəsiz, onun başdan ayağa vətən sevgisiylə yoxulmasındadır. Quru nəzəriyyəçilik ardınca getməyən alim üçün, həm klassik, həm çağdaş ədəbiyyatımıza münasibətdə əsas meyar milli ideallara bağlılıqdır. Hansı əsər milli taleyimizdə hansı rol oynayır? Bu sual onun ədəbi-tənqidi əsərlərinin əsas meyarlarından biridir. Seçilmiş əsərlər alimin az qala yarım əsrlik bir yaradıcılıq axtarışlarının məhsuludur. Əslində 5 cildin hər birinin ayrılıqda təhlil edilib qiymətləndirilməsinə ehtiyac var. Bizi maraqlandıran mövzu,

yeni bədii ədəbiyyat və milli istiqlal problemi Yaşar Qarayevi bütün yaradıcılığı boyu düşündürmüşdür. Hansı dövrün, hansı janrda yazılmış əsəri olursun, Yaşar Qarayev onu təhlil edərkən bir meyarı də sözündən əsərin milli mədəniyyətə və milli tərəqqiyə nə dərəcədə xidmət etməsi baxımından da dəyərləndirir. Böyük alimin 4-cü və 5-ci cildlərində toplanan yazıların çoxu birbaşa bu mövzu ilə bağlıdır. Ədəbiyyatşünaslığımızda və ictimai fikrimizdə bu problemin qoyuluşu və çağdaş nəzəri düşüncə və bilgiylə təhlili baxımından Yaşar Qarayevin "Tarix: yaxından və uzaqdan" əsəri ilə müqayisə oluna biləcək əsər tapmaq çətinidir və bəlkə də hələlik mümkün deyil. Bu baxımdan 4-cü cilddəki "Azərbaycan ədəbiyyatı - yaxın və uzaq tarixlər" bölümünü gözədən keçirmək yetərlidir.

Miflər və əsatirlər, folklor, yazılı ədəbiyyatımızın çoxəsrlik tarixi həm də milli düşüncəmizin yüksəliş yolu kimi öyrənilə bilər. Çünki millətin ruh aləmini, istək və arzularını söz sənəti qədər dəqiq əks etdirən, xalqın xarakterinin bütün mürəkkəbliyini bədii ədəbiyyat qədər qidalandıran başqa mənbə yoxdur...

Yaşar Qarayev bir sıra başqa araşdırmaçılar kimi, Azərbaycan xalqının istiqlal uğrunda mübarizəsini və bunun ədəbiyyata yansımalarını yaxın əsrlərə (çoxları bu tarixi XIX yüzildən başlayır) bağlamır; istiqlal düşüncəsini bədii düşüncənin yaşadı hesab edir. Bu baxımdan onun "Azərbaycanda bədii düşüncənin tarixini həm də milli istiqlal düşüncəsinin, xalqın və onun tarixi taleyinin əks olunduğu bədii tarix hesab etmək olar" fikri (bax: Yaşar Qarayev "Seçilmiş əsərləri". Bakı. "Elm" nəşriyyatı. V cild. səh.181) dəqiqdir, bu problemə yeni yanaşmadır və onun bu sahədəki araşdırmalarına xüsusi dəyər və orijinallıq qazandırmışdır.

Alim milli intibahın iki böyük qaynağını özəlliklə vurğulayır: birincisi, insan azadlığı və azad insana sevgi, ikincisi də milli yaddaşın bərpası və güclənməsi. O, qeyd edir ki, böyük ədəbiyyat yalnız insanın və xalqın taleyi vahid bir problem kimi dərk ediləndə yarana bilər və Azərbaycan xalqının bədii təfəkkürünün inkişaf məntiqi də bunu təsdiq edir. "Bizim klassik şeirin, dramaturgiyanın, nəsrin, ədəbi-nəzəri fikrin məzmununda məhz azad insana, xalqa məhəbbətdən və onun tarixi taleyində ən yaxından iştirak etmək ehtirasından yüksək heç nə yoxdur. Milli bədii düşüncə dünyanı da, tarixi və tanrını da, hər şeydən əvvəl, bu konkret məqsəd və amal mövqeyindən dərkə can atır, o, mifdən və folklordan, "Xəmsə"dəki sadə adamlardan və "Dədə Qorqud"dən, Nizaminin "insan cəmiyyətindəki", M.F.Axundzadənin "Təmsilat"ındakı, H.Cavidin və C.Cabbarlının dramaturgiyasındakı "xalq" anlayışına qədər zəngin bir inkişaf yolu keçir". (Yenə orada)

Yaşar Qarayev Azərbaycan xalqının bir millət kimi tarixi təşəkkülü ilə istiqlal şüuru və yeni tipli çağdaş ədəbiyyatın yüksəlişi arasındakı bağlılığı və sinxronluğu dəyərləndirərkən, bu prosesin həm də türk-islam aləmi üçün bir nüsxə rolunu oynadığı qənaətinə gəlmişdir. Şübhəsiz, doğru yanaşmadır.

Onun fikrincə, milli intibah milli yaddaşın bərpasından başlanır; insanlıq unutulmuşdur, yaratdığını dağıdır, yazdığını yandırır, tarix məhv edilir, sivilizasiyalar hər şeyi sıfırdan başlamağa məcbur olur. Azərbaycan xalqına qarşı ən böyük düşmənçilik onu öz kökündən, tarixi, etnik, milli-mədəni coğrafiyasından qoparmaq siyasəti olub. Xalq özünü yalnız halal dünyasının genişliyində olduğu kimi dərk edə bilər.

Yaşar Qarayevin bu yanaşması təkcə Azərbaycanda deyil, bütün türk xalqları arasında ədəbiyyat və mədəniyyət tarixinə baxışın başlıca konsepsiyası və yolu sayılmalıdır: "Müasir milli türk ədəbiyyatları qədim ümumtürk şifahi və yazılı ədəbiyyatının bilavasitə varisidir və bu ədəbiyyatların genetik - funksional vəhdətinin metodoloji cəhətdən ən müasir səviyyədə öyrənilməsinin, "ümumtürk ədəbiyyatı tarixi"nin bütöv, yekdil, vahid ədəbi proses halında təhlil olunmasının çoxdan vaxtı çatmışdır". Bax: Y. Qarayev. Seçilmiş əsərləri. IV cild. "Elm nəşriyyatı", Bakı, 2016. Səh. 64)

Yaşar Qarayev "ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə doğru!" gedən yolda türk xalqlarının əsas mənəvi güc mənbəyinin söz sənəti olduğunu göstərməklə yanaşı, bu fikrini bədii-nəzəri misallarla əsaslandırır. Bu yolun başlandığı mifik düşüncədən çağdaş ədəbiyyatımıza qədər uzun bir yolun ədəbi materiallarını gözədən keçirir. Özəlliklə islamaqədərki dövrün ən qədim mif, əsatir və başqa şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə Yaşar Qarayev yanaşması bütün türk dünyası üçün ümumiləşmiş bir elmi formul kimi qəbul edilə bilər. Ən əski çağların bizə çatmış ən əski mənbələrinin təhlilində Yaşar Qarayevin elmi təfəkkürünün və təhlilə cəlb etdiyi materialın zənginliyi diqqəti cəlb edir. Bu yerdə o, həm də tarixi, etnoqrafiyanı, coğrafiyanı, dini, mədəniyyətşünaslığı, dilşünaslığı yüksək səviyyədə bilən və birgə, qovuşuq bir şəkildə gözədən keçirib, dəqiq elmi nəticələr çıxarmağı bacaran nəhəng, ensiklopedik bir zəka sahibi kimi görünür. Gəldiyi bir çox nəticələr türkologiyada son söz sayıla bilər. Bu nəticələrdən biri, millət və dövlət kimi var olmanın təməlinə sözün dayanmasıdır. Bu fikrini alim dəqiq ifadə edir: "Bütövlükdə türklük miqyasında vəhdətin və bütövlüyün - mənəvi Türanın memarları məhz onlar - manaslar, gilqamışlar, qorqudlar olmuşdur. Ortaq türk tarixi şüurunu böyük türk əcdadlarımız birlikdə yaradıb, ona sahiblik şüurunu isə gerək biz hamımız bir yerdə yaradaq". (Bax: Yenə orada, səh. 74-75.)

Bu gün mövcud olan türk dövlətlərinin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının "mənəvi Türanın" övladları olduğunu nəzərə alsaq, milli vəhdətin və bu niyyətə xidmət edən və ya bu istəkdən doğan milli dövlətimizin, milli istiqlalın da bədii və onun davamı olan ictimai sözə borcu olduğu ortaya çıxır.

"Anadilli ədəbiyyatda islam modeli və poetikası, təsəvvüf və ürfan-Qorquddan Füzuliyə qədər artan, çoxalan istiqamətdə, Füzulidən Vəqifə qədər isə çökən, enərkək üzənən xətlə hərəkət edir və Mirzə Fətəli Axundzadədə (mətnə Axundov - T. R.) özünü tamam tükətdikdən sonra Əli bəylə, Hadi və Sabirlə yenidən "yuxarıya qalxan" xəttin davamına çevrilir. ...Axundzadədə poeziya da tükənir və o, dindən ateizmə və şeirdən nəsrə (yaxud məsur drama) eyni zamanda keçir." (Yenə orada, səh.97-98) Ədəbiyyatımızın inkişaf yolunun bu modeli Yaşar Qarayevin təhlilində həm də milli intibahın istiqlal uğrunda mübarizə mərhələsinə gətirib çıxaran yolun şəklini cızır.

Azərbaycanda milli istiqlal şüurunun gəlişməsində, milli məniyin dərkində və milli azadlıq uğrunda mübarizənin güclənməsində realist nəsrimizin, dramaturgiyamızın özəl rol oynadığını göstərməklə yanaşı, bu işdə H. Zərdabi ilə başlanan milli mətbuatımızın istisnasız xidmətlərini vurğulayan görkəmli alim bu baxımdan Ə.Hüseynzadədən, Ə.Ağaoglundan Məmməd Əmin Rəsulzadəyə qədər ictimai fikrimizin XIX yüzilin sonu və XX yüzilin əvvəllərində yaşamış qüdrətli aydınlar ordusunun milli taleyimizdə və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasındakı misilsiz xidmətlərini ümumi ədəbi-siyasi proseslər fonunda təhlil edir... Haqlı olaraq göstərir ki, "Hətta üçrəngli bayraq da cəmiyyətdən, dövlətdən əvvəl poeziyanın səmasında dalğalanmağa başlayır." (Yenə orada, səh.183-184).

Yaşar Qarayev bədii düşüncə qəlibində yaşayıb inkişaf edən milli təfəkkürün 20-ci yüzildə üç mühüm mərhələdən keçdiyini qeyd edir: 1905-1920-ci illər, 1920-1990-cı illərin sovet epoxası, 1990-cı ildən başlayan milli-ədəbi inkişaf mərhələsi. O, bədii çalışmaların istiqlal şüuruna çevrilməsi baxımından 1905-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasına qədərki illərin ən məhsuldar illər olduğunu qeyd edir. O dövrün mətbuatı və ədəbiyyatı milli istiqlalın milli mövcudluğu içində əsas amil olduğunu xalqa çatdırmağa və dərk etdirə bilmişdi.

Lakin bu mərhələlərin başında bu günün özündə də milli məfkurə mənbəyi olan nəhəng bir realizm irsi dayanır. Bu da M.F.Axundzadə irsidir. Y.Qarayev

haqlı olaraq yazır ki, M.F.Axundzadə o dövrün "univesiteti, teatr və akademiyası, milli ensiklopediyası, ədəbiyyat və fəlsəfə institutu olub". (Yenə orada, səh.188)

Milli istiqlal şüurunun inkişafında Azərbaycan maarifçilik məktəbinə daxil olan yazarların əməyi, bütün Şərqdə türklüyün dərkə və gəlişməsində Əli bəy Hüseynzadə mərhələsi də Yaşar Qarayev tərəfindən sistemli və yüksək elmi üslubda təhlil edilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Yaşar Qarayevə görə, milli intibahın əsas enerji mənbələrindən biri də milli yaddaşdır. XX yüzil bütövlükdə Azərbaycan türklərinin milli yaddaşının diriliş yüzilidir. Təsadüfi deyil ki, onun "Seçilmiş əsərləri"nin dördüncü cildi ("Tarix: yaxından və uzaqdan") bütövlüklə milli yaddaş problemlərinə, həm də bütövlükdə Türk dünyasının yaddaş probleminə həsr olunub.

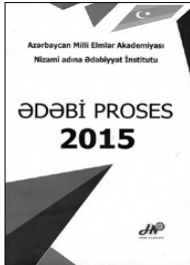
Ruh və mənəviyyatın, gözəllik və həqiqətlərin kodlaşdırılıb zamandan zamana ötürülməsi olmasa, yəni yaddaş itmə, bəşəriyyətin tanrı tərəfindən proqramlaşdırılmış genetik davamlılığı itər. Ədəbiyyat təkə yaddaş saxlancı deyil, həm də bu yaddaşın hər yeni nəsil üçün dirilib gücə, enerjiyə, silaha, dünyanı fəlakətə aparan, bu yaddaşı qırmaq istəyən şərlə, manqurtluq "ideologiyası" ilə mübarizə vasitəsinə çevrilir. Buna görə də hər xalq əlində olan dəyərləri, o cümlədən azadlığını, milli intibahını öz yaddaşına borcludur. Bu yaddaş nə qədər möhkəm və zəngindir, nə qədər yaxşı qorunursa, onun üstündə qurulan gələcək də o qədər çağdaş və davamlı olacaq...

Yaşar Qarayev filosof-tənqidçidir və ədəbiyyatımızın tarixini məhz dünya fəlsəfəsinin zəngin təcrübəsi əsasında, mükəmməl bir üslubla, dilimizin ifadə imkanlarının zirvəsində təhlil edir və ədəbiyyatımızın həm də yaddaş çərçivələrini müəyyənləşdirir, fikir tariximizi həm də yaddaş prinsipi ilə dövrələşdirir. Onun təhlilində yaddaşın bütün tarixi milli intibaha gətirən yoldur və böyük ədəbi abidələrimizin, böyük yazarlarımızın yaradıcılığı bu yolun müxtəlif mərhələləridir: "Axundovla başlayan bədii yaddaş - Azərbaycan türk intibahı"; "Nəsrin və səhnənin ağır yaddaşı - Cəlil Məmmədquluzadə"; "Kökünə və bütövlüyünə bağlayan yaddaş - Əli bəy Hüseynzadə"; "Cümhuriyyət dövrü və onun poeziyada yaddaşı - Əhməd Cavad"; "Ən yeni dövrün Azərbaycan ədəbiyyatı - iyirminci illərdən günümüzdə qədərki yaddaş"; "Milli mənin yaddaşı - azərbaycançılıq" və sair.

Beləliklə, Yaşar Qarayevin "Seçilmiş əsərləri"nin beşcildliyi - islamaqədərki Azərbaycan - türk ədəbiyyatından üzü bəri söz sənətimizin bütün zəngin tarixi haqqında, onun bütün dövrləri, metodları, janrları, üslubları, böyük yaradıcıları haqqında akademik Bəkir Nəbiyev demiş, "Böyük Ağılın gücü və əbədi Ruhun məsumluğu ilə" yazılmış mükəmməl bir ədəbiyyatşünaslıq abidəsi olmaqla yanaşı, həm də xalqımızın miflərdən üzü bəri, sözdə, bədii ədəbiyyat nümunələrində qorunan, milli şüura qida verən mənəvi dəyərlərin yaranma tarixinə, milli istiqlal tarixinə bənzərsiz bir girişdir...

♦ K i t a b r ə f i

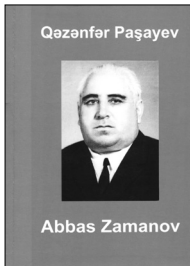

Ədəbi proses-2015

Bakı, "Hədəf nəşrləri", 2016

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun bu növbəti toplusu 2015-ci ilin ədəbi yekunları ilə bağlı müşavirədə dinlənilmiş məruzələr əsasında tərtib olunub. Toplu akademik İsa Həbibbəylinin "Janr zənginliyi və gənc qvardiya" başlıqlı çıxışı ilə açılır, o, institut əməkdaşlarının ayrı-ayrı ədəbi janr nümunələrini dəyərləndirir. İlin ədəbi mənzərəsini təqdim edirlər.

Toplunun məsul redaktoru Vaqif Yusiflidir.

Qəzənfər Paşayev

Abbas Zamanov

Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 2016

Professor Qəzənfər Paşayevin "Abbas Zamanov" kitabında görkəmli ədəbiyyatşünas Abbas Zamanovun həyatı, çoxşaxəli elmi fəaliyyəti ilə yanaşı, bu gözəl ziyalı ilə bağlı xatirələrə də yer verilib.

Toplunun redaktoru Mirmusa Seyidovdur.

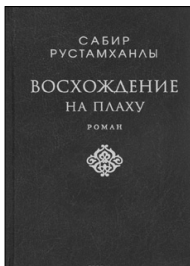
Nizami Cəfərov

Keçən günlərin dastanı

Bakı, "Xan" nəşriyyatı, 2016

AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov ötən il "Azərbaycan" jurnalında dərc olunmuş "Keçən günlərin tərcümeyi-halı" əssesini oxucularına kitab kimi təqdim edir. Müəllif müəllimləri - dəyərli alim və ziyalılarımız, görkəmli yazıçı və şairlərlə bağlı xatirələrini qələmə alarkən, onların hər birinin mədəniyyət tariximizdə xidmətlərini və yerini də böyük ehtiramla qeyd edir. Bu hərarətli xatirələrdə Muxtar Hüseynzadə, Ələvsət Abdullayev, Nəsir Məmmədov, Abdulla Vəliyev, Musa Adilov, Tofiq Hacıyev, Mir Cəlal, İsmayıl Şıxlı, Yusif Səmədoğlu və digər şəxsiyyətlərimiz bir daha oxucu yaddaşına rəğbət və məhəbbətlə təqdim olunur.

Xalq şairi Nəriman Həsənzadə kitabə ön söz yazıb.

Sabir Rüstəmxanlı

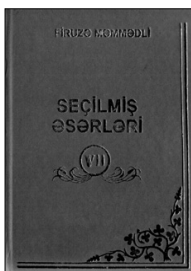
Edam kötüyü (rus dilində)

Moskva, 2016

Ölüm zirvəsi (gürcü dilində)

Gürcüstan, 2016

Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının "Edam kötüyü" romanı Moskvada, "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatında (tərcüməçi Azər Mustafazadə), "Ölüm zirvəsi" romanı isə Gürcüstanda nəşr edilmişdir. Hər iki əsərdə Azərbaycan tarixinin qaranlıq səhifələri, gizlində qalan həqiqətləri əks olunur.

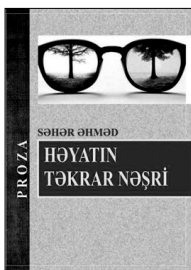

Firuzə Məmmədli
Seçilmiş əsərləri. VIII cild
Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2016

Tanınmış şair Firuzə Məmmədlinin seçilmiş əsərlərinin VIII cildində onun əsasən son beş ildəki poetik yaradıcılığı əks olunur.

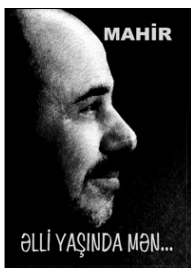
Əsasən müasir həyatımızın, gerçəkliyin müxtəlif hadisə və olayları, insan və dünya, insan və zaman, lirik "mən" in duyğu və düşüncələri əks olunan bu şeirlər "Gün doğdu yaxasından", "Divarın o üzünə məktublar", "Hamı doğulub gəlir", "Dəniz dili" başlıqları altında toplanıb.

Kitabda ədəbiyyatşünas Təyyar Salamoğlunun və şair Balayar Sadiqin şairənin yaradıcılığı haqqında məqalələri də təqdim olunur.

Səhər Əhməd
Həyatın təkrar nəşri
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

Səhər Əhməd bir neçə şeir kitabından sonra oxucularla görüşə fərqli səpkili yazıları ilə gəlib. "Həyatın təkrar nəşri" kitabında yer alan etüdlər, aforizmlər, esselər, hekayələr istedadlı şairi həm də maraqlı təhkiyəsi olan yazıçı kimi təqdim edir. Kitaba daxil edilmiş "Dəlixanadan reportaj" povesti də həmçinin.

Mahir Qabiloğlu
Əlli yaşında mən...
Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2016

Mahir Qabiloğlunun "Əlli yaşında mən..." onun sayca altıncı kitabıdır. Bu kitabı da müəllifin 2015-2016-cı illərdə qələmə aldığı bədii-publisistik yazıları, iki hekayəsi daxil edilib. Kitabdakı publisistik yazılarda müxtəlif məsələlərdən və şəxsiyyətlərdən söz açılır. "Zeynəb Xanlarova kimdir?", "Bir əfvin tarixçəsi", "Heydər Əliyevin tərbiyəvi dərsləri", "Qabildən Vəqif Bəhmənliyə məktub", "Qabilin nəsihətləri, vəsiyyətləri" və s.

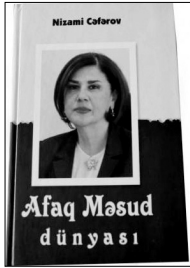
Toplunun redaktoru Eldəniz Elgündür.

Pərviz Seyidli
Pişik qız
Bakı, "Xan" nəşriyyatı, 2016

Pərviz Seyidli son illərdə ədəbiyyata gələn gənc nasirlərdəndir. Onun "Pişik qız" romanı bu janrda qələmə aldığı ilk əsəridir. Əsərdə müasir gəncliyin həyatı, qarşılıqlı münasibətləri və s. məsələlər əks olunur.

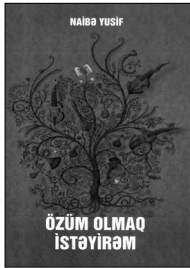
Yazıçı İlqar Fəhmi kitabda "Sənət ruhu" adlı ön sözlə çıxış edir.

Nizami Cəfərov
Afaq Məsud dünyası
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

AMEA-nın müxbir üzvü professor Nizami Cəfərovun "Afaq Məsud dünyası" kitabı işıq üzü görüb. Yazıçı-dramaturqun ədəbi irsini araşdıran müəllifin bu kitabı "Afaq Məsudun hekayə dünyası", "Afaq Məsudun roman dünyası" və "Afaq Məsudun dramaturgiya dünyası" adlı üç hissədən ibarətdir. Görkəmli yazıçının müasir bədii düşüncə fərdiliyi, əsərlərinin özünəməxsusluğu, məziyyətləri araşdırılır.

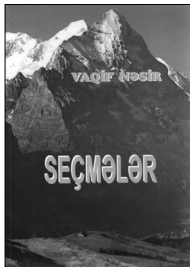
Müəllif topluya ətraflı "Ön söz" yazıb. Redaktoru şair-publisist Rəşad Məciddir.

Naibə Yusif
Özüm olmaq istəyirəm
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

Şirvanda yaşayan Naibə Yusifin oxucularla növbəti görüşü olan bu kitabda müəllifin son beş ildə qələmə aldığı şeirlər toplanıb. Əsas mövzusu Vətən, təbiət, sevgi və ömür-gün qayğılarını əhatə edən topluda, şairənin özünəməxsus fərdi deyim tərz, həyata baxışının özgürlüyü diqqəti cəlb edir.

Kitabın redaktoru və ön sözün müəllifi Qəşəm Nəcəfzadədir.

Vaqif Nəsir
Seçmələr (iki cildə)

Bakı, "Ləman" nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2016

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, ixtisasca fizik olan Vaqif Nəsinin bu iki cildliyində onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı şeirləri və nəsr əsərləri toplanmışdır. Dünyaya, həyata, insana fərqli bir baxış hiss edilən bu ikicildliyə filologiya elmləri doktoru Mahmud Allahmanlı ön söz yazmışdır.

Müasir Azərbaycan hekayəsi antologiyası
Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 2016

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzinin iri beynəlxalq layihələrindən olan "Müasir Azərbaycan hekayəsi antologiyası" Misirdə işıq üzü görüb.

Kitab Misir Milli Tərcümə Mərkəzi ilə Azərbaycan Tərcümə Mərkəzinin birgə təşkilatçılığı nəticəsində ərsəyə gətirilib.

Azərbaycan ədəbiyyatını ərəb dünyasına ilk dəfə təqdim edən bu topluda XX əsrdə yazıb-yaratmış yazıçıların hekayələri yer alıb.

Əsərləri ərəb dilinə Misir Mədəniyyət və Təhsil Əlaqələri Mərkəzinin direktoru, Misir Ərəb Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyinin mədəniyyət məsələləri üzrə attaşesi doktor Əhməd Sami Elaydi tərcümə edib.

